

НАДРЕЙ ГУЛЯШКИ

том втори

ДОМЪТ
С МАХАГОНОВОТО
СТЪЛБИШЕ

ЕДИН ДЕН
И ЕДНА НОШ

/СЛЕД ДЕСЕТ ГОДИНИ/

Български писател

том втори

София 1984

АНДРЕЙ ГУЛЯШКИ

том 2

ДОМЪТ
С МАХАГОНОВОТО
СТЪБИШЕ

О

ЕДИН ДЕН
И ЕДНА НОЩ
/САМА ДЕСЕТ ГОДИНИ/

РОМАНИ

Издателство Български писател

РЕЗНА НИШТАУТ

10584

**ДОМЪТ
С МАХАГОНОВОТО
СТЪБИШЕ**

Семейна хроника

ДВАТА ПОНТЕРА ИЗЛАЯХА НЕНАДЕЙНО НА ДВОРА. Палашите изджавкаха в минутата, когато той излизаше от учителската стая, и Лалка, Досювото момиченце, Досю беше раховският пъдарин, питаше с тънко си гласче: «Господин учителю, мога ли да си ида у дома, защото мама е много болна?» Той притвори вратата на учителската стая и както биваше винаги, застанеше ли отпреде му тънкулявата фигурка на Досювата щерка — виждаше само очите ѝ, не му правеше впечатление нито кърпеното ѝ фустанче, нито трофейната и изтъркана вече войнишка куртка, която тя носеше вместо палтенце и която Досю беше смъкнал от един пленен «англо-френец» по време на Първата световна война. Тия нейни очи всеки път го учудваха и взимаха ума му. Те бяха големи като у възрастен човек, бяха кротки и замислени не за годините си, добри и някак прекалено неестествено търпеливи. Но сега, загърбил вратата на учителската стая, той за пръв път не виждаше очите ѝ, не им обръщаше внимание, а се вслушваше във вече изречените от нея думи и недоумяваше: тя му викаше г о с п о д и н учителю, а това обръщение беше излязло отдавна от употреба, толкова отдавна, че дори в неговите уши то звучеше като прастара и забравена реч. Положението при това беше много интересно. Уж съдеше Лалкините думи от съвременна гледна точка, пък беше се върнал във времето с четири десетилетия назад. Тогава раховските деца учеха в старото школо «Свети Кирил и Методий» — основното училище имаше четири първоначални отделения и три прогимназиални класа. Може ли така, мислеше Драгия, или искаше да каже на Лалка, която учеше във второ отделение, та г о с п о д и н учителю е старо като времето, когато, да речем, под Връшка чука са се раз-

хождали примерно разни праисторически чудовища, а над Черноглав са летели отвратителни хвърковати гущери, с безобразни ципи вместо криле. После се сети, че Лалка не знае нищо за хвърковатите гущери, защото е ученичка от второ отделение, и че палеонтология ще учи чак в трети прогимназиален клас. Трябваше да измисли нещо по-простичко и по-достъпно, за да ѝ покаже колко това *г о с п о д и н* учителю е безкрайно остаряло, загубило гражданственост и излязло от обръщение, че тази езикова вкаменелост от времето на питекантропосите няма и не може да има място в нашето съвременно социалистическо училище. Като търсеше в съзнанието си тия най-п о д х о д я щ и думи, които щяха да разкрият на Досювото момиченце класовата ограниченост и историческата обреченост на обръщения от рода на «*г о с п о д и н* учителю», той се огледа около себе си и отново откри, че се намира в старото раховско школо, строено на спомосъществувателни начала още преди Освобождението, и макар от почернелия таван да лъхаше на прогнали дъски, а от мазето да прииждаше миризма на мишки и развалено зеле, изпита такова сладко умиление в душата си, че под клепачите му като въгленчета запариха две нечакани сълзи. Кой знае, може би това умиление беше предизвикано от песента, дето се носеше на вълни, на вълни от съседната класна стая. Там имаха час по пееие и децата пееха на два гласа:

Питат ли ме де зората
ме ѝ огряла първи път.
Питат ли ме де ѝ земята,
що най любя на светът. . .

Може би звуците на затрогващата песенчица бяха извикали двете нечакани сълзи под клепачите му, но, тъй или иначе, той не успя да открие най-подходящите думи, с които да обясни на Досювото момиченце класовата ограниченост и историческата обреченост на обръщения от рода на «*г о с п о д и н* учителю». Двата понтера отново изляяха на двора, просъницата изчезна, сякаш беше я издухал горнякът, и той се събуди. И веднага разбра, че в съня си беше събрал и смесил някогашни неща със сегашни.

Розовите пръсти на априлския изгрев шареха из

стаята и тя се усмихваше. Утрото тържествено навлизаше през разтворените прозорци, сутрешният хлад разливаше с шепи миризма на сочни треви и дъх на прясно изоран чернозем. Миризмата на тревите идеше от ливадите, а диханието на чернозема извираше из равните простори на кооперативните блокове.

Слънцето влизаше в стаята през източния прозорец, но преди да докосне с пръсти насрещната стена, то се провираше през гъстите клонаци на една току-що разцъфнала високостеблена круша. Затова на стената се кипреха какви ли не тантели и шевици, изписани като че ли със сребърна боя. Някои дори приличаха на онова сърмено старо везмо, с което едно време раховчанки са украсявали огърлията си и са взимали очите на мъжете не само от Рахово, но и от съседните села. Момите са везали огърлията си, а невестите — и полите на фустаните си, та невестите са се гиздили без друго и с богати накити от неспокойни мъжки очи.

Под слънчевите рисунки стоеше шкаф, претъпкан с овехтели книги и списания, от чиито пожълтели и орфани корици можеше безпогрешно да се съди, че са били печатани не по-късно от 20-те или 30-те години на нашия век. През двадесетте години все още са били модерни дългите поли и заглавните букви, украсени с цветенца, а през тридесетте години цветенца са кичели женските шапки, а по кориците на книгите и печатните заглавия е царувал късният и похабен от пипане сецесион. Както и да е, този шкаф беше масивен и здрав, селска изработка, с дебели лавици и солидни странични дъски, като стобори, боядисан някога с ярка виненочервена боя, която сега беше избеляла и приличаше по цвят на разреден домашен оцет. Върху най-горната полица, закрепена между два тома книги («Пол и характер» и «Произходът на видовете»), стоеше възправена венчалната снимка на Драгия, обрамчена и разкрасена с лъскави парченца от мидени черупки. Висок скулест младеж с разрошен перчем и в горкиевска рубашка беше сложил ръка върху витата облегалка на един «виенски» стол. Той гледаше самоуверено и дръзко пред себе си, изглеждаше готов да хвърли в лицето на царя Капитал ръкавицата си и да го предизвика да излезе на свещения кръстопът. На тоя свещен кръстопът двете вражи съдби щяха веднъж и завинаги да решат съдбовния въпрос «кой кого». Девојката, която

седеше на виенския стол, сякаш се притесняваше малко от позата на възлюбения си. Тя не се притесняваше от желанието му да се бие, но си имаше едно наум, че от тази работа няма да излезе нищо. Тя като че ли по-добре познаваше възможностите на царя Капитал и тъкмо затова изпитваше стеснение от войнственото лекомислие на своя жених. Нейният социален опит беше по-непосредствен, тя беше израснала в заможна къща, а опитът на Драгия идеше главно от книгите, вдъхновяваше се от хубави мечти. Но на венчалната фотография тия неща не личеха много. Булката беше закичила сватбената си рокля с голяма роза, копринена панделка, вързана на джувка, грееше върху корделата, с която беше привързала гъстите си коси. Очите ѝ се стараеха да гледат премежено и замечтано, но си личеше, че не бяха привикнали нито за едното, нито за другото; те изразяваха доволство, най-искрено доволство от събитието и в същото време протягаха ръка на устните, които се усмихваха с едва прикрито снизхождение. Тия двамата от фотографията се обичаха, в това нямаше съмнение, макар спрямо «кръстопътя» да идеха от два различни свята.

Снимката беше направена преди четири десетилетия, синята рамка, върху която святкаха мидените черупчици, сега сивееше студено като изстинала пепел, а девойката с розата — учителка, колежка на Драгия, после негова съпруга — беше отдавна напуснала тоя свят.

Под южния прозорец на стаята имаше втори дъсчен шкаф, масивен и овехтял като първия, натъпкан по същия начин с пожълтели и разпарцалосани брошури и книги. По стената над шкафа бяха окачени разни ловджийски трофеи, озъбена зурла на глиган, еленови рога, провисена на кука вълча кожа, проядена тук-там от молци. Тоя втори шкаф с книги, двойник на първия, не допринасяше нищо за характеристиката на Драгия, а ловното хоби, загатнато с глигановата зурла и традиционните еленови рога, не означаваше кой знае какво, защото ловуването е еднакво присъщо и на добри, и на лоши хора, и на тъпи, и на просветени. И ако все пак ние споменаваме тоя втори шкаф, правим го не за да подчертаем любознателността на стопанина: през двадесетте и тридесетте години, от която епоха датуваха евтините издания на Драгиевата библиотека, повечето даскали четяха много, отделяха от сиромашките си заплати за книги

и следяха всичко по-значително, което се появяваше по книжарските рафтове. В това отношение Драгия не правеше изключение, напротив, сред пристрастените към четене раховски даскали той стоеше на първо място. Споменаваме тоя втори шкаф не заради списанията и книжките, с които беше претъпкан, а поради друго едно явление, което веднага се хвърляше на очи и подсказваше някон интимни черти на Драгиевия характер — от най-горната лавица на шкафа поглеждаше пак онова момиче с розата; освен на венчалната снимка то присъствуваше тук и със самостоятелен портрет.

Дори да не бяха лавнали палашите, Драгия сам щеше да се събуди, така беше навикнал: да се буди неизменно в ранните часове на деня. Той се излежаваше само по принуда, когато го сваляше болест. Така беше живял, така живееше и сега. Но като казваме, че ранното ставане беше за Драгия просто навик, ние като че ли малко опростяваме нещата, защото неговото ранобудство не беше само привичка. Тоя навик се съчетаваше в душата му с цял един сложен свят от преживявания, планове за действия и размисли.

В ония времена, когато учителствуваше в старото школо, от 1923 година до Девети септември, той отиваше на училище пръв, още по тъмно: зиме, за да стъкне огъня в току-що разпалените кюмбета, защото разсилният бай Данко не смогваше за всичко, а учениците слизаха от махалите премръзнали, понякога наснежени, трябваше да се погреят и изсушат дрешките си, преди да удари първият звънец; в хубаво време, есен и пролет — пак отиваше пръв, за да разтвори по-широко прозорците на класните стаи, да проветри мишата миризма и да огледа внимателно тавана, където работите не вървяха от години — зидове бяха се пропукали, греди бяха се изхлузили из гнездата си, една по-силна духавица, не дай си боже, можеше да направи непоправима пакост.

Когато след Девети беше дигнато новото училище, той пак отиваше пръв, не да стъкмя огъня в кюмбетата, сградата си имаше централно отопление. Той бързаше да стигне най-напред, преди да се е разшетал народът наоколо, за да може от душа да се нагледа на новата постройка — застанал безмълвен насреща ѝ, без да се смущава, че някой може да го помисли за отнесен. Той искаше да влезе вътре преди другите, преди да са забърмчали

паралелките, за да се нарадва на широките и светли коридори, на салоните, на просторните класни стаи. Тоя си навик да дохожда пръв в школото не изостави дори когато го уволниха от директорското място и го преназначиха за преподавател в основното училище. Пак пристигаше сутрин преди другите учители, но вече не обикаляше салоните и коридорите, не се застояваше в кабинетите, както правеше по-рано, а се отбиваше в станчката на бай Данко, верния си някогашен помощник (бай Данко беше разсилен още от онова време, когато училището се помещаваше в старото школо), сядаше срещу прозореца, палеше цигара и с обич гледаше как прииждат весело и се точат на тумби, на тумби раховските деца. Или се изкачваше на мансардния етаж, там имаше подредена в две стъклени витрини сбирка от разни минерали, зяпаше уж камъните, а всъщност се превръщаше целият на слух, вслушваше се в дишането на школото. Школото д и ш а по особен начин, когато е празно, трябва да си бил дълги години учител, за да усетиш как забавено бие сърцето му в тишината на празните класни стаи.

Навика да става рано (наблюдения, действие, размисли) той запази и след като напусна учителското поприще — доказателство, че тая черта у него не беше придобита, а се явяваше като израз на особености в самия му характер. Директор на селкоопа, а през последните две години председател на Раховския общински съвет, той продължаваше да излиза от къщи на зазоряване, макар че едната и другата работа съвсем не изискваха да се буди с петлите. Селкоопът продаваше на търговската организация на градчето Н яйца и кайсии, любеници и пъпеши, а купуваше за раховчани кухненски потреби и стъклария, халва и разни видове басми. Търговската му дейност беше скромна, Драгия можеше спокойно да се отбие към десет часа в дюкяна на кооперацията, да изпие едно сладко кафе с магазинера, да подпише някоя и друга счетоводна бумага, за да върви работата гладко и тихо, както бе вървяла и по времето на неговите предшественици.

Но той измерваше времето си със свой вътрешен часовник, чийто механизъм не се движеше от традиционни пружинки и колелца. Случваше се например през лятото, около изгрев слънце, да се появи ненадейно в кайсиевата градина и не можеше да се разбере дали дохождаше по работа, или излизаше на разходка. Работа имаше, защото

на площадката до пътя товареха на камиони набраните през вчерашния следобед кайсии, а и времето за разходка беше подходящо, в тоя ранен час градината придобиваше райски облик и менеше цветовете си на минути.

Преди да се покаже слънцето, над градината лежеше прозрачна синкава виделина, сякаш зората се прецеждаше през невидимо, леко насинено кристално стъкло. Короните на дръвчетата, шумата, стъблата, затревените пътеки — всичко изглеждаше потънало в развлачените валма на неподвижна, заспала, синя мъгла. Не се чуваше никакъв звук, не трепваше нито клонче, нито лист. После, когато небето започваше да се зачервява на изток, над кайсиевите дръвчета като да се запалваха хиляди канделабри — пламваха върхарите, искряха листата с рубинени отблясъци, синята мъгла се превръщаше за минута-две в розово сияние. Градината пламваше в жълтобакърено зарево, а сутрешният вятрец, появил от изток, носеше мирис на прекипяла медовина, примесен със сладък и възбуждащ аромат на овлажняло индрише. В тия тържествени мигове животът се пробуждаше и градината започваше ликуващо да пее. Косове надуваха свирки, дроздове се обаждаха, синигери ситнеха, сойка се смееше, сипки изсипваха звуци като мъниста. Ето каква биваше кайсиевата градина в тия ранни утринни часове.

Драгия обикаляше по затревените пътеки между дръвчетата, тананикаше си любими песнички от старите пеенки и в тоя час приличаше повече на възрожденски даскал, отколкото на един председател на селкооп. Това впечатление идеше и от вида му, от високата му попрегърбена фигура, от разветия му посивял перчем, от вдъхновения блясък на тъмните му очи, които все още не изглеждаха уморени, макар да се бяха взирали повече от половин век в превратностите и суетите на света. Разхождаше се по меките пътеки, гледаше ласкаво прасковите, отскоро насадени и източили се като подевка в южната част на градината.

Понякога си отиваше, без да каже думица, а друг път неочаквано цъфваше при товарачите. И както си изглеждаше на възрожденски даскал, още с онези песни в душата си, започваше да занича в щайгите дали измежду едрите плодове не са закътани и по-дребни. Намереше ли макар и само два плода «нестандартни» — забравяше

песните, мръщеше се и решително изсипваше цялата щайга на земята.

— Бе, председателю, тъй ще съсипеш стопанството ни! — беше се обадил веднъж, уж на шега, бригадирът на овощарите.

— Едно съсипано стопанство, бай Станчо, е нищо в сравнение с една опропаствена идея! — беше му отговорил не на шега Драгия.

Той записваше в учителското си тефтерче номера на недобросъвестния пълнач. Ако виновникът се окажеше стар грешник, наказваше го с глоба според правилника, но ако съгрешаваше за първи път — караше го след работа да преписва дума по дума уводната статия от окръжния вестник. Някои от съгрешилите удряха на молба и го скланяха да си платят.

Ръководителите на окръга го гласяха за председател на стопанството, беше дадено указание на тия постове да се издигат по-културни люде, нали науката навлизаше стремглаво в селската работа, но, кой знае защо, отметнаха се от намерението си и след като го държаха една година без работа, посочиха го за председател на Раховския общински съвет. Докато беше без работа, ходеше всеки ден в старото читалище, за да помага на библиотекаря. Отиваше на разсъмване, препасваше престилка и се залавяше да подвързва овехтелите книги. Състави нов каталог.

Като председател на селсъвета той пак излизаше рано от къщи, понякога едва дочакваше изгрева. Обикаляше главните улици, записваше в учителското си тефтерче (като учител беше си поръчал при един н-ски книговец две дузини тефтерчета), записваше си коя къща не е варосана още, коя ограда не е потегната и къде стопаните не са премели новите плочници. Актовете биваха съставяни същия този ден най-късно до обяд. Някога си, преди да започне урока, заповядваше на учениците да си показват ръцете. Тежко на оногава, който не си беше подрязал ноктите или се явяваше неумит! За ненаписано домашно дърпаше на мързеливеца ухото, но за неподрязани нокти изпъждаше от клас. Като следеше сега за чистотата и реда и записваше нередностите в бележника си, той не пропускаше да се отбие и до мястото, където щеше да се строи новото училище. Площадката не беше още разчистена, както трябва, тепърва в окръжните служби умуваха над проекта, но Драгия си имаше

своя представа за бъдещата сграда и всяка заран ѝ се любуваше, макар тя да съществуваше само в неговото въображение. Над покрива на тази сграда важно се кипреше една куличка с голям часовник откъм източната страна, прозорците бяха извити в горната си част, а две строги дорийски колони украсяваха парадния вход. Според Драгия тия три архитектурни елемента трябваше да напомнят на хората за г л а в н о т о в живота, както той го разбираше, а именно: не изоставай от времето (часовника); не забравяй идеала (готическите прозорци!); живей красиво и просто (двете дорийски колони!). В препирните си с окръжния архитект той настояваше много сериозно и за куличката с часовника, и за готическите прозорци, въпроса за двете колони смяташе за безспорен, решен предварително. Архитектът, който мислеше, че се шегува, беше отговарял винаги с едно засмяно «Да, разбира се!», чийто горчив смисъл Драгия разбра много по-късно.

Както и да е, той стоеше пред неразчистената площадка в тия ранни сутрини и понеже наоколо беше безлюдно, нямаше от кого да се стеснява, вираше се съсредоточено в празното място, сверяваше н е с ъ щ е с т в у в а щ и я часовник на читалищната кула със своя стар и препатил часовник и доволно поклащаше глава.

Сетне минаваше покрай поляната, в края на селото, където щеше да грейне и зачурулика детският дом, там се жълтееше лайкучка, цъфтяха магарешки тръни, беше безлюдно и диво, но нему се чинеше да чува детски гласове, пред очите му се мяркаха люлки и дървени пързалки, беседки, къщичката на Червената шапчица и други чудесии.

И пак пристигаше пръв в съвета, изпреварен само от леля Тошка, чистачката, която дохождаше по тъмно. Той слагаше бакърено джезве върху електрическото котлонче, кипваше кафе и канеше леля Тошка да пият. Леля Тошка развързваше спомените, а той замислено гледаше към Черноглав, чието заоблено било изгревът беше украсил с червен калпак.

Събудеше ли се, намяташе кожухчето си, нахлузваше едни стари галоши и като оставяше разтворени вратите подире си, излизаше на двора. Наплискваше хуба-

во лицето си със студена чешмена вода и докато се бър-
шеше, тръпнейки от утринния хлад, поглеждаше към
небето. Ако небето беше зимно, навъсено, казваше си:
«Какво чудесно мразовито небе!» Синееше ли се напро-
лет като коприна, изметено, чисто, усмихваше се: «Каква
чудесна пролетна синева!» Сетне подвикваше дружелюбно
на двата палаша да не лаят и на края, преди да изкачи
трите стъпала на пруста, махаше с ръка, сякаш поздравя-
ваше някого, макар къщата да беше празна: «Добро утро,
добри хора! Ето ни готови за път!»

БЛОК-КАЛЕНДАРЪТ на 1964 година показваше последния неделен ден на месец април. Драгия не можа да прочете датата, защото над масата беше сумрачно, но и без да чете каквато и да било дата, той знаеше много добре, че днешният ден за него е малко по-особен, не е като другите, през днешния ден той навършваше шестдесет години.

Кожухчето му беше наметнато на стола, галошите го чакаха зад вратата, но той не се надигна тутакси от леглото, както правеше всеки път, а затвори очи, сякаш отново искаше да се вслуша в онази чудна песенчица, която го беше накарала да се просълзи насън. Ала песенчицата си беше отишла заедно със съня. От съседния двор изкукурига петел. Бай Димовият петел кукуригаше продрано, пресипналият му възглас завършваше с безпомощно къркорене. Викаха му Герчо, само разпониеният поп Матей го наричаше, кой знае защо, «Гедеон». Бай Димо, който имаше по природа склонност да хиперболизира някои работи, твърдеше, че Герчо-Гедеон бил на десет години, но Драгия знаеше с положителност, че не е на повече от пет. На пет или на десет, все едно, Герчо-Гедеон отмерваше времето с почти астрономическа точност и затова, като го чу да кукурига, Драгия си каза, че слънцето се е издигнало вече на един остен над хоризонта и че е крайно време и той да се изхлузва от леглото, и че залежаването му тази сутрин не прилича на нищо. Но вместо да скочи от одъра, той се улови за думата «остен»; тя беше на изчезване от съвременния селски речник, защото предметът, който означаваше, бе изчезнал или изчезваше от живота. Той се учуди повторно, тази заран му дохождаха наум все откодешни и отживели неща като старото школо, обръщението от осемдесет години

лю», че и остенът като мярка за измерване на слънчевия път. Сега в Рахово надали можеха да се намерят дори половин дузина остени.

Така мислеше Драгия и уж се чудеше на анахронизмите, дето му идеха наум, и на отколешните неща, които му се явяваха насън, и на умиленият, което се лееше в душата му; така мислеше и се чудеше, а всъщност нещата стояха по-другояче, защото в сянката на всичките тия мисли, възпоминания и чувства блещукаше една главна мисъл и колкото и да се правеше, че не я забелязва, всичкото му вътрешно внимание беше насочено именно към нея. Тя като че ли лежеше зад стобора на видимите неща и на оня свят от сенки, който му напомняше за миналото. Още в първия миг, когато се пробуди, тя му напомни за себе си, погледна го с жълти котешки очи, сетне се притули и го остави да мисли за онова, което бе видял насън. Тази притулена мисъл разваляше настрояването му, задържаше го в леглото и му пречеше да започне деня.

Шестдесетгодишнината буди у някои рожденици невесели мисли. Случва се на шестдесет години човек да се чувства още сравнително бодър, със запазени, дори нараснали духовни сили, но известно е също така, че от тоя праг нататък житейският път не води към «слънчеви широти», а навлиза постепенно в сумрачните простори на старостта и при това той не лъкатуши кой знае колко надалеч. Щастливите изключения засега още не са толкова, че да обръщат с главата надолу общото правило. Но за разлика от връстниците си песимисти Драгия посрещаше шестдесетия си рожден ден спокойно и никакви черни мисли не прелитаха като гарвани през душата му. Всъщност това беше единичното събитие през тоя ден, което не го смущаваше и спрямо което не изпитваше неприязън. От изминалия си живот беше доволен, общо взето; за настоящето имаше толкова проекти, един от други по-важни за добруването на раховчани (търговският дом, детската градина, читалището и пр.), че не му оставаше време да се отдава на скептични размишления и да гадае каква ще изглежда старостта му. А от смъртта не се плашеше, в миналото, като ятак и явка на нелегални, бяха се гледали с нея очи в очи, та беше привикнал на близостта ѝ.

Допъти ще разкажем за изминалия му живот по-на-

широко, а сега, за да не бъдат началните думи на разказа ни голословни, ще споменем мимоходом някои поважни неща. Роден в началото на века, когато царят Капитал още бодърствуваше, той беше стрелял в сърцето му през Септемврийското въстание с ловджийската пушка на баща си, а по-сетне, чак до Девети септември, беше водил двойствен живот — един явен, в школото, и друг — прикрит, за който изпращаха в тюрма или окачваха на въже. С просветителската си дейност (не само в школото, но и сред хората) той се гордееше най-много, а другата си дейност, прикритата, не смяташе за кой знае какво, защото гледаше на нея като на свое е с т е с т в е н о задължение. Когато започваха да изтъкват тази дейност и да му приписват заслуги, той се сърдеше. «Нима не е естествено задължение на зрящия да помага на слепия — питаше той. — И редно ли е зрящият заради тази си дейност да вдига шум и да се бие по гърдите?» — И заключаваше: «Естествено задължение на работника е да стреля от барикадата срещу царя Капитал!»

От живота си през двете десетилетия след Девети септември също беше доволен — работил бе усърдно и в школото, и в селкоопа, а като председател на селсъвета правеше всичко, каквото беше по силите му, за да почувствуват раховчани, че живеят в социалистическо време. През този период преживя и някои горчивини, но в името на общото добро заключи ги в дълбочините на душата си с девет ключалки.

Едно разочарование понесе с голяма мъка — разбитите му надежди, че комунистическото общество може да бъде построено за по-кратък срок. До Девети септември, пък и някое време след тази дата, той искрено вярваше, че новото «Мироздание» ще бъде изградено за десетина-петнадесет години най-много, че новите «Скрижали» (тоест комунистическите идеи) ще влязат в сила във всичките области на живота — икономически и нравствени — и че «Всеобщото равенство» ще направи хората душевно по-възвишени. Животът отвори очите му (обективните закони малко искат да знаят кой в какво е вярвал!), той преглътна разочарованието си мъчително, както се преглъща остра рибена кост, и запретна ръкави да работи — все някога последният етаж на Мирозданието щеше да бъде завършен. Жалеше, че няма да види червените байраци развени на покрива си, но се утешаваше, че

синовете и дъщеря му и по-младите раховчани непременно ще ги видят. Важното беше да се работи.

Така че не беше рожденият ден (макар и шестдесети по ред), който му пречеше, за да започне, както трябва, обичайната си програма. Пречеха му и напълно го разстройваха събитията, които близки и приятели бяха предвидили за през този «празничен» ден. Най-напред самото «празнуване» го притесняваше, караше го да се чувства неловко; ето, мислеше си, защото е председател на селсъвета, затова бият тъпана. Беше уредена среща с пионери, друга среща — със селския актив, сетне — тържествен обяд в новата къща и привечер — скромно чествуване в читалището. Всяка от тия точки на програмата го измъчваше като болен зъб. Свиждането с пионерите щеше да възкреси в душата му спомени от даскалските години, възпоминания за онова младо време, когато трудностите в живота вървяха ръка за ръка с големите мечти по един нов свят, свършен, изпълнен както в приказките с всякакви хубости и чудесии. Тия спомени много приличаха на някогашните детски песни — уж весели, слънчеви, а докоснат ли сърцето на човека, който знае защо, извикват тъга. Той обичаше срещите с хора, приятно му беше и речи да държи, но да приказва за себе си, за своя живот, да се превръща във фокус на всеобщо внимание — имаше чувството, че се разсъблича по долни дрехи на читалищна сцена пред препълнен салон.

Особено не му се нравеше това днешно събиране със селския актив. Не изпитваше лоши чувства към когото и да било — и с партийния секретар дружеше, въпреки че беше с петнадесет години по-млад от него, и със съветниците, и с председателя на стопанството, с всички. Но нали вчера (а не кой знае кога) беше имал най-сериозни разpravии с тия хора. Ядът, макар и позавехнал вече, още клокочеше в сърцето му. Съветниците дърпаха средствата към търговския дом, натискаха да се направи по-напред търговският дом, а после читалището. Затова се счепка с тях, но тази кавга не го угнетяваше толкова, имаше време за още спорове, разрешение за строителство не беше получено нито за читалището, нито за търговския дом. Удариха го като куршуми думите на партийния секретар — той силно настояваше да се разреши на още десет души от младежите да заминат за окръжния град!

Всеки знаеше, че младите хора гледаха не с едно, а

с двете си очи към големите градове, притегляше ги градският живот, мамеха ги нататък светлините, заведенията, неограничените възможности да си намерят добра работа, да изучат доходна професия, да печелят хубави пари. Какво не правеше и не струваше той, за да ги задържи към родната земя, да ги привърже по-яко към селския живот! Внушаваше на стопанските ръководители да им дават награди и премии с по-щедра ръка, а сам им обещаваще читалище с танцувален салон и сладкарница с билиардни маси и спортно игрище със съблекални, дори се нагърбваше да им направи плувен басейн с плаж на Раховската река. Всякак гледаше — кога с увещания и подмамки, кога със сплавания — да задържи изтичането на младата кръв от село, но тази работа изглеждаше като да запушваш решето с шепа — само през последните една-две години повече от тридесетина раховски къщи останаха без младежи. На някои от тия къщи прозорците бяха вече закнижени, гледаха ослепели света, от комините не излиташе пушек — и родителите бяха повлекли крак подир децата си, настаняваха се по градовете. И сега изведнъж, напук на усилията му — още десет души! Искаше окръгът, ненаситен беше на млада кръв големият град, притегляше, прикоткваше, нали там дигаха заводи, правеха машини, нужни му бяха силни ръце, ненатежали от години и умора.

Партийният секретар изпълняваше поръчение, а Драгия се опълчи и се счепкаха лошо. Това се случи вчера и на Драгия не му беше минало, той тепърва щеше да каже някои неща. Затова нямаше сърце за днешната «тържествена» среща.

Най-лошата от всички точки на програмата, тази, която го болеше като два кътни зъба едновременно, предвиждаше да пренесе вещите си от старата си къща (в която беше се събудил, родната, кротнатата в сливака, с глинения под) в новата къща, дигната с лице към главната улица, на два ката, от червени фабрични тухли и с балкон. Всъщност всичката покъщнина, с изключение на ония вещи, които се намираха в неговата стая, всичко беше отдавна пренесено в новата къща. Там се настани преди една седмица и дъщеря му Ана, единичкото близко същество, което живееше под един покрив с него подир смъртта на жена му. В старата къща остана да кукува самичък, дружинка му правеха само двата палаша, които спяха на пруста.

Тази къща беше направена преди седемдесет години от баща му. От суров кирпич, мазана с кал, покрита с «турски» керемиди, тя клечеше в дъното на един престарял сливак, по чиито изсъхнали и преплетени клонаци можеха да се обесят за косите си поне една дузина Авесалоновци. Къщата се състоеше от оджак и три стаи, а на лицевата си страна имаше широк пруст, дигнат от земята на три стъпала. Източната стая, най-просторната, дето гледаше със зарешетения си прозорец към една високо-стеблена круша, беше на Драгия. Тя му служеше за спалня и кабинет.

Макар и старовремска, къщата беше правена така, че на хората, които живеят в нея, да е широко. Бащата на Драгия, първият даскал в Рахово, завършил окръжната шестокласна гимназия, запален почитател на Пушкин и Некрасов, винаги сиромаш и всякога жаден за «простори», искаше поне в дома си да не се чувства спънат и притеснен. Оджакът, тоест собата с огнището, където бяха подниците и нощвите, долапите с паниците, бакърите за вода, окачени на куки, тази соба можеше да побере дузина гости и пак да има място за още. А източната стая, обърната с двукрилият си прозорец (макар и зарешетен) към «светлика», имаше на ширина и дължина по седем стъпки, на времето само чорбаджи Манчовата «гостна» беше по-голяма, но неговата къща се извисяваше на два ката. Стаята на даскал Мирона беше известна не само поради внушителните си размери, тя се славеше с нещо, което го нямаше в нито една друга къща: срещу прозореца ѝ се кипреше шкаф с книги. Книгите не бяха много, стотина, но на раховчани се струваше, че в трите лавици на тоя шкаф беше събрана «учеността» комай на целия свят. Така мислеха в началото на века, а две десетилетия по-късно синовете на Манчо и други техни събратя по имот започнаха да гледат на даскал Мироновата библиотека като на барутен погреб. На два пъти стражари ровеха книгите, а на третия път, през юни 1923 година, изнесоха и шкафа, и книгите на двора, направиха куп и го запалиха.

В тази стая на времето пееха романси, като си акомпанираха с китари, после романсите бяха сменени с революционни песни. Тя беше видяла събранията на първата раховска социалдемократическа група, беше посрещнала стопанина си с медал за храброст от бое-

вете при Битоля и със счупени ребра от събитията при Владая. Тука Драгия надникна в «святая святых» на буржоазната машина (главата за принадлежната стойност в Марксовия «Капитал»), тука беше чел, опиянен от възторг, първото издание на «Да бъде ден!» Най-сетне тука беше преживял щастливи дни с онова момиче, чиито два портрета се усмихваха многозначително от шкафове. Да, подът на тази стая беше глинен, черчетата на прозорците единични, стените ѝ бяха грубо измазани с вар, но може би тъкмо затова тя беше стая на възторзи, на мечтания и велики планове, на идеали, за които си струва човек да отиде дори на смърт. Сега искаха от него да напусне тази стая, да ѝ обърне гръб завинаги, като на една вехтория, напомняща печално минало. То се знае, във времена, когато от никого не се изискваше да отива на смърт заради идеала, а «Мирозданието» издигаше могъща снага от железобетон и стъкло, да се живее все още в кирпичените къщурки на дедите и бащите беше (деликатно казано) наивно, беше все едно да се отдава предпочитание на просеника пред пшеничената пита. И ако за обикновения човек със здрав смисъл такова предпочитание е недопустимо, какво остава за ония, които ръководят, които с поведението си трябва да дават пример как да се живее? Защото, ако председателят на селсъвета е предоволен от старата си къщурка, как ще поощрява селяните си да строят нови къщи, които да отговарят на заможността им и да са достойни по направа и вид за социалистическата епоха?

Миналото? Е да, откъм спомени и преживелици новите къщи са като празни кутии. Но ако за Драгия миналото представляваше един голям и богат свят, за помладите хора това беше дума, изпомпена от съдържание, за тях тя кънтеше на кухо. Драгия без друго трябваше да се предаде. Той беше председател на селсъвета и не му прилягаше да поощрява с личния си пример разни консервативни привички.

ПРЕЗ ОНИЯ ГОДИНИ, когато кооперативните стопанства замогваха и кооператорите изкарваха добри пари и можеха да слагат настрана и никому не идеше наум, че през следващото десетилетие селото ще хукне през глава за града и ще настане велико преселение, през ония години всичко живо беше захванало да строи: събаряха старите, отживели времето си къщи и дигаха нови. Такова строителство на къщи се развихри (думата е съвсем подходяща), че Рахово, което имаше многовековен живот, заприлича на едно ново село — цялото се червенееше от фабрични тухли и керемиди, лъхаше на прясна вар. Стари къщи бяха останали само няколко, между тях и на Брусарските, Драгиевата.

Къщата на Брусарските, макар и стара, имаше приличен вид и Драгтя, ако не беше станал председател, надали щеше да помисли за нова. Пък и защо му беше нова къща, по-голяма, когато от цялата Брусарска фамилия бяха останали на село само двама — той и дъщеря му? Даскал Мирон и Мироновица отдавна не бяха между живите, жена му (момичето с розата) — и тя си беше отишла, а дъщеря му Ана овдовя три години подир сватбата си, без да има деца, може би заради него остана да живее като кукувица в стария дом. Синовете му бяха напуснали Рахово още от студентски години. По-големият, Ставри, изучи индустриална химия, той стана кандидат на науките и сега служеше в Министерството на тежката промишленост, ръководеше сектора на голямата химия. По-младият, Методи, завърши хидростроителство, странствуваше из страната, строеше диги и язовири. Драгтя имаше и храненик Рафанл, син на убит септемвриец от близкото градче Н. Когато и майка му почина, Драгтя го прибра и макар че не го основи

официално, отгледа го като свой. Сега Рафаил, математик по образование, специализирал метеорология и астрономия, живееше в родния си град Н. Той беше първи секретар на градския комитет. Никои в Рахово не знаеше поради какви причини пътят му свърна толкова неочаквано покрай това затънтено градче.

Драгия нямаше нужда от по-голяма къща, защото и старата, с трите си стаи, изглеждаше като напусната — често се случваше да стои заключена от сутрин до вечер. От комина ѝ, украсен някога с тенекиено петле, рядко бухваше на фъндъци топъл дим. Нито пък се надяваше, че синовете му ще дойдат някога в Рахово за по-дълго време. Ставри още като ученик се чуждееше от селските работи, не излизаше на къра, грабваше книжка и се криеше из сливаците да чете. Отегчаваше се сред природата, гледаше равнодушно на хубостите ѝ, единственото място, където се чувствуваше добре, беше работният му кабинет. Ако заседнеше по принуда два дни на село, на третия заприличваше на отчаян човек. Методи, напротив, понасяше отлично и селския живот, и природата обичаше, но пък неговата съпруга беше прекалено гражданка. Родителите ѝ бяха софийнци-кореняци, тя не познаваше селото и не изпитваше желание да го опознае, откакто бяха женени с Методи, всичкият ѝ престой в Рахово не надхвърли една седмица. Но и през тия малко дни, когато гостуваше на свекъра си, тя се притесняваше и страдаше, сякаш бяха я довели в прокълната страна.

Рафаил беше се завърнал в родния си град преди две години, тогава го направиха секретар на градския комитет. Неговата трудова биография, изразена графически, представляваше една крива, която непрекъснато и тревожно слизаше надолу: асистент в Софийския университет, оператор в електронноизчислителен център, редактор в периодично списание за математика и астрономия и на края — в градчето Н. Той дохождаше в Рахово по веднъж, два пъти в месеца, носеше на Драгия литературни списания и вестници и тютюн за глинената му луличка (Драгия обичаше да пуши вечерно време с луличка), а на Ана — модни журналы и кутия с бонбони. Модните журналы Ана почти не разтваряше, но се вълнуваше и радваше като на голям празник, колчем го видеше да пристига. Разбира се, Рафаил не се застояваше в Рахово — ще се позавърти в къщи, ще побъбре час-два

с Драгия за времето и реколтата или за други незначителни неща, ще сръбне две глътки от кафето, което Ана му поднасяше със светнало лице, и хайде — на мотоцикъла. Човек оставаше с впечатление, че мислите му, истинските му мисли, бягат надалече от Рахово и още по-надалече от градчето Н. Ана се натъжаваше, а Драгия клатеше умислено глава: «И тоя няма да пусне корен в родния си край!»

Като знаеше, че никой от синовете му няма намерение да се застоява в Рахово, камо ли да пусне корен, и губеше постепенно надежда, че дъщеря му ще се омъжи повторно, защо трябваше да дига нова къща, по-голяма от старата? Кой щеше да живее в тоя нов дом, като родните му хора отдавна бяха хванали света?

Може би се надяваше на бъдещето, нали годините теглят уж към родното място, колкото повече се трупат, толкова по-домолява. Пък и внуците — къде щеше да се намери за тях по-добро летовище? Но и тия две съображения, за родното място и за внуците, доколкото се мяркаха в душата му, приличаха на ехо от отминал влак. Влакът навлиза в равнината, а ехото от свирката му кънти още в клисурата. Синовете му бяха сравнително млади, за да ги подмами тягата към родното място, а внуците. . . Ставри беше на тридесет и осем години и не мислеше да се жени, а дъщеричката на Методи подражаваше майка си — не смееше да седне на тревата, плашеше се от буболечки и непрекъснато разпитваше с ококорени очи за отровни паяци.

Надеждата, че внуци ще населят новия дом, че новата къща ще заприлича като на един кафез с пойни птички, тази надежда беше почти никаква и тя се появяваше в душата на Драгия рядко, когато дремеше на пруста в следобедните часове или пушеше с луличката си вечерно време пред огнището.

Но каквито и да бяха патриархалните слабости на Драгия, в сметката за новата къща внуците бяха на последно място. Главното перо в тази сметка представляваше неговото председателско честолюбие. Председателят не биваше да остава назад, подир другите, дори в частното строителство; той трябваше да си построи нова къща, защото другите строеха, макар старата да не беше отстъпила на косъм от сърцето му. Може би имаше председатели, които не държаха особено

но на поста си и затова не разсъждаваха по този начин. Драгия не беше от тях. Той ценеше общественото си положение и в негово име беше готов на саможертви.

Склонен към идеализъм, той беше в същото време и практичен човек. Още докато дигаше новата къща, беше тайно решил в себе си да настани Ана в нея, а той да си остане в старата, от която не можеше да се отдели. Възнамеряваше на Ана да даде първия етаж, там беше кухнята, а трите стаи на втория етаж да обзаведе за синовете си и за Рафаил. Сметката беше дори хитра: ще се уплаши Ана от самотията и, току-виж, дошло ѝ наум да се омъжи за втори път; а градската уредба на втория етаж (килимчета по подовете, цветни плочки около мивките!) може да умилюва сърцето на Методиевата госпожа и добър е господ — решила се да му дойде на гости с внучката! Всичко можеше да се случи на този свят, доброто ходи при хората, не живее в тилилейския пуци-нак.

И уж нещата бяха добре обмислени, а на края не излезе нищо. Когато горният етаж беше обзаведен и Ана се пренесе в партерния, мнозина раховчани започнаха да недоумяват: за кого беше обзавел Драгия горния етаж? Някои казваха: «За по-първите хора. Ще пристигне например от окръжния град първият секретар, там ще го настани!» Те знаеха, че в окръжния град бяха обзаведени за гости две къщи — една в центъра и друга — в околностите, сред природата. Рахово не можеше да се мери с големите градове, пък и не биваше, трите стаи на председателя щяха да свършат работа. Други раховчани казваха: «Председателят е мебелирал стаи, за да ги дава под наем.» Подозрения от такъв род се изказваха от малцина, от по-млади хора; повечето раховчани, като чуваха подобни думи, негодуваха. Те знаеха даскала за безкористен човек, чист като изворна вода откъм помисли за гешефтарство. Самото даване на квартири на «свободен наем» те смятаха за порочно и тъмно дело, като някогашното изполичарство.

Драгия научи за тия приказки и най-напред не знаеше да се смее ли, или да плаче. Сетне, за да сложи край на глупостите и да избави раховчани от излишни гадания, взе, че довери на отговорни хора истинските си намерения — да настани Ана в новата къща и пр., а той да си остане в стария дом. Отговорните хора, за неописуема

негова изненада, категорически и до един застанаха на противоположни становища. Партийният секретар, началник на ремонтната работилница при стопанството и председател на местния шахклуб, заяви открито, както си му беше обичайно, че такава една постъпка щяла да бъде възприета от раховчани отрицателно. Просветеният човек бил длъжен във всички случаи да дава предимство на новото пред старото. Агрономът отсече, че това о б е к т и в н о приличало на демагогия, а заместникът му в общината го посъветва да не върши щуротии, защото щял да се изложи като председател. Обезсърчен от тия отговори, Драгия се обърна за съчувствие към най-близките си съседи и приятели.

Бай Димо ококори очи:

— Ще си плюеш сам на председателската чест! — рече възмущено той. — Какви си ги намислил!

Разпопеният поп Матей каза поучително:

— Живей светски, според сана си, а в душата си бъди смирен, като Йосиф от Назарет!

Участковият лекар, доктор Нанков, почти връстник на Драгия, повдигна снизходително рамене.

— Работата е в това — рече той, — че никой няма да те разбере, а ще се получи обратното — че с личния си пример проповядваш една закъсняла толстоевщина. Но лично аз, вътрешно, съм на твоя страна!

Като не получи подкрепа от никого, дори от дъщеря си, която намекна, че изразявала мнението и на колегите си, Драгия помръкна и прокле деня, в който беше дал съгласие да стане председател. Но заедно с мъката в душата му започна да се утаява като ранна есенна мъглица и една неканена тревога — бяха изминали двадесет години от революцията, а в живота още се заплащаше данък на г о л е м с т в о т о, превръщаха се в неписани закони разните привилегии на г о л е м и я човек.

Бай Димо, полевъден бригадир в Рахово, ако речеше, м о ж е ш е да живее дори в плевнята си, това нямаше да озадачи никого. Ако заминеше за окръжния град и не намереше място в хотел, дори в треторазреден, м о ж е ш е да прекара нощта на полето, беше си негова работа. Но ако по-г о л я м човек си наумеше например да живее в овехтялата къщурка на дядо си? Ако т а к ъ в човек пристигнеше например в окръжния град?

И Драгия се питаше дали неговите разбирания не бяха прекалено идеалистични, или пък новият живот раждаше покрай многото хубави неща и нехубави? Едно биеше на очи и в това отношение Рафаил беше прав — в тълковния речник от края на века новото време беше нанесло доста поправки.

В тоя ранен час, съзнаващ, че горчивата чаша няма да го отмине (беше му предопределено да я изпие до дъно), той искрено съжаляваше, че преди три години беше дал съгласието си да стане председател. Ако колелото на съдбата не беше се превъртало (за това помогнаха от окръжния комитет), той щеше още да си учителствува и както подобаваше на един скромен учител, щеше и занапред да живее в старата къщурка (с оджака, с трите си соби и с глинения си под), под чийто покрив като че ли бяха навеки застинали някогашните тъжни романи, революционни песни и младежки мечти.

Като не пожелаха от окръга да го върнат в школото след двегодишната му селскостопанска дейност (направил си беше устата), защо не се пенсионира? Намекнал беше, че иска да се връща в школото, а те се престориха на глухи и му предложиха председателството. Тогава в душата му сякаш се възправиха едно срещу друго две противоположни чувства. Жалеше, че трябва да се раздели завинаги с нещо, което му е било най-скъпо, и в същото време изпита една особена, тревожна радост, каквато изпитва човек, когато отива на риск или се впуска в далечен, непознат път. Първото чувство, мъчителното, беше по-силно, но, кой знае защо, той се поддаде на второто.

Трябваше честно да си признае, че тогава държеше юздите на съдбата в ръцете си и само от него зависеше накъде да завие. Можеше например да се пенсионира предсрочно, защото беше активен борец против фашизма. Като не искаха да удовлетворят желанието му, да го върнат в школото, трябваше да им каже: «Преминавам в пенсия!» — и щяха да го оставят на мира. И тогава щеше да има възможност и в читалището да работи на обществени начала, и в просветните комисии на Отечествения фронт да участва, и книга да напише за многовековното минало на Рахово, за участието на Рахово във Видинското въстание. (Толкова материали беше насъбрал!) Защо му трябваше председателството!

Да, наистина защо му трябваше председателството. . . Питаше се, без да може да си отговори, без да знае, че същия този въпрос «защо му трябваше» на времето си беше задавал и даскал Мирон, баща му, когато прие да стане секретар на раховската социалдемократическа група и по-сетне, когато на пробития Доброполски фронт прие да оглави една разбунтувана войнишка част. Този въпрос «защо му трябваше» беше си задавал и сам той, някога си, подир въстанието през 1923 година, когато го бяха повели с други арестувани да го бесят на Макрешкия баир.

Можеше да каже на отговорните хора от окръжния комитет: «Благодаря за честта, вече съм в години», и щяха да го оставят на мира. Тази работа, председателската, насила не върви. Съзнаваше, че слага оглавник на врата си, но прие. Защо? Защо на времето даскал Мирон се съгласи да оглави при Добро поле разбунтуваната войнишка част? Той можеше да се възпротиви: «Какво разбирам аз от командване? Мястото ми е при обикновените редници, нека друг да командва!» Но прие, дори вътрешно се в ъ з р а д в а, макар да предчувствуваше, че тази работа няма да свърши с добро. Пое командването и поведе войниците към Радомир. Така стояха нещата по този въпрос.

Сега трябваше да пренася вещите си в новата къща.

НЕДОВОЛЕН И СЪРДИТ НА СЕБЕ СИ (и на света), задето преди три години беше вдигнал ръце от учителското си призвание, за да се поддаде на тщеславни предложения, натъжен до немай-къде от предстоящата си раздяла със старата къща (струваше му се че това е най-трагичният момент от живота му, че прекращвайки тоя праг, ще излезе от битието, за да навлезе в нищото), ядосан и печален, угнетен от лоши предчувствия, той не чу почукването на вратата и когато дъщеря му застана до рамката ѝ, той се сепна, сякаш пред очите му стоеше привидение от друг свят.

— Чудя се, че си се залежал! — рече тя.

В плътния ѝ глас звучеше лека тревога. Тя стоеше на входа стройна, силна, свежите ѝ гърди на бездетка напиреха през бялата блуза. От шията ѝ се лъчеше една мека белота, като от втасал хляб, замесен с пресято брашно. Още впечатлен от мислите си, на Драгѝя се стори, че в душата му се налива нова жал. Създадена да ражда и кърми, дъщеря му живееше самотна, нахалост отиваха силите ѝ. Тя приличаше на избуяла нива, която суша е осъдила да прегори, преди да налее клас.

— Нищо ми няма! — отвърна намръщено Драгѝя. Сега към яда му беше се притурила и оная постоянна и тиха жалост, която изпитваше спрямо злата орис на дъщеря си. После си спомни, че днес има рожден ден, и му стана съвестно: на такъв празник човек трябва да се показва весел, дори и трън да има в сърцето си. — Е, ще стана — рече той с престорена оживеност. — Просто се ухап. — И добави с она особена глас «в трето лице», с който се разказват сънищата: — Присъни ми се старото школо. И Досювата Лалка, но като ученичка от второ отделение. Помниш ли я Лалка? През април 43-а година

я разстреляха заедно с двама партизани от Цар Петрово досама Бранковите кошари. Тогава Лалка беше на двадесет години, а ти — на тринадесет. Но аз я сънувах момиченце. Моли ме: «Господин учителю, мога ли да си ида у дома?» По онова време така се казваше: «господин учителю!» Думата «другарю» не споменавахме помежду си, дори ние, комунистите. Толкова чиста ни се виждаше, че не смеехме да я пуснем в обръщение — ще се омърси!

Докато Драгѝя разказваше съня си с глас в «трето лице», Ана приседна на одъра, до краката му, слушаше го и същевременно оглеждаше със загрижени очи стаята — имаше толкова вещи да се пренасят в новата къща, времето течеше, гости щяха да сезанижат за празника, а той разправяше сънища, като че ли днешният ден беше най-обикновен!

— Помня я Лалка, но много смътно — каза тя. Всъщност тя си спомняше много добре Досювата щерка, но се боеше да признае — току-виж, баща ѝ развързал спомените и утрото отишло! Той рядко се гмуркаше в спомени, за него миналото беше храм, в който не се влизаше за било и небило, затова пък като започнеше — грях взимаше на душата си оня, който дръзваше да го прекъсне. Влязъл веднъж в храма, Драгѝя се спираше пред всяка икона, за да разкаже подробно историята ѝ, а иконите бяха повече от хиляда.

— Аз имам едно голямо прегрешение спрямо това момиче — каза Драгѝя. — Много пъти ми е идело да ѝ кажа: «Лалке, помниш ли, когато беше в трето отделение, как те изпъдих веднъж от клас?» — Но все отлагал, случваше се ту аз да съм вътре с разни главоблъсканици, ту пък тя да е заета със свои си грижи. А нейните не бяха леки, лятно време ходеше аргатка, зиме тъчеше престилки и черги за чензите на богатските момичета. Грижеше се за по-малък брат, майка ѝ почина, когато тя беше в трето отделение, а Досю се пропи. Та за моя грях ставаше дума. Изпъдих я веднъж от клас, задето беше дошла без домашно. Аз държах сиромашките деца да се учат. Питам я: «Защо не написа домашното си?» Тя мълчи, гледа в краката си и думица не проронва. Мисля си: «Добре, че не ме поглежда с тия свои очи на възрастен човек, иначе не бих могъл да я накажа.» «Хайде, рекох, върви си у дома и кажи на баща си и на майка си защо съм те изпъдил!» Тя постоя и аз видях как устните

й трепнаха, поизкривиха се, а-ха да заплаче. Сърцето ми се сви, но си казах: «Не отстъпвай, Драгия, богатските деца могат и да клинчат, те има на какво да лежат, а за сиромашките пътят е само един — да се учат. Дори да не стигнат до Голямата наука, пак ще имат полза, защото и Малката наука, като се събере с немотията, отваря очите на човека!» На другия ден срещам Досю — потъмнял, угрижен. «Е — казвам, — обясни ли ти Лалка защо я изпъдих от клас?» Той ме гледа и в очите му ту припламва зъл огън, ту заплаква мъка. «Бе какво домашно те е прихванало — изръмжа, — майка ѝ избълва вчера един леген кръв, а ти — домашно! Майка ѝ от вчера умира, а ти — домашно! Как тъй? Как я мислиш тази работа?» Да ме беше ударил с фронтоташкия си пестник по зъбите, по-малко щеше да ме заболи. Да накажеш погрешно възрастен човек е лошо, но несправедливо да накажеш дете — това е хиляда пъти по-лошо. . . Та за това ми се явява насън!

— Струва ми се, татко, че ти малко попресилваш вината си — каза Ана. — Когато си я изпъдил от клас, нали не си знаел, че майка ѝ е на смъртно легло?

— Не, никак не пресилвам вината си — поклати глава Драгия. — Знаех, че майка ѝ е тежко болна. Пък и длъжен бях да разпитам! — Той се усмихна мрачно: — Когато тръгна на път за оня свят, тоя грях ще ми тежи най-много! Толкова ще тежи, че ще ме помъкне направо към пъклото!

— Хубава работа! — Ана извърна глава и се взря учудена в лицето му. — Какви мрачни настроения са те споходили тъкмо днес, на празника! Говори ли се на такъв ден като днешния за смърт! — Приказките му за «оня свят» и за «пъклото» бяха подхвърлени в преносен смисъл, той обичаше символите (модата от двайсетте години: мироздание, скрижали, цар Капитал!), но напомянето на смъртта ѝ подействува угнетяващо. Думите за смъртта отекнаха в душата ѝ като клепалото, когато биеше за погребение. Ако баща ѝ наистина хванеше някой ден пътя за «оня» свят, какъв живот щеше да очаква тя занапред? На тридесет и четири години е твърде рано, за да се примири със самотията и да се затвори в себе си, и доста късно, за да започне живота си «отново». — Тоя грях спрямо Лалка е един мним

грях! — каза тя. — Ти съдиш за учителския морал според сантименталната етика от едно време!

— За доброто и за лошото няма минали и сегашни времена! — въздъхна Драгйя.

— Тук вече съвсем не си прав! — засмя се кротко Ана. — Много неща, които някога са се смятали за грешни, сег а се тълкуват като праведни!

— Не приемам аз тая логика! — разсърди се Драгйя. Той погледна дъщеря си с очи, които недвусмислено ѝ казваха, че ще ѝ пише двойка и ще я остави да повтаря класа. — Вие, по-младите, сте готови комай всяка година да променяте тълковния речник! Как тъй? Докъде ще стигнем така? Какво ще остане от комунистическия морал, питам аз, ако всяка година го коландрисваме с нови тълковни премени!

Той се изправи седнал на леглото и скръсти ръце.

— Ох, татко — възропта умолително Ана, — ето че ти пак започваш! — Да, имаше такава опасност той да започне отново филипиките си — и за училището, което, според него не възпитавало, както трябва, децата, и за тая тяга към лекия живот, и за частното строителство, и така нататък, за да стигне до проблемата — за какъв дявол наистина трябва да се пренася в новата къща, когато и в старата се чувства много добре. Имаше опасност тая празнична сутрин да премине в дискусии, затова Ана смени умолителната си усмивка с един по-безцеремонен израз и решително се изправи. — Дошли са ти гости — каза тя, — за да ти честитят рождения ден. Чакат те в новата къща.

— Какви гости? — попита без въодушевление Драгйя. Зъбчатите колелета на програмата го захапваха с резците си и той страдалчески повдигна лице към опушения таван.

— Дошли са Доктора, разпопеният поп Матейко и бай Димо — отговори му бодро Ана. — И синовете на бай Димо са дошли — ще ми помогнат да пренесем някои от тия вещи — тя кимна снизходително към покъщнината — в новия ти кабинет.

— В твои ръце предавам съдбата си, господи! — помъчи се да се пошегува Драгйя. Но не сполучи, театралният му патос излезе фалшив. В много самодейни театрални трупи беше участвувал в по-раншни времена, но така и не успя да стане добър актьор.

Студената чешмена вода като че ли го поободри. Бършейки се със снежнобяла кърпа, която Ана сменяше всяка сутрин, той погледна по навик към небето и макар в душата му да имаше още утайка от лоши чувства, усмихна се топло и кимна свойски с глава: «Каква чудесна пролетна синева!» Но преди да изкачи трите стъпала на пруста, не махна с ръка, както правеше друг път: «Добро утро, добри хора! Ето ни отново на път!» — а влезе замислен в собата, като разсеяно отпъждаше двата клепоухи палаша, които скачаха около краката му.

Той си сложи бяла риза, облече тъмносиния си официален костюм (ушит преди едно десетилетие и носен само три пъти в годината: на Първи май, Девети септември и на именния ден на дъщеря му) и докато решеше посивелите си коси пред огледалото, колебаеше се дали да окачи отляво на сакото си ордена «Девети септември», с който го бяха наградили преди десет години. «Естествено задължение на работника е да стреля от барикадата срещу царя Капитал» — мина през ума му и се отказа. Човек не трябва да се гордее с дейност, която му е «социално» присъща — такава беше неговата максима. Доказвали му бяха неведнъж, че мисли погрешно, че не е прав, но той упорито държеше на своето.

После излезе на пруста и както бива, когато стопанинът заминава на далечен път, спря се и постоя някое време съсредоточен в себе си. Подухваше лек сутринен ветрец, беше тихо, белият кит на крушата блестеше в лъчите на слънцето като една бухнала камара от раздиплени тантели. Сливакът пишно цъфтеше, ухаеше сладко на цветове и сякаш се усмихваше младенчески, въпреки че беше стар. И, кой знае защо, нали са неведоми изворите на чувствата, в душата му отново долетяха като ято синигери ония мили звуци, с които беше се събудил заранта:

Питат ли ме де зората
ме й огряла първи път...

Едно момче вървеше по пътеката между сливите с шарена торбичка през рамо. По петите го следваше рунтав едроглав пес. Лъхаше топъл вятър, жужеха пчели, разцъфтелите сливи поклащаха вейки, натежали от цветове. Момчето вървеше с торбичка през рамо. До плочата с калема и гъбата, до буквара със съдраните корици кроту-

ваше комат ръжен хляб. Момчето ощипа от хляба, огледа се предпазливо дали някой не го гледа от пруста, и хвърли на кучето. Рунтавият едроглав пес подскочи, улови къшея във въздуха, преглътна го, без да дъвче, и завъртя опашка. Един кос възмутено изсвири.

Това се мярна пред очите на Драгия, докато стоеше на пруста. Нищо друго не си спомни, макар някои да казват, че в такива мигове на прощаване човек си припомнял целия живот. Онази песен звучеше в душата му и той крачеше по пътеката между сливите, следван по петите от рунтавия пес.

Сетне Драгия слезе по трите стъпала, протегна ръка и откърши от крушата една бухнала вейка. Върна се в стаята си и потърси с очи място къде да я остави. Погледна към еленовите рога, към глигановата зурла, тях гледаше уж, но остави разцъфналата вейка под избледнелия портрет, от който многозначително се усмихваше момичето с розата.

РАННИТЕ ГОСТИ ГО ЧАКАХА пред входа на новата къща. Бай Димо, докторът и разпопеният поп Матей седяха на една градинска скамейка, поставена досами входа, а синовете на бай Димо Гроздан и Величко стояха почтително настрана. По-големият, Гроздан, беше управител на нармага, а Величко работеше в ремонтната работилница на стопанството, но се готвеше да държи изпит за тракторист.

Бай Димо, най-старият от гостите, беше почти връстник на Драгъя. Допреди две години водеше първа полевъдна бригада, сега под негово разпореждане се намираше част от зеленчуко-овощарския участък на стопанството, той отговаряше за кайсиите, любениците и пипера. Източен и кльощав, бай Димо приличаше по фигура на Драгъя, а по характер се различаваше от него, както например Никулден от Цветница. Докато Драгъя разсъждаваше надълго и нашироко за всяко нещо, което будеше спор, и всяко нещо оглеждаше от всички страни и го теглеше и претегляше върху везните на убежденията си, както златарят правеше с пендарите и старите златни пръстени, които му носеха, бай Димо беше човек на бързите припламвания, на големите приказки, обичаше да фантазира и силно да преувеличава. Дълги спорове не издържаше — още в началото на препирнята казваше какво мисли, повтаряше го до втръсване, чуждите доводи почти не слушаше. Такъв беше в личния си живот, в къщи, в кръчмата, с приятели и неприятели. Но в работата си бай Димо показваше други черти, ставаше д р у г човек: трудеше се тихо, вслушваше се в чуждите съвети понякога или най-малко — обсъждаше ги, проявяваше трезва пресметливост; дръвчетата от градината му бяха като другари, стъпваше между лехите на

пръсти, сякаш се провираше сред спящи деца. Ако не беше слабостта му да си попийва от време на време и тогава да удря с юмрук по масата и да се заканва, че от педя място ще изкарва по едни дисаги чушки, сигурно щеше да се изкачи на много по-висок пост, може би щяха да го направят началник на всичките раховски бостани и градини. Но и такъв, какъвто беше, командир на една само част от фронта, той се чувствуваше доволен, макар да твърдеше, когато седнеше пред чашка, че е роден за дела поне от окръжен мащаб и че цялата дружина агрономи от окръга можел, ако поиска, да натъпче в овчия си калпак и пак да останело място за още един.

Доктор Нанков беше пет години по-млад от Драгия. Той се носеше по градски, модерно, с бяла кърпичка в джобчето на сакото си, с широк възел на връзката си, с риза на едри райета, но лекуваше по старому — с хинин и аспирин; слагаше вендузи, мажеше с йод, налагаше със синап. В редки случаи предписваше сладко сиропче с анасон. От дълги години беше вдовец. Децата го обичаха явно, жените в зряла възраст — тайно, а той обичаше всички.

Разпопеният поп Матей носеше козя брадичка, а русата си коса подрязваше по женски. Доктор Нанков казваше, че във вида му имало нещо «далайламовско», и раховчани се съгласяваха, въпреки че нито той, нито кой да е от раховчани бяха виждали дори на картинка тибетски свещеник. Драгия му викаше «Матейко». Матейко имаше дълги женски мигли, но пръстите на ръцете му бяха груби и къси, като на каменарин. Доктор Нанков подхвърляше незлобливо, че Матейко е произведение на много груб мъж и на прекалено изфинена жена, и раховчани се съгласяваха, защото никой не знаеше от кой край беше дошъл и какви са били родителите му. По този въпрос и сам Матейко не обичаше да приказва. Но всички бяха на мнение, че той не произхожда от северозападните краища, защото в говора си якаше и раховчани, като го слушаха, преглъщаха на кисело, сякаш им правеше скомина.

Когато през 43-та година жандармерия подпали горната махала на Рахово, поп Матей натрупа на двора черковните икони до една, поля ги с газ и ги запали. Иконите горяха буйно, а той обикаляше около кладата,

скубеше козята си брадичка и неенстово виеше молитвата, с която на празник се благославяха плодовете и гозбите:

Погледни, господи Иисусе Христе, боже наш, към тия ястия от месо и ги освети, както си осветил овена, който ти донесе верния Авраам. . .

Заради тая акция черковните власти го разпопиха, а военните същата вечер, след като претърсиха амвона и намериха някои неща, едва не го разпънаха на кръст.

Но за това допъти. Сега, като видяха домакинът да се задава, гостите се изправиха и всеки поотделно го прегърна и от сърце му честити рождения ден. Матейко и доктор Нанков му пожелаха добро здраве и годините на Авраама, а бай Димо притури към тия две библейски добрини от битов характер и едно по-съвременно пожелание — да председателствува общинския съвет, докато Рахово помножи къщите си поне на хиляда. (В настояще време Рахово имаше около четиристотин.) Гроздан и Величко почтително му целунаха ръка и отново се оттеглиха встрани.

Тук е мястото, струва ни се, където трябва да бъде обяснено накратко защо именно бай Димо, доктор Нанков и Матейко дойдоха първи да поздравят Драгтя. (За да не изглежда появата им в това ранно утро случайна!) Защото в Рахово имаше други по-първи хора и от гледище на възприетия ред ние трябваше най-напред тях да въведем в Драгиевия дом. (Партийният секретар, председателят на Отечествения фронт, председателят на стопанството, агрономът, директорът на училището и началникът на пощенската станция.) Но тъй като ние описваме историята на семейство Брусарски, без да прибавяме нищо от себе си, длъжни сме да се придържаме към действителните случки и към реда, по който те са следвали. И тъй в това ранно утро първи дойдоха да поздравят Драгтя тримата наши познайници. Особено приятелски връзки не ги свързваха — нито помежду им, нито към Драгтя, но имаше едно минало, което ги спояваше по-яко и по-трайно, от което и да било сърдечно приятелство.

Дружно прекараните щастливи часове не сближават хората кой знае колко, пък и самото щастие е като декоративно дръвче — корените му не проникват надъл-

боко. Друго нещо са часовете, преживени заедно в нещастия. Те сричат стените, с които хората обикновено се отделят едни от други, и превръщат многото съдби в една съдба. Общи беди и опасности сближават хората, дружно преживени нещастия и преодолені несгоди правят хората близки за цял живот.

Тия неписани житейски правила важеха, разбира се, и за нашите познайници. В ония години, които предшествуваха революцията, те бяха гледали смъртта очи в очи цели три години. Четиримата образуваха канала, през който окръжната военно-въстаническа зона изпращаше партизани оттатък Димово и западните покрайнини на Югославия: Драгия поддържаше връзка с военната комисия, той оглавяваше групата; амбулаторията на доктор Нанков служеше за явка, бай Димо приемаше и извеждаше нелегалните, той познаваше местността от Връшка чука до Белградчик като собствения си сливак; а Матейко, единственият безпартиен помежду им, криеше в амвона на църквата разни нелегални материали — позиви, възвания и вестници. За такава дейност имаше само две наказания — бесило или, в най-добрия случай, разстрел. Съдбата на всеки един от четиримата беше в ръцете на другите трима. Никой не се кълнеше на другите във вярност, но всеки беше дълбоко убеден в душата си, че в случай на беда ще потърси само един път за отстъпление, в небитието. Матейко изпитваше едновременно и ужас, и отвращение към огнестрелното оръжие, той беше зашил в яката на подрасника си пакетче стрихнин, което доктор Нанков великодушно му беше «заел».

Та миналото, значи, заедно преживяно и изстрадано, събра през това ранно утро тримата в дома на «четвъртия». И сигурно щяха да дойдат по-късно, след официалните лица, имаше време за приветствия, ако да не знаеха с каква неохота се местеше Драгия в новия си дом. Бързаха, за да бъдат около него през най-трудните часове.

Ана и стрина Димовица, която беше дошла да помага в приготвяването на гозбите, поканиха Драгия и гостите «да заповядат» на закуска. Драгия поведе дружината, но в преддверието на партера настъпи малко стълпотворение — Димовица подвикна свойски на мъжете да си събуят обувките, за да не цапат новите чер-

ги, с които бяха постлани стаите и дървеното стълбище. Като чу това предупреждение, Драгия пребледня, а от гостите единствен се смути Матейко, защото той беше обул гумените си калеври на бос крак. Бай Димо и синовете му отдавна бяха свикнали да се събуват, Димовица беше готова по-скоро мъртва да легне пред входа на новата си къща, отколкото да пусне вътре някого с калеври. Тя се кълнеше в гордата глава на Герчо-Гедеон, че докато е жива, ще държи чергите си чисти като спални чаршафи, а къщата си толкова подредена и обърсана от прах, че дори аптекарят от близкото градче Н, ако се случеше да ѝ дойде на гости, да рече: «Аптеката ми в сравнение с твоя дом, стрино Димовице, е като един яхър!» Доктор Нанков беше свикнал с обичая на раховските новодомки да събуват гостите си (въпреки че него те бяха склонни да пускат всякак!), та предупреждението на Димовица не му направи впечатление. Но Драгия се смути.

Дали се случва на човек да види целия си изминал живот в един само миг — кой знае! Но че за един миг може да прозре в бъдещето, да почувствува надигащите се оттатък кръгозора беди, както ревматичният усеща циклоните от хиляди километра разстояние — в това не бива да има даже йота от съмнение. Така се случи и с Драгия. Повелята, отправена към гостите му да събуят обувките си, не го засягаше пряко (той беше стопанинът на тоя дом и само от него зависеше как да се влиза вътре — с обувки или на бос крак!). Но в добронамерения призив на Димовица се открояваше тъкмо онова, което той беше горещо презирал през целия си живот, пулеше се еснафщина, показваха рога дребнави привички. Тоя призив зашлеви Драгия като обиден шамар и той пребледня.

Ана видя смущението на баща си, тя и без това стоеше като на тръни.

— Моля ви се — рече тя, като излезе пред Димовица, — заповядайте така, както сте си, с обувки, ние първа сме започнали да се подреждаме! Пък и чергите ни не са нови!

— Нови, стари, това няма значение — каза натъртено Драгия. Той с мъка сдържаше вълнението си. — Моят дом не е джамия, та който влиза, да се събува непременно бос!

— Туй го приказвай, Драгинко, когато покриеш улиците на Рахово с асфалт! — засрещна го наиздателно стрина Димовица. — Тогаз никому няма да се лепи по обувките кал и в къщи ще си бъде винаги чисто!

— Важно е в душата на човека да бъде чисто! — обади се лаконично Матейко, който до тоя момент се тулеше притеснено зад гърбовете на другите гости. — Важна е преди всичко душевната чистота!

— Ти нямаш думата, Матейо! — сръза го строго Димовица. — Лесно ти е на тебе да проповядваш притчи, защото си сам човек и живееш под чужди покрив! Аз да те наглася веднъж да миеш подове и да тупаш черги, че да те видя сетне за какви чистоти ще ми проповядваш!

Тоя малък и неочакван сутрешен инцидент приключи бързо благодарение гъвкавата тактика на доктор Нанков. Той каза, че всяка от спорещите страни вероятно има право и че Матейко също има право, въпреки че изхожда от мистични представи за душата на човека.

— Но тъй като днешният ден е тържествен и принадлежи на Драгия — приключи доктор Нанков, — трябва да почетем неговото право и да действуваме, както той намерил за добре.

Димовица, като чу тия думи, сърдито начумери вежди, а Драгия поведе хората си към новата гостна.

Преди да въведе гостите си в гостната, Драгия им показа новия си кабинет. Тази стая беше съседна с гостната и гледаше с южния си прозорец към улицата. Още от прага ѝ посетителят можеше да прочете фирмата, окачена върху фасадата на насрещната сграда: «ТКЗС «Мирон Брусарски» — Счетоводство». Надписът, направен върху черна мраморна плоча, святакаше със златните си букви. Стаята беше постлана с червена, фабрично тъкана черга и понеже покъщнината не беше много (единичен креват, скрин, малка писалищна маса и до нея — етажерка на тънки крачка), изглеждаше някак «дежурна», папета като гимнастик и по военному дисциплинирана. А широкият двукрилен прозорец, разделен на равни обрамчени квадрати, напомняше прозорците на някогашните класни стаи.

— Хубаво! — каза доктор Нанков и се усмихна. — Като в хотел!

— Скромно за душата и много хигиенично! — отсъди Матейко.

Драгия тъжно мълчеше.

— Тази етажерка май няма да стигне за всичките ти книги — усъмни се доктор Нанков.

Драгия не отговори. Имаше ли смисъл да му обяснява, че семейният съвет беше взел решение да се натъкмят на тази етажерка само подвързани книги!

После той ги заведе в гостната. Когато двойните ѝ врати биваха разтворени, образуваше се с вестибюла един общ салон, който можеше да побере до петнайсетина души. Тук беше пълно със столове — меки, тапицирани, табуретки, кресла, наредени покрай стените и около две сгъваеми маси. Литография, изобразяваща «Мечетата» на Шишкин, оживяваше гостната и ѝ придаваше по-интелектуален вид.

— Е, няма какво да се каже, съвсем по градски! — похвали мебелировката доктор Нанков и потупа Драгия по рамото. — Добре си се наредил!

— Туй всичко е дело на Ана — промънка с половин глас Драгия, като да се оправдаваше. — Аз ѝ предлагам да окачим по стените няколко ловни работи, да хвърлим на пода две-три кожи от дивеч, но тя се възпротиви. И като знаей, че все ѝ е чоглаво поради вдовишкия ѝ живот, не ми даваше сърце да настоявам. Нека да подрежда според нейния си вкус! Аз ѝ казах, че на мен ми е все едно.

— Ти си интересен човек! — изгледа го учудено бай Димо. — Че какво ѝ е лошо на уредбата? Какво похубаво може да се иска? Аз мисля, че и в дома на окръжния секретар не е по-добро. Не съм му още ходил на гости, но ми се струва, че неговата наредба не ще да е по-богата. Че туй е министерска наредба бе, другари, вие какво си мислите? — Той разпери ръце и тържествено се провикна: — Да ти е честито, Драгия! Ти пак доказва, че наше Рахово не пада по-долу от окръга! Дай да те целуна, учителю наш!

Въпреки тия бойки думи, скрепени с една ентусиазирана прегръдка, гостите се чувстваха неловко, притесняваха се, не им идеше наум какъв разговор да подхванат. Като че ли зад тях не стоеше многолетно приличие, а бяха се запознали едва от вчера.

— Даскале, може ли да запалим? — попита боязливо Матейко.

— Бе, дядо попе, защо питаш, не виждаш ли, че има пепелници по масата! — побърза да му отговори бай Димо. Той беше съсед на Драгия и искаше да покаже, че в тази къща е свой.

Извадиха цигари и запушиха мълчаливо.

— Ще дойдат ли синовете? — опита се да завърже някакъв разговор доктор Нанков.

— Може да дойдат, а може и да не дойдат! — повдигна рамене Драгия.

— Неговите синове са големи хора! — каза бай Димо. — Както са тръгнали нанаведоме — най-малко министри ги виждам след някоя и друга година!

— А най-много? — усмихна се доктор Нанков.

Бай Димо махна неопределено с ръка.

— Човек може да пасе гъски, а в душата си да е министър! — каза дълбокомислено Матейко.

— Обратното е по-за вярване! — пошегува се доктор Нанков.

— Тоест как? — попита Матейко.

— Човек може да пасе гъски в душата си и пак да му се случи да стане министър!

— Прав си, Лазар! — Матейко изтълкува по своemu думите на доктора. — Защото божие царство — това е душата на човека!

Тя философски реплики между двамата бяха прекъснати от появата на Ана. Тя беше препасала кръста си с нахъдрена бяла престилчица, а косите ѝ поддържаше забрадка със сапфирен цвят, каквито бяха очите ѝ. Носеше голяма емайлирана табла. Димовица отвори вратата отпреде ѝ, пропусна я да влезе, хвърли строг поглед на гостите и важно се повърна назад.

— Ето че ви нося почерпката! — усмихна се кротко Ана. Тя остави таблата на по-близката маса и започна пред всекиго да поставя по една салфетка и прибори: шарено филджанче за кафе, кристална чашка за коняк и по две чинийки. След като разля кафето и напълни чашките с коняк, тя постави поотделно в чинийките шоколадови бонбони и чайни бисквити, нахъдрени по краищата като бялата ѝ престилка. Докато сервираше, всеки от гостите се стараяше да не гледа в ръцете ѝ, а отправяше блуждаещ поглед ту към тавана, ту към Шишкино-

вите мечета. Само докторът не издържа на това привидно равнодушие и рече:

— Каквата къщата, такава и стопанката — гиздави! А черпнята според уредбата — съвсем по градски. Да помисли човек, че се намира в градското казино! Само Рафаил дето го няма.

— Е, и Рафаил ще дойде! — разцъфна усмивка по устните на Ана. — Тя изправи ръст и кимна с глава към гостите: — Заповядайте, добре сте дошли и да ви е сладко!

— Благодарим! — отвърнаха гостите с облекчение.

Ана излезе и гостите отново се умълчаха. Доктор Нанков повдигна чашчицата си, взря се в златистата течност, която искреше през стените на кристала, и се засмя. Смееше се, изглежда, на някаква своя мисъл, но бай Димо се засегна.

— Докторе — рече той, — аз имам сестриник в града и когато го спохождам, тъй ме черпят — с чашка коняк. По градски и културно. Ти какво си представяш — че трябва да я караме все по нашенски, с бардучето и ракията? С киселото зеле и лютивата чушка?

— С менчето, напълнено с вино, и с една тава препържени наденици? — продължи докторът в неговия тон.

— Наздраве — каза кротко Драгия.

Всички чукнаха чашките си о неговата чашка и пиha.

— Ако искаш да знаеш, докторе — подхвана изпуснатата нишка на разговора бай Димо, — аз на рождения ден на даскала съм изпивал по един бакър вино, ей така, с паницата съм гребвал и направо в гърлото! Гър-гър-гър! Очите ми в тавана, а лявата ръка в тепсията: че наденички, напълнени с подлютен кълцан дроб, че варени свински черва, че спържа от уши, далачета и разни други дреболии! Сам съм изплюсквал по една тава. Но туй време е минало, докторе! То се е наричало селско време и е заминало.

— Събирахме се в собата при оджака — каза с тъжно оживление Драгия. — Наливахме в едно менче ракия, подслаждахме я с няколко лъжици мед и туряхме менчето да се грее на огъня.

— Чревоугодни работи! — махна с ръка Матейко. Той си отчупи половин бисквита, сложи я в устата си и внимателно я сдъвка, като че ли очакваше всеки миг

да гръмне в зъбите му. — Това са чревоугодни работи — продължи той. — Човек може да пие бистра водича и пак да се чувства в душата пиян. Тъй е било например на сватбата в Кана Галилейска. Сватбарите са пили бистра вода, а са буйствали като пияни. Защото всичко иде от думите. Повярваш на едни думи и вземеш водата за вино. И водата те замайва. А друг път пиеш истинско вино, пък то не ти се услажда и на душата ти горчи. Някакви други думи, значи, се въртят в главата ти и тровят виното, превръщат го на горчилка. А свинските черва и спържите са чревоугодничество, ако само заради тях си седнал на софрата. Спържите и свинските черва са придатък към думите. От думите зависи дали тия лакомства ще се услаждат, или ще горчат. — Матейко поглади козята си брадичка и дълбоко въздъхна.

— Чудя се, Матейко — извърна се бай Димо към него, — чудя се, как можа с тая мътилка в главата си да се наредиш в една редица с такива хора като нас?

— «Свят, свят, пъстър свят, от жени и мъже!» — затананика доктор Нанков и весело намигна. — В мое време имаше такава песен, помниш ли, Драгия?

Драгия не отговори веднага, понеже наполовина слушаше разговора и наполовина си мислеше за свои неща. Част от Матейковата тирада за главенството на думите достигаше до слуха му, а друга част затъваше като в тресавище сред разбърканите му мисли, които все кръжеха около старата му къща и навързаните около нея стари преживелици.

— Да, спомням си — каза той, като с мъка се съсредоточаваше. — Спомням си, разбира се. Тази песен е отпреди тридесетте години и по онова време много се пееше в София. От някаква оперета е, струва ми се.

— Важното е, че тя казва една основна истина! — повдигна пръст докторът. — Шлагерна песен, а казва една голяма истина — че светът е пъстър! Разбираш ли, бай Димо! Който разбира тази истина, той не се учудва на нищо, дори на Матейковите думи! Пъстър свят, и толкоз! До бялото стои черно, до черното — червено и така нататък. Не си задавай въпроса защо едно и едно правят две, а запомни, че правят две, и ще преминеш за второ отделение!

— Не ми е съвсем ясно, какво искаш да кажеш, докторе? — понамръщи се бай Димо. Той нищо не схва-

шаше от докторовите думи, но му беше неудобно да си признае. Все пак бил е бивш пръв полевъден бригадир, а и сега началствуваше над участьците за любениците и пипера!

— Аз ти отговорих заради Матейко, понеже ти го попита как с тази мътилка в главата си е попаднал сред нас. Казах ти, че светът е п ъ с т ъ р, както е казано в песента.

— Не, ти спомена нещо за бялото и черното и за това, че не бива да се пита защо едно и едно правят две — заупорствува бай Димо. Той можеше да не разбира много от философия, но в паметта си беше силен, не отстъпваше дори на диспечера от стопанството.

— А питат ли учениците от първо отделение, тоест от първи клас, защо всъщност едно и едно правят две, а не две и половина?

Бай Димо повдигна рамене и като че ли се пообиди. Той се присегна към шишето с коняка и внимателно напълни чашката си до средата.

— Но преди двадесет години — каза Драгия, като погледна доктора право в очите, — преди двадесет години ти беше готов на смърт да идеш, за да разбереш з а щ о наистина едно и едно правят две!

— Всяко време си има своите порядки и своите необходимости, скъпи ми приятелю Драгия! — Докторът запали цигара и някое време мълча. — До вчера ти си живял в старата си къща, а от днес ще живееш в новата. В старата къща си живял по един начин, в новата ще се приспособиш към наредбата и ще караш по друг! Там си палил огън в оджака, а ще си позволиш ли да стъкмиш огън на тоя паркет?

— Аз винаги съм питал з а щ о и пак ще питам — каза убедено Драгия.

— Едно време не е имало справочници, з а т о в а е трябвало да питаш. А днес има точни и проверени отговори за всяко главно нещо.

— Човек носи глава на раменете си, за да разсъждава и да мисли! — започна леко да се възмущава Драгия.

Оттук нататък избухна препирня, която — макар и накратко — трябва да се отбележи, тъй като тия двама приятели, другарували повече от четвърт век, не бяха спорили до тоя момент по никакъв въпрос.

— Човек носи глава на раменете си — продължи о нарочно невъзмутим тон доктор Нанков, — за да се справя умно и навреме със справочниците и творчески да ги използва в работата си!

— Е, това поне не трябваше да го казваш — вече започна наистина да се огорчава Драгия, — защото ти не поглеждаш в нито един съвременен справочник по медицинските науки, а се ползуваш от най-стари лечебни методи дори когато лекуваш опасни заболявания!

— Ах, приятелю! — възкликна доктор Нанков и в гласа му прозвуча възможно най-мекият укор, какъвто приятел може да отправи на приятеля си. — Ти ли ме упрекваш в придържане към старите методи, дето насила те накарахме да напуснеш кирпичената хралупа на дядо си?

— То е друго! — намръщи се Драгия.

— Няма друго! — повдигна наставнически пръст доктор Нанков. — Твоето нежелание да живееш в новата си къща е пръв братовчед на моята практика да лекувам болните с аспирин и синап. Аз нарочно ти намекнах за справочничество, за да те предизвикам, и ти, старият търсач на истини, тутакси се хвана на въдицата: «Аз винаги ще искам да знам защо едно и едно правят две!» Бай Димо славя шоколадовите бонбони, но в душата си тъгува за бардучето с ракията и свинската спържа. Така ли е, бай Димо? Ами наш Матейко? Оня ден казва на хазяина си: «Бай Сандо, защо ти трябва да си купуваш лека кола? До градчето Н можеш да стигнеш и на магаричката си, а до окръжния град всеки ден се търкаля рейс! Дигнал си, казва, нова къща, градски фасон, и като имаш синове студенти, вземни, че си разкраси къщата с картини от художници, купи си библиотека, изпиши си редки и скъпи книги!» А бай Сандо му отвърща: «С магаричка, разпопени попе, е пътувал дядо ми, защото е орал земята с дървено рало; баща ми вече е пътувал с писана каруца, защото е порил земята с железен плуг; пък аз обръщам орницата, Матейко, с петлемежен «Росселмаш», затова е редно да се возя на москвич!» Човекът иска да се ползува от плодовете на научно-техническата революция, а наш Матейко го разубеждава, като навира в очите му възвишени понятия! Такива хора сме ние, приятелю Драгия, и държащата прави добре, че ни изпраща овреме в пенсия!

— Има нещичко вярно в думите ти, докторе, но с много неща не съм съгласен! — каза възбудено Драгия, като по навик попридърпа ръкавите си нагоре, което означаваше, че се готви да встъпи в голяма дискусия. — Аз наистина миея за старата къща, но това си е лично моя работа и засяга само мен. А в обществената си работа аз крача в една редица с най-напредничавите и, слава богу, изпълнявам плана, който ми спускат отгоре.

(На това място от словото му доктор Нанков се усмихна, но Драгия, увлечен от патоса си, не забеляза усмивката му.)

— Нима не се старая да направя от Рахово едно модерно село? — продължаваше Драгия. — Кой се бори за ново читалище-театър, за детска градина-приказка, за поликлиника—замък и храм на здравето, кой изправя кривите сокаци и иска да направи от главната улица булевард? Кой прави нов площад и нова чешма-паметник?

Драгия спря за минута да си поеме дъх и да потърси други убедителни аргументи, но паузата му биде тутакси използвана от Матейко.

— Не трябва да забравяш, докторе — каза той хрипимо, — че и аз работя като резбар в съвременното дърводелско предприятие и че разкрасявам за радост на душата стойки за настолни лампи, библиотечни шкафове и писмени маси!

— О, да! — отговори тържествено доктор Нанков. Той прихна да се смее, макар че на другите не им беше смешно. — Вие ме съкрушихте, ей богу! Разбира се! Председателят прави читалище-театър, при това държи непреклонно то да се открива с две колонки и отпред. Той вижда детската градина като приказка. Неговата модерна чешма, доколкото съм в течение на работите, щяла да бъде украсена отгоре с бронзово изображение — символ на ковача с желязния млат. Който се наведе да пийне водица — да чувствава над главата си стоманения чук на работническата класа! Колкото до резбарската ти работа, Матейко! Да кажа ли? Клиентите на съвременното предприятие, където ти работиш, се съсипват от въздишки поради твоите безчислени умирающи лебеди и жаждещи слънца!

При последните думи на доктора бай Димо зина да се засмее, но смехът така си и застава в устата му — уплаши се за пипера и любениците си. А Драгия каза, че доктор Нанков умее хубаво да се шегува, и, слава богу, защото настроението му тази заран не било кой знае какво. После той вдигна наздравица за приятелите си и пресуши чашката си до дъно, макар че от това питие му ставаше лошо.

СЪБИТИЯТА ПРЕЗ ТОЯ ДЕН продължиха да се развиват според предварително съставения план, но не всичко излизаше толкова весело, както беше предвидено в навечерието, когато съставяха плана. От пионерската дружина дойдоха само четири момченца и пет момиченца. Ръководителката им се чувствуваше притеснено, срамуваше се, като че ли тя беше виновна за отсъствието на другите, а Драгия много добре знаеше, че останалите не бяха дошли, защото родителите им ги бяха задържали. Поради актовете, които съставяше за нарушаване наредбите по чистотата и за изземване на части от селища и дворове заради регулационни планове, мнозина раховчани бяха го намразили дълбоко. Както и да е, ръководителката произнесе развълнувано кратко приветствие, после пионерчетата изпяха две песнички и му вързаха на врата червена пионерска връзка. Ана се разплака от умиление, Димовица почерпи децата с по един шоколадов бонбон, а на Драгия му стана толкова чоглаво, че изпуши една след друга няколко цигари и отказа категорично да разправя спомени. Той се извини на ръководителката, че не е разположен, а тя изказа съжаленията си и го увери, че ще доведе децата друг път. Децата се изнизаха от двора развеселени.

Натъжен от срещата си с децата, той се запъти към Общинския съвет без желание, с натежали крака. Там го чакаха съветниците, които не желаеха да признаят за нищо на света, че читалището е по-важно от търговския дом; там щяха да се погледнат очи в очи с партийния секретар, който искаше да улесни, насърчили го бяха от окръга, изтичането на още млада кръв от изпосталаялата вече раховска снага. Е, добре, и на съветниците, и на партийния секретар той щеше да каже някои неща.

Но работите, противно на очакванията му, взеха съвсем друг обрат. За търговския дом и за младежите никой не отвори изобщо дума. Партийният секретар му подари албум с картички на партийните членове, заместник-председателят му връчи албум с картички на общинските съветници. Председателят на ТКЗС му поднесе една пирогографирана бъклица, напълнена с вино. Виното сълзеше през ребрата на бъклицата, затова Драгия предложи на часа да го изпият. Всички се съгласиха. Партийният секретар произнесе празнично слово, в което изтъкна дългогодишната обществена дейност на юбиларя, като не забрави да спомене и заслугите на баща му, Мирон Брусарски, който беше основал на времето Раховската партийна организация. Напълниха чашките, пиха за здраве и дълголетие сърдечно, като че ли не бяха се карали вчера за търговския дом и за читалището, и за ония десет младежи, и всичко щеше да мине добре, като на всяко официално тържество, ако след наздравицата на партийния секретар леля Тошка, чистачката, не беше се провикнала по начин, както нареждат жените на задущница:

— Бе, Драгинко, братко, как само ти, от толкова ми септемврийци, можа да останеш жив? Логми ти излезе най-умен и най-късметлия от всички? Каква беше тая магия и тоя твой късмет?

Леля Тошка не беше поканена на това официално чествуване, но като вдовица на септемвриец от 23-та година, другар на Драгия, сама беше решила, че е в реда на нещата да се самопокани на тържеството. Веднъж дошла, никой не беше дръзнал да ѝ направи бележка, а някак гузно ѝ сториха място досами председателското бюро.

— Е, лельо Тошке — опита да се засмее Драгия, — имал съм дни, значи, затова оживях!

От усмивката, която се опита да направи, не излезе нищо, защото същия този въпрос му бяха задавали членовете на една комисия преди петнадесетина години, и не само за 23-та година, но и за годините около Девети септември. Защо е останал жив, питаха, и как тъй. Зад тоя въпрос се тулеха страшни подозрения и Драгия трябваше да събира от девет дерета вода, за да докаже, че наистина няма вина, задето е останал жив. Затова, като

чу сега тоя зловещ въпрос от устата на леля Тошка, по гърба му полазиха отново ония забравени тръпки.

— Лельо Тошке, какво ти е дошло наум! — сгълча я Трифон, партийният секретар. — Че бива ли на днешния празник да ги изтърсваш такива?

И други наскочиха срещу леля Тошка заради нейната нетактичност, но Драгия махна с ръка да ги усмири и кротко рече:

— Оставете жената, моля ви се! Тя има право да пита. Какво толкоз е казала! — Той дойде при нея и приятелски сложи ръката си на рамото ѝ. — Аз съм отговорял на този въпрос пред комисия, лельо Тошке, има протоколи в архивата на окръжния комитет — който се интересува, може да поиска разрешение и да ги прочете!

— Бе аз не за това, Драгинко! — проплака без сълзи леля Тошка. — Аз само питам каква е тази магия — един гази в огъня и нищо му няма, а друг изгаря цял!

— Зависи какво му е писано на човека! — обади се някой от съветниците. — От ориста на човека зависи!

— Орис! — подхвърли насмешливо друг. — Кой как то се нареди, от това зависи!

— Какво искаш да кажеш, бай Мито? — обърна се към него Драгия.

— Нищо, другарю председател! Аз само казвам, че животът на човека е според ума му, както го скрон, тъй излиза.

— Понякога едно кроиш, а на бял свят излиза съвсем друго! — усъмни се председателят на ТКЗС.

Пламна спор между една група от съветниците и председателя на ТКЗС. В спора се намеси и партийният секретар. Разискваше се за живота, за съзнателното начало и за неведоми сили, които обръщат понякога нещата надолу с главата. За рождения ден на Драгия, пък и за самия него никой не отвори повече дума. Когато виното от пирографираната бъклица беше изпито, председателят на ТКЗС поръча да наточат от кооперативната изба друго вино, по-меко на вкус и с по-тръпчива жилка.

— То е много удобно за пиене преди обяд — обясни председателят на ТКЗС.

— Преди икиндия! — обади се съветникът, който казваше, че всичко зависело от ума на човека.

— Икиндия е турска дума и означава пладне — на-

меси се агрономът. — Обяд и пладне не са едно и също нещо.

— Икиндия не е турска дума, а е старобългарска — възпротиви се съветникът. — Чиста старобългарска дума — повтори той. — Турците са я взели от нашия език. Означава точно «обяд».

Пламна спор за произхода на тази дума и дали «пладне» и «обяд» са едно и също нещо. Драгия се възползува от всеобщото увлечение в езиковата препирня и незабелязано се измъкна навън.

ДРАГИЯ НАПУСНА ТЪРЖЕСТВОТО скришом и боязливо, както учениците му някога бягаха от клас. Докато да се отдалечи от съвета и свие по първата напречна улица, която пресичаше раховския «булевард», като че ли все очакваше някой да викне подире му от прозорците на кметството: «Хе, председателю, къде се измъкваш?»

Той наистина се «измъкваше» и отначало, крачейки бързо, изпитваше едно смесено чувство на виновност и боязън, каквато човек изпитва, когато съзнателно върши нещо нередно, а после в душата му лумна доволство и отдавна забравено, още от детските години, момчешко ликуване — беше спечелил играта, изплъзнал се беше някому из ръцете!

Той зави по напречната улица и щом се усети затулен от оградите и плетищата, веднага забави крачките си, разтърси рамене, сякаш смъкваше неприятен товар от гърба си, и доволно въздъхна — изпълнена беше и втората точка от дневния ред! Сега предстоеше обедът — най-тежката част от програмата, но до започването му имаше още доста време — той трябваше да се състои в три часа след пладне, а сега нямаше и единадесет! И освен това в тази най-тежка част на програмата проблисваше една пролука, прозорче, през което лъхаше топлина като от запалено огнище — той очакваше синовете си; и макар да разправяше на другите, че не се знае дали ще дойдат, дълбоко в душата си беше сигурен, че ще пристигнат. Ставри му се беше обадил по телефона от София преди два дни, че ще присъствава на важно съвещание при окръжния секретар, насрочено за събота, и че ще използва непременно неделния ден, за да прескочи до Рахово. Драгия не попита за какво ще е това съвещание, не му влизаше в работата да пита, но му стана приятно и

тайничко се възгордя за Ставри. Другият му син, Методи, изпрати телеграма — съобщаваше, че ако не бъде възпрепятствуван от «непредвидени обстоятелства», щял да пристигне за рождения му ден в ранните часове на следобеда. Методи командуваше строителството на Петроханската каскада, сновеше непрекъснато по местности, където имаше «някакви» пътища, и по други местности, през които се катереха само кози пътеки, и това, че споменаваше за «непредвидени обстоятелства», не учуди Драгия — всичко можеше да се случи на човек, който прсбиваше планини и променяше течението на реките. Но колкото и да изглеждаше тази работа мъчна, Драгия силно вярваше, че по-малкият му син непременно ще дойде — Методи беше напорист по характер, непреклонен. Ставри по можеше да остави баща си самичък на голям празник, той имаше студено сърце, сам се хвалеше, че проверява правилността на постъпките си с логаритмична линия. Методи, за разлика от него, беше сърдечен човек, в сърцето му като в кипящ котел винаги клокочеха и преливаха буйни и неудържими чувства.

Та от онова прозорче на програмата идеше и обнадеждаваща топлина.

Драгия не се съмняваше, че на обяда ще пристигне и Рафаил — така да се каже, той оглавяваше «комисията» по чествуването (другите членове на комисията бяха Ана и доктор Нанков), неговото присъствие беше осигурено дори по «служебна» линия. Драгия обичаше своя отгледаник и му се радваше, но заедно с тая радост в сърцето му се промъкваше и някакво особено смущение, а за днешния ден до смущението се нареждаше и един неясен страх. Смущението всъщност не се причиняваше от самия Рафаил, а от дъщеря му Ана, която Драгия инстинктивно подозираше в чувства не съвсем сестрински по отношение на доведения си «брат». Съществуваха ли сериозни основания за подозренията му — не смееше категорично да признае дори у себе си, но забележеше ли усмивката, която разцъфтяваше по Анините устни, щом тя чуеше името на «брат» си, огнецът, който пламваше в ясната синева на очите ѝ всеки път, когато го видеше близко до нея — в сърцето му се надигаше като отровно изпарение някакво гадливо чувство. Той имаше Рафаил почти за син, беше го отгледал от петгодишно момченце и несестринските чувства, които подо-

зираше у дъщеря си, изпълваха душата му със смущение, каквото изпитва човек при доближаването си до някакво отвратително влечуго. А неясният страх, който беше засяднал у него специално за днешния ден, се пораждаше от някои по-особени черти в Рафаиловия характер и от някои негови разбирания, които му се струваха също особени, въпреки че не му беше съвсем ясно, в какво се състоеше тяхната особеност. Тъй или иначе, той се боеше, че Рафаил ще каже някои неща пред окръжния секретар, които не са за казване или които най-малко ще предизвикат помежду им неприятен или ненужен спор.

Така, като се вълнуваше най-напред за синовете си, а после за Рафаил, той стигна в мислите си до окръжния секретар. Сетеше ли се за него, в душата му се завързваше такъв възел от противоречиви чувства, че сам се стъписваше и не знаеше кое чувство го води към справедливи оценки и кое — към погрешни. Окръжният секретар Светозар Дионисиев беше с десет години по-млад от него, на Девети септември той прехвърляше тридесетях, а Драгия — четиридесетях години. По онова време Светозар Дионисиев адвокатствуваше в окръжния град, две години завеждаше отдела за агитация и пропаганда при нелегалния окръжен комитет на партията, а през 43-та година, заподозрян, сам премина в нелегалност и Драгия трябваше да го превежда чрез своя «канал» при партизаните. След Девети септември той беше на два пъти помощник-министър, ръководеше отдел при Централния комитет, сетне стана генерален директор на държавно обединение, член на Централния комитет и от три години — първи секретар на окръжния комитет в родния си град. От ония някогашни тревожни дни и вечери, когато го водеше при партизаните (тази работа трябваше да свърши бай Димо, но по него време той шеташе на други места), та чак до деня, в който трябваше да му се представи като новоизбран председател на общински съвет, Драгия не беше го виждал, пътищата им не бяха се събирали.

Седмица след утвърждаването на избора Драгия получи известие, че окръжният секретар ще го приеме в еди-кой си ден и час. На уреченото време той се яви в канцеларията му, но понеже имаше двама други посетители преди него, помолен беше да поседне. Докато очакваше реда си, Драгия си припомни час по час преживелиците от ония далечни времена, когато водеше

сегашия си партиен началник при партизаните. Тогава «момчето» не му се видя много издръжливо на път, нито на сън, стана нужда да му заеме своите по-груби обувки, защото неговите бяха съвсем градски и бяха направили мехури по краката му. Той трепваше при всяко случайно шумолене, озърташе се без видима причина, вечерно време хрусталаците край пътеките му се привиждаха като залегнали жандарми. Случи се да преспят при село Рабиша в кошарата на един доверен човек на Драгия. Овчарят надои паница мляко, даде им комат хляб и побърза да се измъкне с овцете и кучетата си на една съседна поляна, по-близо до блатото. Драгия надrobi хляба в току-що издоеното мляко, после двамата си взеха по една дървена лъжица от лъжичарника и лакомо закусиха от общата паница. Драгия, като жалеше спътника си, ядеше нарочно по-бавно, гледаше на едно свое кусане «момчето» да си гребне два пъти, то беше съсипано от умора и имаше нужда от повече храна.

Докато чакаше, той си спомни как се бяха прегърнали братски на раздяла и колко дълго засядаше буца в грлото му, когато се завръщаше по обратния път. И затова, след като изскочи последният посетител, той влезе в кабинета на окръжния секретар разчувствуван и умилен, сякаш вчера бяха яли с него от една паница и вчера бяха се прегръщали братски на изпроводяк. Но още докато затваряше подире си тежката врата, подплатена с червена кожа, и разстоянието, което го отделяше от застаналия пред бюрото си Светозар Дионисиев, се пречна пред очите му като еднокилометров път, още докато крачеше по тоя дълъг път — и умилението, и всичките му трогателни чувства се изпариха за миг, или по-точно, застинаха, както застива ентусиазмът на купувач, когато прочете непостижимата цена на стока, за която горещо е мечтал.

Разбира се, това беше смущение, до бюрото имаше само седем-осем крачки, най-нормално разстояние за един кабинет, а самият Светозар Дионисиев стоеше изправен отпред и когато Драгия приближи, той му се усмихна приветливо и любезно му подаде ръка.

Какво не се понрави на Драгия при тази първа среща с окръжния секретар? Преди всичко това, че му заговори на «ви». Официалното «ви» нямаше място според него между хора, яли от една паница и спали гръб до гръб върху няколко наръча слама. Второ — той от-

дели толкова място за миналото, че то можеше да се събере в една кибритена кутийка: няколко общи приказки от рода на «Ето че доживяхме да се видим» и «Радваме се, че вие не сте се променили много». Трето — през целия им разговор, който не продължи повече от двадесетина минути, окръжният секретар като че ли изглеждаше малко разсеян, Драгия имаше чувството, че част от вниманието му се занимава с други неща, а не с него, че присъствието му в просторния кабинет е повече едно бreme, отколкото необходимост. Всичко това го огорчи, защото той си представяше първата му среща с Дионисиев в много по-задушевен и сърдечен план: — «Помниш ли?» и «А това спомняш ли си?», и «Брей че късмет извадихме тогава, а?»

Но пък от други неща остана доволен и образът на окръжния секретар се извиси силно пред очите му. Когато стана дума за неговото учителствуване и за това, че бяха го понижили от директор на раховското училище на обикновен учител в долните класове, Светозар Дионисиев каза:

— Това понижаване само по себе си е тъжно, защото вие сте един заслужил другар, но мярката е сираведлива. Докато раховското училище е било четирикласно, вашият ценз е бил достатъчен, за да бъдете главен учител. Но за осмокласно училище правилникът изисква по-висок ценз, а вие сте завършили само гимназия. Могло е да се прибегне до така нареченото «заварено положение» и да ви оставят, но в такива случаи се създават предпоставки за неприятни приказки. Казват «защото е комунист, затова му правят отстъпки». И тем подобни. Понятието комунист свързват с понятието отстъпки. Затова е по-добре комунистът да преглътне огорчението си, отколкото да дава повод за лоши приказки.

Тия думи харесаха на Драгия, макар да пареха душата му като нажежени до червено желяза. Образът на Светозар Дионисиев се извиси пред очите му, но когато след някое време той «замрази» проектите за читалището и търговския дом, че дори и за поликлиниката (оня «храм на здравето») и поиска от Рахово младежи за строителство на нови заводи — мнението му за окръжния секретар полетя стремително надолу. Сега той го очакваше за обяд, поканил го беше от негово име Рафаил. На Рафаил понякога му хрумваха най-чудни неща.

Случаят беше наистина изключителен, защото окръжният секретар нямаше възможност всеки ден да сяда коляно до коляно с обикновени партийни членове и да се храни с тях на една софра. Нещо тревожно витаеше в ухаещия въздух, някакво особено събитие назряваше в тишината и на Драгия се струваше, че в най-скоро време, може би след няколко часа, в живота ще настане голяма промяна.

Драгия вървеше по улицата между два реда огради, над които пишно бяха се надвесили като сватбарски букети цъфналите корони на овошките. Времето беше меко, от небесния купол засмяно гледаше слънцето, навремени едва подухваше топъл ветреца. Носеше се из въздуха миризма на цветове, на див бъз, на мащерка, покрай стоборите святкаха жълтите пъпки на лайкучката, като разсипани с шепа лъскави тютюрмета. Беше тихо наоколо, кратко, унасяше на сън.

Тази улица не беше подравнена, нито павирана, точеше се към горния край на селото, каквато Драгия я помнеше от детските си години — набраздена от колотовози, изровена, мъчно проходима есен и зиме, но весела с белия си кит пролетно време, когато сливаците цъфтяха, и зашумена и сенчеста, потънала в знойна зеленина през летните горещини. Улицата беше стара, отдавнашна, кой знае колко поколения раховчани бяха минавали по нея, но къщите от двете ѝ страни се кипреха съвсем нови, наскоро дигнати, те аленееха и се усмихваха в лъчите на слънцето като чудотворно израснали из земята гигантски божури.

Като гледаше тия нови къщи и клюмнали вехтозаветни плетища наоколо им, чепатите колци на оградите, често накачулени с окадени грънци и кратуни, Драгия се чудеше, за кой ли път, на тая неравномерност в селския живот. Улицата щеше да бъде направена найрано след една петилетка, а хората бяха дигнали вече къщите си; самите къщи имаха градски фасон, но по оградите им спокойно се припичаха на слънце грънци и кратуни. Кой кого изпреварваше — хората ли бяха пред времето, или времето — пред хората? Ако зависеше от него, той щеше да впрегне и хора, и време в един теглич, та всичко да върви в крак.

Където тази улица се разделяше и единият ѝ ръкав слизаше към долната махала, а другият възлизаше към горната, на това място се издигаше зад дебел каменен зид чорбаджи Манчовата къща, едничката стара постройка, която новодомската стихия на раховчани не беше още прегазила. Допреди две-три години тази къща беше най-голямата, най-внушителната, само раховската църква издигаше кубето си по-високо от нейния най-висок комин. Сега, в сравнение с повечето нови къщи, тя изглеждаше толкова сбутана и неугледна, грозна, че нито един от раховските стопани не би се съгласил на замяна дори ако му я даваха с придатък. Тя приличаше на една правоъгълна кутия, легнала на дългата си страна, долният ѝ кат беше зает от готварници и складове, а на горния се помещаваха стаите за живеене, като срещу най-голямата стая беше изведен тесен чардак. Плоска, с еднокрили прозорци, със схлупен покрив, с олющена мазилка, под която се виждаше паянтовиият ѝ скелет, занемарена, тя правеше тъжно впечатление и изглеждаше съвсем чужда на подмладения, напет и вече чувствително погражданен раховски пейзаж. Когато се случеше да на мине покрай тази изостанала от живота сграда, Драгия или се заканваше в душата си да я събори, за да издигне на мястото ѝ оня «храм» на здравето, за който мечтаеше, или, ако не беше войнствено настроен — поглеждаше към стаята с чардака и мислено въздишаше. В тази стая беше живяла на времето учителката с розата, преди да се омъжи за него. (Другоселка, дъщеря на заможното семейство, тя не можеше да квартирува на друго място освен в къщата на чорбаджи Манчо!) Драгия беше сигурен, че въздиша за някогашната си голяма (и единствена) любов, но всъщност, както бива във всички подобни случаи, той тъгуваше за младостта си, за онова чудно време, когато чсвешката душа прилича на пренапрегната струна — най-слабият и най-незабележимият външен полъх изтръгва от нея вълшебни звуци!

Дали защото въздухът ухаеше на цвят, или поради тишината, а може би поради пръснатите с шепя «тю-тюрмета» покрай стоборите, тоя априлски преди обед Драгия не беше във войнствено настроение и затова не се заклани в душата си на Манчовата вехтория. Напротив, той отправи кротък поглед към стаята с чардака и защото наоколо цареше безлюдие, и светът изглеж-

даше унесен в някакъв бял полусън, ухаещ на цветовете — стори му се, че зад парапета на чардака седи жена му, но като момиче, каквато беше я виждал за първи път. Тя седеше загледана към виолетовата снага на планината, към бакъренооранжевите ѝ подножия, а на коленете ѝ лежеше разтворена книга. Беше облечена в бяла рокля с ръкави над лактите, косите ѝ бяха привързани с една синя копринена панделка, те сияеха на слънцето, като нимба на черковна икона. Такава беше я виждал за пръв път през оная тревожна есен, която предшествуваше голямата историческа буря, когато, завършил току-що гимназия, постъпваше даскал в раховското първоначално училище и с разрошен перчем и в горкиевска рубашка декламираше на вечеринките:

... И с вихрите на тия снежни степи
ще ви разпръсна властен и сърдит,
ще ви разпръсна, немощни и слепи,
защото мечът ми е мълнии свирепи.
Защото слънцето е моя щит!

След смъртта на жена си, когато оставаше сам или в часове на безсъница, често беше се опитвал да възкреси във въображението си някои неща от миналото, скъпи преживелици и най-вече тази първа среща «от разстояние» с любимата. Нали в тия «чудни мигновения» беше изгряла незахождащата вече четири десетилетия любов! Но всеки път, когато опитваше, все нещо изпадаше от кадъра: ту лицето ѝ ще остане в сянка, ту очите ѝ ще изчезнат, а на мястото им ще се появят разни съзвездия или пък раменете ѝ ще потънат в непрогледни мъглявини. Нито веднъж не беше успял да възстанови в цялост истинската картина. А сега, посред бял ден, изображението ѝ застана пред очите му като живо! И при това всяко нещо стоеше на мястото си и което беше най-интересно — виждаше се в естествения си цвят!

Драгия се спря изумен, но в същия този миг и видението изчезна. Тесният Манчов чардак, поразкривен от ветрищата и годините, лежеше пред очите му пуст и безжизнен, дори птичка не прехвъркваше под керемидения му навес. Той приличаше на един прояден от молци сандък, на който са забравили да сложат капак.

Драгйя продължи пътя си развълнуван. Той си каза, че когато събори Манчовата вехтория и на мястото ѝ издигне оня храм, непременно ще поиска от архитекта да украси сградата с един чардак, подобен на Манчовия, но, разбира се, по-изкусурен в направата и от по-добър материал.

В новата къща кипяха трескави приготовления, работа имаше много, а времето не чакаше, та Димовица беше повикала да помагат на Ана и двете си снахи. От кухнята излитаха такива апетитни пари, че дори Драгия, който не беше никакъв чревоугодник, пооткрехна вратата, за да надзърне. Миришеше на печено агнешко, на туршини, на баница със сирене, сред тия миризми като невинна усмивка сред по-опитни усмивки нежно ухаеше ванилиевият пращец. «Няма да мине без ябълков щрудел» — помисли Драгия и доволен и благодарен в душата си на Ана, побърза да притвори кухненската врата. Ябълковият щрудел беше любимият десерт на покойната му жена.

Той не се изкачи на горния кат, където беше стаята му, където беше гостната, с разтегателната маса и Шишкиновите мечета, а излезе навън, повъртя се минута-две на площадката, сетне обърна гръб на новия си дом и бързо закрачи по утъпканата пътека към старата къща. Двата палаша го посрещнаха така, сякаш беше се завърнал от тилилейски гори; свидетели на необичайно и небивало до днешен ден изнасяне на вещи, разтревожени от инстинкта си (който им подсказваше може би, че вече ще живеят отделени от господаря си), те го посрещнаха с радостно скимтене, втурнаха се насреща му и настойчиво търсеха ръцете му, за да пхнат в шепите му влажните си носове. Надяваха се, изглежда, че по този начин ще го затрогнат повече, за да си остане при тях. Драгия ги потупа приятелски по шините, но не произнесе нито една ласкава дума да ги успокои. Боеше се, че гласът му ще го издаде.

Снощи беше палил огнището, та оттам още лъхаше на топла пепел. Стори му се, че по една от недогорелите цепеници мъждукаше жар и към осаждения синджир се извива едва забележима струйка дим. Зла, но безизходна и в същото време иронична усмивка изкриви устните на Драгия: «От днес нататък ще грея ръцете си

на електрическа печка!» — помисли той и като на умряло махна с ръка.

Сега стаята му приличаше на изоставено бойно поле. Една войска е разгромила друга войска, победителят, гонейки победените, е успял да задигне само ония трофеи, които най-напред са се пречнали пред очите му, а останалото е изоставил за после. От двата библиотечни шкафа бяха извадени само подвързаните книги, другите — повечето от половината — лежаха разхвърляни на пода, по лавиците, че и върху седалките на няколкото дървени стола. От леглото му беше смет само козякът, една груба, но вечна покривка, изработена някога си от грижовните ръце на баба Мироница. Глигановата зурла и еленовите рога не бяха удостоени с никакво внимание, кожата също, за тоя малък ловджийски свят нямаше място в новата къща, нещата стояха по местата си, самотни и забравени. От тежката дъбова маса беше взета голямата чугунена мастилница, украсена с фигурката на «Ковачът с железния млат». Тази фигура, уголемена до половин човешки бой, Драгия възнамеряваше да постави на новата мраморна чешма с шестте чучура, която щеше да «краси» централния раховски площад. Тефтерчета, тетрадки на любими ученици, хербарии, кожени калъфи за тютюн, пунгии, изписани моливи, комплект струни за китара, ловджийски ножове — тия скъпи за сърцето на Драгия вещи бяха намерени в една панерка за пране. На пода се валяха стари календари, вестници и илюстрации — изрязани от някогашни списания: херолди и летящи вестителки на Червената победа (облечени в римски хитони и с тромпети в ръка) си съжителствуваха с едноцветни репродукции на сентиментални Бюклинови картини.

Драгия приседна в края на леглото, отпусна ръце на коленете си и с разсеян поглед обгърна съсипаната си стая. Може би казваше мълчаливо сбогом на малките вещи, с които беше живял десетилетия, на дребните предмети, които бяха свидетели на значителни случки в живота му, на вестникарските илюстрации и клишетата — наивни и приповдигнато-романтични в духа на времето си, но вдъхновявали го да търси упорито «Свещеният кръстопът» и да воюва с ловджийското шишане на баща си, за да сваля от власт «царя Капитал».

Сега на всичко това беше отредено да почива и да

чака края на дните си в дълбокото и просторно мазе на новия дом.

Всъщност той не казваше никакво «сбогом», нито пък му идеше наум да се прощава с вещите си. Той просто тъгуваше за досегашния си начин на живот и чувствуваше една особена боязън, неувереност, смътна тревога пред о н о в а, което го очакваше занапред.

СТАВРИ БРУСАРСКИ СЕ СЪБУДИ НА РАЗСЪМВАНЕ. В действителност бяха го пробудили, защото, ако зависеше от него, от добрата му воля, той в никакъв случай не би се събудил толкова рано. Ставри си лягаше към полунощ, ставаше към осем часа и само в изключителни случаи изменяше на навика си. Но тази сутрин сънят му беше развален още по тъмно от птичия хор. Откъде се бяха взели толкова пойни птици! Резиденцията на окръжния комитет, където го бяха настанили да ношува (уж за по-добро!), се намираше на около триста разкрача от Дунава и според неговите разбирания това място следваше да бъде обитавано главно от диви патици и диви гъски. Той не разбираше нищо от орнитология, но си мислеше все пак, че дивите патици и дивите гъски, като по-тежки птици, не започват музикалните си изстъпления още от среднощ, както правеха по правило техните по-леки пернати събратя. Затова, когато птичият свят заля нощта със свирни и чуруликания, стори му се най-напред, докато сънят още лепнеше по клепките му, че се намира в добре познатата нему н-ска резиденция, кротната в планинска местност, където всеки път, колчем биваше там пролетно време, птиците сякаш нарочно го будеха посред нощ. Сетне, поразсънен, той си спомни, че не се намира в никаква н-ска резиденция, а край Дунава, и се учуди, че вместо диви патици и гъски местността е населена с пойни птици! Както и да е, той издърпа одеялото над главата си и се опита отново да заспи, но чуруликанията и свирните пак достигаха до слуха му, като че ли имаха всепроникваща способност на неутриното, най-загадъчната от елементарните частици, която Ставри наричаше «материализирано нищо». Сега това «материализирано

нищо», превърнато на звуци и чуруликания, не му даваше да спи. Ставри можеше да понася всякакъв шум, дъждът на коли и камиони, виенето на самолети — нищо не смущаваше съня му, само чуруликането на птиците (и то от една-две години насам!) го караше да ококорва очи.

Ядосан и обезсърчен, той скочи от леглото си и като се препъна в една табуретка и насмалко не се просна по очи на килима, стигна пипнешком до прозореца, издърпа завесата и притвори с почти злобно удовлетворение двете му крила. «Намерили къде да ме настанят!» — възнегува в душата си и се ослуша: сега чуруликанията и свирните стигаха до слуха му приглушено, сякаш идеха от някаква «по-долна» земя.

После пак така пипнешком се запъти обратно за леглото си, препъна се повторно в табуретката, прокле несръчността си и отново помисли: «Как можах!» — този път без злоба и дори с малко тъга. Защо го бяха заточили сред тоя пущинак, когато в града имаше прекрасен хотел до г а р а т а, удобен и модерен? Или и тук си мислеха, както в други окръзи, че щом човек е от София, то душата му непременно ще копнее за усамотение, чист въздух и тишина.

Той дълго пипа с длан по стената, докато намери електрическия ключ. Когато крушките на полилея светнаха най-после, той погледна часовника си и изтръпна — нямаше още четири часа. С какво да се записва до съмнало? Ами после? Окръжният секретар щеше да го вземе за Рахово чак в единадесет! Очакваше го една пустиня от време, през която не минаваше никакъв път. За безделници такава пустиня представляваше рай, но за хора като него, свикнали да работят от съмнало до свечеряване с л у ж е б н о, и от свечеряване до полунощ — за собствено удовлетворение, принудителното безделие изглеждаше по-отвратително дори от най-лошата хрема, когато човек диша с отворени уста, като риба на сухо, и от очите му текат лютиви сълзи.

В яда си той отново си спомни за оная нескопосана (според него) измислица, че хората от София уж копнеели за тишина и усамотение. Що за глупост! Той живееше в София (имаше си собствена гарсонiera) на ъгъла на два от най-оживените булеварда — «Раковски» и «Патриарх Евтимий», всеки час, ден и нощ сновяха под прозорците му коли, автобуси, тролеи, течеше пълноводен човешки

мравуняк, в партера имаше бар, свиреше бясно джазов оркестър — и нито за миг не му дохождаше наум, че е нещастен или че шумотевицата можеше да му попречи по някакъв начин да работи, да чете или да мисли. Напротив, най-голямо желание за работа се запалваше у него тъкмо през вечерните часове, когато шумът отвън достигаше връхната си точка, а живачните лампи и светофарите на кръстовището превръщаха нощта в ден и това място заприличваше на един гигантски кипящ котел. Идеята за разширението на В-ския химкомбинат узря в съзнанието му и м е н н о в такива часове на Содом и Гомор!

Той не дръзваше дори да си представи, че може да работи и да разсъждава (тоест че може да ж и в е е, тъй като тия две дейности запълваха живота му от край до край) в уединение, самичък, извън градската шумотевица, настрана от човешкия мравуняк, далеч от кипящия котел. При това той беше прекалено самотен, за да си позволи опасния лукс да живее усамотен.

Тук наистина трябва да поясним някои неща, защото прилагателната дума «усамотен» подвежда към представи от сантиментално естество, а Ставри беше по характер трезв човек, педантичен, чужд на всичко поетично в тоя свят. Нали току-що видяхме, че изпитва непоносимост, физическа и душевна, дори към пролетните песнопения на птичия хор! Не, самотността на тоя човек не идеше от сантиментални черти в характера му, а от една особеност на духовния му строеж, каквато, по наше мнение, рядко се среща у хората, като например червения цвят на косите: всички знаем, че на тоя свят има албиноси, но колцина от нас са виждали червенокоси мъже? Сигурно има граждани, които не са срещали през живота си изобщо мъже с червенокоси гриви.

Но в какво впрочем се състоеше о с о б е н о т о, странното (странно, според нас, защото на повечето хора това не правеше впечатление!), което отличаваше тоя човек и го правеше по-различен от мнозина други? Педантичността и трезвостта са черти, които се срещат на път и под път, дори непоносимостта към птичето пеене не е кой знае какво, не са много хората, които биха се учудили искрено, ако случаят ги събере със субект, който се отнася пренебрежително към вокалното изкуство, да речем, на славея или на чучулигата, наречена «сладко-

пойна» в една мила школска песничка от началото на века. Ако особеното у Ставри се изчерпваше с непокланителната устойчивост на характера му, която изключваше всякакви надземни и подземни взривове, с педантичността и неподатливостта му към поетични преживявания, ние изобщо нямаше да отваряме дума, тъй като сега мнозина се кичат с някое от тия качества, а се намират хора, и немалко, които ги притежават в «комплект».

Но вместо да обясняваме надълго и нашироко какво всъщност е особеното в характера и в поведението на Ставри, в неговия душевен облик и при това с риск да проявим свое отношение (защото колкото и да се старае човек да бъде обективен, той обяснява обикновено нещата така, както ги вижда през своите очи и както ги усеща през своето сърце), най-добре ще е читателят сам да си състави мнение и да реши от какъв морален порядък са своеобразните качества на този човек. Ние ще разкажем един случай, а читателят да отсъди сам — ако изобщо е склонен да съди.

И тъй, повечето чиновници от някогашното министерство на тежката промишленост, пък и някои среди извън министерството, сигурно още си спомнят за случая «Брусарски—Канделаров». На времето той предизвика голям шум и дълго пораждаше поводи за страстни препирни. Спореха по канцелариите, в бюфетите през време на почивките и най-много вечер, когато си ходеха на гости, в паузите между два белота или в очакване на следващия танц.

Приятелството между Ставри Брусарски и Ангелари Канделаров имаше дълга и стара история. Дружбата им започваше от пролетта на 1944 година, когато и двамата бяха абитуриенти във н-ската гимназия, учеха в една паралелка и живееха в една и съща квартира, или по-точно, Ставри живееше в квартирата на Ангелари, чийто баща беше отдавнашен приятел на Драгия Брусарски. По това време Ставри беше секретар на нелегалния гимназиален РМС, а Ангелари — технически отговорник.

Ставри още в ония години блестеше с «учеността» си, с отличните си бележки по всичко, дори по физкултура; блестеше с дисциплината си, с умните си приказки, с равния си покровителствено-наставнически глас. Още в ония години той изглеждаше затворен в себе си, строг, придирчив, склонен фанатично да слуша хората,

които го водеха, и фанатично да изисква послушание от тия, които той ръководеше. Макар от очите му да личеше една вътрешна екзалтация и огънят ѝ да правеше погледа му вдъхновен и топъл, мъчно можеше да се предположи все пак, че той обичаше някого с проста и обикновена за хората обич. А дали него обичаха просто и приятелски — и това беше трудно за вярване, защото той общуваше с всички, но поотделно не дружеше с никого, пък и когато общуваше с всички, очите му не гледаха сякаш хората, а се рееха, кой знае защо, над тях. Както и да е, може би младежите не го обичаха твърде, но едно беше очевидно — че всички се отнасяха към него с безусловно уважение и с едно чувство, което не беше още страх, но стоеше близо до страха.

Изключение правеше Ангелари, и не в противоположен смисъл, а обратно — той като че ли повече го обичаше и по-малко уважаваше. Може би защото живееше под един покрив с него. Така се случва, че когато приятели живеят заедно и по-дългоременно под един покрив, чувството на уважение обикновено най-често се накърнява.

По време на нощна акция през месец юни 44-та година в крайнините на града Ставри и Ангелари попаднаха на засада. За да даде възможност на Ставри да се откопчи от полицията, Ангелари залегна в една канавка и петнадесетина минути води престрелка с полиците, като привлече върху себе си и вниманието, и куршумите им. Ставри успя да избяга, а Ангелари арестуваха и след зверски инквизиции в окръжното управление го изпратиха в затвора, за да дочака там съдебния процес.

След Девети двамата завършиха висшето си образование в Съветския съюз, откъдето се завърнаха дипломирани химици-инженери. Работиха десетина години като ръководители на големи промишлени предприятия, а през 62-ра година бяха преместени в министерството: Ангелари — за началник по капиталовложенията, Ставри — за главен инспектор на дирекцията «Заводско строителство».

Частния си живот и двамата подреждаха според особеностите на характерите си. Общителният Ангелари се ожени скоро след завръщането си от Съветския съюз, през вечер-две къщата му се пълнеше с весели гости. Ставри живееше самотен като лалугер, а откакто се пре-

несе в гарсоньерата си, самотата му се превърна в една безкрайна и мрачна пустиня, където единственото живо същество беше самият той. Като младеж той започваше речите си с думите «революцията ще спаси света» — една парафраза на известната мисъл на Достоевски, че красотата ще спаси света. Сега нямаше революция, но имаше химия и затова казваше на подчинените си със същата екзалтация като някогашната: «Химията ще преобрази света!»

Ангелари живееше с убеждението, че като началник на капиталните вложения е стигнал тавана на общественото си служене, че по-нагоре от тоя таван за него няма простори. Ставри, напротив, без да се стреми към каквито и да било по-високи началнически служби, живееше с убеждението, че «сега започва». Но какво по-точно «започваше сега», на него самия не беше ясно.

Ангелари работеше съвестно, но му се струваше, че истинският живот е навън, извън стените на канцеларията и служебните задължения. Ставри, напротив, мислеше, че истинският живот е в служенето и че човек «не служи, за да живее», а «живее, за да служи».

Единственият дом, който Ставри посещаваше, беше домът на Ангелари. Но той не приличаше на другите Ангеларинови гости, защото нито играеше белот, нито пиеше кампари, нито пък умееше да танцува. Той седеше мълчаливо в ъгъла до стенната печка и прелистваше стари албуми.

Другите гости дохождаха обикновено с букет цветя, а той носеше винаги пликче с бонбони и някаква играчка за синчето на Ангелари. Отиваше в кухнята, уж само да щипне по бузата момченцето, но се заиграваше с него и понякога забравяше възрастните.

Ето какъв беше Ставри по времето, когато избухна скандалът «Брусарски—Канделаров».

Де да беше тоя скандал заради жена например, та поне една капка романтика да осенеше портрета на нашия скучен химик!

Но каква ти жена! Разправията от единия ѝ край, та чак до другия беше на заводско-строителна тема. . .

Министерският съвет поиска от министъра на тежката промишленост да осигурява ежегодно за народното стопанство еди-колко си хиляди тона хартия за амбалаж, опаковки и циментови торби. Министърът нареди

на «Капитални вложения» да проучат тази работа и да направят каквото трябва. «Капитални вложения» проучиха работата и сключиха договор с една чешка фирма за построяване на съответен завод. Министърът внесе договора за одобрение в Министерския съвет и цикълът на подготвителните работи, както се изразяват деловите хора, се затвори. (И слава богу! — бихме казали ние от името на читателите.)

Но цикълът не се затвори, защото в тоя най-върховен момент на сцената излезе Ставри — в обичайния си черен костюм (той ходеше винаги в черен костюм от дубле), със святкащи очи и с една опасна усмивка на финансов ревизор върху тънките си устни. Той впрочем не излезе на никаква сцена, а пресичайки хола на Ангелари, като носеше пакетчето с бонбони и поредното автомобилче за момченцето им, извърна глава към Ангелари и му рече, сякаш току-що му беше дошло на ума:

— Да знаеш, другарю Канделаров, че тая работа в новия завод няма да стане! Напразно си сключил договор с чехите!

Ангелари си имаше свои грижи, карето за предстоящия белот не беше още попълнено, съпругата му закъсняваше, нафтовата печка в гостната не гореше редовно и спиртният стълбец на термометъра упорито отказваше да се покачи над шестнадесет градуса, затова думите на Ставри се плъзнаха покрай ушите му и като че ли изчезнаха в небитието. Той не беше свикнал да мисли в къщи за служебни неща.

Но в мига, когато Ставри протегна ръка, за да отвори вратата на кухнята, той сякаш се събуди внезапно от тежък сън. Ония думи се бяха разколебали в летежа си към небитието, върнаха се назад.

— За какъв завод приказваш? — вторачи той очите си в лицето му. — Или не съм чул добре?

— За новия завод споменах — усмихна се студено Ставри. — Дето уж чехите ще го правят!

— Защо «уж»? — учуди се Ангелари. Той се учуди всъщност на тревогата, която изведнъж пропълзя в сърцето му, сякаш беше се таила там дълго време и чакала само сгоден момент, за да се покаже. — Няма никакво «уж» — каза той. — Тая заран Министерският съвет е одобрил договора и от днешна дата той е вече в сила, тече!

Ставри въздъхна леко, погледна часовника си, после се повърна към Ангелари, сложи в ръцете му бонбоните и кутията с автомобилчето и рече:

— Бъди добър, дай тия неща на детето, а аз ще те почакам в гостната и ще ти обясня някои неща.

Той не седна на обичайното си място, в ъгъла при масичката с албумите, а застана до прозореца и се загледа в разсеяната от фенерите прогизнала тъмнина. Навън валеше дъжд, примесен с мокър сняг. Покрай глобусите лъсваха мигновено и чезнеха едри мъниста като от гердани и купчини парцалчета, изхвърлени сякаш с лопата от по-горния етаж. Предчувствуваше ли Ставри, че това беше едно от последните му гостувания в тоя дом? Едва ли, защото в неговото съзнание Ангелариевият дом и хартиената фабрика бяха светове, които нямаха абсолютно никаква връзка помежду си.

След няколко минути в гостната влезе и Ангелари, в левия край на устните му димеше току-що запалена цигара.

— Когато получи разпореждането на министъра — започна веднага Ставри, той като че ли бързаше да приключи разговора, за да заеме отново мястото си при масичката с албумите, — когато получи това разпореждане, мина ли ти наум мисълта, че същите количества хартия биха могли да бъдат произведени и без да се строи непременно н о в завод?

— Глупости! — повдигна рамене Ангелари. Той се наведе над нафтовата печка, която пърпореше немощно, и намръщено захвана да разглежда регулатора. — Ти знаеш много добре — каза той, без да се обръща, — че мощностите, с които разполагаме, работят пряко сила и че нито една от тях не може да бъде натоварена с допълнително производство! Какво ти е дошло в главата наистина?

— Нищо особено! — сви устните си в тържествуваща ревизорска усмивка Ставри. — Аз просто изчислих, че ако дооборудваме с някои нови машини в-ския завод и поразширим един от цеховете му. . . разбираш ме какво искам да кажа, нали? Това ще струва около три милиона най-много, а ти си спазарил новия завод за петнадесет.

— Късно си се сетил да правиш изчисления! — каза грубо Ангелари. Той не беше груб човек, а към Ставри

още изпитваше онова особено уважение, примесено с признателност, което човек цял живот изпитва спрямо първия си учител; и ако в този миг му се сонна, това го направи инстинктивно, по същия начин, както би се отместил встрани, ако насреща му се зададеше например камън. — Късно си се сетил за тия изчисления — повтори по-мекото той, — вече всичко е свършено и историята с този завод е една минала работа. После не се знае дали и доколко изчисленията, които си направил, са точни — добави той, макар да съзнаваше дълбоко в себе си, че Ставри никога не би сгрешил. Ставри минаваше за безпгрешен математик. — И — махна той с ръка — старото, както и да го преправяш, винаги отстъпва на новото. Това е закон!

— Но моля ти се! — разпери Ставри ръце и по хълталите му бузи изби розовина. — Ти казваш, че тая история е свършена, а според мен тя тепърва започва. Та още не е направена първата копка за новия завод!

Както говореше разпалено, сега той не приличаше никак на кроткия и мълчалив човек, който седеше настрана от другите гости и замислен разглеждаше старите семейни албуми на Канделаровите, а още по-малко имаше прилика, разбира се, с «чичото», дето лазеше по колене в кухнята и се правеше на медун, за да разсмиа Ангелариевия син.

Ние ще предадем по-нататъшния разговор в непряка реч, за да не предизвикаме обриви по кожата на читателите от технократските думи, с каквито по необходимост бяха наситени репликите на двамата водещи инженери. След като поспориха върху възможностите на новите машини и трудностите по включването им в общия технологически процес (ето че и в непряката реч...), след като поспориха и за възможностите на машините, Ангелари каза на Ставри, че вместо да му «надува» сега главата, могъл е да каже тия неща на министъра четвърт час преди да тръгне за Министерския съвет. И че ще е по-добре да сложи точка на тая работа, било каквото било, и да изпият по една чашка коняк, и да си поговорят за други работи, на което Ставри решително възрази.

— Но какво искаш, дявол да го вземе! — избухна Ангелари.

— Да идеш при министъра, да му кажеш, че си раз-

мислил, и от с в о е име да му предложиш разширението и оборудването на в-ския завод.

— Ами договорът?

— Договорът ще се анулира.

— Това аз не мога да направя! Да се оплювам сам!

— Спестяването на дванадесет милиона лева народна пара, това «оплюване» ли наричаш?

— Дума да не става! — отсече Ангелари. — Край!

Ставри помълча някое време, сетне издърпа краищата на самото си, оправи възела на връзката си и рече:

— Тогава аз сам ще действам! Предполагам, че вие, другарю Канделаров, не ще имате нищо против?

— Ще видим! — отвърна троснато Ангелари.

Първия тур на тази игра Ставри загуби — отделът на Ангелари успя да постави под съмнение проекта му за модернизиранието на стария завод. Тогава Ставри направи второ възражение, този път изводите му се основаха изцяло върху сметките на електронноизчислителния център. Министърът назначи нова анкетна комисия и тя след едномесечни проучвания одобри с ентузиазъм неговия проект — модернизацията на стария завод наистина спестяваше на държавата дванадесет милиона лева, сума достатъчно тежка, за да извие гръбнака дори на такъв як опонент, какъвто беше Ангелари. Министърът го наказва сурово: свали го от ръководна длъжност и го изпрати на низова работа за една година.

Същия този ден Ангеларови празнуваха годишнина от сватбата си. За това празненство Ставри обличаше всеки път официален костюм, купуваше голям букет от бели хризантеми, шоколадена торта от сладкарница «България» и тържествено пристигаше на тържествената вечеря. Като най-стар приятел на семейството, настаняваха го да седне на централно място и пръв му даваха думата, за да вдигне обичайната наздравица. Тоя човек, който толкова държеше на последните новости в науката и правеше всичко, което беше по силите му, за да дава път на новите технологии в химическата индустрия и на нови методи в управлението ѝ, проявяваше в навиците си непоклатим консерватизъм, на йота не помръдваше от привичките си, усвоени още през младежките му години. Така и тоя ден той облече официалния си костюм, който впрочем не се различаваше особено от всекидневното му дубле, купи разкошен букет от хризантеми, шоколадена торта

от сладкарница «България» и като внимавахе да се не подхлъзне по заснежените тротоари и с радостно чувство в гърдите пое пътя към Ангелариевия дом.

Може би мнозина си мислят, че през тоя месец, докато се водеше битката за завода, той от неудобство не беше посещавал дома на своя приятел. Нищо подобно, моля ви се! И за какво неудобство може да става дума? Неудобство може да изпитва човек, който не отделя света на приятелството от света на обществената работа и непрекъснато ги смесва — веднъж в ущърб на обществената работа, а друг път — за сметка на приятелството. Но дори и ония, които искат да минават за «свръхпринципиални» и винаги и изцяло решават въпросите в полза на обществената работа, и те понякога дискретно и дълбоко в себе си изпитват угризения, задето са стъпвали с железен ботуш върху крехкото тяло на приятелството. Дори се е случвало тия угризения да предизвикват трагични последици! Но нашият герой признаваше съществуването на един свят само — света на обществените интереси, други светове за него не съществуваха и затова той не изпитваше никакви угризения и никакви неудобства. Човек не страда, когато газии нищото. Но ще кажат някои — нали той беше п р и я т е л на Ангелари все пак? Е да, но за него приятелството имаше същото значение, каквото значение имат, да речем, скамейките за една градина. . .

Кой знае, може би грешим, възможно е да се заблуждаваме, пък и нали се бяхме зарекли да не обясняваме, а да излагаме нещата такива, каквито са, и да оставяме читателя да съди сам!

И тъй, като крачеше внимателно, за да не се подхлъзне, със зачервени очи и нос от духавицата на ледения януарски вятър, притиснал букета към гърдите си, Ставри мъжествено се изкачваше по стръмния булевард «Паскал Паскалев», на чийто най-горен край се намираше кооперацията, в която живееха Канделарови. Слаб, не-свикнал на ходене в лошо време, той се задъхваше и за да отвлеча вниманието си от умората, която се спускаше като живак от сърцето му към краката, мислеше си за предстоящата вечер и толкова се вживяваше в представите, които никнеха във въображението му, че една щастлива усмивка непрекъснато трепкаше по тънките му устни, почти посинели от студа. Всъщност той не изми-

сляше нишо ново, а си спомняше стари неща, запечатани в съзнанието му като картинки от илюстриран вестник. Ту му се привиждаше празничната маса, украсена с карамфили и хризантеми, святаща с кристали и порцеланови съдини, със запалени свещи и нахвърляни тук и там борови вейки. Как се отразяваха пламъчетата на свещите в кристалните чаши, напълнени с вино! Святкаха златни съзвездия, рубинени плеяди. Ето я стенната печка, облицована с млечнобели фаянсови плочки. От плочките лъха мека топлина, той държи дланта си на една от тях, за да попие топлината и я отведе чак до сърцето си. Наоколо гостите говорят, говорят, но той не слуша думите им, какво го интересуват, думите им стигат до съзнанието му като празен шум, който го унася в сън. Само един шум той отличава в неразборчиво плискащия се наоколо му поток, това са нейните стъпки, стъпките на Юла, съпругата на Ангелари. Но може би това не са стъпките ѝ, а почти недоловимото шумолене на полата ѝ, на това възбуждащо фру-фру, което тя произвежда с движенията си, със звъна на гривните си, с шепота на панделката, която святка на косите ѝ. Ето, Юла се доближава до неговия ъгъл при стенната печка и поставя върху масичката с албумите прибор за чай, със златна якичка около чашката и червени цветчета на чинийката. Тя се навежда, когато оставя прибора върху масичката, и тогава облите извивки на гърдите ѝ засияват като слънчеви дискове пред очите му. Никакви ослепителни протуберанси не сияят по-ослепително, но той издържа огъня им и не извърща погледа си встрани.

Ето какви неща си спомняше Ставрн, за да отвлече вниманието си от умората, която се събираше като живак в коленете му.

Когато наближи горния край на булеварда и прозорците на сградата блеснаха пред очите му, измъчени от вятъра, в сърцето му се прокрадна една смътна тревога, сякаш сянка на плашлив и колеблив крадец. Дали пък Ангелари не беше отменил празненството заради неприятния финал на тази история със завода? Едва се беше появила, тревогата тутакси изчезна, на часа отхвърлена от доводите на здравия разум. Човек може да се сърди на една несправедлива присъда, а справедливата присъда трябва да посреща с удовлетворение, защото тя възстановява и възмездява накръненото право на

обществения интерес. Ангелари щеше да постъпи точно така и не другояче, защото той беше човек с развито гражданско чувство. Той щеше дори да му благодари: «Добре, че ти дойде наум да се усъмниш в тази история и да възразиш! Дванадесет милиона народни левчета щяха напразно да изгорят!»

Все едно че сянката на крадеца не беше се мяркала в съзнанието му. Той изкачи бодро стълбището на двата етажа и със сигурна ръка натисна звънеца на Канделаровия апартамент.

Дали тоя път се забавиха предълго, докато му отворят, или на него тъй се стори, но когато в рамката на вратата застана Ангелари, той дори не го погледна в очите, а изрече на един дъх:

— За много години, другарю Канделаров! Ето ме и мен!

И чак тогава погледна в лицето стопанина на дома. Върху това лице бяха си дали среща сякаш всичките мразовити и пълкени зимни нощи до една.

— Какво искаш? — попита го с леден глас Ангелари. И понеже Ставри стоеше пред него ням и втрещен, той отново запита: — Какво дириш при мен?

Ставри продължаваше да мълчи. Но по едно време се размърда и протегна напред ръцете си с тортата и големия букет, сякаш молеше милост.

— Прибирай си боклуците и се махай от очите ми! — изръмжа Ангелари. Той сграбчи разкошния букет, изтръгна го от ръката му и с все сила го запокити на циментената площадка. После отстъпи назад и затръшна вратата.

Ставри постоя някое време като унесен, а когато осветлението угасна, той като че ли се събуди и започна да шари по стената, за да намери електрическия ключ. Кой знае колко щеше да търси, ако отгоре някой не беше запалил осветлението. Той се наведе и започна да събира разпилените хризантеми с една ръка, не му идеше наум да остави тортата на земята. Когато най-сетне събра хризантемите, покрай него мина млад човек, изглежда го насмешливо, но протегна ръка и му подаде разкъсаната пергаментова обвивка.

Чак на улицата Ставри си спомни, че не му беше поблагодарил.

Вече не духаше толкова силно, от чернилото на небето започна да се сипе сух и рядък сняг.

Нека завършим епизода на това място, защото събитията, които последваха до края на деня, не съдържат нищо особено, а ние се условихме да показваме неща, характерни за душевния портрет на Ставри. Двата часа, които беше определил да прекара в Ангелариеви, той загуби в кръчмата «Черни връх», която се намира под южната страна на Пионерския дворец. Ако читателят мисли, че тази тъжна вечер нашият герой е пил без мярка, премного се лъже — той никога, при каквито и да било обстоятелства не пиеше без мярка. Букета с хризантемите той захвърли малко встрани от трамвайната спирка, а шоколадената торта си занесе в къщи.

Но разрива с Ангелари понесе мъчително — не защото беше загубил приятеля си, а защото му беше отнета едничката интимна радост в живота, чувствуваше се ограбен. Ангелариевият дом затвори завинаги вратите си за него. Нямаше го вече онова кътче до камината, старите албуми, фруфруто на Ангелариевица. Колкото до сръдната на самия Ангелари, по този въпрос той си имаше непоклатимо мнение: «Човекът се разсърди — разсъждаваше той, — защото политическото му мислене беше незряло. Човек с незряло политическо мислене може да изпраща приятелите си по дяволите за щяло и нещяло!»

Такива бяха някои «особености» от душевния портрет на нашия герой. Нека читателят сам да съди за тях и по свой вкус и разбиране да ги отнася към порядъка било на положителните, било на отрицателните черти.

А СЕГА ДА СЕ ВЪРНЕМ към оня среднощен час, когато той се събуди в резиденцията на Н-ския окръжен комитет и ние прекъснахме разказа си, за да запознаем пътьом читателя с някои черти от неговия характер. Както видяхме вече, разбудиха го любовните песни на пойните птици и той залости на часа прозореца на стаята си, за да не ги слуша; напразно, разбира се, както и да се бранеше от птичите песни, сънят беше отлетял безвъзвратно от очите му. Ядосан на пойните птици и на природата изобщо, защото пойните птици бяха част от природата, той възнегодува силно в душата си против своите н-ски домакини, които, вместо да го настанят в един приличен «Балкантурист» (какъвто имаше досама гарата!), бяха го затирили в пущинаците. Той не можеше да се начуди въобще на тия умни и сериозни ръководители, заемащи отговорни постове в окръжните партийни и държавни институции, които сами рядко напускаха градските си жилища, но пристигнеха ли по-видни гости от София, непременно ги изпращаха на «дача» — правеха, струваха, но ги провождаха с голям ентузиазъм да нощуват вън от града. Какво ли си мислеха тия добри хора — че отровени от пушилки, оглушени от шумотевици, съсипани от напрегната работа, гостите примират от мъка за глътка чист въздух, за мигновение тишина и за една шепа истинска отмора, далече от градските суети. . . Макар да не беше от здравеняците, Ставри не се виждаше в категорията на «изнурените», а тия, които се оплакваха от «изнурение», той смяташе направо за шмекери и лъжци. Бездействието, търсенето на тишина и усамотение — тия състояния той смяташе за проява на физически и духовен мързел. Затова си мислеше, че за тишина и усамотение приказват само разглезени хора, които или не знаят каквс

значи и с т и н с к а работа, или пък живеят със спомени от една минала и заминала епоха.

Командировките му по окръзите не бяха чести, защото далече не всеки окръг можеше да създава или да поддържа голяма химия, но колчем му се случеше все пак да излезе по работа, любезните и грижливи домакини, тъй или иначе, винаги му предлагаха да ношува и да прекарва свободното си време във от града. Понякога, като днешния ден например, във вилата не се мяркаше жива душа освен пазача, но по-често се случваше да завари там дружина гости, отговорни люди, дошли като него било по партийна, било по държавна работа и настанени сред «природата», за да подишат някой и друг час чист въздух и да прекарат свободното си време «на спокойствие». Но гостите въпреки умората си не изглеждаха никак склонни да прекарват свободното си време в уединение, да мечтаят облакътени на прозорците или да се разхождат самотни из горичките, а, напротив, или се събираха по столовите на чашка, за да гонят скуката, или образуваха «карета» и се устремяваха вдъхновено към салона, за да играят белот. Тия часове на своеобразен отдиш рядко завършваха преди полунощ.

Ставри, който беше еднакво чужд и на чашките, и на картите и поради това нямаше сърце да се присъедини нито към една от групите, дори като ням и безучастен зрител, изпадаше в положението на една забравена вещ, от която никой не се интересува и която никому не правеше каквото и да било по-особено впечатление. С една дума — преставаше да съществува за света. Но и той от своя страна преставаше да забелязва другите. Които пиеха вино и ония, дето играеха карти в салона, всички заедно се превръщаха за вниманието му в неодушевени предмети най-напред, а сетне се разтапяха в пространството и изчезваха или, както обичаше сам да се изразява, «масата им ставаше равна на нула». Той сядаше срещу телевизора и някое време показваше, че е погълнат от програмата, макар нищо от онова, което се мяркаше на екрана, да не стигаше до съзнанието му. Сетне, сякаш изведнъж беше се сетил за нещо много важно, ставаше от мястото си и със съсредоточено лице и твърди стъпки бързо излизаше навън. Така той играеше ролята (неизвестно за кого, тъй като никой не го наблюдаваше) на човек, зает премного с решаване на важни и

отговорни задачи, който дори да иска, не може да си позволи лукса да губи времето си в празни игри или да се чувства усамотен.

В къщи, след вечеря (на обяд се хранеше в стола при министерството, а вечер — в ресторанта при Орлов мост), той или продължаваше работата си над разни служебни проекти, като прелистваше и ползуваше огромно количество специална литература (гарсоньерата му беше наполовина затрупана с книги — те се валяха по столовете, пода, леглото му, под гардероба), или пък се настаняваше на едничкото си свободно кресло, вехто, купено от окaziонен магазин, но кожено, за да разглежда с непресъхващо любопитство една френска географическа енциклопедия, богато илюстрирана със снимки от петте континента. Друг път, когато работата не му сполучеше, той слагаше на коленете си тетрадка или купчина листа и започваше да разчертава геометрични орнаменти: преплетени квадрати, в квадратите — триъгълници и ромбове, комбинациите няхаха край. Но в резиденциите, където го настаняваха, не се намираше дори едно съчинение по неговата наука, нито пък имаше илюстрирани енциклопедии, в които човек можеше да види на картинка, да речем, Ниагарския водопад или пък дървото баобаб. А да чертае орнаменти не идеше — липсваше му изтъкнатото кожено кресло и предразполагащата привична минеризма на стари книги. Можеше да се търкаля колкото си ще на ниското двойно легло и да спи.

Тоя ден във вилата не бяха дошли гости, затова, когато се свечери, не стана нужда да гледа телевизия или да се прави на много зает. Пазачът сервира скромната му вечеря в столовата (пържени яйца, луканка, затоплен хляб и бутилка бира) и след като направи няколко безуспешни опита да го заговори, отчая се и отиде в задния двор да сече дърва. Рядко му се случваше да обслужва такъв строг и затворен началник.

А Ставри, като хапна малко от яйцата и луканката и изпи половин чаша бира, остави под чинията една петолевка (да се почерпи човекът!) и тихо изскочи на двора. Толкова беше глухо наоколо, че се смущаваше дори от шума на собствените си стъпки. Сякаш наблизоспяха болни и уморени хора, та се боеше да не ги събуди.

Като излезе на площадката пред вилата, той с облекчение въздъхна и разкърши рамене. Над него сводът беше почнал да тъмнее, но на запад, оттатък гората, още грееха в синевата златисти и бакърени отблясъци, денят беше си отишъл, а усмивката му продължаваше сякаш да сияе над хоризонта. Голяма птица, сигурно дива патица, профуча към реката; преди да се сниши, тя святкаше под небето като едно седефено хвърчило.

Той постоя загледан в простора и се учуди — този път не на тишината, а на себе си, защото за пръв път, откакто се помнеше, видя в привечерното небе толкова много бои, които преливаха едни в други и правеха заедно една красива и подкупваща усмивка. А и неговата душа нещо като че ли се засмя и светна, като оная птица, дето профуча одева към реката.

После му стана неловко, сякаш се улови на местопрестъпление, не беше свикнал да се разнежда и го досрамя от самия него. Намръщи се и побърза да се прибере.

Лично окръжният секретар Светозар Дионисиев беше се разпоредил да му дадат на разположение «специалния» апартамент на резиденцията. Този апартамент се предоставяше на хора от най-високо обществено равнище, дори помощник-министрите и генералните директори нямаха достъп до него. От гледище на протокола Ставри можеше да ползува най-много една обикновена стая, но окръжният секретар лично беше телефонира на домакиня да го настави в специалния апартамент. Особеното внимание на окръжния секретар се подхранваше от няколко съображения: първо, Ставри беше местен човек, от окръга, значи, свой; второ, от него зависеше в най-висша степен на кое място в Северозападна България (тоест в кой окръг) ще се строи бъдещият химически гигант; трето, нямаше да се чуди, ако в година-две станеше и министър! Към тия съображения, които не бяха маловажни, се притуряше и собственото Светозарово чувство на възхищение. Ставревата работливост, дисциплина, всеотдайност, Ставревият ум — нима можеше човек да не се възхищава от тия качества! Дори само две от тях бяха достатъчни, за да бъде Ставри сочен като пример на положителен човек.

Но за да бъдем напълно справедливи, трябва да добавим, че доброто разположение, което изпитваше Светозар Дионисиев към Ставри, не се дължеше само на моралните качества на нашия герой, макар те да не бяха малко, или пък на неговия произход, въпреки че и това играеше известна роля. Струва ни се, че няма да затъмним образа на Светозар Дионисиев, ако кажем, че обаянието, което предизвикваше Ставри в душата му, смучеше сокове и от по-земни източници и на първо място — от желанието на Ставри да построи новия химически гигант на територията на окръга, някъде околото градчето Н. Още не се знаеше дали това желание ще върже плод, тъй като в подобни случаи последна дума имаше Министерският съвет, пък съществуваша и мъчнотия от техническо естество, които сам Ставри не беше наясно как ще преодолее, като например липсата на енергийни източници около градчето Н, но, все едно, Светозар Дионисиев имаше вече една «пътеводна звезда» пред очите си, а другите окръжни секретари, които също мечтаеха за новия гигант, нямаха пред очите си никакви звезди. Затова Светозар Дионисиев беше готов да се отблагодари на Ставри не само със «специалния» апартамент, но и с цялата резиденция, от тавана до мазето, включително и с избата ѝ за отлежали вина! (Което едва ли щеше да зарадва особено нашия герой.)

Както и трябваше да се очаква, Ставри не се затрогна много от апартамента. Не му направиха впечатление нито мебелите, нито просторните стаи, спалня, салон, кабинет, нито библиотеката от червено дърво с десетината си книжки (и между тях, уви, нито една енциклопедия!). Не зарадва очите му и изгледът, който се откриваше към реката. Изгледът и чудесните мебели, и трите просторни стаи — ако можеше, всичко би заменил в тоя час дори само за старото си изтъркано кресло!

Понеже нямаше никаква текуща работа и не знаеше с какво да запълни времето си, той оправи леглото, зави се презглава и скоро заспа. Събудиха го посред нощ, както вече знаем, птиците. Откъде се бяха взели толкова пойни птици! Джазът, който беснееше под софийската му квартира (на ъгъла на двата булеварда), грохотът и трясъците на уличното движение не го смущаваха, не разваляха съня му, но птичийят хор, чуруликанията на пойните птици сред това усамотено място

на часа го пробудиха и той отвори очи. И се размисли.

Утрешният ден се мяркаше в съзнанието му толкова сив и скучен, че се питаше още отсега как ще издържи и ще стигнат ли силите му до вечерта. В празничен ден той или си взимаше служебна работа за в къщи, или забиваше глава в чужди списания, за да понаучи някоя и друга новост от света на Голямата химия, или в краен случай сядаше в любимото си кожено кресло, чертаеше орнаменти или разглеждаше илюстрираната географическа енциклопедия и времето летеше, както се казва, неусетно. В празничен ден той обядваше в къщи, разваряше консерва и си вареше чай, обикновено от билки. Но вечерно време обличаше черен костюм и отиваше в ресторант «България». Там срещаше познати началници от министерството или началници от други министерства и въпреки че те дохождаха с жените си и с приятели, канеха го за компания и той прекарваше на масата им по един приятен час. Рядко оставаше с тях повече от час, защото се боеше да не им дотегне. Едничкото място, където не правеше сметка на времето, беше домът на Ангелари, при стенната печка, там имаше чувството, че не го забелязват, но и това щастие, както се случва обикновено, бързо свърши.

Тъй или иначе, в празнични дни той не скучаеше, н а м и р а ш е с какво да запълни времето си, кога по-добре, кога по-зле, а ето, утрешната неделя в родния му край се разстилаше пред очите му като пустиня, една безнадеждна скука и сиво небе отгоре, съвсем като в географическата енциклопедия на французите. Едничкият живителен оазис сред тази скука представляваше празничният обяд при баща му, стига старият да не си беше наумил да сложи софрата навън, под открито небе (такава приумица от него можеше да се очаква!), и по този начин да развали всичко. Ставри не одобряваше софрите «*en plein air*», човек можеше да се простуди, пък и липсата на стени около масата и на таван над главите предразполагаше гостите към буйство, поощряваше виковете и гръмогласното пеене, а той предпочиташе тихите разговори, приглушените тонове, па макар да се приказваше за коли или за ловно-рибарски подвизи. Пиршествата под открито небе, толкова любими за Методи, караха Ставри да се чувства неудобно, притеснено, не на мястото си, като на чужда земя. Впрочем двамата с Методи си схож-

даха по характер, както денят си прилича с нощта. Една обща черта имаха помежду си — упоритостта. Поставеха ли си някаква цел — постигаха я, наумеха ли си нещо — правеха го. Нямаше такова препятствие, което можеше да ги възпре. Ставри намираше начин да заобиколи препятствието, а Методи го атакуваше, както казват военните — фронтално, и пробиваше. Та обядът беше едничкият оазис сред утрешната скука.

Като мислеше за близките си, които по всяка вероятност щяха да присъствуват на обяда, Ставри изпитваше удовлетворението на продавач, намерил сгода да се освободи от залежала стока. Случаят щеше да го срещне с баща му, с Методи, с Ана, дори с Рафаил, когото той малко ненавиждаше, не злонамерено, разбира се, още от ученически години. Отдавна не беше се виждал с близките си, беше се създадо дори едно неудобство, а ето, сега рожденият ден на баща му събираше всички, тази среща щеше да стигне и за следващите няколко месеца. Но това чувство на удовлетворение отстъпваше на друго, много по-силно — на предчувствието, че Методи (буйният, невъздържаният, но умният Методи!) ще му помогне да разреши проклетия въпрос за водата при градчето Н. Не се ли докараше отнякъде много вода, идеята му за построяването на бъдещия химически гигант при градчето Н увисваше във въздуха като сапунен мехур. Методи имаше находчив и смел ум, току-виж, че изнамерил нещо, което можеше да реши по най-радикален начин проклетия въпрос за водата! Ако станеше това — мислеше си Ставри, — утрешният скучен ден щеше да се превърне в един голям и светъл празник, нещо като Първи май, че дори и повече.

Ето какви мисли вълнуваха Ставри в тоя късен среднощен час, когато пойните птици го вдигнаха от сън. Само за едно не мислеше — че утрешният ден е празник на баща му. Той знаеше за тоя празник, празникът беше всъщност поводът за отиването му в Рахово, но си имаше свои грижи и мислите му се носеха, както казват поетите, в други посоки.

СВЕТОЗАР ДИОНИСИЕВ ПРИСТИГНА ВЪВ ВИЛАТА чак към единадесет часа. Той се забави нарочно, за да може Ставри да отпочине, както трябва, да походи из парка и ако хубавото време го подмами, да направи един малък излет покрай дунавския бряг. Пролетта се случи дъждовна и цялата околност — под и над вилата — беше бухнала в млада зеленина, накичила се беше с цветове, замайваше главите със сладък дъх. Самият той обичаше сутрешните разходки, особено пролетно време, и рядко отиваше в комитета, преди да се разтъпче поне един час по брега.

Във вилата го очакваха две изненади. Най-напред пазачът, чичо Марин, му съобщи, че тази сутрин гостенинът изобщо не си е показал носа навън. Снощи вечерял надве-натри («колкото да не е без хич»), сетне се затворил в апартамента си и до тоя час не бил излизал на бял свят.

— Нима не е закусвал? — учуди се до немай-къде партийният секретар.

Чичо Марин отговори, че тази сутрин към осем часа гостенинът позвънил и помолил закуската му да се занесе в салона. Когато отнесъл закуската, вратата на апартамента била вече отключена, но гостенинът не се показал, макар чичо Марин да се прокашлял няколко пъти. Отникъде не дохождал какъвто и да било шум. Като че ли в апартамента нямало жива душа.

— Да не би да се е разболял? — разтревожи се Светозар Дионисиев. — Трябваше да почукаш, да провериш!

— Болен човек не закусва — поклати глава чичо Марин.

— А здрав човек не яде сам! — каза троснато Светозар Дионисиев. Той изгледа мрачно пазача, после се

извърна и без да продума, пое по пътеката, която водеше за главния вход.

Макар и разтревожен, Светозар Дионисиев вървеше по пътеката, покрита с червени сиенитови плочки, без да бърза, с обичайната си спокойна и твърда походка. Той изкачи и външното стълбище по същия начин, но пред последните две стъпала не устоя на тревогата си и ги прекрачи наведнъж. Преди четири години той пак беше прескочил едни последни две стъпала наведнъж — уведомили го бяха от болницата за жена му. Тогава закъсня. Но други случаи на избързване не познаваше, не бяха го виждали да ускорява крачките си дори когато го настигнеше пороен дъжд.

И тъй, прекрачвайки последните две стъпала, той нахълта в парадния вестибюл и в същия миг се натъкна на втора изненада — току до вратата кротко дремеше на плетен градински стол началникът на Голямата химия — избърснат, ухаещ леко на одеколон, облечен като за празник в строг костюм (от дубле). Както беше се засилил, Светозар Дионисиев насмалко не го прегazi. (И слава богу, защото тежеше над сто килограма!)

— Как ви дойде наум да седнете на това място? — разсърди се Светозар Дионисиев. Тоя ден изпускаше нервите си за втори път след ония две стъпала.

— Много се извинявам — каза смутено Ставри. Той се изправи, поотмести стола встрани и погледна часовника си. Смуцението, изписано по лицето му, тутакси беше изместено от израз на безкрайна досада.

— Това място подхожда повече на пазача на вилата — каза Светозар Дионисиев. Той не само се вземаше в ръцете си, но като гледаше Ставри такъв слаб, с рамене на момиче, с вид на човек, който системно не си достига, изпита в душата си чувство, подобно на родителска жалост. — Вие бихте могли да излезете на терасата и да си полегнете на един от столовете-люлки! — допълни той. — Или да поискате от пазача да ви сваля сезонгa на двора. Там бихте имали едновременно и слънце, и въздух, и един чудесен изглед към реката!

— Не съм чак толкова любител на слънцето — каза Ставри. — А въздухът тук е навсякъде еднакъв. Колкото до реката — тя се вижда и от прозореца на моята стая. — Той пак погледна часовника си. — Не мислите ли, че е време вече да тръгваме за Рахово?

— За Рахово няма да закъснеем! — махна с ръка Светозар Дионисиев и се засмя. — Вие бързате да видите баща си, това е много мило, но, все едно, до обяд той ще бъде пленник на разни тържества и вие не ще се доберете до него.

И тъй като разполагаха с един час свободно време, Светозар Дионисиев предложи на Ставри да се поразходят из парка и Ставри се съгласи, въпреки че не му беше до никакви разходки. Докато ходеха насам и натам около вилата, Светозар Дионисиев разказа подробно за някои свои проекти, но Ставри си мислеше за гарсоньерата, домъчняло му беше за коженото кресло, после се сети за химическия завод и отново въпросът за водата започна да се върти като свредел в главата му. Но все пак избра от Светозар, че вилата се намираше само на двеста крачки от реката, че е на нивото на самата вода, че по-надолу теренът пропада с още един-два метра и че там Светозар смята да направи изкуствено езеро, което зимно време ще служи и за пързалка.

— Ами едно прииждане на водата няма ли да застраши вилата от потопяване? — запита изведнъж Ставри.

Светозар Дионисиев каза, че опасност от потопяване няма, защото брегът на това място е укрепен с една двуметрова дига.

После те стигнаха до шосето, където ги чакаше бялата лимузина на Светозар. Окръжният секретар извади от една картонена кутия чифт прекрасни туристически обувки и кимна на Ставри:

— Това ще подаря на баща ви. Подаръкът не е кой знае какъв, но има символично значение или по-скоро мемориално. Едно време, когато ме преведе при партизаните, той ми подари обувките си, моите бяха едни износени чепици и не ги биваше за нищо. — Светозар Дионисиев помълча, усмихна се и попита: — Нали хрумването не е лошо?

Ставри гледаше обувките с помръкнало лице.

— Какво ви е? — учуди се Светозар.

— Нищо — повдигна рамене Ставри. — Просто се сетих, че не съм взел никакъв подарък за баща си.

— Това не е хубаво — каза Светозар Дионисиев. Сега той на свой ред се умълча.

Слънцето припичаше, около колата се носеше лек дъх на затоплени гуми.

— Нищо — въздъхна Ставри. — Ще кажа, че съм забравил подаръка в София. А като се върна в София, ще купя един кожух и ще му го изпратя по пощата.

— Това в никакъв случай не бива да правите! — навъси се Светозар. — Как тъй ще го пращате по пощата? Бива ли? Вие лично ще му го донесете!

— Може и лично да го донеса — каза Ставри. Той погледна часовника си. — Не е ли време да вървим?

Светозар Дионисиев седна зад волана. Наближаваше един.

По пътя той заговори само два пъти — веднъж за Драгия, а сетне — за Рафаил. Каза, че спрямо Драгия се държи нарочно малко «на дистанция».

— Защото Драгия е нетърпелив, иска всичко да има наведнъж — и читалище, и детски ясли, и търговски магазин, и болница. Показа ли се «приятел», ще трябва да развържа кесията. А развържа ли кесията си за него, ще трябва да давам и на другите. Не мога да бъда за един майка, а за други — мащеха, нали?

Като отвори дума за Рафаил, Светозар Дионисиев намали подаването на газта и стрелката на спидометъра се закова на цифрата шестдесет. Колкото умерен и невъзмутимо спокоен беше, когато ходеше пеш, толкова ставаше невъздържан и лаком в гълтането на километрите, седнеше ли зад волана, цифрата шестдесет беше най-ниското стъпало, до което можеше да слезе, когато биваше на път.

— Зная, че Рафаил ви е като брат — каза той, — макар кръвна връзка помежду ви да няма, затова ще говоря за него съвсем откровено. Особняк! По-точна дума от тая не мога да измисля, не съм в състояние да намеря! Знаете ли вие, че той ненавижда джаза и джазовата музика, леките коли, луксозните стоки и вносните напитки? Знаете ли вие, че той е изпъдил джазовия оркестър от градското казино и че сега там свири струнен оркестър? Сега в казиното танцуват само танга и разни фокстроти, както се е танцувало, да речем, преди тридесетина години! Седят лелки и олисели мъже, водят дълбокомислени разговори, наливат се с бира, лапат кебапчета и танцуват — танцуват бързи фокстроти и страстни танга! Знаете ли, че н-ската милиция, като види някоя лека кола, гарирана на улицата, тутакси я връзва за една джипка и я изтегля във от града? Вие знаете ли,

че той е забранил на градската търговска организация да изнася в града луксозни стоки? И вносни напитки? Но това е все още дребно. Знаете ли вие, че той прави конкурси за най-красивото с к р о м н о облекло? За най-красивата п р о с т а уредба? За най-питателната с к р о м н а вечеря? Питам ви — какво означава всичко това? Сега, когато благосъстоянието на нашето общество всеки ден расте?

Бъдете търпеливи, читателю, и Рафаил ще навлезе постепенно в нашия разказ за Брусарските и вие ще имате възможност да съдите кое у него е добро и кое — лошо. Но още отсега искам да ви и предупредя: ако щете, за всичко вярвайте на Светозар Дионисиев, то си е ваша работа, само не бързайте да се съгласявате с мнението му за Рафаил; не бързайте да споделяте мнението му, макар и с риск да го наскърбите. И аз ще прошепна съвсем тихо на ухото ви, че сте на прав път.

И ТЪЙ, БЯЛАТА ЛИМУЗИНА препускаше по шосето, което водеше от мътния Дунав към заоблените сини подножия на Северозападния балкан. От двете страни на колата изскачаха бухнали в цвят овошки, праскови и ябълки, а насреща ѝ прииждаше полето, задаваше се забързано от хоризонта и се спускаше стремглаво от ниските баири. То беше разделено някога на безброй ниви и затова изглеждаше шарено като празнична престилка, а сега само златееше от пшеници или се ширеше зелено от кукурузи и лозя, докъдето стигаше окото. Обедното слънце блестеше ярко, от него като че ли капеше сребро по асфалта, пътят святкаше на пооткритите места, сякаш беше облепен с лъскав варак.

Ставри, както бяхме споменали вече, не се затрогваше особено от природата, той я гледаше с равнодушни очи дори когато тя му се показваше в пролетната си премяна. Нито изпитваше желание да ѝ се възхищава, нито му идеха наум разни стихове, възхваляващи хубостта ѝ, той просто дремеше на седалката си и съзнанието му преработваше по свой странен начин приказките на Светозар. Станеше ли дума за баща му, имаше чувството, че разлиства старата си христоматия, още го плашеха някои стихотворения, които на времето все не успяваше да научи наизуст. А приказките за Рафаил отново извикваха пред очите му вълнуващи гледки от някогашни игри с хвърчила и черкми. Като че ли и сега виждаше една черкма, която се е извисила два пъти по-високо от другите, литнала е в синевата като птица, мята опашка насам и натам и тегли силно да се откъсне от връвта си, за да се издигне до самия небесен купол, че и над него. Като гледаше тази най-извисена черкма, Ставри казваше на момчетата, дето се тълпяха на поля-

пата, че това не е кой знае какво, тъй като тука всичката работа се върши от вятъра. Черкмата беше на Рафаил. Рафанловите хвърчила се издигаха най-високо и предизвикваха в душата на Ставри сложна смесица от преживявания: в едно и също време той се радваше, изпитваше огорчение (сякаш го бяха несправедливо наказали) и недоумяваше. Радваше се, защото черкмата-победителка беше все пак от тяхната къща, нали Рафаил му беше нещо като брат; чувствуваше се като наказан, защото Рафаиловата черкма гонеше небесния купол, а неговата летеше на една педя от комините и често опашката ѝ закачаше сливаците; и недоумяваше, защото цялата тази работа, с всичките си страсти и красти, му се виждаше безсмислена: голяма работа да пуснеш на вятъра едно книжно хвърчило!

Макар тази част от историята на Брусарските да излагаме с почитително отношение към добрите стари поведователни правила, струва ни се, че към самия ѝ край може да поизоставим правилото за последователност, да не описваме какви мисли се мяркаха в главата на нашия герой и какви диалози водеше с отговорния си спътник, а направо да отидем в Рахово и с малко думи да разкажем какво се случи там до края на деня.

Разбира се, колкото и да бързаме, не може да отменим без внимание пристигането на Методи Брусарски и на Рафаил, другите двама герои на нашия разказ. Мъжът, който командваше строителството на голямата каскада (три хиляди работници, няколкостотин камиона, самосвали и гредери!), дойде на тържеството с джип, чиято външност напомняше за пътешествия в пустиня, населена с враждебни племена. Джипът беше посивял от прах, избелял от слънце, с пробит гюрук на безброй места, сякаш бяха го обстрелвали с картеч. Тоя препатил ветеран изскочи на главната раховска улица с бързина на комета и с рев на разярен лъв и на часа грабна ума и сърцата на младежта, която играеше моникс в читалищното кафене. Когато той се «закова» с неистово скърцане на спирачките си пред новата къща на Драгия, вече се задаваше подире му тумба от любопитни зяпачи. Младите раховчани бързаха да узнаят откъде тая кранта на колелета вади толкова енергия и кой беше симпатягата,

дето се втурваше в селото им със забранена скорост и над всичко отгоре имаше очи да спре точно пред прозорците на кметския дом.

«Симпатията» скочи от шофьорското място пъргаво, но без приприяност, протегна ръце, разкърши рамене и се поразтърпка на място, както прави едър човек, след като дълго време е седял неподвижен и свит. Той беше висок, плещест, могъщ, толкова сдържана сила се излъчваше от движенията му и така властно изглеждаше мъжественото му лице, изсечено сякаш от гранит, скулесто и високочело, с безкомпромисни сивосинкави очи, че зяпачите, надошли да го потупат по рамото и да се посмеят на крантата му, тутакси загубиха желание да го заговорят и да влизат в по-тесен контакт с него, някои плюха в краката си и му обърнаха гръб.

За да довършим портрета на тоя човек, ще добавим още, че косата му, за разлика от суровото му лице, беше нежно руса, мека, къдрава на едри вълни, че вратът му беше жилест и че под четвъртитата му костелива брадичка се очертаваше една средно изпъкнала адамова ябълка. Ставри беше малко по-нисък от него (може би заради гърбицата си), но много по-слаб и на пръв поглед мъчно можеше да се забележи някаква прилика помежду им, въпреки че бяха едноутробни братя, от един баща. При по-внимателно вглеждане обаче личеха някои белези, които бяха общи: и двамата имаха прави уста, тънки и стиснати устни, високи, но изпъкнали чела. Отликата като че ли беше повече «душевна» и тя се загатваше в погледите им. Погледът на Ставри изглеждаше малко разсеян за външния свят и повече обърнат «навътре», а Методи гледаше дръзко външния свят и открито даваше да се разбере, че ако е необходимо да се върши някаква полезна и същевременно г о л я м а работа, той няма да жали сили и че на него винаги може да се разчита, особено в случаи, когато става въпрос за р и с к о в а н и неща.

За разлика от Ставри, който ходеше и през делнични дни облечен официално, Методи пристигна на тържеството такъв, какъвто бяха свикнали да го виждат и в големи, и в малки дни по трасето на каскадата — в спортна карирана риза, кадифени панталони и груби обувки. Над китката на дясната си ръка носеше двуремъчна кожена превръзка, а една синя, но избеляла ве-

че копринена кърпа, мушната под яката на карираната риза, изпълняваше ролята на вратовръзка. Тази премяна беше проста и непретенциозна, само един малък предмет правеше изключение — избелялата синя кърпа беше стегната под врата му със златна халка във формата на венче. Между увитите клончета на венчето блестеше скъпоценно кръгло камъче, червено като капка кръв.

Рафаил пристигна на петстотинкубиков мотоциклет, с гръм и трясък, но с умерена скорост, както изискваше правилникът. Върху тази могъща машина, която сякаш се задъхваше и ревеше от ярост, той изглеждаше дребен, но така биваше, когато седеше на възглавката, наведен над кормилните ръчки. В действителност той беше само половин глава по-нисък от Методи и с една педя по-широк в раменете от Ставри. На лице той нямаше мъжествената хубост на Методи, нито кабинетната съсредоточеност на Ставри, но излъчваше свое особено обаяние, което предразполагаше дори тия, които отскоро го познаваха, да му се доверяват като на близък човек. Ако пътуваше с влак, съседите му във вагона непременно го заговаряха и само след един час винаги се намираше някой, разказал му житие-битието си, да търси от него съчувствие или приятелски съвет. Ако случайно се намереше в компания с хора, които се караха или пък спореха на-стървено, тутакси се обръщаха към него, за да въдвори ред или да каже кой от спорещите е прав. Мъчно можеше да се определи с какво предразполагаше хората от пръв поглед към себе си освен с общоприетата за такива случаи най-стандартна характеристика: «Той имаше открито и честно лице.» Но кон черти от лицето говорят за честност и кои го правят «открито» — на този въпрос едва ли може някой да даде точен отговор или един отговор, тъй като самите понятия за «честност» и «откритост» имат сложни съставки и са в известна степен субективни. Един ще каже, че вижда честността в очите, а друг ще се изсмее и ще твърди, че очите най-много лъжат и най-често се преструват, и ще ни убеждава, че истината е в извивката на устата, и така нататък.

Ние сме склонни да мислим, че когато се говори за лицето на човека, става дума за неговия израз. Никой няма да отрече, че има например лица със студен израз, лица, от които вее жестокосърдечие или притвореност, и други лица, от които иде сякаш полъх на до-

брота, на съпричастност; лица, от които вее смелост, решителност, и така нататък. При това тия изрази рядко биват едноцветни, тоест с а м о студени, добри, решителни и пр. Лицето на Ставри беше студено, но едновременно — замислено и честно, умно. Лицето на Методи изразяваше смелост, решителност, но не каква да е смелост и каква да е решителност. Защото има смелост лекомислена, авантюристична и смелост, която върви подръка с ума, обмислена и пресметната. Лицето на Методи изразяваше тъкмо т а к а в а смелост.

Но след тия общи приказки за изразите нека дадем право на читателя сам да си състави мнение за лицето на Рафаил; от своя страна ние също мислим като мнозина други, че то наистина изглеждаше честно и открито; и ще добавим още, че в очите на тоя човек, които бяха тъмнокафяви като дивия кестен, но с променлив блясък, имаше и от замислеността на Ставри, и от смелостта на Методи, и от наивната възторженост на Драгтя, макар той да нямаше никакви родствени връзки със семейството на Брусарските.

Методи донесе на баща си една великолепно спортна шуба с яка от вълча кожа. Той каза, че този вълк, от чиято кожа беше извадена яката, сам беше застрелял в подножието на Тодорини кукли. Драгтя се просълзи, както трябваше и да се очаква, не заради шубата (която иначе много хареса), а защото неговият син беше убил вълк. Той се трогна дълбоко и от обувките на Светозар Дионисиев, не заради самите обувки, разбира се (макар че си струваше човек да се затрогне и заради самите тях, тъй като двойните им подметки бяха от истински гъон), а защото Светозар Дионисиев не беше забравил все пак онази някогашна история, когато го заведе при партизаните и му даде своите обувки. Светозар Дионисиев отново израсна в очите му като достоен човек.

Драгтя не само не се разсърди на Ставри, задето беше дошъл без подарък, а се разтревожи да не би Ставри да се чувства неудобно, затова го увери най-малко десет пъти, че всъщност нищо особено не се е случило и че е напълно естествено за човек, зает с толкова отговорни държавни работи, да забравя за такива дреболии, каквито са рождените дни.

Ставри слушаше разсеяно утешенията му, той си мислеше за бъдещия химически гитант и гледаше как

час по-скоро да се уединят настрана с Методи, за да поговорят по оня главоболен въпрос.

Когато мотоциклетът на Рафаил задъдна по улицата, Ана свали престилката си, изтупа набрашнените си ръце и изскочи бързо навън, за да посрещне Рафаил на портата. Той донесе на Драгия подарък една ръчно изработена ловна чанта. Ана забра в кухнята побратимеца си, уж да се посъветва с него за обяда. Драгия остана сам с окръжния секретар, сгодно беше да му се оплаче от финансовите началници на окръга, които бяха «замразили» проектите за новото читалище и за детските ясли, а и по оня въпрос да му натякне, за младежите, той беше най-болезнен, но, кой знае защо, настроението му да приказва за обществени работи беше се изпарило, обществените работи бяха потънали дълбоко в душата му, а на повърхността ѝ сякаш биеше криле едно много просто и ясно желание — да бъде със синовете си и да ги разпитва как живеят и дали вървят работите им добре. Но синовете му бяха излезли да се разходят, а до него, срещу картината на Шишкиновите мечета, седеше Светозар Дионисиев, от когото нямаше нужда, макар да се беше уверил преди малко, че той е един напълно достоен човек. И докато се чудеше с какво да го разприкаже, че не му беше до никакви приказки, откъм улицата дойде дъдненето на един камион, който спря до самите им порти. На въпроса на Ана търсят ли някого, тежък бас-баритон отговори, че търсят «шефа».

— Кой шеф? — попита Ана. Въпросът ѝ беше много уместен, защото в къщи бяха се събрали няколко началници.

— Нашият шеф — обясни бас-баритонът.

— Не зная кой е вашият шеф — каза Ана.

Драгия се наведе от прозореца:

— Методия ли търсите?

— Ами да! — усмихна му се един червендалест мъжага в син работен комбинезон. На платформата стояха още трима мъже, също облечени в работни комбинезони. — Бас държа — каза червендалестият с дълбокия бас-баритон, — че твоя милост му е баща!

Драгия, като разглежда железариите, скупчени на платформата, попита:

— Вие за шлюзчето ли сте дошли?

— За шлюзчето! — кимна с глава червендалестият.

— Браво! — зарадва се Драгия, макар тъкмо днес да не му беше до обществени работи.

Близо до бостаните и овошната градина течеше раховската бара. Раховчани бяха изровили канал, за да хващат водата ѝ, и жлебове бяха направили от бетон на мястото, където част от барата щеше да се отклонява по канала, само желязната преграда и винтът за регулиране липсваха, та Методи беше обещал на баща си да достави тия неща за рождения му ден. И ето че сега не само ги доставяше, но и работници изпращаше, за да го монтират, където трябва.

Дали от любопитство, или защото не му се седеше на едно място, макар и срещу Шишкиновите мечета, Светозар Дионисиев изяви желание да види лично тази работа с шлюзчето, покани Драгия в лимузината си и потегли подир камиона. Докато разтоваряха железарниите, той попита червендалестия каква длъжност заема на каскадата и червендалестият му отговори, че е бригадир.

— А откъде взехте плочата и винта? — запита уж между другото окръжният секретар.

— Тоест искаш да кажеш дали не сме го свили от склада на каскадата! — изгледа го недружелюбно червендалестият и плюна в краката си. Но изведнъж се засмя, защото не му беше в характера да се мръщи. — Не, другарю — рече той и зъбите му лъснаха, — тия неща нашият шеф закупи от Вторични суровини със свои пари. Тоя камион, дето ги докара, не е от каскадата, нашият шеф го взе под наем от «Междуградски транспорт» — Михайловград. А ние четиримата, аз и моите другари, дойдохме да свършим тая работа доброволно, нашият шеф дори не ни е молил!

— Нашият шеф, та нашият шеф! — усмихна се Светозар Дионисиев с най-благата усмивка, каквато можеше да се роди в душата му. — Толкова много ли го тачите вие, този ваш шеф?

— А защо да не го тачиме! — повдигна рамене бригадирът. — Има едни началства, дето си седят в канцелариите и оттам командват, такива началници ние слушаме, но да ги тачиме — кой знае. Очите им не виждаме! Други пък минават по фронтовете, и в тунелите влизат, но когато е сухо и отгоре не с к ъ р ц а. Знаеш ли, другарю, какво значи отгоре да скърца? Оная, без-

оката, стои над главите ни и скача, скача и се друса, това значи. Голям спор се водеше при нас например за тунел номер седем. Геолозите казваха, че там скалата е несигурна и може да поддаде, предлагаха друго трасе, но с двеста метра повече в дължина, сиреч няколко милиона лева по-скъпо и най-малко с година време по-късно. Тогава нашият началник рече: «Не! Аз поемам отговорност и с партийния си билет, и с главата си!» И започнахме да копаем тунела през оная скала, която не харесваше много на геолозите. И аз ще ви кажа, другарю, че нашият началник дохождаше при нас през час, през два и сам опипваше и прослушваше всичко. И да не си мислите, че ние работехме така, на ура и слепешката! Не, всеки метър укрепвахме здраво, преди да започнем втория, при нас винаги имаше резерв от специални подпори, от спасителна екипировка, балон с кислород, телефонна жица ни свързваше с центъра. Само веднъж над главите ни започна не само да скърца, но и да пука, да тече и ние си помислихме, че е дошъл краят, но не се разбягахме, защото началникът беше с нас. Той си люпеше семки и ни каза хич да не се боим, само заповяда да укрепваме мястото със специални подпори и да пуснем електрическата помпа. А по телефона нареди на дежурните да донесат от аварийния пункт, който беше инсталиран досами входа на тунела, от она цимент, дето за минута-две се превръща на камък. Той си говореше най-обикновено, сякаш нищо не ставаше, и над главата му не се огъваше канара, тежка примерно колкото сто локомотива. Той можеше веднага да напусне това страшно място, но остана с нас, докато ние завършихме всичката укрепителна работа и вече нямаше опасност да падне върху главите ни дори едно камъче колкото орех. Когато излязохме от тунела, слънцето тъкмо захождаше насреща ни. Аз погледнах другарите си, лицата им бяха сиви и мокри от пот. Сигурно и моето лице е било сиво. Но неговото! Ако щете, вярвайте, ей ги хората, може да ги попитате, и тримата бяха там — неговото лице беше свежо, най-естествено, дори един руменец беше побил по бузите му, сякаш току-що беше изпил чаша добро вино. Той ни гледаше и се усмихваше. И ние, като го видяхме весел, засмяхме се, стана ни весело, нали една планина беше се смъкнала от гърбовете ни, и то не на шега! «Момчета — рече ни нашият, — оттука право в лавката, за да

се почерпим поради случая! Вие се държахте — казва — доста прилично!» Е, и се почерпихме, другарю, както трябва, по мъжки! Та затова го тачим нашия, а има едни, дето не си показват носа навън от канцеларията!

Към тоя дълъг монолог ние ще добавим само две забележки. Първо, докато говореше, бригадирът не стоеше като актьор на авансцена, а участвуваше в общата работа и често прекъсваше разказа си, за да се разпори за това или онова. Второ, Драгия, като усети, че става дума за сина му, че ще го похвалят, изпита неудобство и тутакси се отдели от окръжния секретар, отиде при момчетата, макар че те нямаха нужда от неговата помощ.

Докато тоя разговор се водеше при барата, Рафаил помагаше на Ана в кухнята, а двамата братя, скрити в разцъфналия сливак, умуваха по въпроса за водата; без нея химическият гигант беше немислим и градчето Нямаше да стане индустриален град!

МЕТОДИ И СВЕТОЗАР ДИОНИСИЕВ предложиха празничната трапеза да се сложи на двора, но Ставри решително възропта. Той каза, че пролетният вятър е коварен, уж е лек и приятен, но всъщност може жестоко да простуди човека. И най-вече, когато човек се отпусне, което за съжаление винаги се случвало на празнични софри. Рафаил прошепна в ухото на Ана, че това е чиста проба предвзетост, и Ана кимна с глава в знак на съгласие, тя никога не беше обичала с по-силни чувства старшия си брат. Отводът на Ставри се прие, макар всеки да съжаляваше в себе си за чудесното пролетно слънце и за въздуха, който ухаеше на какви ли не цветове. Човекът, който можеше да обърне нещата дори само с помръдването на кутрето си в полза на един обяд «en plain aîre», беше Светозар Дионисиев, но той не искаше да огорчава за нищо в света началника, от когото зависеше избирането на «местоплощадка» за бъдещия химически гигант. Гостите насядаха около разтегателната маса, а на Светозар Дионисиев дадоха централното място, което гледаше точно в Шишкиновите мечета.

Първият тост произнесе, разбира се, Светозар Дионисиев. Той съобщи за решението на Президиума Драгия да се удостои с ордена «Кирил и Методий», първа степен. С този орден удостояваха граждани, които имали големи заслуги в областта на просветителското дело. Драгия знаеше, че с «Кирил и Методий» е бил почетен едно време Иван Вазов, и затова много се развълнува. Той имаше ордените «За народна свобода» и «Девети септември», те се даваха за обществена и революционна дейност, уважаваха ги, но просветителският орден повече лежеше на душата му. Затова, като се изправи да отговори на Светозар Дионисиев и да благодари за честта

и да каже, че е щастлив, дето е доживял края на царя Капитал, и дано завършването на Новото Мироздание да не е чак толкова отдалечено във времето — като се изправи да каже тия неща, макар да беше опитен оратор, развълнува се и засече. Сълзи излязоха на очите му, но в тоя миг една щастлива идея го осени и като да се намираше в паралелката си, пред учениците си, тръсна побелял перчем, подви ръце в лактите си и запя с бодър глас:

Питат ли ме де зората
ме ѝ огряла първи път...

Трябва ли да казваме, че втората строфа на лъчезарната песен беше вдъхновено подхваната от цялата компания, че дори Ставри, който никога в живота си не беше пял, тоя път се присъедини към общия хор, макар и с фалшив глас!

Тамо, аз ще отговоря,
де се белий Дунав лей,
де от изток Черно море
се бунтува и светлей...

Драгия извиши глас:

Там, де Вардар през полята
мътен лей се и шуми,
де на Рила грей главата
и при охридски вълни...

Обедът «вървеше», както е обичайно в такива тържествени случаи, при едно добро настроение, което непрекъснато се повишаваше, но не преливаше в буйство, нито в разпуснатост, дори вицовете, които Методи от време на време «пускаше», не прескачаха границите на приличието. Може би това се дължеше на Аниното присъствие, кой знае, или защото около разтегателната маса бяха се събрали все отговорни хора. На работниците от шлюзчето беше сервирано на двора, към тях се бяха присъединили гости от съседските къщи, мъже, жени, тия хора се веселяха толкова бурно и гръмогласно, така звънтяха чашите им, такъв смях се плискаше на воля, че

пиршеството в салона, сравнено с тази веселба, приличаше повече на Йоановата тайна вечеря.

Понеже се зарекохме да не следваме принципа за последователността в тая финална глава от първата част на нашия разказ, ще отбележим само две случки, които ни се струва, че заслужават по-особено внимание. Първата изненада дойде от необичайното поведение на Драгия. След като изпя вдъхновено оная мила песен, която извиква умиление във всяко българско сърце, той като че ли загуби настроение, умълча се, на два пъти изпи виното си наведнъж и скоро заприлича на човек, който само физически присъствува на угощението. А пък това угощение нали се правеше в неговата чест.

В другата случка играе роля Светозар Дионисиев, Рафаил беше просто предизвикан от него. Макар той да не търсеше в никакъв случай сблъскване с Рафаил, получи се това (или по-скоро започна това), от което се боеше толкова много Драгия. Като искаше да посъживи омърлушения стопанин, той вдигна втора наздравица за него, пожела му здраве и нови успехи в обществената дейност и щастие на близките му, които — каза той — вървят по неговия светъл път, вдъхновяват се от примера му и отдават всичките си сили за изграждането на новия живот. В това отношение — продължи Светозар Дионисиев — трябва да бъде поздравена дъщеря му Ана, която учителствува всеотдайно вече толкова години в раховското училище. Трябва да бъдат приветствувани и синовете му — каза Светозар Дионисиев с още по-тържествени нотки в гласа си. — За гордост на окръга те са вече дейци от републикански мащаб — Методи като хидростроител и Ставри като началник на химическото строителство. — Ние — заключи Светозар Дионисиев, като повдигна тържествено чашата си — се надяваме горещо, че новият химически гигант — гордост на родната химическа промишленост — ще бъде построен на територията на окръга, и не другаде, а н е п р е м е н и о при град Н!

Драгия поблагодари за хубавата наздравица и от свое име пожела на първия секретар здраве, дълготелние и много сполуки в построяването на Новото Мироздание. Съзнаваше, че по-банална наздравица не беше вдигал досега, но за разлика от друг път нищо по-оригинално и значително не му дохождаше наум. Ставри

наблюдаваше съсредоточено чашата си, сякаш върху разкрасения с венчета кристал бяха гравирани загадъчни знаци, от чието разпознаване зависеше по-нататъшната му съдба. Методи обърса с кърпичка устните си, усмихна се красиво и дръзко, както може би се е усмихвал Цезар на времето си, и рече с тон, който не търпеше никакви съмнения:

— Този завод ще стане. Вярно е, че засега при Н няма вода за един такъв гигант, но аз ще помисля откъде да се вземе. Смятайте въпроса за решен.

Точно тогава Рафаил се обади и неговата реплика произведе ефекта на един бомбен взрив:

— Но защо, любезни мои събратя, сте се вторачили в град Н? Защо, по дяволите, все град Н ви е пред очите? Та нима в окръга няма други градове? Аз чувах нещо за тоя голям завод. Е добре, правете го, нямам нищо против индустрията, пазил ме бог! Но защо, питам, искате да го н а с а д и т е непременно при град Н?

Има разни видове мълчание, но мълчанието, което се възцари в салона след репликата на Рафаил, действа на присъстващите като внезапно треснал гръм.

Пръв се окопоти Ставри. Без да мести поглед от неществуващите загадъчни знаци, той обясни кротко, с присъщия си неутрален начин на приказване:

— Аз не зная причините, които те карат, братко, да настръхваш от мисълта, че тоя завод може да бъде «насаден», както се изразяваш ти, при родния ти град Н. Това твоё отношение е просто смайващо, та нали тоя завод ще осигури на н-чани, пък и на населението от околните села, едно по-високо жизнено равнище. Но защо трябва да се обяснява на човек като тебе каква роля играе промишлеността за развитието на изостанали райони, какъвто е нашият.

(За липсата на съответни «удивителни» и «въпросителни» в края на горните изречения, драги читателю, авторът не носи вина. За какви «възклицателни» може да става дума в Ставревата пряка реч, когато той с еднакво равнодушие и равен глас изговаря: «Ох, колко ми е лошо» и «Ах, колко се чувствавам добре.»)

— Що се отнася до «саденето» на заводите — продължи Ставри, като се загледа внимателно в ноктите на лявата си ръка, — това не става по хрумване, където и да било, случайно, а въз основа на строго съблю-

давани показатели от географски, икономически, социален и демографски характер.

— Ти си бил винаги силен в теорията, братко — усмихна му се Рафаил с усмивка, която не би могла да се нарече «снизходителна», макар че съдържаше и оттенъци на снизхождение, — беше първенец в теорията още по времето, когато учехме заедно в н-ската гимназия. Имаше един Ангелари, помниш ли го? Първо качество организатор, желязно момче, а чуеше ли те да говориш, отваряше уста и те слушаше като хипнотизиран. Помниш ли го този Ангелари?

Ставри беше на лице блед, но като спомена Рафаил това име, пожелтя. Не мигна дори, само си промени цвета. Читателят се досеща сигурно защо. Както и да е, от тоя момент нататък Ставри не взе дълго време участие в препирнята, затвори се в себе си и вероятно си мислеше само за свои неща.

— Защо настоявате вие, силните в теорията — продължи Рафаил, — че щастие може да има само там, където непременно стърчи заводски комин? Ако една държава в днешно време не може да диша без голяма промишленост, то едно нейно село или един нейн по-малък град, представете си, могат някак си да минат и без заводски комини. Моля, оставете на мира нашето градче! Имайте милост! Не ни правете премного богати! Ние сме доволни и от малкото богатство, което имаме: нашите лозя със сладко, янтарно грозде; нашата винарска изба, която произвежда най-дъхавия пелин и най-чародейната гъмза в света; и нашата скромна фабрика за консерви, която е прочута в целия средиземноморски свят със своите ненадминати по вкус ориенталски гювечи! Правете си вашия огромен завод на друго място, по живо и по здраво, а нас оставете на мира!

След този дълъг и развълнуван монолог пак настъпи мълчание около масата, този път наситено с толкова неловкост и неудобство, че всички с изключение на Светозар Дионисиев наведоха глави. Дали случайно, кой знае, вилицата на окръжния секретар чукна по ръба на подноса с хляба и звукът, който произведе, изтрещя като изстрел от многокалибрен пистолет.

— Вие, другарю Несторов, пиян ли сте, или се правите на пиян? — попита с леден глас Светозар Дионисиев.

Рафаил отпи от виното, понамръщи се, защото беше свикнал с благородния вкус на н-ското вино, а това беше заводско, безлично на аромат и възкисело на вкус. Той погледна някое време чашата си, както човек гледа в цирка някой нещастен клоун, който напразно се мъчи да разсмее публиката, и чак тогава се извърна към окръжния секретар:

— Когато двама братя любезно разговарят помежду си — каза той спокойно и без да повишава глас, — външен човек не бива да се меси в разговора им, дори той да е първият секретар на окръжния комитет.

— Аз се намесих в разговора ви, другарю Несторов, не като първи секретар, а просто като сътрапезник. — Извърташе, разбира се, навик му беше станало навсякъде и във всичко да се намесва, и не от зла воля, а защото смяташе, че е длъжен да поправя, да поучава и да въздава правосъдие над другите. — Когато хора седят на една трапеза и разговорът им е общ! — добави той. — И питам — как може човек с трезва глава да протестира и да се възмущава, че в близост до родното му градче, поизостанало от времето си, ще се строи голям и модерен завод?

Той дълбоко вярваше, че първоизточникът на общественото добруване е в промишлеността, затова възмущението му от думите на Рафаил беше искрено и силно. Както искрено и дълбоко би се възмутил например един набожен християнин, ако богохулник някакъв вземе да оспорва божие присъствие на небето!

— Ето че може! — каза Рафаил. Той се облегна удобно на стола и се усмихна насърчително на Ана, която го гледаше преbledняла, с разтревожени и уплашени очи. — Колкото до това — кимна той на Светозар Дионисиев, — че сме били «поизостанали» от времето си, аз ще се съглася с вас, но при едно условие — че имате пред вид такива явления, каквито са хулиганството, пиянството, хазартът и прочие — у нас подобни неща не вървят и в това отношение наистина ние сме поизостанали от някои по-големи градове!

— Е, вие дори се засегнахте и ставате злъчен! — махна с ръка Светозар Дионисиев. — Пък на мен и наум не ми е идвало да ви коря за морални недостатъци! В морално отношение градчето ви е на висота. Думата ми беше всъщност за вашата икономика. По нейните пътища

вие се движите с волска кола, това ще ви кажа аз! Хората произвеждат автомобили, шасита, стругове и пак се бият по главите, че са изостанали, а вие се хвалите с вашите стародавни лозя и ориенталски гювечи! — Той беше ядосан, защото му противоречаха за бъдещия завод — химическия гигант, а на тая карта залагаше благополучието на половината си окръг. Същевременно беше удивен, защото за първи път се случваше негов отговорен човек да му се противопоставя! Обикновено се съгласяваха безрезервно със становищата му и дори повтаряха думи и изрази, които той беше изрекъл. А Рафаил излагаше свои мисли и говореше със свои думи. И на края той се чувствуваше озадачен спрямо себе си, защото не изпитваше (както би следвало!) дори зачатък от желание да изправи противника си до стената и да му каже, без много да се церемони: «Хайде, момче, прочети си молитвата!» Либерализъм ли го беше завладял (либерализъм спрямо партиен ръководител, който не дооценява ролята на голямата промишленост?), сантиментални ли чувства бяха плъзнали в душата му, та не се решаваше с две думи само да среже опортюниста и да го изпрати там, където му беше мястото? Вместо справедливо чувство за строго възмездие той изпитваше страх — предчувствуваше, че някой ден наистина ще трябва да изправи «момчето» до стената и че тоя ден не ще да е толкова далеч. — Вие отправихте одеде един апел — каза той и в съзнанието му се мярна: «Откъде иде този страх за съдбата му — нито ми е връстник, нито — близък!», — един апел отправихте — повтори той — и макар да го изказахте в полушеговит тон, смисълът му беше доста ясен — обявихте се не срещу беднотията като едно явление, неприсъщо за нашия строй, а срещу богатството, срещу благоденствието, макар да знаете отлично, че единственият източник у нас на благоденствие и на богатство е трудът. Вие казахте: «Имайте милост, не ни правете премного богати!» Думата «премного» вие употребихте не смислово, а за да придадете уж малко шеговитост на необичайния си апел. С една дума, вие се боите, че новият завод може да направи гражданите на Н богати, и затова биете отбой; така ли да ви разбирам?

— Така, както тълкувате думите ми, вие ще ме изкарате по-черен от дявола! — засмя се Рафаил. Смахът му не беше весел и той мълча някое време. — Ако

развиете по-нататък вашето «разбиране», би следвало да ме изключите от партията и да ме предадете на съд за контрареволуционна дейност.

— Е, глупости! — повдигна рамене Светозар Дионисиев и се огледа. — Такова нещо дори не се е мяркало в главата ми!

— Що за разговори! — намръщи се Методи. — Това не прилича на празник, а дявол знае на какво!

Мълчанието, което се възцари около масата, изглеждаше още по-мрачно поради веселата шумотевица, която идеше отвън.

— Аз нарочно го предизвиках — каза Светозар Дионисиев. — Боя се, откровено си признавам, че с тази своя опозиция срещу завода той може да си навлече сериозни неприятности, затова, повтарям, нарочно го провокирах. Нека да разкрие картите си, за да му докажем, че играта, която е започнал, ще завърши за него с пълен провал.

— О, благодаря за добрите чувства! — кимна насмешливо Рафаил, но, кой знае защо, гледаше не него, а Ана, която в този момент беше загубила окончателно естествения цвят на лицето си.

— Ето, виждате ли? — разпери ръце Светозар Дионисиев и почти цяла минута мълча. После сложи в чинията си от печеното, услужливо доля вино в чашата на Драгия и рече: — Той е просто чудак, тоя мой партиен секретар, не мислите ли? Моля ви се! Сега ми става ясно защо пречи на «Градска търговия» да продава в Н вносни спиртни напитки, францужки парфюми, луксозни ламета за абитуриентски бални рокли и американски панталони тип «джинси». И защо ненавижда естрадните певци, и защо е толкова строг спрямо собствениците на коли, които си нямат гаражи! — Той изрече тия думи не с яд, както би трябвало да се очаква, а с раздражението и горчивото удовлетворение на един учител например, който най-сетне открива, че злосторникът в класа е неговият любим ученик.

— Ей, богуй! — засмя се Методи и извърна глава към Рафаил. — Аз не бих проживял в твоя град, братко, дори един ден!

— В това не се съмнявам! — усмихна му се добродушно Рафаил. Към Ставри никога не беше изпитвал посърдечни чувства, но Методи обичаше.

— Никак не мога да разбера как сте се оставили да станете пленник на такива назадничави разбирания! — продължаваше да се възмущава и да се сърди Светозар Дионисиев. — Обикновено хора с математическо образование като вашето страдат от противоположна болест — боготворят машината и плюят на всяка дейност, която изисква поне мъничко физически труд. Те дълбоко вярват например, че електрониката ще обнови света.

— В комбинация с химията! — допълни го Ставри, като назидателно повдигна показалец. За пръв път през тоя ден по устните му пропълзля доволна усмивка. А откакто бяха седнали на трапезата, тази беше втората му приказка. Като че ли заслушан в себе си, той поддържа показалеца си напътствено повдигнат, сетне изведнъж и най-неочаквано се разприказва. — Допреди едно-две десетилетия — каза той — начело на прогреса стояха изкуствата, литературата, разни писатели, художници, философи. Сега начело на прогреса стои и ще стои науката. Защото хората са станали много и те не могат да живеят вече без атомна енергия и изкуствени материи. Колкото и да му е тъжно на моя събрат Рафаил, изящната художествена дейност отстъпва на заден план. Такава е логиката на развитието. Казвам «Колкото и да му е тъжно», защото едно време, когато бяхме с Рафаил ученици в н-ската гимназия, той беше първенец на гимназията по математика, но в същото време пишеше стихове и свиреше на цигулка. Като го слушам сега какви становища застъпва за настоящето и бъдещето на град Н, аз си мисля, че той плаща данък на стиховете и музиката, а науката е оставил под миндера, освен ако си прави шеги, разбира се. Но аз бих казал в такъв случай, че това са лоши шеги.

Рафаил слушаше разсеяно словото на Ставри, дори не дочака края му, а се наведе към Ана и шепнешком я запита за нещо. За да спаси брат си от неловкото положение, в което го постави Рафаил, Методи чукна леко по масата с длан и високо рече:

— Наука, наука и пак наука! Абсолютно съм съгласен. Тя върши чудеса. Толкова надълбоко е навлязла в дебрите на атомното ядро, че на човек свят му се завива! Елементарни частици, мезони, пи-мезони и какво ли не! Ами Космосът? Аз ще ви кажа, че в най-скоро време ние ще излетим от пределите на Слънчевата система. — Той го каза това с такъв тон, сякаш имаше в теф-

терчето си записани адреса на космодрома и точния ден и час на излитането.

— Е, разбира се! — кимна Светозар Дионисиев и погледна недоволно към Методи, защото предпочиташе да се приказва за земни чудеса, а не за космически. — Разбира се! — повтори той. — Науката върши велики неща. Ето например в село Живановци са получили миналата година от неполивни площи по четиристотин килограма кукуруз от декар. Как ви се струва? — Той гледаше към Рафаил. — Хората печелят добри пари и много естествено е желанието им да се обзавеждат с по-хубава покъщнина и да се тъфрят с по-измайсторени дрехи. И да живеят в благоустроени градове! А вие как излизате насреща им? Хукнали сте да водите битка с окръжната архитектурна дирекция. Не ви харесва градоустройственият план. Искате да запазите на всяка цена няколко калдъръмести улички и една стара чаршия. За какво ви са? Да имаха някакво историческо значение, иди-речи, а то? Ей тъй, от любов към старината и з о б щ о! Аз ще ви кажа, че градоустройственият план на град Н ще претърпи наистина някои промени, но не за да се запазят за вечни времена разни вехтории, а за да се отвори повече място за утрешния ден. Имам пред вид химическия завод. Ако бъде построен в околностите на Н (дай, боже!), Н ще трябва да смени герба си — кехлибареният грозд ще бъде заменен от зъбчатото колело! А с герба си Н ще смени и външния си облик. Той ще стане модерен град!

— Възможно е — каза Ставри — заводът да прерасне до десетина години в крупен нефтохимически комплекс. В него ще работят 10—12 хиляди души работници, тоест толкова, колкото е сегашното население на Н. Така че много е възможно до десетина години Н да стане град с петдесетхилядно население. — Той изрече тия пророчески думи, без да поглежда към Рафаил.

— Това означава, че сегашното градче Н ще бъде изгребано от багерите като една купчина стар кирпич! — провикна се весело Методи.

— Може би, може би! — кимна с щастливо изражение на лицето си Светозар Дионисиев. — Нашето лозаро-занаятчийско градче ще стане град на Голямата химия, затова всичко в него трябва да бъде супермодерно: улиците, площадите, жилищните квартали, заведенията.

Аз виждам например на централния н-ски площад една петнадесететажна сграда, цялата от алуминий, стъкло и бетон. Сега такива къщи издигат в почти всички окръжни градове.

— Ако зависеше от мен — каза Методи, — аз бих събрал цялото бъдещо население на град Н само в два жилищни блока. Това е удобно и практично, спестяват се средства за транспорт и комунални услуги. Свободните терени може да се използват за паркове, езера и игрища. Аз мисля, че за едно население примерно от петдесет хиляди души два блока ще са напълно достатъчни.

— Два ковчега! — намеси се ненадейно в разговора Драгия Брусарски и макар че това предложение беше направено от собствения му син, сви презрително устни и сърдито отмести чашата си встрани. — Два ковчега и петдесет хиляди душевно мъртви в тях! — повтори той. Дали предложението на Методи му се видя чудовищно, или го бяха възмутили общите нападки срещу Рафаил, или пък се чувствуваше забравен, макар да беше «виновник» за днешното тържество — кой знае, но в тоя момент той наистина приличаше на един обиден и дълбоко огорчен човек.

— Ха-ха-ха! — разсмя се весело и безгрижно Методи и пак удари с длан по масата. — Ковчези, а? Ето че и «Началото на века» си каза думата за бъдещето на Н. Браво, тате, остроумно!

По лицето на Светозар Дионисиев премина сянка и той се намръщи. Разговорът беше се изместил от първоначалната си насока, отношенията в семейството се обтягаха, не се знаеше чия страна ще вземе Драгия, той беше понаправил вече главата си, затова Светозар Дионисиев реши да каже няколко последни ласкави слова за рожденика и да приключи спора си с Рафаил. Той поблагодари на Драгия за гостоприемството, а на Рафаил напомни оная истина, която през цялото време на спора си с него пазеше като последен коз:

— Какво ще правят вашите съграждани, когато лозарският комбайн навлезе в лозята и машините-плодоберачки — в овощните градини? Когато комбайнът и машините освободят от работа стотици чифта ръце? Вие мислили ли сте по този въпрос?

— Ако си въобразявате, че не съм мислил по този

въпрос, вие просто се мамите! — повдигна рамене Рафаил.

«Няма да ми се размине, ще го изправа някой ден до стената!» — помисли с тъга Светозар Дионисиев, но се усмихна бодро на Драгия и отпи глътка вино от чашата си в негова чест.

Докато продължаваше този малък словесен двубой, Ана на няколко пъти смени цвета на лицето си. А Драгия ту слушаше, ту се гмуркаше в себе си и тогава глъчавата, очертанията на нещата и на хората около него бързо се стопяваха, превръщаха се в мълчание и празно пространство. В сивата пустош на това пространство кръжеха мислите му като слепи птици, защото веднъж си казваше, че Светозар Дионисиев е прав, а сетне взимаше страната на Рафаил, радваше се на Методи, а думите му не възприемаше, и през цялото време все не можеше да се освободи от лъжливото чувство, че всеки от тях говори на език, който другите с а м о отчасти познават. Това чувство се загнезди още от заранта в душата му, когато му дойдоха на гости доктор Нанков, бай Димо и разпопеният поп Матейко. Всички приказваха уж с познати думи, а не можаха да се разберат, както трябва, дори Матейко се изсили да каже, че всичко идело от думите и че ако повярваш на едни думи, може да вземеш водата за вино и тя да замае главата ти, както станало някога си на сватбата в Кана Галилейска.

ПРЪВ ЗАМИНА ЗА СВОИТЕ ПЛАНИНИ Методи. Привечер раховчани устройха в чест на Драгия голямо увеселение на площада. Свиреше духовата музика на училището. На хорото, което Драгия поведе, като че ли насила се улови и Светозар Дионисиев. До него се наредиха Ана и Рафаил. Това хоро беше толкова весело, че някои, дете гледаха отстрани, дори се просълзиха от умиление.

Беше се стъмнило, когато Светозар Дионисиев и Ставри потеглиха за окръжния град. Драгия дълго гледа подир тревожно греещите стопове на колата. Червените светлини се стопиха скоро, изчезнаха, а заедно с тях като че ли изчезна и тревогата, която беше се напластила в душата му през тоя мъчен ден.

Рафаил беше оставил мотора си в сливака, под един грохнал навес, върху чиито пейки и маси сушеха някога ошав и юфки. Сега тая съборетина, обраснала с папрати и жилави треволяци, не служеше за нищо, но Драгия нямаше сърце да я чушне и смете, нали тука беше шетала в ония години жена му, още я виждаше да се плъзга между дърветата като една изправена сянка. На хората навесът вече не служеше, пък и колко ли бяха останали от Брусарските, но Аниният котарак се прокрадваше там в слънчеви дни да се припица, а когато валеше дъжд, дроздовете и косовете търсеха сушинка под изкорубените дъски.

Рафаил възнамеряваше да вдигне мотора и да запраши веднага за Н, но като прекоси плочестия двор пред новата Драгиева къща, която след дневните шумотевици немееше сега и изглеждаше мъртва, почувствува се изведнъж вътрешно отмалял, уморен, разбит, за да тръгне тутакси на път. Пък и това място той оби-

чаше, защото му спомняше безгрижните детски години, затова, като стигна до навеса, където беше оставил мотора си, приседна на една пейка, извади цигара и разсеяно запуши.

В градината беше здрачно и тихо, задаваше се кротка вечер. Лек ветрец се провираше помежду белия кит на овошките, във въздуха се носеше нежна, едва доловима сладка миризма.

Откъм новата къща се появи Ана, тя изплава сякаш из здрачевината.

— Боях се, че няма да те заваря! — каза тя. Дишаше задъхано, личеше си, че беше почти тичала дотук.

— Седни! — покани я без особено въодушевление Рафаил.

Те мълчаха някое време, после Ана каза:

— Не трябваше да спориш със Светозар Дионисиев. И изобщо. . .

— Какво «изобщо»?

Тя се премести съвсем близо до него, притисна се до рамото му.

— Изобщо тази твоя опозиция срещу завода. . .

— Аз нямам нищо против завода! Само бих искал да го строят на друго място, да не бъде в района на Н.

— Но не виждаш ли, че всички те смятат. . .

— Виждам — каза Рафаил. — А ти не смяташ ли?

Тя леко го погали по косите. Отново замълчаха.

— Не ти върви — въздъхна Ана.

— Затова пък на братята ти провървя! — усмихна се Рафаил.

— Те и на тебе са братя! — упрекна го Ана. — Ти завиждаш ли им?

Рафаил не отговори.

— Пошегувах се — каза тя. После попита: — Искаш ли да отидем в старата къща, за да поровим из книгите на татко? Може да открием нещо, което заслужава да се пренесе в новия му кабинет.

— Най-добре ще е тази подборка да направи сам татко ти! — изтръпна Рафаил. Като че ли го обляхна някакъв отровен, изгарящ пламък. Помисли: «Трябва веднага да ставам, да тръгвам!» — но не помръдна от мястото си, нямаше сили.

— Ако оставим татко да избира, той ще прибере дори учителските си тефтерчета! — каза Ана.

Тя повдигна ръката му и я допря до гърдите си.

— Татко ти може да се върне всеки момент, глупачке! — прошепна предупредително Рафаил. «Това е от жалост — мислеше той, — тя е загубила ума си от жалост!» И отново се мярна в съзнанието му: «Трябва веднага да ставам!»

— Татко няма да се върне преди полунощ! — отвърна още по-тихо Ана.

Някъде близо до тях, сред цветовете, пропя славей. Откъм старата къща се обади дрозд.

Голямата нощ настъпваше вече, когато Рафаил излезе с мотора си на шосето.

ИНТЕРМЕДИЯ ЗА ГРАД Н

Посвещавам на град Н тази малка глава от нашия разказ, тъй като съдбата на Н е тясно свързана с живота и дейността на Брусарските.

Но за кой град Н става дума? За сегашния ли, или за оня, който съвременниците помнят отпреди сто години? (Сто някогашни години, приведени към времеусещането на съвременните хора, са равни приблизително на десет години.) Струва ни се, че трябва да разкажем за оня град, някогашния, от преди сто (10) години, понеже всяко нещо си има своя предистория, а за днешния град ще се върнем допъти, когато отново подхванем разказа си за Брусарските.

Градчето Н било основано в много отдавнашни времена от римски колонисти, които обслужвали с брашно, мед, жени и вино войниците от местния римски гарнизон. Този гарнизон вардел пътищата, които водели за Одесос, Филипополи и Сингидунум, от набезите на скитските племена, дето населявали земите оттатък широкия и мътен Иструм. И сега градчето Н е възел на пътища, които се отправят на изток, запад и юг и свързват река Дунав с Марица и Черно море. После на това място дохождали, или по-точно, през това място преминавали разни готи, хуни, византийци и други народи, орди и племена, докато най-сетне дошли славяните и заседнали. Те започнали първи да отглеждат лозя по слънчевите валози и оттогава, та до ден днешен лозарството станало главен поминък на н-чани.

Градчето Н се намира на тридесет километра от река Дунав и на двадесетина — от подстъпите на Северозападния балкан. На запад и от юг то е оградено с ниски

хълмове, а на изток от него се точат равни простори, които нямат свършек. Щадена от ветрища, местността около Н е накичена с овошки: вишни, череши, ябълки, праскови и круши и ако природата не беше пестила толкова водата си, околностите на Н щяха да приличат на един прелестен многоцветен букет.

В средата на тоя букет лежи градчето Н. Казваме «лежи», защото сред сградите му няма «небостъргачи» здания, които да стърчат тук и там като вавилонски кули, няколко Гъливера сред страната на лилипутите. Неудобно е да кажеш, че един град «лежи», ако сред улиците и площадите му се извисяват такива вавилонски кули. Запазил го беше бог досега от тая модерна напасть!

В градчето Н само две сгради бяха извисили по-високо ръст: гимназията и универсалният магазин, на по четири етажа. Другите къщи, на по два и три ката, имаха по-голям или по-малък двор, с чемшири, с овощни дръвчета, с каменна чешма, някъде се гиздеха и беседки, кротнати сред шумата, с накъдрени первази. От дъното на дворовете поглеждаха курници, белосани с вар, сайванти, под които се мъдреха бурета, бъчонки, делви и качета.

Централната улица и улицата, която излизаше на пътя, дето водеше за гарата, бяха настлани с гранитни павета, а широките им плочници блестяха, защото градският съвет беше задължил всеки стопанин да мие своя участък поне три пъти в седмицата. Другите улици бяха калдъръмести, тук и там между камъните зеленееше трева.

Както отбелязахме вече, двете най-високи сгради в Н бяха гимназията (сега: единно политехническо училище) и универсалният магазин. Тези по-внушителни постройки (универсалният магазин беше нова сграда, а гимназията помнеше Първата световна война) се намираха, разбира се, на централния площад. Около другите два н-ски площада не се открояваха никакви забележителности, пък и те бяха просто пазари (за добитък и зеленчуци), но централният площад освен с посочените две сгради се кипреше още и със своеобразната постройка «фантазе» на градското казино. В едната зала на казиното свиреше вечер прочутият струнен оркестър, там се танцуваше танго, а другата зала се делеше на две отделения — билиард и «аперитивна». В билиардната и в аперитивната имаха достъп само мъже.

Като изобразяваме забележителностите на Н, трябва

ва да споменем непременно и градската градина, и не толкова заради разрушените ѝ стари брястове, колкото за оня дървен подиум по средата ѝ, заеман всеки неделен следобед от духовата музика на гимназията. Тази музика свиреше хора, ръченици и валсове до десет часа вечерта и младежта тропаше и се въртеше колкото ѝ душа иска. Продавачи от наркоопа, облечени в чисти бели манти, продаваха лимонада, леблебия и карамели и кутийки с разноцветни книжни конфети.

Но в градската градина дохождаше да се весели, така да се каже, «интелектуалната» прослойка от н-ската младеж — момчета и девойки от единното училище, от техникума по лозарство и овощарство, от любителския кръжок по математика и астрономия. Трактористи, механизатори, младежи и девойки от фабриката за консервиране на плодове, гроздоберачки от комсомолските звена — всички отиваха на поляните, източно от града, събираха се при люлките и въртящото се колело с гондолите, при въртележката с шарените кончета, при топчето за изтласкване; и смеховете, виковете, закачките, писъците летяха на възбог и нямаха край.

Ах, как се веселеше буйната и жизнерадостна н-ска младеж през тия неделни следобеди! Как ухаеше въздухът на зеленина и цветове, колко кротко, синьо и прозрачно беше небето!

Ами н-ските дечурлига? Хайде да видим родените през второто или третото десетилетие на века спомнят ли си още ония простички и забавни игри, с които се забавляваха децата едно време? Сега, доколкото играят, защото часовете им за отдих от училище и учебници не са кой знае колко, ходят по игрищата, разучават тънкостите на футбола, волейбола, други майсторят разни машинки в кабинетите по техника, а някои управляват авиомодели от разстояние, с радиовълни, или разиграват електрически влакчета от една сложна система от релси, стрелки, прелези, тунели, като внимават в пулта за управление, защото мигновеното разсейване, както бива и в живота на възрастните, винаги довежда до катастрофи. Но в градчето Н децата още се забавляваха с ония игри, които бяха на мода през двадесетте и тридесетте години на века — играеха на ашици, подхвърляха джелик, «тошкаха» стъклени топчета, дори най-малките гонеха дървени колелета. Е, ритаха и топка, разбира се, играеха

футбол, но трябваше да излизат на поляните извън града, и самия град дворовете бяха зашумени, не предлагаха нщо-годе удобства за една по-истинска игра. Такива сенчести, неудобни за футбол бяха и дворовете на гимназията и техникума, а в градския съвет не даваха и дума да се произнесе за направата на някакво си по-прилично игрище, камо ли пък за стадион!

И така децата в Н още се отдаваха на по-стари игри, юношите и девойките излизаха масово на разходки по сенчестите алеи, влюбваха се и се разлюбваха, пееха и свиреха, решаваха задачи в математическия кръжок, в неделен ден танцуваха танци от времето на бащите и майките — в градската градина, и по-модерни танци в младежкия клуб, но там салончето беше тясно, побираше пряко сила десетина двойки.

Трябва да кажем някои неща и за поминъка на това тихо градче, като не забравяме, че става дума за предишно време. Защото всичко, казано дотук (и добавено до края на тази глава), се отнася за неща отминали и заминали: те съществуват само като спомени, и то в паметта на хора, които по едни или други причини са с к л о н н и да помнят; някои от тия неща са запечатани на снимки, картички могат да се видят във фотоотдела при архива на общинския съвет.

И тъй, даже не от римско, а от тракийско време н-чани се занимавали с лозарство, отглеждали южни сортове лозя и добивали превъзходно вино. Щастливецът, дето опитвал това вино, още с първите глътки усещал да препускат по жилите му табуни луди жребци. Ето какво било н-ското вино, по сила приличало на ония несравними и неукротими породисти коне, с каквито пристигнал някога под стените на Троя еди-кой си тракийски цар, за да помага на ахейския цар Агамемнон. Това било дванадесет века преди новата ера, нищо не ни пречи да смятаме, че по същото време н-ското винопроизводство печелило вече първите си златни медали.

Разбира се, тягата към лозарството не била заложена (т. е. кодирана, по съвременному!) веднъж и завинаги в кръвта на н-чани, тя се развила като п р е д р а з п о л о ж е н и е у тях, поради особеностите на обстановката, сред която живели. Ако се били заселили вдън пуцинаците тилиейски, щели да станат сигурно овчари и дървари. Но мястото, което си избрали дедите

им, било заветно и слънчево, откъм запад и юг го обграждали не бог знае колко високите ридове, с които започвали подножията на Балкана, а откъм север и изток — близки и по-далечни хълмове, те възпирали и съвсем омекотявали злите ветрове. Мястото приличало на една плитка котловина, повита от всички страни с полегати възвишения. Само към изток тоя пръстен се поизтеглял, защото там хълмовете били накамарени по-надалеко, но все пак и те загърбвали ветрищата, дето се задавали в късна есен и през лютите зимни студове откъм далечните по-равнинни земи. Това място било наистина заветно, най-буйните ветрове стигали тук като едно леко диханне, а слънцето сипело среброто си с пълни шепи от сутрин до вечер.

Сегашното градче Н съществувало до революцията като най-обикновена паланка — половин град, половин село. Една голяма част от населението изкарвало поминъка си от лозята и овошките, отглеждало земеделски култури, но с малко по-«модерни» средства, за разлика от селяните, които вършели същата работа, но със сечива и средства, каквито употребявали дедите на дедите им още от най-отдавнашни исторически времена. При това земеделците н-чани се носели по градски, живели в градски къщи (макар и само на по един кат, рядко на два), гощавали гостите си с черешово сладко (всъщност гостенките си, защото мъжете открито изявявали предпочитание към старославната сливовица) и правели кафе алатурка в окадени бакърени джезвета. Някои от по-заможните земевладелци били същевременно и търговци, имали си собствени винарски изби, други държали дюкяни, продавали текстил, газ, катран, бакалски стоки. Откъм заможност се нареждали след по-едрите земевладелци н-ските занаятчии — собственици на работилници за бъчви, каруци, кръчмарски рафтове и тезгяхи, а така също за шев на градски и селски премени и ученически фуражки и униформи. Имало най-различни работилници. Дори за чибуци и пунгии.

Но паланката Н се гордеела най-вече със своята многобройна (спрямо ръста на населението) интелигенция. Ние казваме «гордеела се» по традиция, имаме такава традиция от паметивека, да се гордеем с интелигенцията си, но по онова време работите в Н (пък и по другите паланки и градове) не стояли точно така. За-

можните люде — нотабили, търговци и преуспяващи занаятчии и висши чиновници (господин кметът, господин управителят на банката) — се отнасяли с недоверие (пай-меко казано) и към местната интелигенция, и към оная от другите градове, и към интелигенцията изобщо от целия свят. Те подозирали (и с основание!), че учениците млади хора изпитват смъртна ненавист към властта на царя Капитал и проявяват предружелюбно отношение към «Капиталът» на Маркс. Затова, като ненавиждали по начало всички «учени», те особено мразели своите «даскали», усещали в тяхно лице вдъхновителите на она човек с железния млат, дето не на шега се готвел да им види завинаги сметката. Сиромасите пък се топели от негодувание и черни грижи, като гледали синовете и дъщерите си (изучени уж за големи служби и поприща) да ходят безработни и да стърчат като натрапници пред праговете на учреждения и кантори. Тъй или иначе, но по отношение на интелигенцията паланката държала преднина дори пред окръжния град.

Така вървял животът до революцията. После на мястото на частните лозя се ширнали блоковете на кооперативното стопанство, била създадена кооперативна винарска изба за производство на прочутата н-ска гъмза, извисила към небето тънък хобот голяма консервна фабрика. От паланка Н се превърнал постепенно на градче. Н-чани бързо се замогнали, защото лозята, избата, консервната фабрика и няколкото търговски и занаятчийски предприятия им носели добри доходи. Към 1964 година, която дата вземаме за начална на нашия разказ, в Н не останали едноетажни къщурки, докато общината да се сети, била съборена и последната, та нямало как да се онаглеждава пред гостите тъжният живот от по-минали времена.

И така, към 1964 година Н бил вече градче с около десет-дванадесет хиляди жители. Работоспособното му население се препитавало от лозарство и производство на вино, вадело пари и от местната консервна промишленост, защото част от кайсиевите и гроздовите реколти н-чани преработвали в конфитюри, сиропи и безалкохолни напитки. Изобщо, както се изказвали журналистите в статии и очерци за народния живот, «трудещите се заживели щастливо». Всяка епоха си има своя стил, тия изказвания били в стила на 60-те години. Ние ще добавим от свое име някои по-конкретни неща, като например

(пак в стила на 60-те години), че безработицата и недо-
ждането «преминали в света на лошите спомени» и че
тия най-големи социални злини «потънали в бездънното
море на миналото» заедно с едноетажните паянтови
къщурки, нотабилите и частните търговци. Ние сме убе-
дени, че тъкмо затова трудещите се «заживели щастливо»,
макар по отношение на щастieto мерките и теглилките
да са твърде различни.

Н-чани живели така, както народът поминувал, общо
взето, в цялата страна. За живота през 60-те години
съдържат изобилни данни статистическите наръчници.
Ние ще се спрем мимоходом само на някои по-особени
черти от н-ската действителност, които, бидейки явле-
ния локални, не са намерили отражение в статистическите
наръчници.

Може да започнем например с небето. Н-ското небе
било чисто, синьо, прозрачно, малкото пушек, който
излитал от комина на консервната фабрика, не оказвал
нищо на йота въздействие върху девствения му вид. Н-ското
небе било нарисувано сякаш от четката на един възкръс-
нал Ботичели.

Н-ските улици били тихи, дворовете зашумени, от ка-
менните чешми текла кристалнобистра, леденостудена,
пивка вода.

Пред къщите на н-чани пъстреели домашни градин-
ки със здравец, божури, латинки, с по една леха бял и
червен трендафил.

Бузите на н-ските деца били розови, със слънчев
загар, като прасковки.

Н-ските булки майсторели ненадминати на вкус ба-
ници и плодови сладка и макар очите им да играели
на много страни, рядко се случвало да плъзне за някоя
слух, че ходи с «чужди» мъже. Може би имало и та-
кива, дето ходели с чужди мъже, но н-чани били от-
край време дискретни по любовните въпроси и на лю-
бовна тема като че ли поради мълчаливо, взаимно и
доброволно споразумение не обичали да приказват твърде.

Би следвало да се мисли, след казаното дотук, че
н-ската младеж по онова време е проявявала поетични
наклонности, че е рецитирала стихове на път и под път
и че всеки младеж и всяка девойка са се разхождали
с по едно томче стихотворения под мишница: седнат при-
мерно под някой бряст в градската градина, отварят

томчето и унесено четат. Нищо подобно! Къде ти! В Н се отнасяли равнодушно към поезията. Хобито на н-ската младеж била математиката, и не от вчера и завчера, а от времената, предхождащи Първата световна война. Разправят, че н-ските деца, преди още да се научат да четат, както трябва, решавали наум ония задачи например, където два влака тръгвали едновременно, но с различни скорости от две противостоящи точки (А и Б) и две тръби наливат едновременно вода в един басейн. Трябва да сепомним, че този тип задачи предизвикват кошмарни видения в сънищата на мнозина бивши гимназисти, родени в други краища на страната. Двата влака, които се понасят един срещу друг от противостоящите точки (А и Б), им се привиждат като две апокалиптични чудовища, с огнени очи, с громолещи железни крака, с оглушително тракащи свирепи челюсти, бълващи кървав дим. За н-чани тия два влака са обути в кадифени пантофки, носят се по релсите с танцови стъпки и си тананикат старинния валс «Сашко мой, мирно стой!»

За да не бъдем обвинени в голословност, че приписваме на н-ската младеж произволни черти, ще споменем два факта, един от миналото, а друг настоящ. През десетилетието 1927—1937 г. кръжокът по математика при н-ската гимназия издавал математическо списание, чие то име звучи от скромно по-скромно — «Упражнение». Списанието се издавало на спомосъществувателни начала, като главният му фонд се набирал от разиграването на разни томболи и устройването на весели утра, вечеринки и други общоградски забави. През 1937 година списанието било спряно от Министерството на просветата по доклад на окръжното управление на полицията: няколко от предлаганите за решаване задачи, свързани по един подозрителен начин с теорията за вероятностите, били посветени на предстоящата социалистическа революция. Кога «най-вероятно» ще избухне пролетарската революция при такива и такива предлагани условия? — питало се в задачите. За велика чест на н-ските млади математици, съставители на задачите, историята не поправила кой знае колко «предвиденото» от тях време: те посочили, че революцията ще избухне в България около 1940 година. Разбира се, този отговор се дължал не толкова на математическо прозрение (предлаганите условия били съвсем тенденциозно нагласени), колкото на романтичното

революционно нетърпение на н-ските гимназисти.

Но като казваме «гимназисти», трябва на часа да поясним: някогашните гимназисти се различаваха много, твърде много от днешните! Гимназизмът курс беше петгодишен и момчетата завършваха последния клас («осми клас») деветнадесет-двадесетгодишни, с наболи вече мустаци, с оформени характери, почти мъже. Да не говорим за девойките, които в осми клас бяха не «почти», а напълно жени! При това ония гимназисти бяха по дух самостоятелни, предприемчиви, зрели, защото не живееха при мама и татко, повечето дохождаха от селата, от градчетата, настаняваха ги на квартири при чужди хора, родителите им ги спожодаха най-много веднъж през учебната година. Те отрано и по необходимост придобиваха някои от най-важните черти на самостоятелния човек. Повечето от тях живееха в голяма беднотия, а оскъдицата в ония години благоприятствуваше, макар и по един тъжен начин, мъдрото опознаване на великата истина за живота.

Такива бяха някога н-ските гимназисти. По времето, за което говорим, средата на шестдесетте години, Н-ските гимназисти (тоест учениците от единното средно политехническо училище) живееха при мама и татко, като ония от селата прихождаха и си отиваха било с рейсове, било с камионите и джипките на кооперативните стопанства. Някои от тях си имаха мотопеди, но мама и татко им позволяваха да ги ползват само при хубаво време. (След някоя и друга година тези живеещи на село ученици от единното училище ще бъдат довеждани и отвеждани с леките коли на родителите си, а още след някоя и друга година те ще са жители на град Н. Но за тия неща — допъти!) Както и да е. Важното е, че макар по зрелост и опит да отстъпваха много и премного на някогашните си батковци, в овладяването на математическите простори те бяха отишли несравнимо по-далеч.

В средата на шестдесетте години се появи едно ново явление — немислимо преди революцията и изчезнало след десет години като следа на ония закъснели птици, дете прелитат по здрач. Мнозина н-чани, вече завършили образованието си, образували «филиал» на гимназиалния математически кръжок. Членуващите във филиала решавали задачи, съставяли уравнения, но повече се занимавали с практическа астрономия и метеорология.

Тоя кръжок на любители-математици бил основан от Рафаил, Драгневия отгледаник, когато се завърнал в родното си градче и бил избран за секретар на градския комитет.

Разбира се, математиката не била единственото хоби на н-ската интелигенция. Н-чани обичали страстно песните, музиката, народните танци, увеселенията на празника на Трифон Зарезан и на августовските Горещници, когато започвал големият гроздобер. На Трифон Зарезан н-ската винарска изба курдисвала една бъчва с червено вино наред главния площад, строявала около бъчвата дузина свои щатни хора с ведра и черпаци, а н-ското стопанство кротвало върху нарочно скованите «за целта» маси разни студени закуски и мезета (сирене, сланина, варени и подлутени пилета, туршини, ръжени хлебчета) и след краткия, но тържествен празничен митинг избухвало на това централно място шумно народно веселие, което продължавало с нарастваща сила чак до късните часове на деня. И ако някои си мислят, че веселието било съпроводено с уж неизбежни скандали и непристойни сцени (това се случвало в други градове и селища), те дълбоко се лъжат, плащат, както се казва, лош данък на невежеството си по отношение н-ската действителност. Колкото повече напредвал денят, толкова н-чани ставали по-любезни един към други, та освен кооперативното вино всеки трябвало да опита и виното на съседа си, и баницата, разточена от жена му: ставало тъй, че хората просто бъркали домовете си, но всеки се чувствувал като в свой дом и при своите си хора. А младежта през това време шумяла по улиците, едни танцували, други тропали хора, а трети, уловени подръка, момчета и момичета, обикаляли из града, пеейки стари и нови песни, в хор и на един глас. Така се веселили н-чани в деня на Трифон Зарезан. А за Горещниците да не говорим. Тогава звездите блестели на кадифеното небе като златни гроздове и всичко изглеждало от хубаво по-хубаво, особено за младите. Радостта се разливала, неудържимо, целият свят бил превърнат в кипяща радост, опияняваща като силно вино; тоя Дионисев празник се празнувал на открито, при лозята, сред дивия бъз на поляните и тантелените сенки на редките трепетликови горички. Хубави и незабравими били тия звездни часове в навечерието на големия гроздобер.

Сигурно ще кажете: «Хайде, съвсем го ударихте на

романтизъм!» Или нещо подобно. Не, не бих се зачудил на вашата подозрителност. Та какво ли знаете вие! Такива градчета, какъвто някога е бил сегашният град Н, вие нито сте виждали, нито сте сънували; пък и да сте виждали и сънували, впечатленията ви от виденото и сънуваното са отдавна изчезнали, дошли са на тяхно място други впечатления, които също така ще си заминат на свой ред, за да отворят място за нови. В днешно време впечатленията дохождат и си отиват — нека ни бъде простено шаблонното сравнение! — с кинематографична бързина, както се менят кадрите в един филм. В душата на човека остава чувството, че пътува в живота с бързината на експресен влак. Пред очите ни се появяват нови градове, пристанища, атомни централи, колосални заводи, къде ще си спомняш за ония дребни градчета, какъвто е бил на времето си град Н! Усмивал се животът преди десет години, кипели чувства, страсти, а като помислите за него, имате усещането, че ровите в чекмеджета на старинен скрин, лъхва ви неприятна нафталинен миризма, примесена със сладкия дъх на комарин. Та в тая малка интермедия от нашия разказ за семейството на Брусарските става дума за живота на град Н отпреди десет години. И понеже десет години, приведени към съвременното времеусещане, представляват сто години, някои неща ви изглеждат, разбира се, странни и невероятни. Дори сте склонни да подозирате биографа на Брусарските в романтични преувеличения. Моля ви се!

А пък ние ви показваме нещата такива, каквито са били, както би постъпил впрочем всеки честен и уважаващ истината биограф.

И тъй, може би чистосърдечното веселие, за което споменахме, и безкористното приятелство, и искрените отношения да се дължали на простия живот, който водели хората, и на общуването им с природата: н-чани обработвали земята, занимавали се със занаяти, които обслужвали земята, и с промишленост, която преработвала даровете на земята. Според днешните наши разбирания това било живот ограничен и изостанал, но във времената, за които става дума, хората все още не се досещали, че живеят ограничено и изостанало, и сигурно затова дори изветрялото вино им се услаждало, и комшулуците помежду дворовете им били винаги отворени (но

съседките си присвоявали една от друга само по-дребни неща), и всички се имали за свои.

«Каквото било равнището на производителните сили, такива били и отношенията между хората» — би казал един учен човек, специалист по социалните науки. Без друго за науката тия неща са много ясни. Ето, н-чани имали само една фабрика, и то консервна, и две-три ТПК (трудова-производителни кооперации); другото било лозя, винарски изби и малко търговия и даскалък. Преобладавал, значи, земеделският труд, пък и той не бил на кой знае колко високо техническо равнище.

Но стига сме се занимавали с наука, а да се върнем към живота на обикновените н-ски хора. Има една словенска песен, в която се казва най-напред, че словени вино не пият, а после се казва, че си седят в къщи, пият вино и весело си живеят. Н-чани, разбира се, са от съвсем друг славянски клон (южнославянски), но по времето, за което става дума, те живели приблизително по «модела», който се възхвалявал в словенската песен. В събота и неделя вечер ходели «семеино» в казиното, а през другите вечери на седмицата засядали на хлад в дворовете си, под асмите, пиели вино и се веселили.

И на края, според примера на добрите стари интермеди, ще ви представим някои от по-видните н-ски граждани. С гражданина номер едно, Рафаил, първи секретар на градския комитет, ние ви запознахме вече на гошавката в новия дом на Драгия. Сигурно сте почувствували, че над главата на тоя човек се събират буреносни облаци и че пътят, по който е тръгнал, не води към добро. Гражданин номер две без друго е Тома Томов, председателят на градския съвет. Той наближава шестдесетиях години, но се държи изправен като топола, посивелите му мустаци, юнашки кривнати нагоре, придават на лицето му много дързък и самоуверен вид. Той е елегантният мъж на градчето: бяла риза, колосана яка, тъмен костюм, който винаги изглежда нов, вратовръзка в светли тонове — това е той, Тома Томов, бившият учител по латински език при н-ската полукласическа гимназия. Той е строг администратор, маниак по чистотата, застава н-чани да мият по три пъти в седмицата паважа пред домовете си и да боядисват оградите и фасадите на къщите си поне веднъж в годината. Враг е на високото строителство, сградите над десет етажа нарича презри-

телно «човешки кошерища»; негов кумир са «градовете-градини». Всяко дърво, посадено извън дворовете на н-чани, младо или старо, е обявил за обществена собственост, а за здравословното му състояние държи «подотчетни» стопаните, срещу чиито прозорци се е извисило. Всички н-ски дървета по улици, площади и градини са маркирани и всяко си има своя «персонален» картон в общата картотека на обществените имоти. По отношение на «човешките кошерища» и «градовете-градини» Тома Томов е в пълно единомислие със своя някогашен ученик Рафаил.

Какво друго по-особено може да се каже за Тома Томов? Както в административния, така и в личния си живот проявява свой стил: обича да танцува аржентинско танго (макар и отдавна излязло от мода!). Пие силно кафе в миниатюрни порцеланови чашки, а когато виното му дойде в повече, той строг човек скандира стихове от Овидий и държи напътствено-социалистически речи на латински език.

Третият човек в н-ската йерархия (кой да очаква, че в нашия свят йерархията ще бъде тачена толкова подчертано!) е Къньо Кунчев, първи секретар на н-ския ОФ комитет. Къньо Кунчев е силен мъж, с един удар може да заколи шопар. Той е управител на централния месарски магазин и негово хоби е художествената самодейност. Играе соло ръченица, води хайдушко хоро и с буйния си темперамент и с мъжествената си снага взима очите на по-зрелите н-ски хубавици. Свири виртуозно на окарина и овчарски дудук.

Ами аптекарят Кирилко Филипов? Той е член на бюрото на градския комитет, автор е на седем патентовани рецепти за помади, секретар е на кръжока по любителска астрономия и води състезателната листа на стрелците с ловно оръжие. Обаятелен човек.

Бихме могли да продължим списъка на н-ските знаменитости, но времетраенето на интермедията, както е известно, има строго определени граници, то не изскача от рамките на един обикновен антракт. Добрите стари интермедии никога не са нарушавали тоя принцип и сигурно затова са били добри. Пък и струва ни се, че сме постигнали донякъде целта си — да кажем няколко възпоменателни приказки за живота в градчето Н отпреди десет години.

*Тоя ден загубих всичко — общественото си
положение, семейството си, почитателите си, —
да бъде благословен!*

*(Из едно писмо на Ставри Брусарски до
Рафаил.)*

ПИСМОТО, ЗА КОЕТО СТАВА ДУМА в наслова, е изповедно, кратко (само 15—16 страници) и читателят не би разбрал много неща, а други неща биха му се сторили прекалено чудновати, ако ги публикуваме текстуално, както е излязло изпод перото на Ставри. Затова ще си позволим да го направим достойнание на читателите в оня вид, в който то е съществувало у своя автор като **ч у в с т в о и м и с ъ л**, без да изменяме нищо съществено и да притуряме каквото и да било чуждо и несвойствено на Ставриевия характер. Задачата не е лека, тъй като човек мъчно може да стане *alter ego* на друг човек, особено на такъв, който изведнъж открива например, че е живял погрешно през целия си живот. По-лесно е, разбира се, да се превъплътиш в образа на преуспяващия и да станеш негово второ аз, отколкото да влезеш в кожата на неудачника и да понесеш на раменете си тежкия му кръст. Утешава ни в тази трудна задача мисълта, че носейки кръста, и ние ще открием може би заедно със Ставри чистите извори на живота, макар да се казва, че за тия извори всеки си има своя представа.

И тъй тоя ден, призори, аз пътувах с влак за окръжния град. Светозар Дионисиев беше свикал на съвещание

директорите на предприятията и аз като генерален директор на н-ския химкомбинат трябваше да присъствувам на това съвещание, макар моите заводи да бяха на републиканско подчинение и да се ръководеха пряко от Министерството на химическата промишленост — по партийна линия дейността ми беше подотчетна на окръжния комитет. Винаги съм ходил на окръжните съвещания с добро чувство в душата си, защото Светозар Дионисиев се държеше с мен строго и бащински, не проявяваше раболепие, както би следвало да се очаква, като се има пред вид огромната роля, която играеха моите заводи за икономическото благоденствие на окръга. Нищо не мразя по-силно от раболепието! Вземел ли някой да се прави на тесто пред мен, да накъдря гласа си, да плакне с розова вода честолюбието ми, имам чувството, че по врата ми пълзи плужек. Ужасно! Но Светозар Дионисиев се държеше достойно, строго, понякога ме гълчеше назидателно, както се полага на по-стар партийен ръководител, и макар да съзнавах, че някои неговии разбирания са поостарели, слушах го чинно и вътрешно му се радвах. Такъв човек беше Светозар Дионисиев и затова аз ходех с удоволствие на съвещанията, които той свикваше в окръжния град.

Но на днешното съвещание като че ли отивах насила. Сякаш там щяха не да обсъждат, а да съдят моята дейност, а Светозар Дионисиев щеше да бъде главният обвинител. Седя в бокса на обвиняемите, от трибуната Светозар Дионисиев трупал на главата ми обвинения след обвинение, директорите на другите предприятия ме гледат изпод вежди и в очите им не блещука нито капчица милост. Що за съд наистина и кой им е дал право да ме съдят? Не докарвам ли на държавата по време на тая валутна криза милиони валутни левове, не се ли носеха доскоро приказки из окръга, че съм баща и обновител на град Н? Как тъй ще ме съдят, защо?

Кой знае, друг път щях да отивам на такъв съд със смях в душата си, но в зазоряването на тоя ден се чувствах угнетен и разколебан. Сега аз зная причината за лошото си настроение, за появата на първите пукнатини в моята самоувереност, но в оня час аз не си давах сметка за нищо, само чувствавах, че в душата ми започва някаква странна бъркотия — един свят, който съм смятал през последните години за неуязвим и непоклатим, губеше опората си, разпадаше се на части, при това

всяка част заявяваше за себе си, че само тя има право на живот, че само тя носи истината, а другите са едни заблудени грешници и нищо повече. За пръв път у мен самия една истина подлагаше на съмнение друга истина. Едни наричат това бъркотия, а някои — бунт, но има ли значение?

Сигнал за бъркотията беше даден на снощното заседание на дирекционния съвет, спречкването с жена ми наля масло в огъня, както се казва, и въпреки че всичко това беше все още само едно невинно начало, аз пътувах за окръжния град с доста угнетено настроение.

За лошото ми настроение спомагаше и отровният пушек, който проникваше през прозореца на купето. Аз не знаех дали лошото настроение предизвиква виене на свят, но пушекът положително замайваше мозъка ми и правеше нещата около мен да се люшкат и въртят. Дяволски пушек! Как можах да се кача на влак, теглен от парен локомотив! Да, аз забравих да спомена, че пътувах за окръжния град със старовремска машина, който знае от кое затънтено депо бяха я извадили, та хъркаше по равното и се раздираше от стонове по нанагорницата, и бълваше толкова дим през високия си комин, че небето над нас приличаше на един безкраен свод на тунел.

С такъв чудноват и странен влак пътувах за окръжния град. И дали за това, че беше излязъл от времето и принадлежеше на миналото, все ми се струваше, че вместо да се приближаваме към окръжния град, ние се отдалечаваме от него. Миналото ни теглеше към себе си, макар че се движехме напред. Това впечатление беше лъжливо, разбира се, дължеше се на пушека или на тъй наречените забавени реакции, които също бяха плод на проклетия дим. Ето защо аз се изправих, улових с две ръце дръжката на прозореца и с отчаяно усилие смъкнах стъклото, трябваше да разбера най-после къде всъщност се намира нашият влак. В тоя миг ме блъснах по лицето гъсти фъндъци дим, стори ми се, че пропадам в някаква преизподня, и загубих дъх.

Събудих се със силни болки в слепоочията и с отвратително усещане на гадливост. Зазоряваше се, спалнята беше потънала в една гъста каша от пушек и сутрешна дрезгавина. Прозорецът-портал, който гледаше на изток, срещу заводите, зееше полуотворен и оттам, изпомпван като че ли от гигантска помпа, непрекъснато

нахлуваше дим. Както през една пробойна в трюма на кораб неудържимо приижда черна вода. Един бог знае кога и как беше се отворил тоя портал. Ние го затваряхме вечер, защото всяка заран вятърът гонеше пушечите срещу града и най-напред ставаше тяхна плячка източният квартал, където се намираше и нашият жилищен блок.

Макар да имах чувството, че някакъв невидим, но тежък крак е стъпил отгоре ми и ме е притиснал към леглото, аз се надигнах, доवлякох се до портала, приклопих зеешото крило към рамката и грижливо превъртах двете му бронзови дръжки, та да не остане между рамката и крилото никакъв луфт. Димът, който идеше откъм заводите, имаше коварното свойство да се промъква дори през невидимите цепки и пукнатини.

Гадеше ми се, усещах коленете си разслабени, извърнах се от портала, за да потърся стол. Но аз не погледнах в посоката, където обикновено се намираше столът, а към оная страна на широкото двойно легло, която жена ми беше си избрала, по-близо до вратата. Тя ставаше сутрин по-рано и за да не ме буди, нарочно беше си избрала тази страна. Знаех, че жена ми е станала, но въпреки това погледнах нататък, като че ли очаквах кой знае какво. Една небрежно отметната завивка, смачкан чаршаф, ямичка в средата на възглавницата между нахъдрените ѝ кранца и усещането за едно топло, приятно и свое същество, което хитро и с грижовна предпазливост се е измъкнало навън, какво ли друго можеше да се види и почувствува. Но аз все пак погледнах нататък, не бях спокоен след сношните ни горчиви разговори и откровения. Бяхме си казали неща, които не могат да се изслушат втори път. Затова дълбоко в себе си, несъзнателно може би, като че ли очаквах събитие някакво, което не биваше да се случва по никакъв начин, защото, случеше ли се, предварително знаех, сигурен бях, че ще бъде не-поправимо — погледнах с тревога нататък и в същия миг разбрах с абсолютна яснота, че тя си беше отишла. Завивката беше грижливо скатана, покрита, сякаш щяха да дохождат гости, нейната част от двойното легло представляваше една история, на която беше сложена точка. Проста и категорична точка, напълно свойствена за ръката на един самостоятелен и уверен в себе си човек. Лиза беше тачен и преуспяващ архитект, нейният почерк не познаваше колебливите завъртулки.

Аз отново се извърнах срещу прозореца и очите ми се зареяха навън, в простора, в посоката, откъдето настъпваше денят и се разливаше морето от дим. Пред очите ми, в далечината, се издигаха корпусите на заводите. Деветтях заводски комина изригваха към небето гигантски къдели дим. Вятърът събираше пушилките, правеше от тях едно море от чернилка, а слънцето приличаше на подпухнало око, плувнало в мътилка от почерняла кръв. Не, това слънце никак не напомняше оня златобузест палавник, дето се криеше зад тюлените завеси. Можеше да става дума по-скоро за кандило, надгробно, поради слабата и саждива светлина, която излъчваше опушеният му диск.

СТОЯХ ПРЕД ПОРТАЛА и с ужас гледах тоя помръкнал свят от корпуси, пушечи и комини и в съзнанието ми се мярна странната мисъл, че може би такъв ще изглежда светът някога си, когато слънцето загуби силата си и над нашата посърнала Земя ще започне да се възцарява вечна и вледеняваща нощ. После си помислих, че пред очите ми се мярка кошмар, който е в самия мен, нали бях прекарал една отвратителна нощ, бях чул откровения за себе си, които приличаха повече на заупокойни молитви над моя досегашен живот. Но димът, който още се стелеше в стаята и горчеше в гърлото ми, беше истински, той не се раждаше в душата ми, а идеше отвън, проникнал беше през отворения портал; картината, която наблюдавах, не се раждаше във въображението ми, тя съществуваше като реалност, както е съществувала и вчера, и оня ден.

Стоях пред портала и в ушите ми биеха камбани, виеше ми се свят и аз знаех, съзнавах все по-ясно, че това не е и не може да бъде с а м о от дима. Още в мига, когато слънчевият диск ме погледна като подпухнало око, плувнало в почерняла кръв, и както висеше измъчено сред пушечите, дори ми се стори да прилича на надгробно кандило — още в тоя миг аз почувствувах, че денят, който изгрываше над корпусите и комините, ще се превърне за мен в с ъ д е н ден, в ден на разплащане за досегашния ми начин на живот.

Полегнах в моята част на леглото, затворих очи и се послушах — няма ли да чуя стъпки и. Знаех много добре, че си е отишла завинаги, но се послушах, сякаш очаквах да стане някакво чудо. Сега си мисля, че в оня час не съм имал никакви основания да очаквам каквито и да било чудеса и че ако съм очаквал нещо, то надеждата

ми е била плод на замъгления ми от пушеците мозък. За-
маян от отровни окиси, моят мозък беше превърнал в дей-
ствителност вече невъзвратими неща.

Наистина аз дочух стъпки в хола и колкото и да исках
да са на жена ми, трябваше да се простя с илюзията
си още на втория миг, след като бях дал ухо. Разбира
се, шляпаше насам и натам с подпетените си корави
чехли леля Марта, наследство, останало от покойната
ми първа съпруга. Друг път, докато аз спях, тя не при-
парваше в хола, тази територия се охраняваше строго
от жена ми, но сега беше нахлула в опразненото про-
странство и като че ли нарочно подпляскваше с ужасните
си чехли тъкмо по ония места на паркета, които не бяха
покрити с килими. Зла и отмъстителна жена! Сестра на
покойната ми първа съпруга, осем години вече не можеше
да ми прости, че съм се оженил втори път! Още приживе
й тя не криеше отрицателното си отношение към мен,
открито ме подиграваше, че външно приличам на крив
бухал и че нося душа на лалугер. Задето ме виждаше
крив бухал, можех да се досетя, нали носех очила и бях
малко гърбав в раменете. Но откъде й беше дошла наум
тази прилика с лалугера, и то на душевна основа! Запитах
я веднъж, а тя дори се засегна: «Лалугерът, като се за-
върне от лов, веднага се шумуга в дупката си и не излиза
оттам — рече тя. — А нима ти не правиш същото, като се
върнеш от работа? Затваряш се в кабинета си и все едно
че те няма на тоя свят!» Тя беше вдовица на железничар,
локомотивен машинист, беше живяла с «истински мъж»,
затова гледаше така отвисоко «гърбавия бухал», какъвто
й изглеждах аз. А втората ми съпруга почти не забеляз-
ваше, сякаш не беше жив човек, а сянка. През тия осем
години едва ли я беше заговорила осем пъти. Но за дъщеря
ми леля Марта се грижеше ангелски, гледаше я като свое
дете (тя самата нямаше деца), затова великодушно про-
щавах всичките й зли приказки и вражески чувства и
всякак се стараех да живеем в мир.

Още недоумявам защо преживях и преживявам тол-
кова болезнено бягството на жена ми! Между нас няма
любов, нямаме деца, нито пък ни свързват никакви по-
особени преживелици в миналото. И се питам: от какво
е тази рана и защо боли?

Аз наметнах халата си и въпреки че още ми се по-
връщаше от пушеците, запалих цигара и излязох в хола.

Едва прекрачил прага, тутакси видях жълтия кожен куфар на жена ми — беше поставен много близо до външната врата и имаше доста надут вид. Той грабна очите ми, сякаш беше някакво дебнещо живо същество, и аз вторачено го загледах. Изглеждаше настроен враждебно, като гостенин, когото домакините са обидили, сложил е шапката на главата си и с неприязнено чувство се озърта около себе си, докато чака да му отворят. Е, добре, на добър час, помислих си, но сърцето ми се сви, защото си спомних, че този куфар бяхме купили в Будапеща преди осем години, когато направихме нашето малко сватбено пътешествие, и че тогава дадох за него една доста закръглена сумичка пари. Сега той искаше да си върви, дори си даваше вид на сърдит.

Повлякох крака и седнах до кръглата масичка, защото чувствавах, че главата ми още не е в ред. Цигарата ми горчеше и понеже нямаше къде да я смачкам, насмалко не я захвърлих в голямата кристална ваза, която блестеше със зеленикавосинкави оттенъци пред очите ми. Извадих кутията и загасих цигарата върху капака ѝ, замириса на изгорял картон, но аз си мислех за вазата, която едва не използвах за пепелница. В тази ваза никога не бях виждал цветя, това се сетих. И сега се чуда още, как пък т ъ к м о цветя ми дойдоха наум, какво общо можеха да имат те с жълтия куфар на жена ми и с леля Марта, която мрачно стоееше насреща ми и търпеливо очакваше с в о я час?

Дали от неудобство, или защото беше ѝ докривяло за вазата, леля Марта се раздвижи, донесе от кабинета ми една пепелница, сетне отново зае предишното си място и скръсти ръце. Повдигнах глава към лицето ѝ, да си върви в кухнята, няхах нужда от нея, но се учудих — тя не ме гледаше със злорадство, както предполагах, или с присмехулни пламъчета в очите си, което щеше да бъде още по-лошо. Не, тя не ме гледаше нито с присмехулство, нито със злорадство; бръчките по съсухреното ѝ лице като че ли бяха станали повече и по-дълбоки, погледът ѝ беше обърнат сякаш навътре, към собствените ѝ мисли, а през гледците ѝ надничаше, така ми се стори, заедно със загрижеността и някакъв неясен страх. Може би се беше уплашила, че жена ми ще си присвои от домакинството неща, които не ѝ принадлежат?

Предчувствувах, че тоя ден ще бъде за мен съдбо-

носен, няхах желание за дребнави разправии, но нали и леля Марта имаше пръст за лошата атмосфера, която понякога тровеше настроението на жена ми, затова не се съдържах.

— Е, лельо Марто — казах ѝ аз, — може би напразно се радваш. В кое семейство не се случва някой да се разсърди и да си вземе куфара! Грабва си багажа, но след някой и друг час или ден отново се завръща. Често се случват такива неща!

— Тя ме предупреди, че ще изпрати човек за куфара си — отвърна леля Марта, но с такъв глас, сякаш ставаше дума не за жена ми, а за инкасатора по осветлението: дали ще мине, за да си получи парите.

— Нищо не се знае — усъмних се аз. — Може би тя няма да изпрати човек за багажа си, а ще се върне.

— На мен ми каза, че ще изпрати.

— Била е сърдита. Когато човек е сърдит, какви ли думи не му дохождат наум! Снощи ние си казахме някои неприятни неща, но нали има и такава поговорка, лельо Марто — помъчих се да се усмихна, — че утрото е по-мъдро от вечерта!

Разговарях с тази сопната жена, а всъщност имах чувството, че у б е ж д а в а м себе си в нещо, което не е за вярване, във вероятност, която е абсолютно невероятна, като възкресението на мъртвите например. Може ли мъртвец да възкръсне! Казах снощи на жена си: «Знаеш ли, че не държа никак на присъствието ти в къщи?» Тя помълча някое време, после ме запита: «Ти с е р и о з н о ли го казваш това?» Отговорих ѝ: «А ти чувала ли си ме някога да говоря несериозно?» Тя пак помълча, сетне каза: «О, добре!», и вече не отрони нито дума. Това нейно «О, добре!» беше изречено с толкова спокоен глас, че ме побиха дори тръпки. На минутата почувствувах, че се е случило нещо непоправимо между нас, което можеше изобщо да не се случва, ако бях проявил малко по-добра воля и такт. Достатъчно беше да протегна ръка, да докосна леко ръката ѝ и тази глупава катастрофа щеше непременно да се размине.

Така ми изглеждаха нещата онази заран, но сега виждам, че съм мислил тогава с размътена глава. Катастрофата между нас беше отдавна назряла и тя трябваше неминуемо да се случи.

И тъй, аз напомним на леля Марта, «че утрото е по-мъдро от вечерта», и понеже не бях свикнал да говоря със заобикалки, обясних ѝ кое и какво ме кара да пред-полагам, че жена ми ще се завърне. Най-напред, рекох, тя не е сантиментална глупачка, за да държи кой знае колко на думите. Тя е положителен човек, завършила е архитектура, свикнала е да уважава главно цифрите и да разбира най-вече техния език. А според езика на цифрите една жена на 34 години, омъжена при това втори път, не бива заради някакви си остри думи да усложнява живота си, да напуска един добре обзаведен дом и да се лишава от дружбата и помощта на съпруг, който си е извоювал високо и отговорно обществено положение. Тия неща, обясних аз на леля Марта, са много важни и една жена, която е свикнала да уважава цифрите, тоест да мисли делово и логично, не може да ги подмине току-тъй. Ти живееш със стари представи, но онова време на заваяни романтички е отдавна отминало! Днес няма заваяни романтички. Ето защо предполагам, казах аз, че Катерина ще се завърне и че тоя куфар ще бъде изпразнен от вещите, с които е натъпкан, и че той пак ще отиде на старото си място, където е стоял досега.

Това бяха моите разбирания и аз ги изложих честно пред леля Марта, но дълбоко в себе си чувствавах, че нещата в моя живот са се променили, че се е случило непоправимото и че само някакво чудо може да възстанови предишния ред.

— Аз да ти умра на цифрите! — каза леля Марта с превелико презрение; да не беше маниачка чистница, непременно щеше да се изплюе върху килима. — Ако това е живот, дето го живее жена ти — рече тя, — то моят живот някога ще да се е равнявал на най-хубавите празници, дето ги празнуват хората. Имаше едно време такива празници — започват с люлки и музики, със събори и завършват посред нощ с танци и хора, с песни и веселби под открито небе. Какви празници, какви телеферици бяха! Жена ти живува бе, драгинко, какви ги приказваш, туй нейното живот ли наричаш, или велики пости? От работа в къщи, от къщи в ресторанта, от ресторанта пак в къщи. А в къщи тя рови списания, ти преглеждаш вестници, мълчите и двамата, като пукали. От такъв живот жлъчката на човек да се пукне не един път, а сто пъти! Домът ти бил обзаведен. Е, хубаво, ама

като не къртят в тоя дом весели песни и не се въртят танци, и не гърми музика, и не се чува глъч на гости и звънтене на чаши, и не кипят препирни — за какво е тази твоя наредба, кому топли душата? Ти знаеш, драгинко, че в сърцето ми място за жена ти не е имало и няма да има, но това не ми пречи да ти кажа, че тя води един сакат живот и че на нея самата ѝ е дошло до гуша. И ако не беше голямата ти фирма, сиреч ако не беше жена на другаря генерален директор, тя отдавна да е напуснала тоя дом!

Ако леля Марта беше безочливо подхвърлила в лицето ми тия тежки думи преди няколко дена, аз щях непременно да се разсърдя. Щях да се разсърдя не за греховете, които тя ми приписваше, напротив! Тежко ми, ако споделях разбиранията ѝ, че танците, песните и «звънтенето на чашите» правели живота на човека пълноценен! Презирал съм и винаги ще презирам шумния и празен веселбарски живот. Аз щях да се разсърдя просто за това, че тя обвиняваше жена ми в притворство. Тя твърдеше, че жена ми била нещастна, но се преструвала на щастлива. Лельо Марто, щях да ѝ кажа, много ми е неприятно, задето обвиняваш жена ми в преструвки. Та има ли нещо по-недостойно от притворството! Но онази заран аз си замълчах. Аз бях чул при снощното ни спречкване няколко изповедни признания от жена ми, затова реших да си мълча по този въпрос.

— Търпяла те е заради фирмата ти! — продължи още по-безочливо леля Марта. — Заради голямата ти фирма! Но сега, когато фирмата ти се е разклатила и не се знае дали до утре вятърът няма да я отвее съвсем, твоята мила си е духнала на петите, защото е разбрала, че няма за какво повече да те търпи!

Аз се усмихнах горчиво, защото пророчеството на леля Марта напълно отговаряше на оня портрет на жена ми, който сам бях нарисувал преди една минута. Бях казал, че интелектуалка, каквато беше жена ми, свикнала да мисли делово и логично, не би се решила да напусне току-тъй съпруга си, ако той е знаменитост някаква или е издигнат на висок обществен пост. Тази моя постановка от най-общ характер беше позволила на леля Марта да направи един ужасен извод. Тя каза, че жена ми е ценила и уважавала не човека в мен, а общественото ми положение. Докато съм имал отговорния пост,

към заводите и видях през пушеците онова подпухнало око. След приказките, които си бяхме разменили с жена ми тая нощ, и пред апокалипсиса, който се беше изпречил пред очите ми, аз почувствувах, че тоя ден, дето се раждаше зад комините, ще бъде за мен с ъ д е н ден. Аз си спомних това първо чувство, но все пак попитах леля Марта:

— Кой ще ме съди, лельо Марто, и защо?

— Ти сигурно не си прочел съобщението, дето го оставих вчера на масата ти — отвърна леля Марта. — Ти, драгинко, напоследък нищо не четеш! — скара ми се тя, но гласът ѝ не беше лош.

Тя отиде до кабинета ми и донесе с ъ о б щ е н и е т о. Градската ОФ организация свикваше общоградско събрание «без оратор». На това събрание щяло да се разгледа «положението» в града. Гражданите щели да задават въпроси и да се изказват. След отговора на генералния директор на химкомбината гражданите щели да гласуват резолюция.

— Ха-ха! — помъчих се да се засмея. — Хубав съд!

— Не се смей, драгинко! — поклати мрачно глава леля Марта. — Аз чух от кварталния отговорник, че събранието щяло да изпрати тази резолюция на Министерския съвет, в София, с предложение да бъдеш изгонен от града!

— От кой град ще ме изгонят? — попитах леля Марта и събрах по-плътнo полите на халата върху коленете си, изведнъж ми беше станало студено. — От кой град? — повторих аз.

— Ти добре знаеш, че става дума за т о я град! — ядоса се леля Марта и, кой знае защо, посочи с десния си показалец към пода. — За тоя град, дето ти го направи, за него става дума, драгинко! — обясни мило-стиво тя.

Започнах истински да зъзна, затова попитах леля Марта:

— Ти помниш ли друга година да е бивало толкова студено през месец май? Коя дата сме днес?

— Петнадесети — отвърна глухо леля Марта. Не ѝ се приказваше, изглежда, затова не ми обясни дали и друга година е бивало толкова студено през месец май.

— Значи — казах аз, — искат да ме изпъдят от м о я град. Хубава работа! Че нали тоя град аз създадох! За-

ради него се скарах с баща си и опропастих живота на брат си Рафаил. В тия гробища тук е погребана сестра ти Саша, лельо Марто, майката на детето ми. Тя се простуди в оная първа и най-страшна зима, когато дигахме едновременно и завода, и новия град. Как тъй ще ме пъдят! Ти сигурна ли си съвсем, че става дума именно за т о я г р а д?

Леля Марта поклати снисходително глава и по лицето ѝ се изписа пак предишният израз: «Ти да не си паднал от небето?»

ПРЕЗ ОНАЯ СТРАШНА първа зима — казах аз — Саша тичаше по три пъти на ден от строежите до в къщи, за да кърми детето. По онова време ние живеехме близо до градската градина, така че от най-предните строежи, през полето, та до квартирата ни се точеше един път, дълъг не по-малко от три километра, че и повече. Имах на разположение служебна газка, можех да изпращам Саша със служебната газка до в къщи, но чувството за дисциплина и ред не ми позволяваше да смесвам служебното с частното, да използвам служебния транспорт за частни нужди. Понякога, като я виждах да се връща посиняла от студ, със зачервени от вятъра очи, със скреж в косите, слабичка, каквато си беше, крехка, сърцето ми се свиваше и аз си казвах: «Следващия път само с кола!» Но като приближаваше време за «следващия» път, аз отново се разколебавах, чувството ми за дисциплина и ред прашаше по дяволите сантименталните ми съображения, казвах си: «Началник ли съм, който трябва с желязна воля да съблюдава принципите, или размекнат съпруг?» Ти знаеш, лелю Марто, колко печално се разви по-нататък тази история. Саша не издържа, получи остро възпаление на дробовете и за десет дена свърши.

— Ти да беше свършил! — въздъхна чистосърдечно леля Марта. — Аз винаги съм мислила — допълни тя, — че ти носиш в гърдите си вместо сърце една папка, пълна с правилници и наредби, и че Саша е била сляпа в душата си, когато те е избрала за мъж!

— Отворих дума за оная страшна първа зима, лелю Марто, за да ти обясня с какво започна снощи нашият спор с Катерина, защото някога нещата бяха се завъртели около една джипка, а сега се завъртяха около един мо-сквич. Катерина ми каза, че е решила да си купи лека

кола «Москвич». Отвърнах ѝ, че това няма да стане, тъй като аз имам вече лична кола, и че не е удобно едно семейство да притежава две коли. Тя каза, че това са глупости, че си има свои пари, че от мен не иска нищо и че каквото и да приказвам, тя непременно ще си купи москвич. Казах ѝ, че тя има право да прави каквото си ще с нейните пари, те са нейна собственост, но ако е решила непременно да си купува кола, да подаде на часа заявление за развод и да си търси друга квартира. Тя ме попита дали сериозно го казвам това и аз ѝ отговорих, че го казвам напълно сериозно и че не намирам за необходимо да го повтарям два пъти. Тя помълча малко, после каза: «Добре!» Разбира се, от началото на разговора ни до последното ѝ «добре» аз чух от нея още хиляда тъжни неща, разбрах, че съм станал «враг на обществото», че се носели упорити слухове за уволнението ми, че тя самата си търсела друга служба, в София, затова ѝ трябвал този москвич. — Ето, лельо Марто — помъчих да се усмихна, — как не ми върви с тия коли! Ти, лельо Марто, ще гласуваш ли за моето изпъждане от града? — попитах аз.

— Не зная, драгинко, дали ще ида на туй събрание — отговори уклончиво леля Марта. Тя помълча някое време, после кимна към вратата, която водеше за стаята на дъщеря ми, и поизбледнелите ѝ жълти очи се оживиха, светнаха, сякаш отдире им бяха запалени топли светлини. — Нали утре имаме голям празник — рече тя, — рожден ден, трябва да приготвя някои неща и да измеса поне една тава курабии. Ако не беше тоя огън на главата ти, драгинко, щях да ти кажа торта да поръчаш и да купиш от книжарницата девет шарени свещици. На тебе сега не ти е до празници, затова аз ще поръчам тортата и свещиците ще купя, а ти се погрижи все пак подарък да вземеш за детето. Какво е виновно то за греховете на баща си!

Идеше ми да си ударя сам плесница, защото наистина бях забравил, че утре дъщеря ми ще празнува рожден ден. Аз преглеждам обикновено всяка заран моя блок-календар, той ми напомня за предстоящи по-важни събития, но през последните два-три дни не бях стъпвал в кабинета си, не бях докосвал календара, а само той можеше да ме подсети навреме за Ирининия рожден ден.

— Много е жалко, лельо Марто — казах аз, — че

празникът на Ирина съвпада с всичките тия тъжни раз-
правии!

Като малък аз боледувах много, но дъщеря ми боле-
дуваше непрекъснато. Слушал съм да казват, че когато
някой обича прекалено детето си, на детето най-често не
върви — или ще расте като стайно цвете, немощно, или
прекалено обичащият го родител ще се препъне напред
пътя си, каквато история, изглежда, се разиграваше сега
с мен.

— Е, драгинко, нищо! — успокои ме леля Марта. —
Дъщеря ти е още невръстна, никак не ѝ дохожда наум,
че се приготвяват да разпънат баща ѝ на кръст!

Кои бяха тия, дето се «приготвяват» да ме разпъват
на кръст, не идеше да питам, пък и да питах, знаех пред-
варително какво щеше да ми отговори: «Ами че целият
град, драгинко, всички!» В тия «всички» тя включваше
дори себе си, само дето не беше наясно дали ще ѝ стигне
време, за да прескочи до събранието.

Влязох в стаята на Ирина, дръпнах пердето от про-
зореца, за да отворя път на деня. В стаята нахлу ка-
лен, помътнял здрач. Както биваше всяка сутрин, вя-
търът от изток гонеше пушилките срещу града.

Седнах до краката ѝ, прокашлях се, за да направя
гласа си по-бодър, и запитах:

— Научи ли си уроците за днес, дъщеричке, зада-
чите по аритметика можа ли да решиш? — Това бяха,
боже мой, най-неподходящите думи, с които трябваше
да я заговоря, но други не ми идеха наум. Аз съм послед-
ен бедняк откъм ласкави думи, а пък тази сутрин имаше
такава бъркотия в мозъка ми, че и малкото, които знаех,
и те бяха се запилели кой знае накъде. Но именно т а з и
сутрин аз съзнавах, че се държа идиотски, досега не бях
се замислял, бях живял с убеждението, че се държа до-
стойно, както подобава на един сериозен човек; така бях
осъзнал преди малко, гледайки страшния изгрев над за-
водите и чувствавайки зад гърба си леглото на жена ми
празно — че тоя ден няма да бъде за мен весел и обикно-
вен. Да, аз се държах идиотски с детето си още и за това,
че като го виждах слабо и повехнало — в целия град Н
едва ли имаше по-болнаво дете от моята дъщеря! — пак
отварях дума за уроци, домашни и задачи, като че ли
това беше най-важното, а не виждах онова, което беше
по-важно от всичко — че животът в нея мъждукаше без-

помощно и несигурно, едно леко подухване можеше да го изгаси, както се гаси пламъче на восъчна свещ.

Тя поклати глава и ми се усмихна с очите си, имаше ли смисъл да ми отговаря другояче, когато всяка сутрин ѝ досаждах по един и същ начин, с едни и същи въпроси.

— Е, добре — казах аз пак с мъдрия си тон, макар че в тия минути пряко сила се правех на спокоен и мъдър, — щом домашните са написани и уроците научени, може да поговорим тогава с чиста съвест за утрешния празник. Нали утре навършваш девет години? Какво искаш да ти купя за рождения ден? Хайде да видя — поклатих глава, — какво може да измисли едно голямо вече момиче?

Тя сложи лявата си ръка върху покривката, зашава с пръсти и уж случайно ръката ѝ докосна моята.

— Леля ще опече курабии — каза тя. — Ти ще си бъдеш ли утре след обяд в къщи?

Питах я какъв подарък да ѝ купя, нали при празнуването на рождените дни вниманието е в подаръците. А тя отговори, като ме попита дали на рождения ѝ ден ще си бъда в къщи.

Мисля си сега колко често ще да ми се е усмихвала по този безмълвен начин, с очите си, а аз не съм забелязвал усмивката ѝ и колко пъти е докосвала ръката ми, но аз не съм усещал докосването ѝ, защото нейните пръстчета не са ми говорили абсолютно нищо. . . Сякаш не съм имал очи, за да виждам думите, изписани по устните ѝ, и не съм имал сърце, за да разбирам безмълвния език на очите.

Снощи жена ми каза почти същото: че съм нямал очи, за да виждам, и сърце, за да чувствавам, и че за мен на тоя свят имало само едни заводи и едно производство, и друго нищо не ме вълнувало. Може би за очите и сърцето тя имаше право, тия неща не се развива у мен, и по-нататък аз ще кажа защо в това се състои и нещастиято ми, но за заводите и производството без друго тя беше на погрешен път, тя самата нямаше очи и сърце за тоя велик клон на човешката дейност.

КАКТО И ДА Е, изглежда, че на н-чани им беше дошло до гуша от моята заводска дейност, затова решили да ме съдят публично, на събрание. Аз знаей, че имам грехове, но никога не съм си представял, че н-чани могат да се разсърдят до такава степен. Ако трябва да се вярва на леля Марта, а тя винаги и за всичко е добре осведомена, на това събрание щял да ме съди обществен съд. Сигурно за тоя «обществен» съд намекна снощи и жена ми. Всеки градски квартал щял да делегира по един съдебен заседател. Събранието щяло да се ръководи от председателя на Отечествения фронт, а главният обвинител щял да бъде председателят на градския народен съвет.

Аз си мисля, че щом това събрание е разрешено, щом за него са дали изрично съгласие «отгоре», то именно «отгоре» са дигнали ръце от мен, предали са ме, идеята за изкупителната жертва е стара колкото света. Пилат предава Исуса на фарисеина Кайяф. Кайяф ще сложи трънен венец върху главата на чудотвореца, а Пилат ще викне на н-чани: «Ето ч о в е к а, разпнете го!»

Но аз си мисля още, че н-чани правят сметката си без кръчмаря. Докато те се гласят да ме съдят, докато се помайват с избори за заседатели и обвинители, д р у г съд през това време ще ме е съдил и осъдил и присъдата ще да е влязла вече в сила и изпълнена. Н-чани ще останат с празни ръце и Кайяф не ще има кому да сложи оня трънен венец.

И ТЪЙ, ДА СЕ ЗАПОЗНАЕМ — аз съм генералният директор, когото н-чани ще съдят. От осем години управлявам н-ските химически заводи. Впрочем да оставим сега настрана н-чани и н-ските химически заводи, а да се върнем назад във времето и да поразговорим миналото. Все ми се струва, че първоначалният грях, който избуя в душата ми, трябва да се търси именно в ония по-отдалечени години.

Ако не знаете важната ми титла, вие ще кажете без всякакво колебание, че външността ми е безлична. Но понеже титлата ви внушава все пак нещо — в края на краищата случайни хора рядко се издигат до отговорни служби и още по-рядко се задържат, а аз стоя на отговорен пост вече осем години, — вие започвате да търсите (т. е. да измисляте) във външността ми някакви «по-особени» качества, които на пръв поглед уж мъчно се забелязвали. Така например моите сиви очи ви напомнят, да речем, студена стомана, квадратното ми и изпъкнало чело ви кара да предполагате, че аз мога, подсвирквайки си и хрупайки череши, да решавам наум най-завързани и проклети тригонометрични задачи, а дето държа главата си наведена поради изгърбените си рамене, вие обяснявате с някаква вродена моя склонност постоянно да мисля и да пресмятам. Всички тия неща вие си измисляте и внушавате, защото осемгодишно генерално директорство над заводи като н-ските, нали това не е лъжица за всяка уста!

А всъщност моята външност е най-обикновена, най-делнична — аз съм висок и тънък човек, със скулесто лице, с остър коциляв нос и стиснати прави устни, които

почти не личат. Ако такива граждани като мен сега не се срещат толкова често като някога, причината е, казват, във всеобщото затлъстяване. За очите вече споменах! Каква ти стомана! Те имат чист оловен цвят. Разни литератори са измислили приказката, че уж очите със стоманен блясък издавали «стоманен» характер. Какви ли глупости не измислят! Попитайте н-чани дали са срещали по-твърд характер от моя, а пък очите ми имат най-обикновен оловен цвят. Литераторите съчиняват, разбира се. Аз не зная в кои книги е написано за стоманените очи и за характерите, художествена литература нито съм чел някога, нито пък сега ми се е отворил апетит за четене, но съм чувал да се приказва, че подобна глупост е изписана не в едно и две съчинения. Литераторите заблуждават, разбира се. Ето да вземем за пример бившия директор на асфалтовия цех инженер Ананиев. Неговият поглед мятеше мълнии, очите му святкаха, да ти е драго да го погледнеш! Той беше строг, налагаше наказания за нищо и никакви грешки. А в цеха му една планина от неразбории! Защото, ако провиненият работник или майстор му се примолеше кротко и ако три пъти му кажеше с тъжен и умоляващ глас: «Ама, моля ви се, другарю инженер», нашият стоманен човек се размекваше като дъвка и тутакси отменяше наказанието. Уж със стоманен поглед, а характерът му мекошав! Ето какви заблуди сеят литераторите. Ананиев преместих на друга служба, канцеларска, и сега в асфалтовия цех е сравнително по-добре.

И така, единствената моя по-особена отлика от другите хора е гърбицата ми, но и тя не е кой знае колко очевидна, човек може да помисли, че по навик ходя приведен. Този белег ми е от детинство, като малък дълго боледувах от рахит.

Обикновено хората си спомнят за детските години с умиление, аз си спомням това време със свито сърце. Ето по какво се различавам от другите! За мен детинството ми е един лош сън. Слава богу, че няма да се повтори отново!

Рядко може да се срещне човек, който да ненавижда детинството си. Такъв човек вероятно е преживял детските си години с баща-пияница или с майка-уличница, или е бил жертва мъченик на баща-садист и на неуравновесена майка. Аз съм чел в чуждо списание

как някакъв изрод изтезавал детето си, като най-напред го връзвал грижливо за рамката на леглото, а после го налагал зверски с каиш по ония места, където боли най-много, биел стръвно, докато от умора по челото му избивало пот и в гърлото на малкия мъченик не оставал глас. Чел съм как майка горяла със свещ или с нажежена маша ръчичката на рожбата си. Какви човеци-уроци, господи! Е, разбира се, за детство, прекарано в дом-зверилница, човек не иска да си спомня, защо му трябва да се връща, макар и мислено в един ад, където са изгорели, сякаш въртени на шиш върху жарава, най-свидните му години!

Както казах вече, аз често боледувах, бях кротко дете и никому не идеше наум да ме наказва, пък и нямаше за какво. Но Методи и Рафаил съвсем не бяха ангели и въпреки това аз не видях нито веднъж баща ми да ги поглежда накриво, да улавя пръчката, камо ли пък да разпасва каиш! Вярно, понякога дърпаше ушите им или ги шамаросваше излеко, но тия изблици на възмездие нямаха дори далечно родство с истинския бой. Само веднъж го видях да излиза от кожата си и да замахва гневно с тежкия си пестник.

Случи се за пръв и последен път в нашата къща, затова съм запомнил. А може би задето пострадалият беше Методи, комуто аз завиждах безкрайно и безнадеждно, тъжно, както един хилав младеж може да завижда на олимпийски първенец.

Беше валил цял ден пороен дъжд и на свечеряване раховската рекичка се разбесня най-ненадейно, преля и като се надуваше и ширеше, заля завчас десния си бряг, който беше по-навалит. Раховчани, дето имаха къщурките си струпани отгатък, бързо прецапаха през моста, като гонеха напред децата си и домашния си добитък. Малко време по-сетне бухналата вода с клокочене и плясъци достигна равнището на самия мост. Тя бхтеше основите и подпорите му, разтърсваше го, напираше всеки миг да го прекатури и отнесе. Виждаше се как перилата му потреперват, сякаш той беше едно живо същество, което с мъка и с последни усилия се държеше още на краката си. В тоя миг моят брат Методи изскочи от навалищата и като подгонен се понесе по моста.

Имахме една съученичка от втори прогимназиален клас. Теменужка се казваше, русичка и тънконога, с

бистри сини очи, в която, кой знае защо и по не зная какво си съвпадение, бяхме и тримата влюбени — Методи и Рафаил явно, а аз — тайно. Къде можех да се съревновавам с такива два лъва като моите братя Методи и Рафаил! Къщата на Теменужкини беше на отгаташния бряг, дето реката го заливаше. Когато водата стигнала равнището на моста и се готвела да го обърне, Теменужка изведнъж се сетила, че кученцето ѝ Васко останало отгатак, и ревнала горчиво, а близките ѝ я увещаваха да не плаче, защото всичките кучета се раждаха плувци. Теменужка, въпреки оптимизма на близките си, продължавала да реве, а там наблизо, уж случайно, се въртял и Методи. Като разбрал в какво се състояла работата, той си духнал на босите пети и хукнал да спасява нещастния Васко, който поради своята невръстност не разбирал каква беда го грози и затова най-безгрижно играел на гоненица с изоставения съседски петел. Споменавам тая подробност, защото Методи загубил ценни минути, докато да улови малкия глупак за опашката, а мостът през това време преживявал последните си мигове. Две минути след като се завърнал тържествено с Васко през шията, водата надвила моста, обърнала го с краката нагоре и го повлякла към Рабишкото блато.

Трите плесници, които същата вечер изплюяха по бузите на Методи, баща ми беше извадил от арсенала на истинския бой. При всяка плесница Методи политваше към срещуположната стена на собата, падаше на земята като препънат, но тутакси се изправяше отново, за да посрещне на крака новата плесница. Боговете бяха го надарили с красота и сила, но не бяха се скъпили и откъм достойнство; той понасяше боя, без да изглежда жалък. Тъй или иначе, ако не беше скочила майка ми да го спасява, той щеше да получи сигурно още няколко плесника, които надали можеше да посрещне прав. Тази вечер аз видях за пръв път в къщи истински бой и въпреки че изпитвах към брат си една тъжна завист, в душата си изтръпнах и се отвратих.

Обикновено майките имат слабост към по-малките си деца, ако пък някое е недъгаво, то става обект номер едно на майчината любов. У нас нещата вървяха по обратния ред. Любимец на майка ми беше жизнерадостният Методи, свръхнадарен от боговете със сила и хубост. Много по-късно аз разбрах, че не са били нито

силата, нито хубостта му, които са будили тоя изблик на нежност в сърцето на майка ми, а склонността му към дръзновени дела, безграничната му смелост, това благородство, с което често успяваше да разкрасява необмислените си и понякога лекомислени постъпки. Та нали майка ми беше същата онази чорбаджийска щерка, хукнала подир сиромаша Драгия! Какво я беше привлякло към тоя романтичен бунтар от тесняшките времена на нашия марксизъм? Тя не е изпитвала дори сянка от симпатия към социализма, революцията е смятала за една вятърничава химера. Ако трябва да се отговори какво всъщност я е привлякло към Драгия, трябва определено да се каже: романтичното му бунтарство, вярата му в химерите. Такава е била майка ми през ония времена: занесена романтичка. И затова, като си мисля сега за майчинската ѝ слабост към Методи, сигурен съм, че тя е виждала в него един рицар, благороден герой.

Не е дадено на брата да съди брат си, пък и не ми отива, защото самият аз съм подсъдим.

Но онази вечер след боя, като седнахме на софрата да вечеряме, баща ми се извърна към Методи и рече:

— Да жертвуваш живота си, синче, за глупости е недостойно. Обидно е да отиваш на смъртен риск за едно куче! Ако потрябва някога да пожертвуваш живота си, жертвувай го за ч о в е ш к о благо, а не за кучешко!

— Е, стига с тази кучешка история! — въздъхна майка ми. — Хайде да не говорим повече за това!

Баща ми я изгледа с тежък поглед, отвори уста да възрази, но се сдържа и преглътна думите си, жалеше я заради болестта ѝ.

— Не е направил кой знае какъв грях! — застъпи се майка ми за любимеца си. — Само дето е рискувал. . . Но на тази възраст! . . . Аз мисля, че и Рафаил би сторил същото, нали, Рафаиле?

Мен изобщо не забелязваше. Разбира се, че аз не бих сторил същото, в никакъв случай не бих направил подобна глупост и щях да го кажа, но тя не ме запита.

— О, да! — кимна Рафаил и по лицето му изгря престелна, но кротка усмивка. — Ако бях там, и аз щях да отида за кученцето. — Той погледна баща ми с големите си умни очи и продължи: — Само че щях да направя това по-другояче. На двеста метра по-нагоре от дървения

мост е старият каменен мост, гърбавият, дето е от римско време. Той от никаква вода не иска да знае. По него щях да мина!

На софрата се възцари неловко мълчание, Рафаил беше чуждо дете. А Методи се изчерви, повдигна презрително рамене и отсече:

— И баба знае да минава по каменен мост!

НАМИРАЛА СЕ В ДРЕВНА ЕЛАДА държавицата Аркадия, в която за разлика от други държавици като Атина, Спарта и Тива например гражданите не правели по два-три преврата всяка година и където вероятността човек да умре от естествена смърт била доста голяма. Тази държавица-чудо античният свят очаровано нарекъл «щастлива». Нашето семейство не познаваше разправииите и побоищата, ние живеехме заедно и в постоянен мир, затова бяхме една щастлива Аркадия в сравнение с много съседни семейства, където винаги се намираше някой, който да ругае и бие, друг, който да плаче и кълне.

Да, ние бяхме една щастлива Аркадия, но не бих могъл да се обзаложа, че ние всички се чувствахме щастливи. Семейството ни беше щастливо, но всеки от нас си имаше свои мъки и тежки грижи. Баща ми заради нелегалната си дейност, живееше ден и нощ двойствен живот, сложен и опасен, незначителни на вид случайности можеха да го окачат на бесилото. Сега си мисля, че през ония тревожни времена страхът от провали и разкрития е бил постоянният му спътник. Нали през последните една-две години и аз участвах в революционното движение като ремсис, та знам от собствен опит по колко пъти на денонощие сърцето ми се е свивало в очакване на най-лошото. Искам да кажа, че баща ми е живял в непрекъснати грижи и страхове. Майка ми, както вече отбелязах, трогателна, но завейана романтичка, от душа се стараше да привикне с негодите, да носи достойно и без ропот кръста си на бедняшка съпруга, но, изглежда, че това ѝ струваше много; разболя се и изостави учителството.

Брусарските се отнасяхме с Рафаил като със «свой», а за майка ми той беше след Методи на второ място в

семејството. Изглежда, тя беше открила и у него някакви рицарски, благородни черти. Но Рафаил, външно благ и мил, вътрешно като че ли странеше от всички ни, и от мен, който знае защо (сега ми е ясно защо!), той странеше най-много. Като да е предчувствувал сиромашт, че някога ще разбия живота му! Ана, най-малкият човек в къщи, поради болестта на майка ми беше принудена още от дете да играе роля на «голяма» — премиташе около огнището, носеше съчки, стържеше копанята, а когато премина в трето отделение, можеше вече да кърпи скъсаните ни чорапи. Мисля си, че и тя се забавляваше и гонеше с дружките си само насън. Всички ние от щастливото семејство на Брусарските си имавме своите тъжни дни.

Искам тук да отворя голяма скоба и да кажа няколко първоначални приказки за отношението на майка ми и на Рафаил към мен и за моите чувства към тях. На няколко места споменах, че майка ми е била една «завеяна или занесена романтичка». Тоя израз сам по себе си е обиден, а когато е адресиран към съществото, което те е носило под сърцето си и ти е дало живот — става още по-обиден. Някои може би ще кажат: «Чак пък толкова!» Именно толкова. Защото какво значи да си романтик? Има много определения за романтиците и не съм аз тоя, който тепърва ще открива Америка. За тях е написано и в енциклопедията, но там става дума за романтици в литературата, а аз говоря за романтици в живота. Според мен романтиците в живота са едни жалки личности, най-често неудачници, които си въобразяват, че могат да заместят естествените закони на развитието със своите красиви измишльотини; наивници, които се гордеят със своето пренебрежително отношение към чистия разум и които славят чувствата като звезди-пътеводителки в живота. Романтиците все въздишат по красивото, възвишеното, благородното, изработили са си свои мерки и теглилки за тия понятия, като че ли те оформят съдържанието им, а не историческото развитие! Те много обичат да обявяват някого за «сухар», а друг — за рицар, да откриват у едни герончни, поетични и прочие духовни черти, а у други — духовна пустиня. Те възвеличават и обожествяват света на чувствата, а света на разума презират, освен ако той не служи робски на чувствата. Ето какво ме е отблъсквало винаги от романтиците! А когато към всичката тази

«прелест» се прибавят и чертите на занесеността или заваяността, може да си представи човек какво се получава, нали? По-язвителни изказвания са допустими, да речем, за любовницата, по изключение — за съпругата, но в никакъв случай подобни изказвания не бива да се правят за майките, дори ако те са триста пъти заваяни или занесени! Недопустимо е да наричаш съществото, което те е носило под сърцето си, «занесено».

Но ето аз се изказах така за майка си и сега не взимам думите си назад, само искам да поясня, че тоя израз като оценка и като изява е плод на сегашния ми опит, на сегашните ми разбирания. Като дете аз обичах майка си такава, каквата беше, по детски, просто и безкритично.

Любимец на майка ми беше Методи. Той растеше бързо, развиваше се устремно, десетгодишен малчуган — приличаше на петнадесетгодишно момче. Снагата беше взел от баща ми, а на лице отиваше повече на майка ми, напомняше нейния род по майчина линия. Жените от тоя род са се славили винаги като първи хубавици. Родът на майка ми не е бил чорбаджийски, но е броил все заможни хора, бил е в имотно отношение на едно стъпало по-горе от средняците. Но по бащина линия нейният род е по-пъстър, дори тъмен, имало е падания, изкачвания, съдилища, лихварство. Баща ѝ, хаджи Панко Паздерски, направил в младините си голям удар, сдобил се по някакъв начин със заложен имот, орници и лозя, после отворил кръчма, провървяло му, добавил още сто декара ливади и гори, открил манифактурен магазин и най-сетне станал истински чорбаджия. През 30-те години ипотекирал имота си, за да си осигури съдружие в една фирма за износ на земеделски машини. Фирмата фалирала, банките глътнали ипотеката и хаджи Панко се обесил сред собствената си липова гора, на едно току-що разцъфтяло липово дърво. Било месец юни и гората ухаела на рай.

Сега, като имам пред очите си променчивата съдба на Методи, аз си мисля, че в смесицата на неговата кръв най-силен ще е делът на дядо Панковия род. А за мене казват, че съм приличал по бащина линия на дядо Манол. Той бил съставител на вечни календари, ядял блажено само веднъж в седмицата и знаел половината от Йоановото евангелие наизуст. Толкова ненавиждал хората

и неделните веселби, че зазидал прозорците на къщата си, които гледали към мегдана, и отворил нови, срещу комшийския плет. Но една сутрин го заварили с комшийката под една слива. Синовете му и синовете на комшийката се сговорили да потулят тази работа и тя щяла там да си заглъхне, сред буренияците на общия плет между двете къщи, ако дядо Маноловият характер не бил толкова строг. Същия този ден той се изшмулил по тайни пътечки извън селото, взел пътя за града и изчезнал. И нито го видели вече, нито го срещнали. Нали божият свят е широк, тръгнеш ли по пътищата му, напуснеш ли селото си, оставиш ли зад гърба си мерите и ливадите му, полята и нивите — превръщаш се на прашинка, кой ще те забележи!

Та приличал съм по нещо си на дядо Манол. Кой знае. Ако е до ищаха ми към месото — може би. Винаги съм предпочитал вегетарианската храна. Вечни календари не съставям, разбира се, но съм работил доста често върху проекти за химически заводи. Колкото до хората и неделните веселби. . . Е, и аз ненавиждам откън душа тия суетни, но за разлика от дядо Манол привикнал съм да ги търпя. Едно време живеях в гарсонiera, под която имаше бар. И какво? Работех си спокойно, като че ли жилището ми се намираше на Робинзоновия остров. Джазът нито ми пречеше, нито ме смущаваше. Все едно че не съществуваше, че всичките му барабани, кастанети и саксофони бяха неми и не издаваха никакви звуци. Така че по отношение на търпимостта аз се различавам доста от този дядо Манол. Колкото до оня позорен случай под сливата. . . Двете страни му предлагали да потулят работата, но той не се съгласил, не искал да отиде на компромис, както се изразяват днес. Потърсил изкупление и си въздал правосъдие с а м.

НО ДУМАТА МИ БЕШЕ за Методи — той растеше хубавец и умник, взимаше очите и сърцата на всички. Най-бързо той бягаше, най-високо той скачаше, най-любезно той поздравяваше възрастните; неговите бележки в училище бяха най-високи. Той имаше по всичко шестици. И ние с Рафаил не бяхме слаби ученици, но аз редовно получавах по пееие и по български език тройки, а по рисуване изкарвах с мъка четворка. Рафаил правеше най-хубавите съчинения, но веднъж получи по граматика двойка. И той не беше непоклатим отличник, дори по български език. Само Методи постоянно стоеше, птичката на щастието не слизаше от рамото му.

Веднъж дочух случайно един разговор между баща ми и майка ми и той безкрайно ме учуди, всъщност учуди ме неразбираемостта за ония ми години становище на баща ми.

— Да имаше поне една петица или една четворка между всичките тия стърчиопашки! — с тон на ласкаво негодувание се изказваше баща ми по повод на Методиевите шестици. Той наричаше шестиците стърчиопашки.

— Какво приказваш! — ужасена отвърна майка ми. — Ако му залепят една петица между шестиците, той ще заприлича тутакси на мнозина други, на Рафаил, да речем, а сега е единствен! Сега той е първенец!

— Опасно нещо е човек да навиква на първенство! — въздъхна баща ми. — Тоя навик е продавал съвести и е чупил много глави!

Запомних последните думи на бащиното ми кротко негодувание, но разбрах смисъла им много години по-късно. А ужасеният вик на майка ми «Какво приказ-

наш!» като че ли още звучи в ушите ми. Бедната моя занесена майка, добре, че си отиде по-рано от тоя свят!

Не бих могъл да кажа, че Методи получаваше даром шестиците, той се старееше. Но не се измъчваше със зубрене, не си изцеждаше очите над учебниците, не жертвуваше време от игрите; нему просто му вървеше. Но както всички ние от щастливото семейство, така и той си имаше също своя тъжен ден. Аз споменах вече за онова тънконого момиче с големи очи, заради което Методи щеше насмалко да се удави. Нито като дете, нито по-сетне, като девойка, гимназистка, Теменужка му обърна внимание. Тя упорито отбягваше и не искаше да забележи тоя преуспяващ и бурно възмъжаващ млад човек. Какво я отблъскваше от «най-красивия и най-умния»? Дали защото нейните очи бяха обърнати към Рафаил? По онова време не знаех, а и сега не бих се решил да твърдя от какво всъщност страдаше Методи: дали заради несподелени чувства, или поради наранено честолюбие? Казват, че на тоя свят нямало почестолюбиви хора от първенците. Тъй или иначе, той продължи да страда и като гимназист, чак до седми клас, тогава изведнъж и от пръв поглед се увлече по дъщерята на един прогресивен н-ски адвокат.

Не се съмнявам, че в очите на майка ми Методи е бил не само «най-красивият и най-умният», но и «най-надареният», едно «възвишено» същество, комуто съдбата е предопределила да играе някаква месианска роля в живота. Затова тя го обичаше с неестествено поривиста обич, тя направо го обожаваше. Ако не беше строгият и уравновесен поглед на баща ми, тя щеше да го разглези по един най-безобразен начин.

Тя се опитваше понякога да глези и Рафаил, въпреки че той не беше нейна рожба. Сигурно и в неговия характер и в неговата стойка беше открила «благородни» и «възвишени» черти. Но Рафаил не се поддаваше на никакви ласки и на никакво обожествяване, той правеше ледено лице, когато му заговаряше гальовно, изплъзваше се ловко от ръцете ѝ, колчем искаше да го прегърне, а чуеше ли да го хвали и превъзнася пред чужди хора, че след Методи той е най-умното момче в света и прочие в тоя дух, тутакси се сещаше за някаква своя уж бърза работа и мигновено побягваше, накъдето очите му видят. Методи приемаше глезотините и ласките ѝ като неща,

които му се дължат, със снизходителното благоволение на един принц, комуто е дошло до гуша от почести, а Рафаил се спасяваше от нежността ѝ, като се правеше на грубо- вато по характер «дръпнато» момче. По-късно разбрах тази преднамерена негова игра на преструвки и тогава си дадох сметка за златното му сърце. Какво сърце? Той се преструваше заради мен: да не множи мъките ми, като гледам как и него гаят и ласкаят; отказваше ласките, защото аз не получавах нищо, подхвърляха ми, когато боледувах жалки трохи. Какво сърце наистина! Но, кой знае защо, вместо душата ми да се преизпълни с умиление и благодарност, задето ме щадеше, заради благородството му — тази дума тук не звучи приповдигнато! — аз като че ли... се озлобих и го възненавидях. Именно, озлобих се и го възненавидях. И до ден днешен не мога да си обясня тоя грях, какви отровни сокове в душата ми го подхраниха, та поникна и избуя.

А в ония години майка ми наистина се държеше с мен като с доведено дете, бях за нея живо нещастие и незаслужена обида от живота. Всъщност казвам тия неща в духа на едно приближение, а не като абсолютни истини. Защото тя нито ме ругаеше, нито ме биеше, нито ме оставяше да ходя гладен и гол. Когато се разболявах, а това се случваше твърде често, тя сядаше до леглото ми и понякога мълчаливо ме погалваше по косите. По-скоро аз бях за нея жалко същество (анемично, прегърбено, с издължени ръце и тънки като вретена крака), дете, заради което изпитваше срам, което се стесняваше да показва на гостите си и което сигурно будеше в сърцето ѝ смесено чувство от досада и жал.

Че майка ми се е стеснявала от неугледния ми вид и не е вярвала в бъдещето ми и че съм бил за нея божие наказание, лепнато върху честолюбие и като позорен печат, за тия нейни чувства започнах да се догаждам по-късно, вече като голямо момче. Като си мисля сега за отчуждеността ѝ към мен, чувство толкова неестествено за една майка, все ми се струва, че корените му трябва да се търсят най-напред в наследствените наноси на нейния характер. И по майчина, и по бащина линия тя беше наследила качества на силни духом мъже — едни, предани на земята, устойчиви в опазване на придобития имот, други, жадни за нови придобивки и за «големи удари», какъвто е бил например моят прословут

дядо Панко Паздерски. Тоя мой дядо, за да се обеси, преминал през две свои букови гори, за да отиде в третата си гора, л и п о в а т а. Там решил да сложи край на неспокойния си живот, сред липите. Всеки се беси на първия що-годе удобен клон, но моят дядо извървял дълъг и труден път, за да намери л и п о в о дърво. Тъй че в душата на майка ми не случайно е действувала тази тяга по «героичното»; и не само по героичното, но и по «благородното», защото никой няма да отрече, че липата е едно благословено благородно дърво.

Освен от наследени качества отчуждеността на майка ми е била подхранвана и от прочетени книжки, романчета и драми, където по страниците се подвизават герои, чистокръвни като расови коне. И не в последна сметка трябва да се прибави, разбира се, наличието на двата семейни лъва — Методи и Рафаил. Всеки от тях беше едно живо олицетворение на «силното» и «красивото» в света. В сравнение с тия два лъва аз й изглеждах без друго като дръгливо коте, достойно само за съжаление и навяващо досада.

ТАКА СИ МИСЛЯ СЕГА за онова далечно време. Аз обичах майка си болезнено, както могат да обичат само слабите, немошните деца, и колкото повече тя се чуждеше от мен, толкова по-болнаво силна ставаше моята любов към нея. Тази ненормална история във всеки случай не продължи кой знае колко. Като станах ученик в прогимназията, здравето ми започна бързо да се поправя, позаякнах, придобих, дето се казва, по-«редовен» вид. Не че станах хубавец или заприличах от малко на Методи и Рафаил! Нищо подобно. Но не бях вече убого и грозно същество, не предизвиквах възхищение с външността си, но и не отблъсквах. Тъй или иначе, промяната беше очевидна, хвърляше се в очите на всеки, който ме познаваше от по-рано, само майка ми сякаш не я забелязваше. Нейните хладни чувства към мен не се затоплиха дори с една десета от градуса, останаха си същите, но моите пренагорещени чувства към нея започнаха стремително да се охлаждат. Губеха от неестествената си жаркост, слизаха надолу до скалата на чувствителността, докато стигнаха най-после червената гранична черта на нормалната температура. Предишната обич остана в съзнанието ми като спомен от една прекарана кошмарна болест.

И тъй, позаякнал физически и душевно оздравял, аз престанах да се кося и да страдам поради майчиното си равнодушие, може би бях привикнал вече с него, а може би в това начално време на юношеството — момчешките години — други интереси и чувства бяха завладели вниманието ми; аз откривах всеки ден по една малка част от безкрайния свят. Имаше открития приятни, като онова съседско момиче с големите очи, по което въздишаше Методи. Моите изгледи за сприятеляване с него бяха никакви, затова аз се преструвах, че към тази малка част

от безкрайния свят не проявявам никакъв интерес. Аз открих, че моят сериозен и строг баща, който не търпеше думата му да се чупи надве и който в училище всяваше страх даже у най-виروглавите и непокорните, макар никого да не беше пребил, спрямо майка ми се държеше толкова кротко и отстъпчиво, че понякога даже на мен ми ставаше неудобно. Когато биваше за нещо несъгласен и застъпваше свое мнение, той не ѝ противоречеше направо, а търпеливо ѝ обясняваше, доказваше, увещава я дружелюбно, сякаш той беше ученикът, а тя — учителят и от нея само зависеше дали ще премине в по-горен клас. Това откритие беше учудващо, предизвикваше рояк от недоумения в момчешката ми глава, понякога се разстройвах, но в края на краищата вдигах рамене и си казвах, че баща ми е достатъчно голям и силен и нека той сам да се оправя и че не е моя работа и не ми отива да го уча как трябва да се държи.

Всяко откритие будеше любопитството ми, но не всичко, което откривах, ме вълнуваше, покрай много неща минавах мимоходом. Най-много се вълнувах от отношението на връстниците си, да съм сред тях като равен, да ме имат за пълноценен член на компанията им, да участвам в общите игри, а не да стоя настрана и само да гледам. Какво блаженство да ме попиташе някой от тях: «Ставри, искаш ли да направиш това и това?» или «Ставри, как мислиш, че трябва да се направи това и това?» Дори с един от тях въпроси да се обърнеха към мен, щях да се чувствам безкрайно щастлив.

Веднъж Методи ме посъветва:

— Като искаш да играеш с другите момчета, вземи, че напълни джобовете си с орехи и раздавай! Или пък вземи бучки захар, някои предпочитат захар. Само че не зная как ще си изпросиш от мама! Но трябва нещо да раздадеш.

Толкова се почувствах обиден и унизен от този съвет, че насмалко не се разревах. Помълчах малко, за да събера сили, после го запитах:

— А ти защо не раздаваш ни орехи, ни захар?

Изминали са почти четири десетилетия от деня, когато подхвърлих тази реплика (бяхме ученици от втори прогимназиален клас), но погледът, с който ме измери тогава моят брат, сякаш се е отпечатал в зрителната ми памет само преди някакви си четири минути — лежи

в съответна касетка, непокътнат от времето, съвсем нов. «Как се осмеляваш ТИ да ми задаваш такъв въпрос? — питаше с гръмотевична сила погледът на моя богоподобен брат. — Как смееш ТИ, дребосък, да се сравняваш с мен?»

Не отговорих с думи на тоя поглед, повдигнах пренебрежително рамене, сякаш аз бях богоподобният, а не той, и предоволен от себе си, дето не се разревах, обърнах му гръб.

Не дадох ни орех, ни бучка захар някому, но и момчетата от махалата продължаваха да не ме забелязват. От своя страна и аз се правех, че не ги забелязвам, разхождах се около тях, когато играеха, или лягах по гръб на тревата и зяпах небето, макар че то никак не ме интересуваше; по онова време още небето представляваше за мен наистина една «кръгла скука». Какво толкова може да види човек по небето?

Случваше се понякога да се домъкне и Рафаил — след като му омръзваше играта, разбира се. А на него в и-ко на тоя свят лесно омръзваше! Лягаше до мен и започваше: ето това облаче приличало на лодка от седеф, а онова там — на старец с брада. Насреща пък купестият облак имал вид на зъбчата кула. А небето, дето се синеело по средата, напомняло на едно бистро, ясно-синьо и бездънно езеро. Работите горе стояли така: братият старец излязъл уж да лови риба в езерото, а дъщеря му, Теменужка, хукнала с лодка по сините простори, за да търси Червената рибка. Тази рибка била всъщност един омагьосан юнак. И братият старец не бил старец, както трябва, а зъл магесник. Момичето пък не било негова дъщеря, а пленница, годеница на Червената рибка, тоест на добрия юнак. Такива глупости фантазираше Рафаил, като си въобразяваше сигурно, че ме интересуват и че го слушам. Неговите измислици нито ме трогваха, нито ме интересуваха, а приказките му слушах разсеяно, търпях ги, доколкото можех. Много ми бяха притрябвали разни облаци, кули и червени рибки! Вълнуваха ме игрите. И не че ми се играеше бог знае колко, а защото ми беше обидно да стоя настрана.

— Ето, виждаш ли — продължаваше фантазните си Рафаил, — Теменужка стигна с лодката си чак до средата на езерото! Там е най-дълбоко. Загледай се, без да

мигаш, и ще усетиш, че там е най-дълбокото. Там водата дори зеленее, не мислиш ли?

Не ми беше ясно защо трябваше да мисля, когато ставаше дума за гледане. И за какъв зелен цвят сънуваше! Колкото и да се вирах, не виждах никакъв зелен цвят. Небето е синьо, това знаят всички. Няма и не може да има зелено небе! Но си мълчах, тия неща не ме интересуваха и затова нямаше смисъл да споря и да приказвам.

— Сега Теменужка ще изрече трите вълшебни думи и Червената рибка ще изскочи из дълбините — продължаваше Рафаил. — Но и она старец там, на брега, и той не спи! Уж е излязъл да лови риба, но всъщност е дошел да следи Теменужка. Виж само как се вира! Не забелязваш ли, че му растат криле? Ей сега ще се превърне на граблива птица. . . Не, превръща се на мъгла.

— Защо на мъгла? — попитах го аз.

— Знам ли! — прозина се Рафаил. — Превръща се на мъгла, и толкоз. Магесниците са способни на всичко. — Той помълча някоя и друга минута и изведнъж изтърси отегчено: — Хайде да си вървим!

От нас тримата Методи обичаше игрите най-много. Той се вживяваше в играта, отдаваше ѝ се и същевременно изпитваше едно явно опиянение от самия себе си, от силата и ловкостта си, от хубостта, с която правеше всичко, и няма да сгреша, ако кажа — от първенството си. Именно от първенството си; това го опияняваше не на последно място. Но нека бъдем справедливи докрай — той биваше винаги **з а с л у ж е н о** пръв.

Също няма да сгреша, струва ми се, ако кажа, че Рафаил можеше да го надмине в много неща, стига да се стараеше и да проявяваше повече постоянство. Както отбелязах вече, той започваше игрите с жар, но те бързо му омръзваха, оттегляше се, обхванат от безразличие и скука в най-разгорещения момент. Той или се чувствуваше по-възмъжал от другите и затова лудориите му се виждаха безсмислени и лесно му омръзваха, или пък изпитваше непреодолимо влечение към уединение и фантазиране; ако дохождаше при мен в такива случаи, правеше го, защото аз бях «безобидна душа» и търпеливо го слушах.

Той имаше две страсти, които, завладееха ли го веднъж — и всяка поотделно, разбира се, — държаха го

изцяло, докрай. Тази страст, която и на мен беше по-близка и ми се виждаше по-сериозна, бяха ребусите и задачите по математика. (О, господи, и аз не бях от камък!) Казвам не случайно «математика», макар да изучавахме през ония години в прогимназията аритметика. Рафаил остана верен на страстта си да решава задачи до последния гимназиален клас. (Беше намерил университетски учебници и решаваше задачи по висша математика.) Но сега става дума за аритметиката. След като реши всичките задачи в учебника, започна да измисля свои. И какви условия измисляше само! «Ако злият магесник гони Теменужка през първите два часа със скорост два пъти по-голяма от скоростта, с която я е гонил през четвъртия час, пита се каква скорост е развивал през третия час, ако...» Теменужка и злият магесник бяха герои поне на стотина негови задачи. Втората му страст бяха книжките и фантазиите. За глупавото му фантазиране вече споменах, трябва да допълня само, за да бъде случаят съвсем ясен, че той кроеше измислиците си все по същия начин, взирайки се в синевата. През деня се улавяше за някое облаче, а вечерно време звездите и месечината му помагаха, слушаха го и послушно се превръщаха на какви ли не представители на магьосническия и животинския свят, сред които тържествено се разхождаше вездесъщата Теменужка. Дори аз, който тайно презирах всички видове земни и небесни измишльотини, понякога се забравях и задавах въпроси, недостойни за едно сериозно момче, заради които сетне се червях.

Колкото до книжките... Ако страстта му към измислиците съдържаше примерно сто огнени единици, то страстта му към книгите съдържаше хиляда. Той четеше денем, нощем, на лампа, на месечина — по всяко време, когато не измисляше и не решаваше задачи. А у нас имаше какво да се чете, нашият дом в това отношение беше богат, притеснени понякога за брашно и боб, ние бяхме доволни и предоволни откъм четиво; живеехме сито.

Не бих могъл да кажа, че Методи изпитваше острия и неудовлетворим Рафаилов глад за книги, но и той четеше доста. Гледах и аз да не остана много зад тях, попрочитах по нещо. Казвам «по нещо», защото на мен не ми допадаха приказките, дори приказките от «Хиля-

да и една нощ», не можех да търпя разните царкини-лебеди, царкини-слънце, не обичах и тъжните разкази за кибритопродавачките, дето на Нова година замръзвали пред прозорците на богаташките къщи. Затова пък много ми харесваше Робинзон Крузо. Съкратеното издание за юноши бях научил почти наизуст.

А СЕГА ЩЕ СТАНЕ ЯСНО защо разказвам всичките тия истории, биографии и случки от онова далечно време.

Беше краят на март, времето на горняка, както у нас наричат югозападния вятър. Горнякът докарваше облаците и влагата, той предизвикваше честите превалявания, той измиташе небето като с метла и караше младото слънце весело да се смее. Той гонеше нашите черкми и ги издигаше на възбог.

И тъй, работата се завъртя около черкмите и тоя вятър, на който ние му викахме «горнякът».

— Ето — каза ми веднъж Методи, — решили сме утре да се надпреваряме с черкми и аз ти предлагам да си опиташ късмета. Тука може и без голяма сила, защото хвърчилото го гони вятърът, от тебе се иска само да го поведеш!

— Трябва да си направя хвърчило! — казах аз.

— Не бой се! — потупа ме покровителствено по рамото Методи. — Аз ще ти дам моята черкма, да гледаш от нея!

— Хубаво — казах аз. — Така ще ми бъде по-лесно!

— Само че няма да я правиш съвсем същата! — предупреди ме Методи. — Ако я направиш съвсем същата, един от двамата ни ще трябва да излезе от играта. Всеки участва в надпреварата със с в о я черкма!

— Моля ти се! — казах аз. — Защо ще ти взимам черкмата! Аз ще скроя такова хвърчило, което да се различава по много работи от твоето. Ще измисля нещо съвсем друго.

— Съвсем друго не може — каза Методи.

Неговата черкма наподобяваше някакъв петоъгълник, аз направих моята да прилича на шестоъгълник, като с пергел и линия изравних всички ъгли и страни.

Опашката на Методиевата черкма беше произволна на дължина, моята беше равна на сбора на шестиях страни. При Методи нямаше ред и зависимости, при мен всичко беше в строг порядък и геометрически зависимости. Едно вътрешно предусещане като да шепнеше на ухото ми, че аз непременно ще спечеля победата. Дори ми дожаля за Методи. Толкова ми дожаля, че с риск да издам инженерската си тайна и да загубя преимуществото си на предстоящото състезание открито го запитах защо не е спазил никакви пропорции при кроежа на своята черкма и не мисли ли все пак да поправи нещо, па макар и в последния час.

Тоя път той не се усъмни в моята добронамереност, изглежда, не ме заподозря, че искам да се сравнявам с него, грях, който най-малко на мен, сгърбения, можеше да прости; той просто сметна, че съм толкова наивен, колкото и неугледен, затова се задоволи да ми отговори с една безкрайно снизходителна усмивка и без да изрече дума, ми обърна гръб.

Пък аз си рекох, че ще си плати за надменността, и тържествено понесох черкмата си към полето. По пътя настигнах Рафаил, който само преди половин час беше открил в хамбара своята миналогодишна черкма. На негово място аз не бих посмял да се показвам пред света с такъв парцал. Това негово хвърчило нямаше никаква форма, нито беше триъгълник, нито четириъгълник, а над всичко отгоре една от рамките му беше счупена. За тоя парцал беше закачена безумно дълга опашка, която той нарочно оставяше да се влачи подире му.

Като се изравних с него и си давах вид на момче, което е свикнало да участвува във всички видове надпреварвания и от три участия например в две е печелило първото място, позасмях се и му подхвърлих:

— Не се ли боиш — рекох му, — че някой може, без да ще, да настъпи опашката на твоя змей? — Той беше винаги внимателен и добър към мен и защо поисках да му се подиграя тогава, и до ден днешен не мога да си обясня, както трябва.

— Знаеш ли защо направих толкова дълга опашка? — усмихна ми се той така благо и топло, че ми стана дори гузно, сякаш ме бяха уловили да преписвам на класно упражнение. — Ами за да прилича моята черкма на опашката звезда!

— Брей! — казах аз и за да остана в ролята си на оно-ва момче, което от три надпреварвания печелило винаги две, зацъках с език: — Цъ, цъ, цъ! — Но както цъках, в същия миг почувствувах, че тази роля не е за мен, че тя не съответствува на моя ръст, по същия начин, както не биха ми съответствували и Рафаиловите дрехи, ако речех да ги облека.

— Ти виждал ли си опашката звезда? — попитах, за да изляза от неудобството си.

— Не съм виждал, но ми се струва, че тя е т а к а в а! — отвърна Рафаил и кимна към черкмата си. И след малко добави: — Затова се наричат о п а ш а т и.

Бях сигурен, че в паузата, която направи, той беше помислил за нещо, което не се връзваше с небесните чудесии и със звездните изобщи, и че това нещо не беше твърде весело, защото по лицето му се плъзна лека сянка и от онази топла и блага усмивка не остана никаква следа.

Улицата, която извеждаше на полето, сякаш се отваряше изведнъж; до самия ѝ край се пречкаха криви плетища, клонати орехи и стари сливаци, та просторът изглеждаше затулен и по-нататък като че ли нямаше свят. Тя се отваряше внезапно, в самото си устие, и човек, който за първи път дохождаше на това място, оставаше удивен — тясната и крива уличка, дето сънливо се промъкваше между два реда почернял плет, див бърз и трънлив къпинак, изскачаше с един скок на открито море. Ширеше се пред погледа огромна равнина, захлупена откъм север от небето, украсена на северозапад със самотната синя пирамида на Връшка чука и надиплена на изток с ниски и заоблени хълмове. Из тоя зелен простор лудо препускаше горнякът.

Дотук всичко вървеше добре, крачех бодро и гледах самоуверено пред себе си, дори се стеснявах мъничко, защото ми се струваше, че много от момчетата, които бързаха за полето, поглеждат към моята черкма със завистливи очи. И в същото време се стараех да поизостана от Рафаил, незабелязано, разбира се, за да не го огорча. Срамувах се заради тая ужасна и смешна опашка на неговото хвърчило. Освен че беше два пъти по-дълга от най-дългата опашка, каквото можеше да се измисли (правилото изисква дължината на опашката да е равна на сбора от двата диагонала), тя беше накичена с

шарени хартийки и приличаше на ония книжни завъртки, с които учителите украсяват салона, когато дават вечеринка. Каква ти опашка на хвърчило!

Дотук всичко вървеше добре, но като излязохме на края на улицата и онова поле се отвори пред очите ми толкова голямо, че аз се усетих изведнъж като някаква сламчица, дето вятърът ей сега ще отвее, а самият този наш горняк така писна и забумтя в ушите ми, всичкото ми самочувствие сякаш се изпари за един миг, а една невидима ръка като че ли ме притисна към земята и в коленете ми прималя. А пък народ — толкова народ беше се насъбрал около последния ред на плетищата, като да се откриваше събор, и само една музика дето още не беше почнала да думка и гърми.

Намерих едно по-усамотено местенце, отпуснах се на тревата и си казах, че това не е работа за мен, не бях привикнал на състезания от тоя род; помислих си, че ще се съберем най-много десетина момчета да пуснем черкмите си, а тук се беше стекло цялото училище, че имаше дори учители и други сеирджии.

Повече от час продължиха приготовленията, изпробванията, закрепването на опашките, «прогонването» на кълбетата и макарите, да не се сплетат някъде кананите и връвчиците. Най-много запалянковци се въртяха около Методи и Рафаил.

При мен никой не идеше поради причини, които и сега не проумявам; може би от възмущение съм бил пребледнял и съм имал много изплашен и жалък вид. Отминаха ме дори момчетата от съседските къщи, които иначе доста ми се подмазваха било за бучка захар, било да им реша задачите по аритметика. Отминаваха бързо, сякаш се бояха да не им поискам нещо. А пък те бяха деца по-сиромашки от нас, какво можех да им искам!

Не ме болеше кой знае колко от невниманието на чуждите, ухапа ме по сърцето безразличието на моите братя, леденото им бездушие, това незачитане, сякаш не им бях брат, нито близък, нито дори познат! Така ми беше мъчно, че ми идеше да се обърна с лице към земята, да зароя глава в избуялата моравка и да рева, докато остана без сили. Но аз рядко плачех, а когато се случеше, гълтах сълзите си, стисках зъби не поради срам някакъв, а защото не исках да доставям удоволствие комуто и да било със своя плач.

По едно време видях Рафаил да се задава към мястото, където лежах, зарадвах се, като че ли слънце изгря в душата ми, и не усетих как скочих на крака. Ето, рекох си, най-после се сетиха, че съм им брат! Сега ще ме повикат при тях! Но Рафаил не идеше за мен, а беше се запътил към един свой приятел, който стягаше черкмата си десетина крачки по-настрана. Като наближи, той извърна глава, но не ми се усмихна, както правеше обикновено, а с един направен глас ми рече сухо, без да се спира: «Защо не идеш да си легнеш по-надалече, не видиш ли, че на това място и ние ти пречим, и ти ще ни пречиш?» И отмина.

Това беше преломният момент в моя живот. Но тогава аз съвсем не съзнавах, че изобщо е настъпил някакъв преломен момент, само почувствувах, че в душата ми нещо се прекърши и мигновено изсърхна. Сега зная, че онова, дето беше се прекършило и изсърхнало, е било чувството ми към моите братя.

Е, това чувство не беше кой знае какво, аз не зная дали то изразяваше една истинска обич, или пък само наподобяваше някаква обич. Но каквото и да беше, то се прекърши и изсърхна. Затова, като видях Рафаил да се отдалечава, отново да се връща на мястото си, при Методи, в душата ми като че ли лумна отровен пламък от озлобление и аз скръцнах със зъби: «Трябва да ги надмина на всяка цена тия двамата, на всяка цена!» На полето бяха излезли най-малко петдесетина момчета, петдесет съперници, които ми предстоеше да надвилям, но аз виждах само ония, двамата, изгрях от желание да надвия само тях. Другите не ме интересуваха вече.

БРАТ ДА ВЪЗНЕНАВИДИ братята си и да се озлоби срещу тях заради някакво си състезание с хвърчила — ще се учуди някой, — та това изглежда почти невероятно! Е да, би изглеждало почти невероятно, но при едно предварително условие — че до тоя момент, тоест до деня и часа на състезанието, братът, за когото става дума, е обичал братята си с една постоянна, истинска обич, неподядена от страданията на усамотението и от изкушенията на завистта. При мен нещата, както отбелязах вече, бяха подредени в тъкмо обратен ред. Аз не можех да обичам с цяло сърце, както в ранните години на живота братът обича брат си, защото монте братя заемаха първенстващо положение в семейството, а аз се тулех на втори план, макар да не се мислех по-лош от тях; защото майка ми се чуждееше от мен, недъгавия, заради тях, блестящите с хубост и сила; защото благото състрадание на Рафаил ме съсипваше точно толкова, колкото и надменното великодушие на Методи. Казано с езика на химията, тия мои нещастия бяха бомбардирали молекулите на братското ми чувство, разбили бяха формулата му и на края, в оня «ден на черкмите», на мястото му беше избуяло едно ново чувство, някакъв «изотоп», вероятно на ненавистта.

Малко време след като Рафаил ме предупреди, че трябва да се оттегля от състезанието, той говореше, разбира се, и от името на Методи, трима барабанчици от духовата музика на училището забиха тържествено вълчавите барабани. Нашият учител по гимнастика Вълчо Гергов, подофицер от Първата световна война, който имаше коса, щръкнала като свинска четина, и силно из-

вит орлов нос и затова приличаше веднъж на разлютен вълк, а друг път на хищна птица, излезе напред, склочи по войнишки крака и разпери ръце. Това означаваше, че всички ние трябва да се наредим пред него в една редица. Настана тутакси ужасна бъркотия, сякаш горнякът наду бузи със стократна сила и ни помете до един към онова място на поляната, където страшният човек стоеше с разперени ръце, като разпънат на невидим кръст. Хукнах и аз нататък, удивен, че всички бяха съобразили изгодата, която се откриваше за черкмите им, ако се наредят по към средата — там вятърът духаше най-силно, беше му най-широко. Но твърди лакти и рамене, по-яки от моите, препречваха пътя ми — кой ли не се бореше за по-удобно място! — и когато бъркотията започна да утихва, аз се видях изблъскан до плетищата, които ограждаха сливаците на най-издадената към север раховска махала. Дали защото веднага се досетих за неензгодното си положение, или беше от тичането и блъсканицата, една тъпа болка ме натисна от двете страни на кръста, а пред очите ми заскачаха червени и морави колелца. Това състояние бях изпитал вече на класно упражнение по български език. Думите не идеха, броевите минути течеха, обхващаше ме ужас, че звънецът ей сега ще удари, и тогава тази болка се появи и пред очите ми пръкнаха червените колелца. Но това трай няколко мигновения, аз се окопитих и думите отново изскочиха в паметта ми, и всичко се подреждаше според правилата, на които ни учеше нашият учител по български език: 1/4 увод, 1/4 заключение и 1/2 умерено изложение, добро съчинение.

Вълчо Гергов наду подофицерската си пищялка и на мен ми се стори, че пронизителният ѝ писък разсече света на две половини, както остър нож разсича узряла любеница. Ох, как ненавиждах в душата си тоя човек! Татко го наричаше «копой», но аз си мислех, че той е стократно по-лош. Нашият Рашко беше звяр, откъснеше ли се от синджира, можеше да удави човек, но в сравнение с Вълчо Гергов той беше истински ангел. Подофицерът ме презираше открито и често си правеше с мен грозни шеги, като ме караше например да скачам на височина толкова, колкото и насън не можех да скоча, или да се надбягвам с най-бързите момчета от класа. Момчетата обикновено взимаха преднина пред мен, всичко

живо се смееше и ми се подиграваше и аз потъвах в змята от унижение и срам. Имало е минути в тия часове по гимнастика, когато горчиво съм съжалявал, че съм жив, колкото и да изглежда това чувство странно за мене дванадесет години. Такива бяха отношенията ми с Вълчо Гергов, но в оня момент, когато той наду стражарската си свирка, аз не мислех за него, не ме интересуваше, не исках да го зная, само една мисъл и една цел имах в главата си — да надмина братята си, моята черкма непременно да се издигне над техните черкми.

И тъй, аз се втурнах напред и бързо започнах да размотавам макаратата, на която беше навита връвта на моето хвърчило. Но колкото и да тичах напред, колкото и бързо да размотавах макаратата, проклетата черкма не искаше в никакъв случай да се издигне нагоре, към небесата, където ѝ беше мястото, а се влачеше подире ми като замаяна, на един-два метра над главата ми, сякаш само за нея нямаше вятър. А вятър имаше, и още какъв! Усещах как ме блъскаше по лицето и виеше ту издебело, ту изтънко и същевременно ме отгласкваше назад с огромни и невидими лапи. Какъв вятър беше, още го чувам да реве и да бучи в ушите ми!

Моята черкма изглеждаше направена не от хартия, а от тенекия. Докато другите излитаха на възбог и теглеа до скъсване каналите си и се люшкаха тържествено в синевата, смалени като човешка длан, моята черкма се заплете безпомощно и най-позорно в клонците на една слива; летвичката, за която беше вързана връвта ѝ, се откъсна и аз, както тичах и преплитах крака, на часа забодох нос в тревата. Стори ми се, че вятърът изведиъж замира и светлината на деня угасна като духната свещ.

ТОЯ СЛЕДОБЕД аз изпитвах към братята си безумна омраза. Особено спрямо Рафаил. Дали защото в жилите му течеше чужда кръв, или задето черкмата му се издигна най-високо, над всички други черкми — него просто не можех да търпя. Срещнех ли очите му, завиваше ми се свят. Ако омразата можеше да убива, Рафаил щеше тутакси да се пресели на оня свят, ако имаше начин да се превръща човек в пепел, от него щеше да остане само една жалка купчинка. Господи, как ги мразех, как ги ненавиждах тоя ден!

Но нали всяко чудо трае «три дни» — мина някое време и омразата ми завехна. Те не станаха по-близки на сърцето ми, както впрочем никога не са и били, но вече не желях смъртта им, а срещнех ли очите им, не ми се завиваше свят. Пък и в къщи въздухът като че ли се поизсветли около мен. Никой не отваряше дума за оная случка, братята ми приказваха за всичко друго, само не за черкми. Майка ми най-неочаквано се разнежи, уши ми ризка с «шилерова» яка, такива ризки тя шиеше само за Методи, а баща ми прескочи до градчето. Н и ми донесе оттам подарък хубава самописка. В училище подигравките не секнаха толкова бързо, какви ли прякори не ми измислиха, но дойде Великден и главните подигравчини се унесоха в игра на ашици. Забравиха ме, както ме бяха забравяли често до тоя ден.

Одеве споменах голяма дума, казах че «денят на черкмите» беше изиграл в моя живот ролята на един «преломен» момент. Струва ми се, че не съм сгрешил. Сега, когато премислям живота си и търся да открия защо съм тръгнал по еди-какъв си път, а не по друг път, и какви причини ме доведоха в края на краищата до тази тъжна равностетка — «денят на черкмите» се откроява в

съзнанието ми наистина като един «вододелен» момент. Преди всичко тоя ден не беше случаен в моето детинство, той беше най-редовен и ако става дума за преживелици, не се различавахе кой знае колко от другите ми «редовни» дни. В такъв случай с основание може да се запита защо смятам за «вододелен» тоя именно ден и каква всъщност преломна роля е изиграл той в моя живот?

Както казах вече, аз успях истински да мразя моите братя само няколко часа, след това омразата се отля от душата ми, както се оттича вода, придошла по време на краткотрайна буря. Остана подире ѝ следа от кал, в която бяха се омесили чувства на неприязън и горчивина, на враждебност и озлобление, и не зная още какви други неприятни чувства, но тази смесица, колкото и да изглеждаше грозна, не беше дори трета братовчедка на омразата. И така аз не обичах братята си, нито ги мразех, но от тоя ден нататък н а м р а з и х всичко онова, което те о б и ч а х а, възненавидях начина им на живот, развлеченията, удоволствията им, навиците. Намразих игрите им, приятелствата, книгите, думите, които им бяха любими, картините, които харесваха. Като намразих начина им на живот, аз изпитвах едно дълбоко вътрешно удовлетворение, сякаш си отмъщавах за всичките обиди, пренебрежения и покруси, които бях преживял заради тях, и сякаш превръщах на нула, на нищо всичката им хубост и сила, превъзходството, което имаха над мен. А като си избрах начин на живот, обратен на техния, аз изпитвах пак едно дълбоко вътрешно удовлетворение, защото доказвах на себе си и на целия свят, че имам свой живот, свой вкус, че мога да правя каквото ми харесва и че не завися от тях.

Те обичаха махленските компании и шумните игри — аз започнах да се усамотявам, да избягвам връстниците си, да се уединявам в някое тихо кътче и да си играя сам. Събирах ситни камъчета, избирах равно място и си правех разни геометрични фигури или сядах край огнището и с пръчица ровех в пепелта. Издигах си от пепел квадратни площадки и върху тях построявах пирамиди, а до пирамидите иззиждах малки кубчета. Кубчетата представляваха замъци и в един от тия укрепени домове с плоски покриви живеех аз. . .

Да, ето че това многоточие не е случайно. Кой съм аз, кои са съседите ми и какви хора живеят заедно с

мен — мислех над тия въпроси и все не успях да измисля нещо, което би ме задоволило поне отчасти. На края предоставях долния етаж на майка ми и на баща ми, за братята си дори не помислях. Изкачвах се на тавана, облягах лакти върху перваза на едно тясно прозорче и оттам наблюдавах владенията си. Не се мяркаше никъде жива душа. Трябваше да извикам някого, да покана някого, но си казвах, че има време, пък и не знаех кого да повикам. Във всеки случай не се чувствах зле. Сивото безмълвие на тоя свят от тригълници и кубове не ме правеше весел, но не ме и подтичкаше. Можех да си стоя в моята кула и да гледам от прозореца поне сто години.

Братята ми обичаха да четат. Любими автори на Методи бяха Майн Рид и Карл Май и още неколцина от тоя род, които съм забравил. Рафаил четеше «Клетниците» от Виктор Юго. Библиотеката на баща ми беше богата главно с публицистична литература, с разни научни издания из областта на естествената история и икономическите науки, но се намираха в нея и няколко стихосбирки и десетина разпарчалосани томчета с романи от Горки, Дикенс, Толстой и други двама-трима известни писатели, чиито имена съм забравил вече. Та по времето, за което разказвам, и аз попрочитах по нещо от Майн Рид и Юго, далече не така страстно като братята си, но четях, за да не изоставам от тях. След «деня на черкмите», като намразих всичко, което обичаха братята ми, намразих и художествените четива, и не как да е, а с омраза дълбока и тържествуваща. Аз изпитвах и от по-рано една стаена ненавист спрямо тия книги, по чиито страници препускаха дръзки смелчащи, яхнали полудиви коне, свистяха стрели и куршуми, ревяха лъвове, подвизаваха се следотърсачи, трапери, ловци на бизони; красиви момичета въздишаха по своите прославени и непобедими възлюбени. Ненавиждах тия книги, защото в тях се разказваше за герои, които по сила и хубост се родееха с моите братя, а от тях ми беше дошло до гуша. При това героите бяха обичани от очарователни девойки, бледолики или креолки, а мен не ме поглеждаше нито едно раховско момиче. В други пък книги се разказваше за страдания и мъки, за тъжни детски преживелици, за една кибритопродавачка например, която замръзнала от студ на улицата, докато гледала през един прозорец

как богаташко семейство посрещало Нова година. На мен ми беше до насита тъжно, за да притуриям към собствената си неволя и други неволи, описани в книгите. Затова аз изоставих художественото четиво. Дори го изоставих с удоволствие и с едно тържествуващо удовлетворение. Бяха от един свят, в чието великолепие оглеждах нищожеството си (колко жалък бях в сравнение с тия бледи бури-ловци, които шетаха из джунглите на Южна Африка със същата сигурност, с каквато аз се разхождах из бащиния ми сливак!). Спасявах се от един свят, който имаше и опака страна на великолепие то си (клетниците, кибритопродавачката) и в чието тресавище от мъки моята лична мъка се помножаваше на сто. Не, слава богу, че намразих начина, по който живееха братята ми! Не ми трябваха нито компаниите им, нито книжният им свят!

Имах си моята кула и оттам можех спокойно да наблюдавам света и да кроя планове си за бъдещето, без някой да ме смущава или да ми натрапва собствените си идеи.

НО ИЗЛЕЗЕХ ЛИ от кулата си, напуснех ли безлюдното си царство от триъгълници и кубове, тутакси засядах пред червения шкаф в голямата соба, той ме мамеше непреодолимо с книгите си, както черницата в нашата градина привличаше с неотразима сила врабците. И понеже бях се зарекъл да не се докосвам по никакъв начин до книга, която съдържа художествени четива, взех да разлиствам речници и справочници, политически брошури и популярни изложения по въпросите на естествените науки, пожълтели списания от времето на Първата световна война. (Тогава все още нямаше «втора»; втората щеше да дойде след пет-шест години.) Отначало, впускайки се в пределите на тая строга и полустрога литература, имах чувството, че изкачвам Черноглав с торба камъни на гърба си, че ям гозба, която не мога да преглъщам, но постепенно привикнах — понякога разбрал, в повечето случаи недоразбрал или непроумял нищо, — продължавах упорито това изкачване с торбата камъни на гърба си, а Черноглав все растеше и все повече се извисяваше към облаците. Нямаше изгледи някога да стигна до билото, но пък самото катерене започна да ми харесва.

Веднъж, беше през лятната ваканция, наесен постъпвахме гимназисти, в къщи пристигна Теменужка. Не бях я виждал от деня, когато ни раздадоха дипломите, месец беше изтекъл най-много, а ми се стори някак си д р у г а, по-различна от онази Теменужка, която срещях през междучасията на двора или в училищния коридор. Разбира се, по онова време и на ония ми години не бях в състояние да забележа в какво се състоеше промяната, но почувствувах, че през вратницата минава и пристъпва по пътеката не онова девойче, кое-

то немирниците закачаха и дърпаха понякога за плитките, а една истинска девойка, която, макар да ми беше връстница, изглеждаше по-зряла и необяснимо как, по-голяма на години от мен. Тя носеше бяла блузка, поопъната вече на гърдите, а басмената ѝ синя пола едва стигаше до помургавелите ѝ от слънцето колене. Като я гледах да пристъпва малко неуверено по пътеката, излязох на пруста и подвиквах на кучето, макар че то нямаше изобщо намерение да показва зъби, а беше върнано, при това и със синджир. Но аз му подвикнах, както правеше това баща ми, когато идеха желани гости, после кимнах на Теменужка да се не бои и я поканих да седне на миндерчето, кротнато под стряхата на пруста. В къщи нямаше никого, баща ми и братята ми бяха излезли на къра да покосят люцерна, майка ми пък се беше затирила при своите. Беше тихо, отникъде не идеше ветрец, напечените от пладнешкото слънце бързови храсти и жълтнали се покрай плетищата лайкучки пълнеха неподвижния въздух със стипчива и сладка миризма.

— Дошла съм за Рафаил! — сякаш побърза да ме предупреди Теменужка. Тя изрече лениво предупреждението си, съвсем безстрастно, но очите ѝ, със зеници, тъмни като бързови зърна, живо и неспокойно зашариха около мен.

— Рафаил го няма в къщи — казах аз.

— Е, жалко! — повдигна рамене Теменужка. После попита: — Ами Методи?

— И него го няма! — поклатих глава и се усмихнах, макар че не ми беше до смях.

— Рафаил ми трябваше! — каза натъжено Теменужка.

Само аз не ѝ трябвах и само от мен не се интересувахте!

— Иди на Панковото бранище — рекох заядливо, — там ще го откриеш!

— Ама че си и ти! — възмути се искрено Теменужка. — Та дотам има повече от два часа път!

— Твоя работа! — казах аз и се престорих, че никак не ме е еня нито за нея самата, нито за нейния Рафаил.

— Беше ми обещал, че ще ми даде една книга! — упорствуваше Теменужка. Тя въртеше разговора като че ли нарочно все около тая тема, за да ме ядосва.

— Коя книга? — попитах, макар че бях решил да си мълча.

— Е д н а книга! — повдигна рамене Теменужка и на мен ми се стори, че тя вътрешно се изчервява. Но изглежда, че се заблуждавах, защото тя ненадейно и съвсем без причина прихна да се смее, като гледаше не мен, а кучето. Кучето пък от своя страна не даваше никакви основания за смях, защото си спеше съвсем спокойно и невъзмутимо, както се беше свило на кравай. — Оня ден — започна Теменужка, като изведнъж и много майсторски беше направила една угрижена физиономия, — оня ден — каза тя — прескочихме до Н за ученическа униформа. Нали приближава време за гимназията! Мама предупреждава, че месец септември утре ще дойде, а тогава кое по-напред! Затова прескочихме до Н, но знаеш ли какво стана? За мен не се намери подходяща униформа! Блузките са ми тесни, тесни, а полите — къси, стигат ми ей дотук — показва тя, като подръпна малко полата си нагоре. — Може ли да се ходи с такава пола, нали е срамът?

Направи ми потресавашо впечатление кожата над коленете ѝ — тя беше млечнобяла, дори повече, ослепително бяла. Като че ли от коленете надолу Теменужка беше обула някакви съвсем тъмни чорапи.

— Интересно! — казах аз.

— Ами! — усмихна се снизходително Теменужка. — Няма нищо интересно. По-едра съм, и това е. Ще ми шият униформа при една модна шивачка. Но май че и с твоите братя ще се случи същото! — възкликна тя и сякаш се зарадва на откритието си. — И те не са по мярката, особено Методи!

Ох, дотегнаха ми тия мои братя, измъчваха ме дори когато не си бяха в къщи! Нацупих се и извърнах глава, загледах се в кучето.

— Само да му подсвирна едва-едва, и той тутакси ще скочи като бесен — рекох на Теменужка. — Искаш ли?

— Какво ти е дошло наум? — сепна се Теменужка.

Не ѝ отговорих, умълчах се. Имаше ли смисъл да приказвам — за нея бях едно нищо, една нула.

— Рафаил ми спомена веднъж — рече тя и ме побутна с лакът, сигурно си мислеше, че съм се одрямал, — спомена ми веднъж, че напоследък си чел много интересни книжки. Аз ще ти кажа, че Рафаил има много

добро мнение за теб, въпреки че не ти е рожден брат. Да бях на твое място, щях много да се гордея, че имам такъв брат като Рафаил. Просто ти завиждам! — Тя помълча, сякаш искаше да си припомни за какво собствено ме беше заговорила, и попита: — Е, и какви са тия книжки, дето ги четеш напоследък?

— Ами различни! — казах аз. — Теб какво те интересува?

— Честна дума, че ме интересува! — настоя Теменужка.

— Оня ден прочетох брошурата «Синдикалното движение в България».

— А-ха! — кимна Теменужка. Сетне отново запита: — А друго какво четеш?

«Половият въпрос» от доктор Форел» — щях да изтърся.

Но си замълчах. Дали защото нищо не беше останало в главата ми от прочетеното, или защото ми се стори, че каквото и да приказвам, все едно, в нейната глава няма нищо да проникне, замълчах си и струва ми се, че постъпих добре. Стана ми тъжно, а после такава пустота почувствувах около себе си, сякаш целият свят се беше отдръпнал от мен. Тази пустота започна бавно да навлиза в душата ми и да я настила, както мъглата настилаше през късна есен долищата под Черноглав и Бабин нос. Всичко се изпълни със студена и сива мъгла. Дочух в тишината Теменужка да казва «довиждане», но дали ѝ отговорих, не си спомням. Пък и да не съм ѝ отговорил, какво — за нея това нямаше никакво значение.

СЕГА ЗНАЯ, че някогашната ми доброволна изолация от света на книгите не е била чак толкова противоположна на духовната ми нагласа. И преди оня конфликт с братята ми аз не четях с голямо усърдие, а и днес, когато братята ми не играят особена роля в моя живот, аз пак не изпитвам почти никакво влечение към художественото четиво. Казвам «почти», защото понякога правя опити да се приобща към любителите на «изящното слово» било с надежда да поукрася всекидневното си, било заради слуховете, които и до мен стигат, че хората на науката уж проявявали интерес към изкуството. А може би в това «почти» се оглеждат, макар и съвсем бегло, някои наследени мионовски черти. . . Тъй или иначе, случваше се да си купя от книжарницата на площад «Славейков», когато живеех в София, или от централната н-ска книжарница, откакто съм в Н, по два-три романа наведнъж, та ако четенето не потръгне с единия роман, веднага да го замествам с втория или с третия, както ми дойдеше на ръка. Или зачитам разкази, поместени в списанията, които прелиствам по навик вечерно време. Трудно! Четенето не върви. Не върви нито с романите, нито с разказите, защото едно натрапчиво чувство, че «н я к о й с и» ме залъгва с измислици, с измислени хора, с измислени истории, спуска сякаш перде пред очите ми. Не обичам измислиците. Измислиците действуват върху човешкия разсъдък като опиати. Дори по-силно. Наляга ме скука, вниманието ми се разсейва, изведнъж се улавям, както държа книгата или списанието в ръцете си, че си мисля за свои неща. А над научен труд мога да седя с часове, да будувам до среднощ и да се чудя на края как толкова бърже и незабелязано е отлетяло времето.

Естествено и зад научния труд наднича един «някой си», с когото не съм винаги съгласен, с когото дори често споря, но ние двамата с него имаме общ език и се разбираме добре. Нашият език, това са логическите категории, а истините, за които спориме, до една могат да се премерят и претеглят, всяка от тях може да се изрази било с химическа или с математическа формула, а най-сложните, най-загадъчните, най-недостъпните за нашите триизмерни зрителни представи — само със съответни уравнения от най-висш алгебричен разряд. В художествените книги, колкото и благоразположено да гледаме на тях, главното са чувствата. Аз нямам особени основания да изпитвам благоразположение към чувствата, защото през детските и юношеските си години, когато човек най-силно «чувствува», аз бях доста нещастен. Поне до момента, в който реших да се затворя в своя собствена, недостъпна за другите, геометрична кула. Но независимо от моя частен случай чувствата са в ъо б щ е неблагодарен товар за човека. Каква полза от тях, бих попитал? Без висша алгебра човек не може да построи, да речем, един железопътен мост, през който влаковете да минават над реки и пропасти; без индустриална химия съвременният човек би тръгнал гол и бос; кой ще го учи да създава изкуствени материали? А чувствата струват толкова, че понякога погубват човека, карат го да пиянствува, да убива, да занемарява работата си, да се преструва и да лъже. Но ще кажат някои: ами добрите чувства? Чувството например, което кара работника да издига барикади и да стреля от тях? Е добре, аз пък казвам, че работата на добрите чувства може да върши отлично разсъдъкът на човека. Ако разсъдъкът правеше барикадите, щеше да бъде спестен доста човешки материал.

През една дъждовна вечер, преди месец и половина, струва ми се, зачетох, за кой ли път, един доста понашумял напоследък роман, но четенето не вървеше и не вървеше, на няколко места от текста се улавях, че мисля за свои си работи, а моите работи по онова време вече се търкаляха по нанадолнището, н-чани пилеха гвоздеите, с които се готвеха да ме приковат на позорния кръст. Жена ми, забелязала, че чета разсеяно, захвърли възмутено списанието, което разглеждаше, и горчиво ме упрекна. Тя ми каза, че аз съм бил всъщност един «безчувствен»

човек. Защото, поясни тя, само човек със заляняла чувствителност може да дреме над такъв вълнуващ роман. Сетне, като видя, че тия нейни думи ми направиха впечатление, тя добави: «Някои оправдават залянялата си чувствителност с многото работа, която вършат, с прекалената си служебна заетост. Според мен това е едно жалко хитруване и нищо друго!»

Очевидно тия камъни тя хвърляше в моята градина, защото аз рядко се завръщах от заводите, преди да стане осем часът.

— Чувствата са последното нещо, което ме занимава — казах аз, като оставих внимателно романа на масичката, — и най-последното нещо, заради което бих започнал да се оправдавам!

— Човек би помислил, че ти наистина се гордееш с безчувствието си! — възмути се жена ми и лицето ѝ пламна, червенина се разля дори по врата ѝ. — Въпреки — продължи тя, гледайки ме втренчено, сякаш търсеше да открие в очите ми свой таен съюзник, — въпреки че у теб е останало н е щ о все пак!

Нещастната! Трудно ѝ беше да се примири с мисълта, че живее с напълно безчувствен човек. Беше обидно за гордостта ѝ.

— Е — засмях се аз, — може нещичко да е останало в душата ми, но то е толкова нищожно, че за него не си струва да се приказва. И ще ти кажа още — изведнъж ме беше обзела безпричинна и неочаквана злоба, глупава, разбира се, — че аз безкрайно съжалявам, ако в душата ми се въргалят заедно с другите вехтории и остатъци от тая вехтория, чувствителността!

— Човек не трябва да се гаври със свети неща! — каза студено жена ми.

— Свети, вятър! — махнах презрително с ръка. — Това са думи, навейани от литературата. Ако живеехме във времето на приказките — казах аз — и моя милост имаше честта да бъде Велик магесник, знаеш ли какво щях да направя, за да стане нашето общество още по-щастливо? Де ще знаеш! Щях да заповядам на най-великия кибернетик да измисли м о д е л на човек, който да притежава гениална способност да разсъждава, но да не изпитва желание н и т о да се смее, н и т о да плаче.

— Нещо като биологичен робот, човек-киберг? —
киза жена ми.

— Може би човекокиберг — кимнах аз. — Тоест
с в р ъ х ч о в е к.

— Виж ти! — поклати глава жена ми. Тя изглеждаше доста озадачена.

За да ѝ обясня по-нагледно някои от качествата на свръхчовеците, наведох я на следния пример:

— Представяш ли си — рекох ѝ — семейство, съставено от подобна двойка човечи? В това семейство винаги ще владее дух на спокойствие и разбирателство, защото в отношенията между съпрузите няма да се намесват никакви по-сложни чувства, камо ли пък някакви болезнени чувствителности, причиняващи терзания и душевни мъки. Вечерно време например мъжът и жената могат по два-три часа да се занимават със своите си работи: ще си мълчат, всеки потънал в мислите и разсъжденията си, няма да се смущават един друг с неуместни и излишни въпроси, въобще може и дума да не си продумват; но нито на мъжа, нито на жената ще дохожда наум, че скучаят, че са си омръзнали или че безнадеждно са се отчуждили помежду си. А когато се случи да си проговорят, те ще се вслушват в думите си с най-жив интерес, сякаш са се срещнали за пръв път. Защото чувствата и словоизлиянията са палачи на дружбата, а разсъдъкът и мълчанието я правят дълговечна. И щом такъв идеален порядък царя в семействата, представяш ли си какъв ред, каква дисциплина ще има в обществения живот! Службите ще действуват като най-съвършени автоматизирани машини, общата работа, като почистването на улиците, регулирането на уличното движение, портиерството, справочните бюра, подреждане на домакинството, секретарските служби и т. н. от тоя порядък дейности, всичко това ще се извършва от добре обучени и отлично възпитани работи. Свръхчовеците ще се занимават с научно-техническа дейност, ще измислят все по-нови и по-всеобхватно действащи машини, системи от машини и общества от машини, докато един ден и те самите се превърнат в мъдри и дълговечни биомашини. Не искам да бъда пророк и да вещая това и онова, но си мисля, че свръхчовеците няма да изпитват влечение към художествената литература; за романи и стихове ще се говори като за

някаква митология, съществувала в първобитната ера на сътворението. От само себе си се разбира, че за свръхумни същества, каквито ще бъдат човекокибергите, светът на чувствата няма да предизвиква интерес. В душевността на свръхчовеците чувствата ще имат същото значение, каквото има например апендиксът в организма на днешния човек: напомня за нещо, което е било, но което вече не съществува. В свободното си време човекокибергите ще усвояват по една или две допълнителни специалности, а за развлечение ще съставят уравнения и ще решават ребуси. Ето как ще изглежда бъдещето — заключих аз, като тайно се възхищавах от фантазията си. — От това щастливо време ни делят около стотина години. Но ако живеехме във времената на приказките — усмихнах се и махнах с ръка, въпреки че ненавиждах чувствата — и аз бях Велик магесник и имах подръка един велик кибернетик, тоя чуден свят щях да сътворя само за няколко години.

— Добре, че не си Велик магесник и не живеем във времената на приказките! — каза мрачно жена ми. После допълни, като ме гледаше с почти враждебни очи: — В това отвратително общество и сред тия твои бездушни работи аз не бих живяла дори един час!

Тоя любезен разговор с жена ми водихме преди месец и половина, нещата бяха започнали вече да се търкалят по нанадолнището.

ДЕТСТВОТО МИ беше студено и мрачно, сковано от несподелени, подтиснати чувства, но от юношеските и младежките си години не мога да се оплача, това време е оставило в душата ми богати спомени. Преди всичко външният ми вид стана по-приличен, поизправих се и на височина почти достигнах Методи. Е, нямах аполоновското лице на Рафанл, нито херкулесовите плещи на Методи, но при по-снизходителен критерий, при повече добра воля можех да мина криво-ляво за приятен младеж. Стопи се без остатък и пренебрежителното отношение, което проявявах към мен връстници и по-големи, тая отрова, от която се задъхвах до премаляване през детските си години. Нещо повече, аз станах известна и тачена личност, дори такива хубавци и безспорни умници като моите братя, на които природата беше раздавала благоволенията си с пълни шепи, дори и те, първепците, бяха принудени да ме слушат и да се съобразяват с мен. Така беше. Хвалех ги за доброто, а за лошото ги наказвах. Ето как бяха се променили времената!

Когато баща ми ни доведе в Н, за да продължим образованието си в н-ската смесена гимназия, Методи и Рафанл заявиха категорично, че не искат да се делят, а това означаваше, че и единият, и другият не желаеха да живеят под един покрив с мен. В края на крайщата те бяха настанени при някаква леля на майка ми, стаята им гледаше към вековните чинари на градската градина, а аз бях оставен сам в къщурката на бай Тома, писар в общината и приятел на баща ми от ученическите години. Бай Тома беше слаб и болнав, движеше се като

зянка на отписан човек, но по нрав беше жизнерадостен, настроен винаги оптимистично, дърпаше струните на овехтялата си китара и мило-сладко припяваше ту стари руски романси, ту тъжни революционни песни от края на миналия век. Жена му, стрина Карамфила, за да добавя нещо към хляба, плетеше пуловери на «две куки», а синът им Алекси, по-голям от мен с три години, работеше като калфа в шивашката кооперация «Лев Толстой». Този Алекси обесиха през 1943 година в окръжния затвор. Заловили го бяха да отпечатва на циклостил нелегални позиви.

Къщичката на бай Тома беше на един кат с таванска надстройката. Надстройката приличаше на моята геометрична кула, но беше скосена все пак прекалено много. Искях ли да погледна през кръглото ѝ прозорче, което приличаше по форма на кукумявско око, трябваше да коленича на пода. Едва в средата на стаята можех да се изправа с цял ръст. Разбира се, това беше една мизерна квартира и дума не можеше да става, че ми харесва, но аз бях предоволен от нея поради няколко причини. Първо, живеех с а м, чувствавах се н а и с т и н а самостоятелен и независим, а не само мислено, както биваше в бащината ми къща. Сега няхах нужда от геометрични кули, тъй като си имах моята стая: никой не ми пречеше и на никого не пречех. Второ, бай Тома, освен че беше песнопоец, беше и приказлив. От неговите спомени, наблюдения и преживелици научих сума истории за живота в нашия край. А и за настоящето научавах доста и по този начин добивах представа за живота на хората; добивах представа и за самите хора, за привичките им, за доброто и лошото у тях. Бай Тома беше моят прозорец към света! Защо ми трябваше сам да подбивам пети по друмищата и да откривам това и онова, когато бай Тома знаеше толкова много! Той беше писар в общината, и то при отдела за гражданското състояние — пред очите му бяха преминали и още се точеха върволица съдби.

В списъка на преимуществата, с които ме облагодетелствуваше моят таван с кукумявско око, беше и дружбата ми с Алекси, сина на бай Тома, дето го обесиха през есента на 1943 година. Той не беше силен в теорията, та аз трябваше да му обяснявам много търпеливо главата от «Капитала» за принадлежната стойност, но затова пък организационните тънкости на нелегал-

ната работа познаваше отлично. Той ме научи да уреждам конспиративни срещи, да пренасям нелегални материали и как да се държа в полицията, ако стане провал. През пролетта на 43-а година бях натоварен със секретарството на РМС в гимназията и трябва да призная откровенно, че неговите уроци не се оказаха излишни при носенето на тоя толкова отговорен и свързан с рискове пост.

Който ме знае от Рахово като момче, притеснено, винаги натъжено за нещо и недоволно, трудно ще ме «види» ръководител на нелегална организация. Такава една възможност ще му се стори направо за невероятна: «Не го ли помним какъв беше, хайде де!» И ще добави скептично: «Нима може човек да излезе из кожата си?» Дори ще махне с ръка: «Невероятно, невероятно!»

Но аз бих ви посъветвал да бъдете по-предпазливи. Имах един приятел, отдавнашен, от гимназията още, казваше се Ангелари. Той беше толкова обективен, безупречно принципален, справедлив като машина, че дори аз, който поставям служенето на идеите по-високо от всяко друго служене, по-високо от любовта към жената, от обичта към приятеля, от дълга към майката, дори аз си казвах понякога дали пък не е прекален светец. Веднъж, през есента на 43-а година, след провалено заседание на градския комитет, той спаси живота ми, като стреля от упор срещу полицейските агенти, които ме бяха заобиколили. Попаднал в полицията, след дълги изтезания беше осъден от окръжния съд на петнадесет години затвор. Завършихме висшето си образование заедно, специализирахме в Съветския съюз, живяхме две години в една квартира. Бяхме като братя. И ето, постъпихме в министерството и там се случи невероятното. Той, който при най-тежки условия беше доказвал не един път своята безупречна принципиалност, изведнъж и при най-благоприятно стечение на обстоятелствата в личния си живот постъпи като последен еснаф. В какво впрочем се състоеше работата? Тя беше от служебен характер и не засягаше с нищо нашите приятелски отношения. Като главен инспектор при министерството спрях един негов проект, доказвах му по един безспорен начин, че е нецелесъобразен, и му внушавах да го оттегли сам. Той обаче упорито държеше на своето и затова аз се видях принуден да разкритикувам

въпросния проект направо пред министъра. Разбира се, министърът се съгласи с моите доводи, а него заради неотстъпчивостта му наказа. И ето че Ангелари ми се разсърди грозно. Вместо да бъде благодарен, че погрешният му проект не видя бял свят, че държавата не се изръси без нужда с няколко милиона, той затръшна вратата си под носа ми и престана да ме познава. Той допусна нещо нечувано: служебните разправи да повлияят на приятелските му чувства! Други приятели не съм имал и си мисля: слава богу! По-добре е, струва ми се, човек да няма приятели, отколкото да загуби вяра в приятелството изобщо.

А най-добре е, разбира се, да няма чувства. Тогава не биха съществували нито разочарованието, нито покрусата.

Та недейте да обявявате прибързано някои неща за невероятни. Като моето секретарство например! Аз си мисля, че тоя отговорен пост ми повериха заради една основна причина, която може да не е главна, но в нелегалната работа играе голяма роля. Нямах приятели! Само Ангелари правеше донякъде изключение, но той беше железен момък, пък и по онова време още не беше стрелял, за да ме спасява. Истинско приятелство се пробуди в сърцето ми след тази стрелба. А преимуществото да нямаш приятел е голямо: пред най-близките си човек може да се отпусне и неусетно да издрънка неща от поверителен характер, та цялата конспирация да иде по дявола!

Това ще да е била главната причина.

Имало е естествено и други съображения, но те са били, както аз разбирам нещата, значително по-маловажни. Бях тих по характер, сдържан, никога не влизах в открит и публичен спор освен когато беше крайно наложително да се защитава някоя прогресивна мисъл. Второ. За разлика от повечето наши запалени левицари аз не изпитвах никакво влечение към литературата, но към естествено-математическите науки проявявах жив и най-искрен интерес. По химия, физика и математика винаги съм бил отличник. Три години подред бях избран за председател на нашето «Дружество за разпространение на научни знания». Тоя пост ми беше създал голям престиж сред учениците и сред учителите. Но ~~тия~~ неща са третостепенни по значение.

Всъщност аз се отклоних, защото думата ми не беше за секретарството, а за съвсем други неща.

Колкото и да се преструвахме уж само на «прогресивни», някои от реакционните учители бяха подразбрали, че «косъмът не ни е чист», че зад прогресивните ни настроения се таи комунизъм от «най-чиста проба», пък и в гимназията постъпваха редовно сведения от околийските и градските полицейски служби, затова през последната година, абитуриентската, за да не действаме в пакет срещу «порядъка», решиха да ни разместят в различни паралелки: аз останах в осми «А» клас, а Методи и Рафаил изпратиха в осми «Б». Отговорник за ремсовата група при «Б» паралелка беше Рафаил. Сега искам да се върна към това, от което се отклоних — как през есента на 43-а година наказах братята си и преди всичко Рафаил.

НА ДИМИТРОВДЕН групата при «Б» паралелка се събрала на заседание у одного, който се казвал Димитър, и това било добро стечение на обстоятелствата, защото в случай на полицейска проверка щели да излъжат, че празнуват имен ден. За да се замаскира още по-убедително истинският характер на събранието, именникът извадил от сандъчето си шише вино и разлял всекиму по половин чашка, за повече не стигнало.

Някой отпил глътка от виното, друг само го помирисал — младежите били съзнателни, не станало нужда да им се напомня, че в нелегалната дейност алкохолът върши работата на най-опасния издайник. Към пет часа следобед заседанието свършило и младежите се разотиили. Останали моите братя, именникът и един техен съученик, комуто викали Сиромах Лазар. Последните двама, тоест Димитър и Лазар, трябвало същата тази вечер да разлепят позиви около гимназията и основното училище, където била разквартирувана отскоро една жандармерийска част.

Дотук нещата вървели задоволително, но по едно време Сиромах Лазар намекнал уж на шега колко щяло да бъде хубаво, като на истински Димитровден, ако станело чудо и на трапезата се появи и една фразела топъл хлебец. Всички знаели, че Лазар редовно си недояждал, затова неговото деликатно намекване не предизвикало смях. Замълчали си, само Рафаил, в чиято душа винаги кипеше една не съвсем овладяна проклета емоционалност, добавил:

— Ами ако туй чудо, за което приказва Лазар, се превърне в свръхчудо и до топлата фразела се появи една по-едра бучка прясно сирене?

Лазар преглътнал, а Димитър се усмихнал замечтано,

защото и на неговата трапеза сиренето било доста рядък гост.

— Понеже довечера ще ходите на акция — продължил Рафаил, като се обърнал към двамата — да разлепвате позиви в най-опасната част на града, аз бих ви посъветвал да не излизате оттук, докато не настъпи подходящо време, когато «и господ ще задреме». А за да не стоите съвсем гладни, аз ще отскоча до чаршията и ще донеса нещо. Ето и ние с Методи ще ви правим дружинка. — И му се усмихнал. — Нали, Методи?

Тайната на конспиративните акции беше затворена във възможния най-тесен кръг — изпълнители и групов отговорник. Нито другарите на «изпълнителите», макар да бяха от една и съща група, нито аз — главният ръководител, — никой не биваше да знае кои са участвували или кои ще участвуват в еди-коя си акция. Аз възлагах задача на отговорника, той намираше изпълнители и кръгът на «знаещите» се затваряше. А сега, противно на закона, Рафаил беше въвлякъл в кръга на «знаещите» и брат ми Методи. Разбира се, Методи беше «свой» човек, но законът забраняваше да се говори за подобни неща дори пред родния брат.

Върнал се Рафаил, донесъл сирене и хляб, седнали да вечерят. И тогава Рафаил за втори път позволил на двамата участници в акцията да пият вино. Не изпили кой знае колко — по половин чашка, но въпросът не е до количеството, а до принципа: който отива на бойна акция, не бива дори да помирисва алкохол.

КОГАТО ПРЕМИСЛЯХ греховете на моя брат, аз не изпитвах никакво колебание — бях решил непременно да го накажа и не се съмнявах нито за секунда, че ще изпълня намерението си. В края на краищата законите са за това, да се спазват, и ръководителите са за това, да наказват тия, които не ги спазват. Ако едното от тия две свещени начала рухне, революцията ще се превърне в една празна мечта.

Но мога да се закълна и «бог» ми е свидетел, както се казва, не изпитвах никакво злорадство, макар че имаше за какво да си връщам на моя брат — още помнех оня случай с черкмите; не бях забравил и състрадателно-ласкавата му усмивка. Но не само че не изпитвах никакво злорадство, но дори се чувствавах някак си смутен, както беше преди десетина дни, когато моята хазайка ме помоли да ѝ заколя кокошка. Аз заклах кокошката, но такова гадливо чувство се разплиска после в душата ми, та няколко нощи подред се стряхах на сън, сякаш ме полазваше стоножка.

Трябва да кажа, че за да бъде докрай справедлив и честен спрямо себе си, аз наказах тогава и родния си брат Методи. В какво се състоеше неговото прегрешение? След като неволно беше чул от устата на Рафаил конспиративната тайна, той трябваше веднага да дотича при мен и да ме уведоми. Аз съм неговият секретар и той беше длъжен незабавно да ми докладва.

Съобщих на районния секретар намерението си да ги накажа двамата и го попитах дали ми разрешава — такъв беше редът. Той се мръщи, мълча някое време, после сам ме запита дали няма да бъде по-добре, ако махна с ръка на тази работа. По принцип съм бил прав, но... Разбрах, че одобрява намерението ми, но му е неловко да го заяви открито.

Рафаил наказах със «строгото мъмрене» и с отстраняване от работа за петнадесет дена, а Методи — само с «мъмрене».

ПРОДЪЛЖАВАМ ИСТОРИЯТА с наказанието.

И тъй, излизаме от квартирата на Димитър, където бях събрал за половин час момчетата от осми «Б», и, който знае как, без да сме се сговаряли предварително, без да си продумаме, без да се поглеждаме, тръгваме и тримата към градската градина. Ние сме братя и няма нищо особено в това, че понякога вървим заедно. Гледаме пред себе си и мълчим. Наближава седем часът, не е късно, но е притъмняло вече, есенният ден си отива, пък и облаци са покрили небето. Толкова ниско се е спуснало това оловено небе, та някои от по-високите тополи като че ли го закачат с изшилените си и оголени върхове. Лекият ветрец брули от старите брястове пожълтели листа, цели рояци наведнъж. Стелят се на земята, шумолят, сякаш ръми кротък дъждец. Отвратително време!

Методи извързва неочаквано глава към мен:

— Браво бе, браток! — и се смее.

Смехът му е искрен, почти весел, и все пак звучи грубо предназначено, предизвикателно някак, такъв смях най-малко е неподходящ, неучтив.

— Не можеш ли по-тихо да се смееш? — правя му бележка, но не отвърщам с взаимност на погледа му. И чувствавам, че всичкото ми внимание, цялото мое вътрешно «аз» е насочено към Рафаил. Алеята, по която вървим мълчаливо, градината, поляните, нощта, дето настъпва — всичко е запълнено с Рафаил.

— Браво, браток, браво! — продължава Методи. Тупа ме с ръка по рамото и в това тупане има и възхищение, и подигравка, и предизвикателство, потупва ме и се киска: — Станал си опасен мъж, Ставраки! Честна дума — о п а с е н! Раф, как ти се струва, нашето братле се извдило в ъ л ч е, а? Обядваме заедно, седим коляно до коляно, един час дрънкаме за ланския сняг, а т о й да

не ни предупреди, че това събрание го свиквал, за да рѣфа от н а с живо месо! Това ми било брат!

Аз очаквах тия глупости от него, повече от него, от колкото от Рафаил, но, кой знае защо, смутих се и някое време просто не можех да си поема дъх. После се ядосах. «Изпълнявам дълга си, за да бъде на всички добре, а той. . .» Поех дълбоко въздух и му казах:

— Братските отношения, Методи, са си братски — вслушах се в гласа си и останах доволен, — а ремсовите — р е м с о в и! Защо бъркаш връзките на кръвта, на семейството, с организационните работи? Тия неща нямат нищо общо помежду си!

— Имат или нямат, то е друга работа — махна с ръка Методи. — Ти не си мисли, че много ме е еня, като си ме наказал, та сега се вайкам. Това хич да не ти минава наум!

— Тогава защо се сърдиш? Какво искаш да кажеш с това, че съм рѣфал от в а с живо месо?

— Ами искам да кажа, че те възхвалявам, че ми прави о т р а д н о впечатление, дето се развиваш като опасен мъж! Аз много уважавам опасните мъже. Карай, братле, в тоя дух и се не бой, ако не те пречукат, ти непременно ще станеш о т г о в о р е н човек!

Кръв нахлу в лицето ми.

— Методи — казах му грубо, — аз не обичам проташки шегички. Особено пък шегички на подобна тема!

— Гледай го! — извърна се Методи към Рафаил. — Аз го възхвалявам, а той се сърди!

Той пак се разсмя и отново ме потупа по рамото. Не реагирах, разбира се, защото ние не бяхме на събрание, а се разхождахме из градината. Но ми стана тъжно, още веднъж се уверих, че отношението му към дисциплината не беше на висота.

В тая минута часовникът на градската община удари седем часа и Методи тутакси ни остави — при казиното го очаквала най-новата му любов. Да, Методи беше много способен младеж, но в характера му имаше нещо невъздържано и анархистично, склонно към авантюризм. С Методи трябваше да се работи сериозно.

Ако бях усетил, че ще се изпарява, аз щях пръв да си вдигна чуковете, никога не ми е било приятно да се разхождам насаме с Рафаил. Уж сме израснали заедно,

като деца сме спали на един одър, а остана ли с него сам — един бог ми е свидетел колко се чувствавам неудобно. Толкова ми е чужд! За всяко нещо гледищата ни са различни. Дори за времето! Аз казвам например: «Какво отвратително време! Мрачно, студено, листа капят, иде ти да не си показваш носа навън!» А той: «Какво прелестно време! Тихо, замислено, листи се ронят — иде ти да ходиш, да се не находиш!» Преструва ли се, за да изглежда особняк, занесен поет, или наистина е особняк и занесен? Имам основания да вярвам, че наистина е занесен, защото го познавам от малък, но в същото време си казвам: «Как тъй? Какъв поет и какви занесености? Та нали той е един от първите ни математици, нали той е основател на нашето дружество за разпространение на научни знания, на което аз съм сега председател, нали той е ръководител на кръжока ни по любителска астрономия? Може ли човек с такава солидна подготовка по математика, физика и астрономия да бъде занесен или да играе роля на занесен?

Дявол го знае какъв човек е, но едно е съвсем очевидно — че ние с него се разминаваме във всичко — във вкусове, в начин на живот, в тълкуване на основни неща от нравствения кодекс. Само политическите ни светогледи са еднакви, но това се дължи преди всичко на нашия общ възпитател — баща ни, — който от малки ни е научил кое «люто да мразим» и «горещо да обичаме», дължим го, както се казва, на въздуха, който сме дишали в родната си къща. И все пак. . .

Същия този ден аз почувствувах, че и по пътя на идеите, път еднакъв уж за двама ни, ние се разминаваме, безнадеждно, като да речем две успоредни прави. Събират ли се някъде две успоредни прави?

— Много съм загрижен за дисциплината на брата Методи — казах аз, след като изчаках нашия галантен любовник да се поотдалечи към казиното. — Би трябвало и ти да му поговориш! Към тебе той винаги е изпитвал благоразположение, приятелски чувства, ти си му по-близък, въпреки че не си му истински брат. Трябва да му поговориш, да го посъветваш, иначе тая негова склонност към авантюризъм и «велики» дела може да счупи главата му някой ден!

Една грешка на Методи щеше да коства много скъпо на организацията, пък и на мен лично нямаше да се раз-

мине. Но като говорех със загриженост за него, аз знаех, че думите ми ще рикошират и по посока на Рафаил.

— Значи, ти смяташ, че той може да счупи главата си някой ден, така ли? — попита Рафаил.

— Неспазването на дисциплината никому не е донесло добро — казах аз.

— Е, какво пък — повдигна рамене Рафаил, но и този път не ме погледна. — От двете злини — сам да счупи някой главата си или да чупи главите на другите — първата е за предпочитане. А ти си от тия хора, които чупят главите на другите.

Тия му думи ме накараха да изтръпна, сякаш ненадейно се бях допрял до проводник, през който течеше силен ток. И не толкова поради коварната мисъл, която съдържаша, а защото бяха изказани с толкова ненавист и озлобление, че всяка буква от тях сякаш се извишваше и съскаше ядовитото, като отровно змийче.

За пръв път виждах тоя кротък и ласкав мой брат настръхнал и груб като първобитен човек!

Помълчах, докато се окопиха, сетне казах:

— Ти твърдиш, че аз съм от хората, дето чупят главите на другите. Е добре, ако под «други» разбираш фашисти, класови и политически врагове, то твоите думи наистина ме ласкаят. Чупя и ще чупя, разбира се! Това е мой свещен дълг. Въпреки че в буквален смисъл аз не бих могъл да «счупя» никому главата. И не от сантименталност, а защото физическите ми сили са малки. Пък и не мога да гледам кръв — вие ми се свят.

— Ти не се прави на глупак! — каза троснато Рафаил. — Ти много добре разбираш, че не става дума за никакви фашисти. Ти чупиш главите на с в о и т е!

Ето, значи, къде го стягал чепикът!

Помъчих се да направя шега:

— С в о и т е аз само почуквам по главите, когато сгязат лука. Някои по-силно, други по-слабо, според случая.

Но изведнъж ми домъчня. Домъчня ми и в същото време почувствувах, че ме обхваща и някакво странно ожесточение. При това мъката бързо редееше като мъгла, която вятър пилее и разнася, а ожесточението, напротив, все повече се съгъстяваше и набираше сили.

— В нашия разговор няма място за шеги! — каза Рафаил.

— Ти какво искаш от мен и как смееш да ми говориш така? — избухнах на свой ред. Все пак аз бях ремсовият секретар и на мен беше възложено «от по-горе» да търся сметка на другите. — Какви са тия недостойни подмятания? — преминах на свой ред в настъпление. — Нима мога да си затварям очите пред грешките на наши другари? Да ги оставям *н е н а к а з а н и*, когато те нарушават дисциплината? Не, любезни братко, наказвайки ги, аз *з а щ и щ а в а м* революцията! Ти какво искаш от мен? Да отпусна юздите? Сбъркал си адреса. Който се е уловил на нашето хоро, ще спазва дисциплината и ще играе така, както му се свири!

— Я не се горещи толкова и не ме прищуряй с големи приказки! — изгледа ме с велико презрение Рафаил. Аз не виждах очите му поради тъмнината, но съдех от гласа му, от тона, с който изговаряше думите, че той наистина ме гледа с велико презрение.

— Нима думата «дисциплина» ти звучи като «голяма приказка?» — Реших да го поставя натясно. Ако ми отговореше с «да», щях да го предупредя без заобикалки да напусне организацията. «Революционер, който няма чувство за дисциплина, е враг на революцията» — така щях да му кажа.

Той помълча някое време.

— Каква молитва изричат добрите християни, когато се кръстят? — попита той.

Тоя въпрос беше толкова необикновен, че аз се облещих за миг и от изненада отворих уста.

Сетне измънках:

— Какво ти е дошло наум?

— Когато се кръстят, добрите християни съпровождат жестовите си с думите: «В името на отца и сина и светаго духа. Амин.» Едно време католиците много държали на тая молитва и ако някой богомолец сбърквал реда на думите, като вместо да каже «В името на отца и сина и светаго духа», изричал «В името на отца и светаго духа и сина», светите инквизитори тутакси го пипвали за гушата, оковавали го във вериги и го изправяли на съд. Обикновено осъждали нещастника на смърт, изгаряли го на клада. Инквизиторите казвали, че не могат да си затварят очите пред такива грешки и да отминат *н е н а к а з а н и* съгрешилите. Какво щяло да остане от религията, ако всеки мирянин вземе да прережда

реда на думите в най-основната молитва! Току-виж, че някой ден самият отец се изтърколи на трето място, а светият дух отхвъркне на първо. Ето до какви катаклизми могло да се стигне, ако не се спазвала църковната дисциплина. . . Та искам да кажа, братко, че и ти постъпваш като някогашните свети отци, вървиш по техния път.

— Благодаря — кимнах аз. После го попитах: — А дали пък инквизиторите нямат заслуга за това, че християнството е пребъднало през вековете и все още живее, макар и като заблуда? Дали и м е н н о те не са допринесли за неговото дълговечие, като безмилостно са наказвали с огън разсеяните миряни?

— Ще ти дам аз на тебе едно дълговечие и един огън! — Рафаил ме улови за реверите на шаячния ми шинел и така злобно ме разтърси, че фуражката ми се килна назад и се изтърколи на разкаляната земя. — Ще видиш ти един огън! — съскаше той и горещият му дъх, намирисващ на фойтонджийския тютюн «Загорка», трето, пареше лицето ми като пламък, изскочил направо от ада.

— Продължавай! — казах аз, без да помръдвам с ръце. Имаше ли смисъл да се съпротивявам, той беше поне десетократно по-силен от мен. Но дори да му бях равен по сили, пак нямаше да помръдна ръце, защото съзнавах, че търпя мъки и унижения в името на едно свято дело.

— Да му е неприятно на човек и да те набие! — потърси се Рафаил, сякаш не разтърсваше жив човек, а труп. — Т-фу! — Той отстъпи крачка назад. Сетне се наведе, повдигна фуражката ми, изтупа я грижливо с длан и внимателно я нахлузи на главата ми. Но се сети, че не ми стои, както трябва, и лекичко я наклони встрани.

Започна тихо да вали.

— Хайде да си ходим! — предложи Рафаил.

Тръгнахме мълчаливо. Чуваше се как дъждовните капки почукват върху купчинките от изсъхнала шума, натрупани от двете страни на пътя. Повдигнах глава и оставих дъжда да мокри лицето ми, очите ми. Никога не съм обичал това проклето дъждовно време, но сега го благославях в душата си. Благословен дъжд, благословена тъмнина!

БЕЛЕЖКИ ОТ АВТОРА

ЗА СТАВРИ. Крайно време е, според мен, да сложим точка на неговото «писмо-изповед» и да продължим по-нататък разказа си за нашия химик в «трето лице». Какви съображения впрочем ме карат да предлагам подобна промяна?

В първата си бележка за писмото на Ставри заявих, ако си спомняте, че то е сравнително кратко, 15—16 страници. (Ръкописни, ситно изписани.) Човек, който не е познавал Ставри приживе, мъчно би могъл да вникне само с помощта на това писмо в сложния му характер и още по-мъчно би си уяснил причините за трагичния му край. Ето защо аз реших да поместя Ставрево-то писмо в моята хроника за Брусарските не като «писмо-изповед», а като *ж и в о т*, тоест да го възпроизведа действено, да поставя Ставри сред хора, с които е живял, и в събития, които са влияли по един или друг начин на неговата съдба. Тази задача не ми се стори на времето особено трудна, тъй като познавах лично Ставри, нали и аз съм раховчанин, а заради хрониката си за Брусарските бях проучил «от игла до конец» и неговото житие. При това подчертах изрично в тази си бележка, че възпроизвеждайки писмото му като «биография-съдба», ще описвам фактите, както той ги е излагал, ще коментирам събитията така, както той ги е виждал и разбирал, и ще гледам на света и на хората с неговите очи и през неговото сърце.

Отначало работата потръгна, но скоро забелязах, че образът, който поглеждаше от страниците на писмото, и оня, дето имах в съзнанието си от по-рано, с учудване забелязах, че тия два образа не се сливат напълно един с друг. Чувството, че между двата образа съществува «някаква» отлика, породил в душата ми съмнение: кой

от тях беше истинският? Започнах да търся, да се вглеждам в светлосенките, в цветовете, да сравнявам: в кой от двата портрета има повече истина? И дойдох до заключение, че образът, който поглеждаше от писмото, е «ретуширан» — сиреч незабележимо от пръв поглед подправен, както занаятчиите-фотографи подправят понякога снимки на свои клиенти, заглаждайки леко някоя бръчка покрай устата или като изчистват мрежата от бръчици под очната ябълка.

В предсмъртното си писмо Ставри е искал очевидно да се покаже малко по-добър и човечен, отколкото е бил всъщност. Нали видяхте: преживява драма, когато на казва братята си, готов е да се разплаче, като чува Рафаил да го сравнява със средновековните инквизитори. Ако се върнем по-назад в детинството му, ще видим пак внушения от същия род: обича силно майка си, макар да ни доказва, че тя е завееяна и че се държи с него като чужда; не може да се сърди дълго на братята си, въпреки че в деня на черкмите те го изоставят и се държат с него предателски. Същите внушения виждаме и от по-ново време: ето го да вярва чистосърдечно, че Ангелари не му се сърди, задето е станал причина да го понижат служебно, и е безкрайно изненадан и по детски учуден, когато същият този Ангелари затваря вратата си под носа му.

Дали под влияние на осъзнати грехове, или от разкаяние, или защото е искал да остави подир самоубийството си поне малко светлинка около името си — според мен Ставри нарочно прави този «ретуш» върху портрета си; признавайки греховете си, без да иска прошка за тях, осъждайки се безвъзвратно сам, той не устоява на изкушението да се покаже по-д о б ъ р.

Е добре, аз не го осъждам, дето се е поддал час-два преди смъртта си на изкушението да се покаже по-добър. Човешко е — и както се казва в нашия раховски край — н е к а м у б ъ д е п р о с т о.

За големите грехове на Ставри ще разкажа по-нататък, когато му дойде редът, ще изложа на показ грешния му живот такъв, какъвто е бил, без всякакъв ретуш, а дали читателят ще се съгласи с мен и дали ще п р и з н а е живота му за грешен — това си е неговата работа. Единственият безпогрешен съдник на тоя свят — времето — ще отмери всекиму правдата, ще поправи сгрешения, без да го е грижа в чия мелница налива вода.

ЗА МЕТОДИ. И неговият живот ще влезе в хрониката за Брусарските, не ще и дума, и струва ми се, че с житието му ще отворим следващата ѝ част. Но в тази бележка става въпрос за някои негови мисли, изказани по повод на Ставри. Случи се, когато Методи беше в най-големия си възход, да го попитам за брат му, какъв го помни от детските му години. И аз имам спомени за него от онова време, но моите са по-бедни, вървя с три години напред и други бяха момчетата, с които другарувах по-отблизо. Попитах го за Ставри, а той се засмя добродушно-снизходително и махна с ръка:

— Сърдитко! . . . За всичко се цупеше и от всяко нещо беше недоволен. . . . Голямо егоистче! Ревнуваше ме от майка ми, към Рафаил не можа да се привърже истински. . . . Студенияк беше, нямаше приятели. Но четеше много и знаеше доста работи.

Случи се, когато звездата на Методи беше започнала да залязва вече, пак да отворя дума за Ставри. Отново се върнахме към най-раншните, школските години. Методи се замисли:

— Имам чувството, че ние бяхме се отдръпнали от това момче и че то живееше в голяма вътрешна самотност. . . . Но то ли странеше от нас, или ние от него — и днес не ми е твърде ясно. . . . Ако трябва да се сложат тия работи на едни везни и да се претеглят, за да се види на чия паланца ще натежи истината, аз ти казвам, че везните няма да покажат нищо, паланците взаимно ще се дърпат една друга и с еднаква сила. . . . А това ще рече, че и двете страни имат вина — и Ставри, и ние. Оставихме една стена да ни раздели и затова всеки от нас е загубил по нещо. . . .

Тоя разговор водихме по времето, когато той беше проиграл голямата си и бляскава слава, но все още се надяваше, че нещата ще се «обърнат» един ден и на неговата улица пак ще настане шумен и весел празник. През тия мрачни за него месеци той разви най-неочаквано вкус към иносказателна реч — замотавахе в мислите си символи, метафори, връщаше се към простата образност на народния говор, далечно и закъсняло ехо от ония години, когато сядаше да се храни под открито небе, коляно до коляно със своите тунелджии и бетонджии. Или се увличаше да разказва спомени, но все от онова време, когато пробиваше за невероятно

кратки срокове планини и прокарваше напоителни канали през нажежените пясъци на арабските пустини.

Той приглади великолепия си перчем, посивял малко преждевременно и с тъжно-иронична усмивка отново подхвана нишката за Ставри:

— Ние с Рафаил бяхме по-яки момчета и ако питаш мен, на нас по ни прилягаше първи да прескочим тая стена. . .

Той изказа тогава, във връзка със Ставри, една нова мисъл, която силно ме заинтригува. Тази мисъл като че ли извиняваше Ставри за някои неща, а обвиняваше други хора. Аз дълго я оглеждах и претеглях. А после я захвърлих настрана; Ставри сам беше решил с в о я случай и според мен — беше го решил добре.

АНА — РАФАИЛ. Вечерта на Драгиевия рожден ден, ако си спомняте, Ана увлече Рафаил в старата къща и там, сред вехториите, които се валяха на пода, брутално му предложи любов. Тази история, която за някои може да не изглежда деликатна и чиста, води началото си от онова време, когато Рафаил студентствуваше още, а Ана току-що беше завършила гимназия в градчето Н.

Поради болестта и ранната смърт на майка си (спомнете си венчалния портрет върху библиотечния шкаф на Драгия!) Ана стана стопанка на стария дом, преди да се почувствува девойка, а когато се усети девойка, нямаше възможност да отделя много време за моминските си чувства, защото къщата беше «мъжка» и почти всичката домашна работа чакаше нейните ръце. Драгия, зает със своите си работи, записан и угрижен, рядко се мяркаше в къщи през деня, Ставри четеше брошурки, той не се интересувахе от никого и от нищо (нали си имаше своята геометрична кула!), а Методи вършеше велики дела, но винаги навън, пред равнодушните очи на Теменужка и пред смаяните погледи на многобройна публика; само Рафаил — дали от потребност да върши добро, или защото се чувствуваше все пак в ъ н ш е н в къщата на Драгия, само той един забелязваше съществуването на това тънколяво момиче, което от работа нямаше време дори да си поплаче през деня. Сутрин, видеше ли я да се задава откъм бунара на съседите, изкривена и залитаща от тежестта на двата бакъра, скачаше, снимаше кобилица-

та от рамото ѝ и ласкаво я гълчеше: «Нали съм ти казал да не пълниш толкова котлите!» Привечер ще насече дърва и по-тежките цепеници сам ще примъкне до огнището, та да се отвърнат от влагата през нощта; а заран ще приседне до нея пред синията и ще ѝ помогне да отреби пахара с боб. Докато учеше в н-ската гимназия, а той студентствуваше, сещаше се да ѝ праща по някоя цветна картичка, а за Нова година, като си дохождаше в Рахово, всеки път ѝ носеше по някоя евтина дрънкулка и пликче със захарни бонбони.

Случи се това лято след матурата да се събуди една юлска утрин самичка в голямата къща. Драгтя беше отпрашил за Н, там събираха партийните отговорници по вършитбата, Методи се затри към Рабишкото блато с въдица и рибарско кошче, Ставри пък, след като не успя да открие нищо ново в бащината си библиотека, побърза да хване сутрешния рейс за окръжния град. А Рафаил се запъти към гумното, където вършееха кооперативното жито. Там дъднеше парен локомотив, една вършачка «Ланц» гълташе снопите, но често се давеше, защото неприятелите на стопанството бутаха сред класовете железни парчетии. Председателят нареди около купните стража, но нямаха пушки, затова върнаха Рафаил до къщи да донесе бащиното си чифте.

Като деца Брусарските спяха заедно в стаята срещу голямата соба, но когато момчетата възмъжаха, Ана се премести в малката стаячка до голямата соба, там Драгтя държеше ловните си такъми, оръжието, кутиите със сачми, вехти ботуши и една камара позеленели гилзи. Ана спеше на одърчето срещу прозореца, а той, макар и тесен и еднокрилен, пропускаше толкова много слънце, че сутрин цялата стаячка изглеждаше като да пламти, стените ѝ бляскаха, сякаш бяха облепени от горе до долу с ослепяващ очите варак.

Това юлско утро беше жарко и задушно. За да се поразхлади, Ана беше издърпала нощницата си чак до гушата, покривката беше избутала на земята, лежеше съвсем гола на одърчето и лениво жумеше; в нейния живот такива мързеливи утрини се брояха на пръсти. Тя беше излязла от съня, но още усещаше следите му по клепките си, усмихваше се, без да знае защо, и не бързаше да отваря очи.

В тая минута, когато още се намираше на ничия земя,

откъм пруста отежнаха познати стъпки, захлопна се силно вратата и тя безпогрешно и тутакси почувствува, че във външната соба беше влязъл Рафаил. Тя се вцепени, замръзна, стискаше още по-силно клепките си и затаи дъх. Ако стъпките не бяха се насочили толкова категорично към нейната врата, тя сигурно щеше да протегне ръка за завивката или пък щеше да спусне нощницата си, но те връхлетяха отгоре ѝ като луда вода, която е скъсала яза си. Те взеха ума ѝ, защото бяха стъпки на Р а ф а и л и се насочиха неотразимо към нейната стая.

А Рафаил както отвори вратата, така остана неподвижен на прага ѝ, зашеметен. Ако му се беше мярнал на пример лъв на одърчето или митическо същество от някоя антична легенда, нямаше повече да се изненада и смути. Но заедно с изненадата лумнаха в душата му и други чувства и две от тях бяха най-силни — едното го упрекваше, че върши нещо нередно, като гледа сестра си гола, макар тя да не му беше съвсем сестра, а другото припикаше в кръвта му като жребче — беше открил сякаш изведнъж, че тя е жена. Коремът ѝ сияеше меко, като тесто, замесено от пресято пшенично брашно, а гърдите ѝ, полуоткрити под издърпаната нощница, святкаха, като да бяха намазани със сребърна боя. Но първото чувство надделя, онова, което го упрекваше, затова извърна глава и на пръсти тръгна към мястото, където висеше Драгиевото чифте. Откачи внимателно двучевката и пак на пръсти се запъти към отворената врата, но преди да прекрачи прага, онова жребче в кръвта му се разлудя и той отново извърна глава към одърчето. Дали тъй му се стори, но като че ли миглите на Ана едва забележимо трепнаха и той насмалко не изтърва чифтето; но изглежда, че тъй му се беше сторило.

Някое време след тази случка тя не смееше да го погледне, а и той избягваше погледа ѝ. После всичко тръгна по старому, но в душата на Ана остана парливото чувство, че нареченият ѝ брат знаеше нещо за нея, което никой друг мъж в света не знае. Това чувство караше често бузите ѝ да пламват дори когато той не беше близо до нея.

Минаха години, Рафаил се застоя в София и Ана се омъжи, уплаши се да не остане стара мома, пък и самотията в къщи я потискаше. Тя не обичаше мъжа си, неин колега от основното училище, и когато той се спо-

мина от внезапен разрив на сърцето, тъгата ѝ не беше голяма, забрави го скоро, като че ли изобщо не е бил. Училището и грижите по Драгия поглъщаха времето ѝ, дните се нижеха безметежно, в живота ѝ не се случваха празници, но и за сълзи нямаше причини. Така вървяха работите, докато сложните житейски пътища не изведоха отново Рафаил в градчето Н.

ПОНЕЖЕ Е ВЪЗПРИЕТО хрониките да не започват с какво да е събитие, ние отворихме хрониката си за Брусарските с шестдесетия рожден ден на Драгия и с решението, което тоя ден окончателно узря в главата на Ставри, да построи в околностите на градчето Н нефтохимически комбинат. Като начало на една хроника аз смятам тия събития за много подходящи: Драгиевият празник отбелязва връхна точка на един изминал живот, а Ставревата идея за химкомбината, както не е мъчно да се досети човек, сочи безсъмнено пътя към бъдещето. Събитията се раждат от живота, а задачата на хроникьора е да ги описва почтено.

Ония окрайнини на Н, където Ставри възнамеряваше да дигне новия химически гигант, бяха толкова засушавели напоследък, че там нямаше постоянно вода дори за камъните на една вехтозаветна караджейка, камо ли пък водна сила, която да движи електрически турбини! С бавното, но поголовно изсичане на дъбравите и букаците, които някога покриваха склоновете на близките и по-далечните хълмове, изчезнаха безвъзвратно и водите. Старите хора разправяха, че из тия места са текли по-рано две реки — Горна н-ска и Долна н-ска, които се вливали северозападно от града в Голямата н-ска река. Очевидно прилагателното голяма се е образувало от събирането на Горната и Долната н-ска река в руслото на реката, която и сега тече северозападно от града по посока на синия някога Дунав. Само че понастоящем в голямата не се вливат никакви «горни» и «долни» реки и поради това тя не само че не е голяма, но има дори съвсем жалък вид, лятно време при-

лича на една мътна и жабунясала край бреговете си бара. Така междухълмията и равнината, източно и южно от града, засушавяха, завехнаха моравите, по които едно време пасяха овчи стада и припкаха ергелета, плитки и дълбоки дерета се облешиха на слънцето, грозни като проядени зъби; тук и там на мястото на по-раншните прохладни гори изникнаха хилави храсти и за нищо неслужещи габраци. В долчинките пъплеха с бързината на охлюви лениви вадички, тънки като връвчици, сиромашки останки от предишните Горна и Долна н-ска река. Сред тях оплешивели местности «виждаше» Ставри своя химически гигант, при условие, разбира се, че намерен, тоест че докара отнякъде изобилна течаща вода. Тя трябваше за производство на електрическа енергия, а и самият технологически процес щеше да гълта на денонощия хиляди кубически метри вода.

Както вече имаме случай да изтъкнем, на н-чани съвсем не им идеха наум такива изключителни неща, каквито са химическите гиганти, те скромно мечтаеха за още една-две фабрики с по стотина-двеста души работници и за разширението на винарската си изба, а колкото до обезводнените места, източно от града, те си имаха свой проект, бяха решили въпроса за водата задоволително и според чергата си. Проектът, скромнен, но нелишен от практически достойнства, беше предложен всъщност от Рафаил. Работата опираше до един микроязовир, който н-чани щяха да направят на обществени начала, с доброволен труд, на подходящо място в подножието на хълмовете. Хълмовете пък щяха да залесят с липови, брезови и яворови гори. Микроязовирът, събрал дъждовни води, ручейчета и влага от цялата околност, щеше да стига, за да се поливат през сушавите месеци зеленчуковите градини, овошките и бъдещата лятна градина за развлечения и танци, която още отсега бяха кръстили «Луна парк».

Разбира се, тия мечти бяха наивни, рожба на исторически ограничено мислене, неспособно да литне понадалеч от зеленчуковите градини и «Луна парк». А мисленето на Ставри, както видяхме, беше отишло много, много по-напред.

Добре си спомняме, че на бащиния си рожден ден, докато другите гости се съетяха около празника, той води важен разговор насаме с брат си Методи и че глав-

ната и единствена тема на техния дискретен диалог беше водата. От само себе си се разбира, че те не обсъждаха проблема за водата в ъ о б щ е — и двамата братя еднакво бяха чужди на абстрактното мислене, — а много конкретно размишляваха откъде и как може да се докара вода в засушените източни райони на Н. При това те не бяха загрижени за никакви зеленчукови градини, овошки и паркове за развлечения, те имаха в ума си с а м о химическия гигант. Те мислеха възможно ли е да се достави вода за химическия гигант и колко пари примерно ще струва това.

Като знаем, че по характер Методи нямаше нищо общо с хората, които се стряскат от трудности, че той беше решителен и дързък човек, готов дори в «червото адово» да слезе, ако някой му докажеше, че там има капка вода, която си струва да бъде извадена на бял свят; като знаем тия качества на Методи и държим сметка за неговия дългогодишен вече хидроложки опит и имаме наум неговите успехи, славата му, която всяка година растеше с блясъка на комета, няма защо да се учудваме на лаконичния му и изпълнен с непоколебима увереност отговор, който даде тоя час на Ставри. Той му каза да си гледа работата с гиганта, а за вода изобщо да не мисли, да смята тоя въпрос за решен, няколко хиляди кубически метра на ден са му в кърпа вързани, само толкова да иска от него!

Тая уговорка двамата братя направиха помежду си в деня на шестдесетата годишнина на своя баща.

Пет месеца по-късно, в края на септември, Министерският съвет одобри проекта за изграждане на енергиен хидровъзел в околностите на град Н. С приемането на проекта правителството даваше зелена улица и за строежа на химическия гигант.

Като се завърна от заседанието на Министерския съвет, министърът на енергетиката нареди да повикат Методи Брусарски. Той го покани да седне в дълбокото кожено кресло до бюрото му, чест, която не оказваше всекиму. Методи Брусарски беше измежду най-изявените оперативни инженери на министерството, а с проекта си за н-ския хидровъзел той изпъкна и като талантлив новатор в хидростроителството. Със смели и оригинални

решения той успя да свърже н-ския хидровъзел със северозападната водносилова система и да създаде в междухълмията, югоизточно от Н, един водоем от близо четири милиона кубически метра завирена вода. Макар водоемът да лежеше на повече от сто метра височина над полето, Методи не се уплаши да го прегради с проста земнонасипна стена вместо с каменна или железобетонна, като спести на строителите ценно време, а на държавата — милиони левове за материали и труд. Тая му смелост да прегради един «висящ» язовир със землена стена предизвика около проекта му оживени и горещи дискусии, ехото от които още не беше заглъхнало дори в министерския кабинет.

Министърът уважаваше талантливите инженери, а по-дръзновените от тях ценеше и обичаше, затова с удоволствие и приятелско чувство представи на Методи почетното си кресло. Той любезно му предложи цигари, коняк и след като го уведоми, че правителството е приело в тазсутрешното си заседание проекта му за н-ския хидровъзел, попита го, уж между другото, сякаш това в момента му беше хрумнало, дали все пак а б с о л ю т н о вярва в своята земнонасипна преградна стена. Защото, продължи министърът, за никого не било тайна, че повече от специалистите първоначално държали за една каменна стена или железобетонна, а са отхвърляли решително земнонасипния вариант. Едва по-късно, след дълги дискусии, специалистите (мнозинството от тях) приели земнонасипния вариант. За съжаление председателят на комисията, уважаваният от всички професор Янакиев, останал докрай на особено мнение. Той подписал проекта, но при «особено» мнение. Така да се каже, застанал на по-безопасна дистанция от официалния документ.

— Сега всичко е свършено — каза министърът и се усмихна ласкаво. — Слава богу! Вашият проект е вече подпечатан с държавния печат. Ако някога вашата стена се скъса — той се засмя съучастнически, като наливаше в чашките коняк, — стихията ще отнесе заедно с вас и моя министерски стол! Затова ви питам, не като министър, а приятелски, доброжелателно: вярвате ли а б с о л ю т н о във вашата земна язовирна стена?

— Хубава работа! — пламна Методи. — Че ако не вярвах в моята стена, щях ли да я предложа?

— Все пак! — каза министърът. — Става дума за абсолютна убеденост. Не допускате ли поне един процент вероятност, че някой ден вашата стена може да се огъне и пропука?

— Е, ако е за един процент — засмя се Методи, — може! Заповядайте, имайте го подарък от мен, тоя процент! Но с останалите някакви си деветдесет и девет процента аз абсолютно вярвам, че с моята стена няма да се случи нищо лошо!

— На някои хора тоя нищожен «един» процент е причинявал огромни загуби — каза министърът.

— О — повдигна рамене Методи, — аз не се плаша от загуби. Дори в случаите, когато съм рискувал не с един процент, а с много повече, пак не съм се стряскал насън. Нито пък съм губил добрия си апетит! Спя и ям като праведник, слушам весела музика, танцувам и ако обстоятелствата ми предложат, развличам се с туй и онуй. . . Искам да кажа, играя, да речем, на дама, нали знаете как се играе — с бобови зърна! — Методи гръмогласно се разсмя, сякаш не се намираше в министерски кабинет. — Ние живеем в пущинаците, сред природата, и затова игрите ни са прости — обясни той.

Министърът се усмихна и някое време замислено гледаше цигарата си, която бавно догаряше между тънките му и пожълтели пръсти. После каза:

— Захванах разговора за тоя «един» процент, понеже вчера имах случая да приказвам по същия повод с професор Ярослав Янакиев. Помолих го да ми изрази в проценти недоверието си във вашия проект. Знаете ли какво ми отговори? «Деветдесет и девет на сто вярвам в насипната стена на Брусарски и с а м о едно на сто не вярвам. Но заради този процент все пак аз не мога да се ангажирам!»

— Трогателно и недостойно! — разпери ръце Методи и презрително се усмихна. — Трогателно за човека и недостойно за професора!

Министърът не обърна внимание на определението «недостойно», все едно че не беше дочул тази дума.

— Как с годините се менят и хората! — лекичко въздъхна той. — Едно време същият този инженер Янакиев, тогава още не беше станал професор, предлагаше да преградим язовир «Студена» със земнонасипна стена, а сега се бон да прегради с такава стена н-ския язо-

пир, който е два пъти по-малък! Какво нещо са годините наистина!

— Х-м! — поклати глава Методи. — Аз имам един фитилджия, дядо Танаси. Той не е чак толкова стар, но е побелял и веждите му са побелели, като на воденичарите някога, затова му викат дядо. Дядо Танаси казва: «Преди дваесет години, турех ли огън на фитилите, толкова бягах, за да си овардя кожата, че дваесет чифта цървули не ми стигаха на година. А сега, казва, и един чифт не мога да скъсам!»

— Да — кимна министърът. — Има и такива случаи, разбира се! Някои като остаряват, и животът им отмилява. . . Но много нещо зависи и от характера на човека! Едни са по-смели, рискуват, а други са боязливи по природа, колебаят се, често се крият зад «особени мнения»! Един Янакиев например!

— А, моля ви се! — махна с ръка Методи. — Дума да не става! Нито казвам, нито съм казвал, че Янакиев е страхлив човек. Напротив! Аз дори си мисля, че професорът е един много смел мъж. Миналата година го наблюдавах как върви в студ и сняг по козирката на кърджалийската стена. Трябва да ви кажа, че като го гледах, сърцето ми примираше едновременно и от възторг, и от страх! Знаете ли какви изглеждат хората долу, от високото? Буболечки! По-дребни и от бръмбари. А той крачеше горе, по заледения перваз, и окото му не мигаше. Човек на петдесет години! Не, не бих казал никога, че Янакиев е страхлив.

— Е добре, това ви прави чест, щом мислите така — каза министърът. — Хубаво! Но в такъв случай, как ще обясните опозицията му срещу вашия нацип? Защо той не смее да се ангажира изцяло, а се застрахова с едно «особено мнение»? Защо не смее, питам?

— Защо ли? — Методи повдигна рамене и мълча някое време. Скулестото му лице се изопна още повече, помрачня, той заприлича на човек, когото са обидили незаслужено. — Защо ли? — повтори той едва чуто и изведнъж се разсмя: — По тоя въпрос засега ми пише-те двойка — каза той — и ме повикайте след десет години на поправителен изпит. Тогава непременно ще съм готов!

— Никак не предполагах, че този въпрос може да ви притесни — каза министърът. — Но аз лично се при-

теснявам, защото напоследък Янакиев държи да правим стените главно от камък и железобетон. — Той разпери ръце. — Ами милионите левове в повече кой ще ги плаща? — Той оправи възела на връзката си, позамисли се (закъде ли не трябва милиони!), после тръсна глава и кротко се усмихна. — Аз ви повиках, другарю Брусарски, не на проверочен изпит, а да ви поздравя и да вдигна наздравица за вашите по-нататъшни успехи! — Той се изправи, допря леко чашата си до чашата на Методи и приятелски му се усмихна.

Методи си отиде, а министърът отбеляза в записната си книжка, в раздела за спешни задачи: «Да се направи справка какви повишения е получавал М. Брусарски през последните две-три години с оглед на едно предстоящо и по-значително повишение!» Усмивката, която беше изгряла върху лицето му, докато пишеше, дълго време не залезе, той поддържаше ония от сътрудниците си, в които откриваше талант, дръзновение и чест. Методи му се видя тъкмо такъв — един модерен положителен човек.

НАРИЧАХА МЕТОДИ «щастливец» или «галеник на съдбата», или «любимец на боговете» и т. н. Щедро го кичеха с ласкави прозвища от тоя род, повече или по-малко банални, като някои хора изразяваха с тях завистта си, а други — почудата и възхищението си от честите му и големи успехи. Най-много се удивляваха на това негово стремително, сякаш «фойерверкно» възлизане към върховете на служебната йерархия. Господи, какво възлизане! Само за десетина години той отхвъркна толкова, колкото колегите му връстници и с по-богат стаж не смееха да си въобразят дори насън! Когато министърът го извика за първи път на разговор в кабинета си, Методи командваше строителството по главната отсечка на северозападния водносилов път, а след десет години ние ще го видим вече сред самите сияйни висини — да командва хидростроителството в цялата страна като представител и пълномощник на най-горната власт. С него първият секретар на партията ще разговаря на «ти», а министър-председателят ще го кани в дома си на гости. Едни казваха, че е между най-талантливите, други — че бил любимец на «боговете». Спореха. А той принадлежеше без друго и на едните, и на другите.

Хората, които казваха, че е роден под щастлива звезда, изглежда, имаха право. Само че неговата щастлива звезда ще да е била, по всяка вероятност, от «променливите», от тия, чийто блясък скача от една величина на друга, защото след десетгодишни непрекъснати успехи, кои от кои по-главозамайващи, в живота му настъпи рязък обрат — върна се в йерархията там, откъдето беше започнал като начинаещ инженер. Променливите звезди винаги възвръщат първоначалния си

блясък и ние може да изчислим с абсолютна точност кога настъпва тоя момент. Но дали нашият герой непременно ще възвърне прежния си блясък — това не бихме могли да предвидим дори с относителна точност, тъй като законите на земната механика са много различни от законите на небесната. Някои хора вдигат рамене: «Какво от това, че Методи се е родил под щастлива звезда!», и напомнят, че мнозина щастливци, удостоени с високи ордени и отличия, преминали през висши сфери на йерархията, завършват дните си в обществен приют за заслужили старци. Някои дори казват, че е за предпочитане човек да се роди под обикновена звезда, отколкото под щастлива звезда, но от категорията на «променливите». Изобщо хората са свикнали да ценят стабилността.

Както и да е, хрониката се занимава с минали, понякога и с настоящи работи, но пророчеството не ѝ е по душа.

Ако настоящото изложение не беше хроника за живота на Брусарските, тоест ако не бях задължен да описвам живота им такъв, какъвто е бил в действителност, без да променям нещо или да притурям разни измислици от себе си, аз щях да се намеся на всяка цена в живота на Методи, за да запазя щастието му и да го предвардя от падение. И щях да сторя това не защото подобен вид щастие ми е по вкуса или поради това, че е приятно да се подвизава в една книга преуспяващ герой, както е красиво например на тоалетна масичка да се кипри вазичка със стръкче засмян шибой. Щях да го направя, защото преуспяващите около нас се множат, дето се казва, не на дни, а на часове и е напълно в реда на нещата новият Homo Sapiens да вземе подобаващото си място и на духовния пазар.

И ТАКА, златната птица на щастието кацна напистина върху рамото на Методи — командирован беше в богата близоизточна страна, за да ръководи изграждането на огромен хидроенергиен обект. Тази командировка, за която мечтаеха поне дузина от най-личните и прославени хидростроители, изпълни душата на нашия герой с ентузиазъм и неизпитвано до тоя час умиление. Ентузиазмът се пораждаше от предчувствието му за предстоящи тежки битки срещу безводие, пясъци и пустини, негова стихия бяха, нали, големите битки, а умилението му идеше от простата сметка, че той не беше все пак най-достойният за тая изключителна чест. Разбира се, той знаеше цената си, не страдаше никак от липса на самочувствие, но като здравомислещ човек разбираше отлично, че златната птица на щастието, за да кацне на рамото му, беше предварително насочена към него от ръката на най-главния шеф. Без разпореждането на най-главния тази птица не удостояваше никого с милостта си.

По-рано, когато биваше повишаван на по-горна служба, той приемаше повишението си с една изумителна усмивка на великодушие, сякаш той правеше подарък някому, а не правеха подарък на него: «От мен да мине, няма да откажа!» Каквито и да бяха чувствата, които се криеха зад великодушната му усмивка, трябва да се изтъкне, или както се казва, «дебело да се подчертае», че той беше от малкото служители, които нито молеха за повишения, нито благодаряха някому, когато ги получаваха. Той искаше сякаш да каже със своето безразличие, че смисълът на инженерското призвание е в работата, само в работата, а службата е една суета.

Така стояха нещата до деня, в който получи голя-

мото доверие на министерството — командировката за Близкия изток. От тоя ден нататък в душата му като че ли зина една отворена врата, през която задухаха странни и неподозирани хали и ветрове. От тоя ден той започна постепенно да става д р у г човек.

И така, прибирайки се тоя ден в къщи, с онази невидима, но златна птица на рамото си, той от вратата още се провикна: «Еврика, жена! Открих най-после в това министерство един благороден и мъдър човек!» Среждайки изумения поглед на съпругата си, той разпери ръце като за сърдечна прегръдка, помълча и тържествено изрече: «Нашия министър!»

Този път той не се втурна направо в кухнята, както правеше обикновено, а заведе жена си в салона и ѝ нареди (ако кажем «и я помоли», ще сгрешим) да го почака за минута. Влезе в спалнята и когато отново се показва на прага, жена му изписка и се стъписа, сякаш в рамката на вратата беше застанал един луд.

На това място ще направим малка пауза, за да въведем в хрониката съпругата на Методи.

ПРЕДИ ЧЕТИРИНАДЕСЕТ години Методи работеше като помощник участъков инженер на с-кия хидро-енергиен възел. Случило се беше по онова време участъковият инженер да замине в отпуска и Методи да го замести и тъкмо когато размишляваше какви по-модерни новости да въведе в работата, за да смае «старците», на обекта пристигнаха гости, водени от окръжния секретар. Методи каза, че малко иска да знае за каквито и да било гости, и заповяда работата по проверката на шлюзовете да продължи според указанията, които беше дал от заранта. Той проверяваше действително на една своя автоматична система за регулиране, която сам беше измислил и която всякак гледаше да въведе в работата, преди да се завърне от отпуска неговият шеф. Бързаше, защото знаеше, че «старецът» беше крайно недоверчив спрямо нововъведения от този род.

Всичко в участъка се развиваше според програмата нормално, когато пет минути след като водата беше пусната по каналите, дежурният техник върхлетя пребледнял в бараката, където се помещаваше канцеларията на участъка. Заеквайки от възлнение, блещейки се от недостиг на въздух, той съобщи, че по трасето на главния водоотливен канал се било затирило някакво момченце, доведено вероятно от гостите, а само след десет минути, по същия този канал. . . Методи знаеше по-добре от дежурния техник какво щеше да стане «по същия този канал» след десет минути — тонове маси вода щяха да се понесат по дълбокото му русло със скоростта на експресен влак!

Три въртопа чувства се запремятаха в душата на Методи: ненавист към дежурния техник — той не можеше да търпи слабодушните хора; бясна омраза срещу

пришълците отвън — какъв дявол ги мъknеше тук, на строежа — и страх, страх, че неговата система тъкмо сега можеше някъде да засече. Друго чувство той не изпита в тоя миг. Той само подвижна на дежурния техник, който стоеше изправен и като че ли настръхнал до диспечерското табло с пултовете за управление: «Превключвай!» — и излетя навън.

«Превключвай!» означаваше извеждане на главния канал от системата. Но не беше ли късно вече и щеше ли автоматичното устройство да спре на секундата достъпа на язовирната вода до канала? А тази вода, която беше се втурнала вече в канала, нямаше ли тя да понесе момченцето в мътните си прегръдки като една кибритена клечица?

Навън беше душно, слънцето, изскочило вече над ридовете, като че ли жареше земята с електрожен. Откъм скелите идеше миризма на чамови съчки и мокър цимент, а от билото на планината се разливаше при всеки повей на вятъра лъх на смола и на напечен от жегата бор.

От бараката до трасето на канала имаше около петдесетина метра, място, колкото хвърлей камък, но дълго време след това събитие Методи не си спомняше да е изминавал в живота си по-дълъг път. Той не слезе в канала по железните скоби, а се спусна заднишком по насипа, както правят зимно време селските деца, когато се пързаят по заледените нанадолнища. После хукна по циментовата настилка на канала с чувството, че зад гърба му громоли с адските си железарии някакъв кошмарен локомотив.

Той откри момченцето зад първата извивка на канала, беше около 5—6-годишно, в бяла блузка и с платнени обувки. Повдигна момченцето и го нагласи върху раменете си няколко секунди само преди клокоченето на водата, която се търкаляше разпенена насреща му, да се превърне в апокалиптичен рев.

Водата стигна още с първия си удар до коленете му, разтърси го и той се олюля, щеше да падне, ако не беше се вцепил с длани за каменната облицовка на стената. С втория си удар, надигнала се вече до пояса му, тя щеше непременно да го повали, но точно в тоя критичен миг загуби силата си, омекна, смали се и безпомощно засъска. За по-малко от минута се оттече и замря.

Детето хленчеше на раменете му, а той се усмихваше победоносно, тържествуващо, макар и с посивели устни: неговото автоматично устройство беше действувало без грешка. Ура!

Посрещнаха го с «браво», ръкопляскаха му, а една девойка, облечена в бяла рокля, изтича насреща му, хвърли се към момченцето и започна да го прегръща и целува като луда.

— Дявол да ви вземе! — каза Методи. — Ваше ли е детето?

Девойката го гледаше с насълзени очи, устните ѝ се гърчеха в нервни тръпки и не можеше да се разбере дали в момента се усмихва, или я избива на рев.

— Дявол да ви вземе! — повтори Методи. — Къде зяпате, та не гледате детето? Къде сте хукнали, та очите ви не са в него? Аз такава майка като вас. . . — Слънцето блестеше право в очите му и младата жена в бялата рокля приличаше на едно ослепително бяло петно, придобило по някакво чудо обем. — Марш от строежа, дявол да ви вземе! — изруга Методи и сърдито се запъти към бараката.

Като влезе в канцеларията, той се отпусна на една дъсчена табуретка, погледна тъжно мокрите крачоли на кадифените си панталони и почувствува как ядът му отново се изкачва към гърлото. Това кадифе, с цвят на слънчоглед, на едри бразди, мечта на художници, поети и артисти, беше донесъл при една екскурзия чак от Италия, икономисал го беше от всекидневните си спагети със сирене, а ето че сега заради една разсеяна глупачка. . . Той бръкна за цигарите си и изгледа със злоба дежурния техник:

— Кой пуска такива идиотки на строежа?

Дежурният техник се сепна, като че ли той даваше пропуски на идиотките да посещават обекта, а пък всички знаеха, че той нямаше и не можеше да има пръст в тази работа. Пропуски даваха по-горните началства и кадровиците.

В този миг сред рамката на вратата застана самата «идиотка». Сега слънцето не заслепяваше очите му и той откри от пръв поглед още, че тя едва ли имаше повече от двадесетина години; второто му откритие беше, че тя

е прелестна и че просто сияе от хубост; а третото — че кривата линия, която се спущаше от врата ѝ и минаваше през гърдите ѝ, е най-очарователната «крива», която е виждал някога през живота си.

— Оставих племенничето си в сигурни ръце и ето, дойдох лично да ви благодаря! — каза момичето, като спокойно и безцеремонно го разглеждаше с ясните си небесносини очи. — Вие извършихте голям подвиг и аз ви обещавам, че ще разкажа на всички! — Тоя път думите ѝ бяха малко книжни, но гласът ѝ пак така звучеше звънко и сладко, като че ли идеше от камбанка, изкована от най-чист мед.

Ангелски очи, които гледат със спокойното любопитство на една зряла жена — това действуваше като чудесно домашно вино, кой знае защо, подправено със спирт.

— На кои «всички» ще разкажете?

— Най-напред на татко!

Методи се засмя.

— Знаете ли — каза той, — аз помислих, че момченцето е ваше!

— То ми е племенниче! — усмихна се момичето.

Те се погледнаха и като че ли помислиха едно и също нещо едновременно и весело се разсмяха.

Дежурният техник ѝ поднесе услужливо стол да седне, но тя поклати глава.

— Аз не съм ви дошла на гости — каза тя. — Но и да река да остана, не бих могла. Толкова е душно при вас!

Тя стрелна Методи с бърз поглед, кимна любезно на дежурния и обърна гръб.

Вървеше бавно и Методи лесно я настигна.

— Може би вече се безпокоят за вас? — попита той.

Тя повдигна рамене. Това не я тревожеше особено.

— Има ли някъде наблизо подходящо място, където бих могла да се изкъпя?

— Ще ви заведе — каза Методи. — С колко време разполагате?

Тя обясни, че нейните хора разглеждат обекта много внимателно и отговорно и че едва ли ще се съберат за обяд при най-главния началник, преди да стане един часът.

След петнадесет минути те излязоха от района на хидровъзела, поеа по един полегат скат, обрасъл с гъ-

ста букова гора, и скоро се изкачиха на билото му. Под тях, в дола, скрита сред лески и шубраци, ромолеше кротко реката. Нападалата и изгнила ланска шума подхлъзваше, та на много места Методи трябваше да помага на спътницата си. Той ѝ подаваше ръка, задържаше я, но на няколко пъти все пак тя залитна и тогава той усещаше дъха ѝ върху лицето си и гърдите ѝ до лактите си. И двамата се правеха, че не забелязват тия случайни съприкосновения, но се смееха буйно и не бързаха да се разделят. После той я прегърна през кръста, а тя доверчиво се облегна на рамото му и така слязоха до реката като една влюбена двойка.

Слънцето се провираше през гъстия листак и правеше сребърни тантели върху зелената морава. Беше знойно, макар гората да хвърляше гъсти сенки и между върховете на трепетликите да прелиташе прохладен ветрец.

Методи посочи едно не кой знае колко дълбоко вирче, сигурно водата му щеше да стигне най-много до над коленете ѝ; но то имаше яносиния цвят на очите ѝ, лазура на небето и Методи веднага го хареса.

— И вирчето е подходящо, и мястото е удобно! — каза той.

— Великолепно е! — съгласи се девойката, като разглеждаше внимателно отражението си във водата. Сетне поклати глава: — Но каква полза, щом от това няма да излезе нищо? Аз се сетих чак сега, че не нося банския си костюм!

— Какво нещастие! — каза Методи.

— Непоправимо! — въздъхна девойката.

Те помълчаха.

— Да не бъдем песимисти! — каза Методи. — Според мен това не е чак толкова голяма беда.

Тя го погледна въпросително, но замълча. Чакаше той да предложи.

— Аз ще се обърна настрана — каза Методи. — Няма да гледам.

— Но ще трябва да ми обещаеш — тя премина на «ти», сякаш беше другарувала с Методи от дете, — че наистина няма да гледаш, а не само на уж!

— Защо да не обещаая? Обещавам! — кимна Методи и се засмя.

— И ще идеш десетина крачки по-нагоре!

— Непременно — каза Методи. — Ако искаш, ще се отдалеча и на двадесет крачки!

— Не, на повече от десет не бива! — Тя се огледа. — Тука е диво и ще ме е страх! — И тя улови полите на роклята си и острите ѝ мургави колене блеснаха на слънцето, сякаш бяха матирани.

Тя скача, плеска с длани по водата, а Методи легнеше по гръб и гледаше в бездънната синева. По едно време му се стори, че го замерва с пръски, но стисна зъби и се престори на равнодушен, нека тя да не си мисли, че не е виждал голи жени.

Тя излезе от водата, това той усети с крайчеца на окото си. «Дявол да го вземе — мина коварна мисъл през главата му, — докрай ли пък трябва да остана глупак?» Докато оглеждаше трескаво тая мисъл и преценяваше какво решение да вземе, тя изписка, както се лищи от ужас, и тоя ѝ вик го изправи на крака като пружина. Преди да направи дори три крачки към нея, тя беше вече на гърдите му, гушеше се мокра и хълцаше от страх.

Той видя през голото ѝ рамо как една водна змия се отдалечаваше от купчинката, която бяха образували дрехите ѝ; змията не бързаше особено, съскаше предпазливо и лениво въртеше глава.

Остана притисната до него и след като премина страхът ѝ. Кой знае, може би онази змия беше един престорен Купидон? Беше хубаво, чудно и затова не усетиха как синьото небе се спусна над тях и ги покри.

Когато синьото небе зае отново обичайното си място във висините, тя дойде при него, облечена вече, мълчаливо му се усмихна и за миг-два подържа главата си притисната до рамото му. После го погледна и макар да не произнесе нито дума, съвсем недвусмислено личеше, че очите ѝ задават тоя един и същ и вечен въпрос, който всички девствени момичета са задавали на своите прелъстителни през всички времена: «Ами сега?»

«Ами сега?» — пита момичето, дошло на чешмата за вода, но от залисия счупило стомничката си. «Ами

сега?» — Така жената пита само веднъж в живота си, по-нататък тя не задава тоя въпрос.

В характера на Методи имаше и бруталност, и грубостта дързост, и самовлюбеност дори, но той беше все пак с и н на Драгия Брусарски: доброто, което носеше в душата си, още не беше затулено съвсем. Той почувствува тревогата в очите на момичето и сам зададе на себе си същия този въпрос, който се четеше в нейния поглед: «Ами сега?»

Във всички подобни случаи от паметта още мъжете са избирали един от двата пътя: да махнат с ръка, да пратят всички по дяволите, да изоставят момичето на съдбата му и да отстояват твърдо позицията «ни лук яли, ни лук мирисали»; или да поемат отговорността си и да постъпят така, както изискват законите на честта.

За да бъдем справедливи към Методи, трябва да кажем, че в момента той стоеше между два пътя. Доброто в душата му го караше да протегне тутакси ръка на момичето, а злото, натрупано в кръвта му от егоизма на деди и прадеди, го дърпаше назад, правеше го да прилича на крадец — държи в пазвата си откраднат гердан и се чуди по кой друм да избяга и коя посока да хване.

Сега ние знаем как беше завършила тази борба в душата на Методи, че доброто у него беше надвило злото. Но като ни е известен последният резултат, не бива да отиваме до крайност и да си създаваме една идеална представа за Методи от онова време. Без друго той постъпи честно, защото по онова време честното у него взимаше връх, когато съвестта и страстите му се сборичкваха; но той не действуваше все пак толкова наивно и сяпо, както може би ни изглежда на пръв поглед. Той предполагаше някои неща за Снежана, не бяха кой знае какви, но си имаха цена. Този обект, където работеше, беше секретен, до него имаха достъп само проверени хора и тия, дето издържаха проверка, не бяха какви да е. Щом като девойката в бялата рокля беше допусната на обекта, тя, значи, беше минала през проверката, тя и нейните родители бяха хора, на които можеха да се доверяват секретни неща, с една дума — момичето в бялата рокля не беше каквото да е. Това съображение естествено не реши въпроса, но то помогна на Методи да постъпи като честен човек.

И тъй. . . разбрал от пръв поглед тревогата, лумнала

в очите на момичето, той се усмихна покровителствено, и свойски сложи ръка на рамото ѝ.

— Какво има тук да се мисли? — каза той с чувството на човек, който няма какво повече да губи. — Ако тази игра се играе честно, тя трябва да завърши с женитба. Как иначе?

— И аз така мисля! — усмихна се момичето. Сега очите ѝ отново станаха спокойни и ясны. — И на мене това ми дойде наум! — После запита: — Ами знаеш ли как се казвам? Твоего име аз научих още докато пътувахме към строежите, на няколко пъти стана дума за един млад и талантлив инженер, който бил при това и доста представителен. Но моето име ти не знаеш. И откъде ще го знаеш?

— Пропуснах да попитам — каза Методи.

— Ако държиш да го знаеш, аз ще ти разкрия тайната си — усмихна се момичето. — Казвам се Снежана.

— Чудесно име! — кимна Методи. — Само дето е малко противоположно на темперамента ти!

И двамата се изгледаха многозначително, после принаха да се смеят, макар да нямаше кой знае каква причина за смях.

На връщане те се прегръщаха и целуваха често, затова пътят не им спореше много. Помежду две целувки Методи запита:

— Ами презимето? Може би е редно да зная фамилията на бъдещата си съпруга, как мислиш?

— О, разбира се! — отвърна Снежана.

— Според филмите, които съм гледал, женихът отива в дома на «избраницата на сърцето си» с букет цветя и там бива представен на мама и татко. Тримата започват оживен разговор за времето и на най-интересното място женихът се пляска по челото и казва: «Ето че се увлякох! Ами че аз съм дошел, другарю Еди-кой си, да ви уведомя, че ние с дъщеря ви. . .»

— Другарят Еди-кой си се казва Янаки, а презимето му е Янчулов — каза Снежана.

Методи изведнъж се закова на място. От внезапното спиране той залитна като че ли.

— Кой Янчулов? — попита с малко несвой глас. Нямаше нищо нередно, дето питаше, защото на тоя свят можеше да има няколко. Щом като в един град имаше.

примерно сто Ивановци, — защо да няма, да речем, десет Янчуловци?

— Ей този — обясни Снежана, — дето е в ЦК. — И тя посочи с пръст, като че ли ЦК се тулеше някъде съвсем наблизо, помежду буките.

— Виж ти! — каза Методи, но без всякакъв ентусиазъм. Неговият възглас изглеждаше дори малко унил.

Янаки Янчулов беше известен човек, голям революционер на времето, осъждан на смърт, сега беше член на Политбюро и ръководеше един много важен отдел при ЦК.

— Какво имаш против татко? — засегна се Снежана. — Татко е най-добрият човек на света! Само дето е малко строг и не обича да му противоречат!

— И аз съм същият! — опита да се пошегува Методи. — Но не е в това работата.

— А в какво е работата? — полюбопитствува Снежана.

— Ето в какво — отвърна Методи, гласът му не беше станал по-весел, но постепенно се освобождаваше от ония унили нотки. — Той може да си помисли, че аз. . . Да, човек на неговото положение обикновено е склонен да предполага, че всеки, който ще се завърти около него и семейството му. . . С една дума, той може да си помисли, че аз го правя користо, от интерес!

— Бъди спокоен! — усмихна се Снежана. — Остави тази работа на мен! Аз ще разкажа на майка ми нашата история, а едно вътрешно усещане ми подсказва, че тя непременно ще ме разбере. Аз ще ѝ разправам нашата история в най-точен хронологичен ред, сега ли се какво искам да кажа? А тя ще я разкаже на баща ми и ако баща ми има търпение да я изслуша, непременно ще се убеди, че ти си действувал без умисъл, благородно, рицарски, защото нито си знаел к о я съм, нито ти е било известно к о ѝ е баща ми. Тоест ще излезе, че си постъпвал абсолютно безкористо! Кураж!

След тая доста дълга реч тя уви влюбено ръце около шията му, а над главите им, в шумата, присмехулно изсвири кос.

Свирията на тоя кос и песнопенията на другите пернати, които бяха свидетели на любовта им; тантелите, които плетеше слънцето, като се провираше през листните корони на буките; песента на вятъра, шепотът на

гората и прочие, и прочие — всичкият този романтичен и прастар свят се стопи и превърна на една небивалица в минутата, когато Методи прекрачи прага на Снежаниния дом. Майката на Снежана — от ония жени, за които казват «запазена, понапълняла, но с още незаличени следи от предишна хубост» — посрещна жениха на дъщеря си равнодушно, както се среща например застрахователния агент, който пристига за поредната вноска. Тя го мярна все пак няколко пъти с крайчеца на очите си и вероятно остана доволна, но с това се изчерпа и любопитството ѝ. Личеше си, че се беше приготвила да излиза — по воалетката, която свали от косата си, когато пристигна Методи; по пресния руж на устните си; по обувките с високи токове и най-сетне — по разсеяните ѝ приказки. Тя попита Методи живи ли са родителите му, къде е това Рахово, има ли братя и сестри. Осведоми се какво предпочита — коняк или уиски, беше шест часът следобед. Методи каза, че му е все едно, и тогава тя се усмихна — за пръв път и както му се стори — доста снизходително.

Нямаше я Снежана, макар да се бяха уговорили, че в тоя ден и час ще си бъде в къщи. Методи не попита къде е, а и майка ѝ не намери за необходимо да обяснява къде е и защо отсъства. В разхвърляния разговор между двамата за Снежана изобщо не стана дума.

Към шест и половина часа пристигна Янаки Янчулов, «най-добрият човек на света», както беше се изразила Снежана. Поприведен, слаб, посивял, със сухо лице и ниско подстригани мустаци, със студени сивосинкави очи, изглеждаше строг и дори малко сърдит. Това впечатление на строгост се подсилваше и от тънките му стиснати устни и, кой знае защо, от двуредния му костюм от черно дубле.

— А ето ви и вас! — каза той с безизразен, равен глас и подаде енергично ръка. — Ето какъв сте били, значи, добре! — Не можеше да се разбере дали това «добре» звучи «одобрително», или пък беше заредено със стаена заплаха. Той кимна по посока на вратата, която водеше за кабинета му, и с едно твърдо «моля» покани Методи да мине пред него.

Методи не беше от хората, които лесно се смайват, но като влезе в Янчуловия кабинет, едва не се стъписа — за разлика от тежко мебелирания със стилна мебел салон тука нямаше почти нищо. Едно овехтяло шпер-

платово бюро, етажерка и три най-прости дъсчени стола, каквито продават на селския пазар. Това беше всичката мебел.

По-късно Методи научи, че Янаки държеше «кабинета» си такъв, какъвто го беше заварил Девети септември. Единствените нови вещи, които намериха достъп в това сиромашко царство, бяха двата телефона — единият специален, другият обикновен.

Янаки Янчулов посочи на Методи един от дървени-те столове, после издърпа средишното чекмедже на шпер-платовото си бюро, извади луксозен кожен портсигар, зареден с цигари «Кент», и му предложи да запуши.

— Благодаря, аз пуша по-обикновени цигари! — от-каза Методи и измъкна от сакото си кутия «Арда».

— Браво! — възкликна Янчулов, без да повишава дори с половин нотка гласа си. По скулестото му лице премина нещо като усмивка, но това беше по-скоро сянка на усмивка. — И аз пуша от същите! — добави той.

Някое време те говориха за разните видове тютюни и установиха с голямо вътрешно удовлетворение, че са единодушни по отношение преимуществата на простия тютюн.

— Той съдържа по-малко никотин! — изтъкваше Методи.

— И не е толкова опасен! — допълваше Янчулов.

— По-малко уврежда сърцето!

— И за черния дроб не е толкова вреден!

— Да не говорим за белите дробове!

— Дума да няма! Тях изобщо не ги закача!

Изпълнени със задоволство един от друг, те изва-диха кутиите си и любезно си размениха по една цигара. Методи щракна запалката си и предложи огън на Янчу-лов. Янчулов щракна своята запалка и предложи огън на Методи. Те се усмихнаха един на друг — Методи, с цяла усмивка, Янчулов, свръх силите си, с усмивка в три четвърти. Това беше голямо усилие за него, обикно-вено той се усмихваше наполовина.

После той пое дълбоко дим и каза:

— Вие изглеждате разумен момък, но как можахте! От добро семейство сте, били сте способен студент, брат ви заема добра служба в Министерството на химията, главният директор на С-кия хидровъзел е доволен от

вас, има изгледи в недалечно бъдеще да ви повишат. Как можяхте наистина! И защо ви трябваше?

Очевидно Янаки Янчулов беше събрал доста сведения, та Методи се почувствува неловко, като разсъблечен. Пред един член на Политбюро не беше редно да показва рога, но нали беше с характер, намръщи се и рече:

— Аз от нищо сторено не се отказвам, другарю Янчулов, и трябва да ви кажа откровено, че не се срамувам от постъпките си. Нямам причини да се червя.

— Аз на ваше място щях да си посипя главата с пепел и сам щях да си бия шамари! — Понеже не повиши глас, тия му думи прозвучаха някак особено силно.

Методи повдигна рамене. Той беше член на партията и дисциплината изискваше, когато един член на Политбюро му се кара, той да си мълчи. Можеше да възразява, но само в порядъка на самокритика, а самокритиката се оказваше последното нещо, което му беше по вкуса.

После двамата помълчаха някое време — Методи, загледан в насрещния прозорец, закрит наполовина с плътна плюшена завеса, Янчулов — съсредоточен в струята синкав дим, която се виеше над недопушената му цигара. Все пак той беше стопанинът и затова пръв наруши мълчанието.

— Първо — каза той, — благодаря ви искрено от свое име и от името на сестра ми, задето сте спасили детето. В това отношение вие сте постъпили благородно. Второ — той се прокашля и сърдито загаси цигарата си в пепелницата. — Второ — повтори той, — искам да запомниш и никога да не забравяш, синко, две важни неща, а именно: да не очакваш от мен пари, подаръци в пари; и да не си въобразиш, че ще се обадя някъде, където и да било, за да те повишат служебно. В това отношение аз съм глух и ням!

— В това отношение, а и в параграфа за парите вие ще имате, татко Янаки, моето абсолютно съдействие! — засмя се сдържано Методи.

Ето как Методи Брусарски свърза живота си със Снежана Янчулова. Снежана освен синия цвят на очите си нямаше друго от баща си, но и тоя син цвят беше доста

омекотен, превърнат в синьолазурен от опаловата светлина, която грееше в очите на майката. Още същата година, когато се омъжи, тя напусна университета и повече не помисли за висше образование. Беше ѝ добре да си седи в къщи, да приема гости и да ходи на гости. Тя роди една дъщеря, също синеока, но студено синеока, беше взела очите на строгия си дядо Янаки.

Животът на двамата течеше кротко и безметежно. Той се превърна на поизносена дреха още на втората година, но изглеждаше приличен, редовен, хората казваха, че живеят сравнително щастливо. Методи прекарваше повече навън, по строежите, и затова зли езици приказваха, че жена му поддържала тайно някакви си отношения, но никой не можеше по-определено да каже с кого ги поддържа. Какво ли не мислят хората, когато жената е хубавица, а мъжът се прибира рядко в къщи.

За тия десет години, изминали до деня, когато Методи неочаквано получи назначението си в Близкия изток, ще кажем това още, че младите живееха скромно, в двустаен държавен апартамент, и че нито веднъж не получиха, нито пък поискаха пари от строгия и принципен дядо Янаки.

Впрочем на третата година след описаните събития Янаки Янчулов се пенсионира, напусна активния политически живот и замина за родното си село — да пише спомени и да се забавлява с отглеждане на пчели и копринени буби. Съпругата му Анелия остана в София, тя беше дъщеря на софиянци-кореняци, от чистия полски въздух пребледняваше и получаваше виене на свят.

ТАКА СНЕЖАНА, дъщеря на Янаки Янчулов, влезе в хрониката на Брусарските.

В момента, когато видя мъжа си да излиза от спалнята, увит в спален чаршаф и с калъфка от възглавница около главата си, тя си помисли кой знае какво или всъщност нищо не си помисли, а се стъписа от изненада и изписка (макар и не толкова високо, както беше изпискала преди десет години при съвсем други обстоятелства!), защото гледката беше наистина необикновена. Тя беше същевременно и необичайна, като се имат пред вид 40-те солидни години на Методи и неговият мъчен и сякаш винаги забързан и задъхан характер, чужд по начало на всякакви лекомислени шегги. Пък и онова време на закачки и любовни игри беше отдавна отминало, неудобно беше дори да се мисли за него. Затова Снежана, като видя мъжа си омотан в чаршафи, изпита същия ужас, какъвто изпитва човек при среща с един луд, и тутакси нададе изплашен вид.

— Е, по дяволите, стига! — махна с ръка Методи. Чуеше ли такива писъци, той се потърсваше, сякаш взимаше с лъжичка горчиво лекарство. — Нали виждаш, че се шегувам? — Но тоя път той не се потърси, тоя ден никакви писъци не бяха в състояние да развалят чудесното му настрояние. Той дори се засмя, захвърли чаршафите на пода и с галантен жест прегърна жена си (както през ония първи една-две години!) и весело запита: — Отива ли ми бурнус, мила, и приличам ли на арабски шейх? — И понеже тя все още го гледаше с недотам избистрени от уплахата очи, той реши да съкрати мъките ѝ, защото сърцето му тоя ден преливаше от доброта.

Като узна причината, която подлудяваше мъжа ѝ, Снежана на свой ред изпадна в състояние, което няког време съвсем не приличаше на нормално. Кой знае защо, у нея делириумът започна със сълзи, после в сълзите се примеси смях и всичко това беше съпроводено с един неочакван изблик на невъздържана и буйна нежност, с каквато тя не беше удостоявала Методи от години насам. Тя го целуна толкова пъти, колкото не беше го целувала през първата нощ, когато легнаха да спят на едно легло.

Командировката в Близкия изток навяваше в душата на Методи странни чувства, предизвикваше появата на чудновати и смайващи представи. Правеше го сякаш пиян. Виждаше се пълководец, главнокомандващ, герой на пустинята, велик благодетел на изстрадал народ. Тя му поднасяше слава, известност, издигаше го във върховете на обществото. А за Снежана същата командировка се превърна мигновено и по някакъв магичен начин в съвършено осезаема и нагледна материална представа. Ако уподобим щастieto на вълшебен балсам (макар сравнението да е архинизтъркано!), този балсам покри и успокои най-кървящата рана в душата ѝ — мъката ѝ да живее притеснено, несгодно, в едно жилище, което не струваше и не стигаше за нищо. Кого могат да задоволят по-напред две малки стаи и едно нищожно холче, лишено при това от достъп до дневна светлина? Дъщерята ли, която вече ставаше момиче и трябваше да спи отделно, Методи ли, комуто беше необходим кабинет, за да работи, или нея, за да има къде да покани поне една гостенка на чашка кафе? Ако нямаше достатъчно смях и доволство в тяхната къща, не беше ли за това виновна преди всичко проклетата теснотия? И тя ли не усещаше несгодите на тесния дом, проклятието да живееш притеснено, дето беше израснала в просторно жилище, с прозорци, обърнати към изгрева, залеа и юга, пет стаи и мраморен хол, с вградени долапи и розова камина, с оранжерия, където цъфтяха лимони? Затова, когато Методи ѝ съобщи за своята «източна» командировка, тя в същия миг се видя сред един огромен салон, чиито стени, кой знае защо, бяха облицовани до половина с благородно червено дърво. От шпаклования като стъкло гипсов таван висеше петолъчен зелен полилей с позлатени чаши и златна топка в средата. Едно широко стълбище започваше от тоя хол,

то водеше за горния етаж. Това стълбище беше също от червено благородно дърво, но върху облегалката на парапета му бяха инкрустирани лъскави рибки от седеф. Ето какво магическо видение се мярна пред очите на Снежана, когато Методи ѝ съобщи за своята «източна» командировка.

Тя не можеше да обясни по никакъв начин откъде бяха дошли петолъчният полилей и седефените рибки, защото в мечтите си не беше стигнала чак до такива тънки подробности. Тя не беше си представяла и парапета на червеното стълбище, но в момента, когато се появи позлатеният полилей, изскочиха и седефените рибки.

Тя не каза нищо на Методи, само го целуваше, смееше се и плачеше. Но същата вечер, когато си легнаха, тя подробно му описа видението си и за свое превелико удовлетворение забеляза, че той не остана равнодушен. Особено впечатление му направи разказа ѝ за махагоновото стълбище.

— Дали ще имаме щастието да живеем някога в такава къща? — попита замечтано тя.

Той не отговори веднага, но като помисли малко, каза:

— Много е възможно. Имам чувството, че от тази командировка ще спестя малко пари.

Тя го прегърна и се притисна силно до него. От дълго време не бяха заспивали толкова доволни един от друг.

Но да се върнем отново към оня незабравим момент, когато той ѝ съобщи чудесната новина. След като пищно избухналата им радост се поутиложи, те на часа заговориха за министъра и това беше напълно в реда на нещата. Но за да бъдем справедливи към Снежана, трябва да отбележим, че пръв подхвана тази тема Методи. Той пръв заговори за министъра.

— Какъв човек! — възкликна той. Изблици на възхищение се плискаха в гласа му и той не правеше опити да ги усмири. — Какъв чуден човек! Де да съм предполагал, че такава сила стои зад гърба ми! Дори не ми е минавало през ума!

— А той през цялото време е следял за теб!

— Сигурно!

— Мил човек!

— Преди всичко — умен. Той беше най-горещият и най-последователният защитник на моя н-ски язовир!

Това не беше истина, защото министърът се запозна с н-ския хидровъзел едва в последната фаза на конкурса.

— Това се казва ръководител! — заключи Снежана.

— Де всички ръководители да са такива! — Методи изведнъж се изправи на лакът. — Аз съм много задължен на министъра и трябва да му се отблагодаря по някакъв начин! Достойно, разбира се, както прилича на един човек като мен.

— Ами да го поканим? Да го поканим на вечеря? Татко канеше. . .

— Аз не съм татко ти!

Тя го погали по косите и самоуверено рече:

— И ти ще станеш голям човек!

Той се престори, че не беше чул думите ѝ, и попита:

— А къде да поканим министъра? Тук?

И двамата направиха гримаси: тя — горчива, той — презрителна.

— Не може ли вън от София, в някое ханче?

— Ами къде ми е колата? С какво ще идем до това ханче?

— Методи — каза Снежана, — а защо да не поканим министъра у мамини?

— Там е пълно с наематели! — отвърна Методи.

— Че покани го тогава на твоя строеж, в планината! Докато тръгнеш за А р а б и я, ти си още шеф там, командир!

— Гледай ти! — зарадва се искрено Методи. — Знаеш ли, че тази идея е чудесна? Ами че там аз мога да устроя на министъра такъв прием, че да ме помни за цял живот! — Той я прегърна през раменете и звучно я целуна. — Умница!

КАКТО БЕШЕ КАЗАЛ, така и стана — устрои на министъра такъв прием, че шумотевицата му дълго време се препращаше «от връх на връх» по целия Северозападен Балкан. Най-напред ловци и гъбари пребродиха и претърсиха лъки, долове, шумаци и сечища, осигуриха за празничната трапеза едни дисаги пернат дивеч, един едробивнест тлъст глиган, половин дузина кошници с пресни гъби и един кош зрели къпини, набъбнали от сладък морав сок. Петстотин души хидростроители, строени в редици, със сини блузи и кепета, викаха ура. Десет души барабанчици блъскаха с пръчици по барабаните, а две дузини тръбачи, събрани в банда, съобщиха гръмко на света, когато се зададе напрашената лимузина на отговорния човек.

На тържеството присъствуваха двама окръжни секретари, журналисти от столични и окръжни вестници, от радиото, от телевизията. Тържеството съвсем нямаше характер на частен прием, Методи представи посещението на министъра като служебно — интересувал се ръководителят да види с очите си как вървят работите по главната отсечка на северозападния водносилов път!

Все пак министърът знаеше, че пристига по частен почин на частно угощение, затова много се учуди, когато видя строени 500 хидростроители в сини блузи и с кепета, когато чу десетте барабана да бият в негова чест и двете дузини тръбачи да го посрещат с оня марш, с който се посреща, да речем, армейски генерал. Той се учуди също и на двамата окръжни секретари, и на журналистите, и на другите официални лица. Смутен, той запита Методи какво значи това, а Методи му отговори, че «това» е в реда на нещата, че трудещите се, като научили да пристига, зарадвали се и дошли да му окажат уважение и чест.

Понеже всичко около посрещането се вършеше според протокола (макар министърът да знаеше, че пристига ч а с т и о), не трябваше събитието да приключи без една поне приветствена реч. Като поговори по този въпрос с двамата окръжни секретари, Методи изказа готовност да произнесе приветственото слово.

Трябва ли да отбелязваме, че речта му беше политически наситена, сякаш цял живот беше посрещал и изпращал отговорни хора и устройвал частни приеми. . . Министърът научи от тази реч например, че ден и нощ живее с проблемите, които вълнуват толкова силно строителите на северозападния водносилов път, и по-специално — работещите на главната му отсечка; а двамата окръжни секретари и парторгът не повярваха на ушите си, като чуха, че 500-те строители в блузи и с кепета, вдъхновени от тази сърдечна среща, тържествено рапортуват на партията и правителството, че ще завършат обекта поне един месец преди пусковия срок.

Барабанчици удариха барабаните, тръбачите надуха тръбите, няколко празнични червени ракети полетяха към потъмнялото привечно небе.

После на поляната се изви и закърши снага весело хоро. Играеха лудо петстотин мъже с кепета и в сини блузи, тропаха ситно двамата окръжни секретари, размахваше призивно кърпа парторгът хороводец. Методи се хвана в средата на хорото, там биеше крак, кипреше се и подвикваше «и-ху!»

Когато веселото хоро завърши, Методи улови подръка министъра и го поведе към готварницата, където беше сложена официалната вечеря.

АКО ЗА ПОВЕЧЕ прегледност (тая черта в хрониката се смята за основна добродетел) наречем времето, прекарано от Методи в Близкия изток, «арабски период», бихме могли да твърдим с основание, че именно «арабският период» представлява най-славната страница от историята на неговия бурен живот. Разбира се, «най-славната» не означава винаги «най-светлата», макар че по наше мнение за «славно» не може да се приказва, ако от него не грее такава светлина, която да съгрява душата на човека. Но това е морализаторска страна на въпроса, тази страна всеки има право да мери със своя мярка, заблуждавайки се, че тя, неговата мярка, е най-истинската. Ние не налагаме нашия морал комуто и да било, само изтъкваме, че «арабският период» от живота на Методи е като че ли най-славен, и деликатно намекваме, че не всичко в него, от морално гледище, е било добро. През тоя период в характера на Методи започнаха да се проявяват «симптоми», които, меко казано, не предвещаваха ясно време за през следващите години.

И тъй, групата хидростроители, която Методи оглави, имаше за задача да построи в поречието на две известни реки голям язовир и да подготви работата на една втора група строители, която да отведе завирената вода посредством система от напоителни канали в ония краища на страната, където безводнието и безмилостното слънце превръщаха постепенно живота в пустиния. Когато проучваше в София договора и инструкциите, струваше му се, че работата на втората група строители е нещо като продължение на неговата работа, че тя е лишена от творчески размах и още по-малко —

от величие. Той наричаше на шега строителите от тази втора група «водопроводчици» и тайно в себе си благославяше случая, че не беше попаднал сред тях, макар и като техен водач. Но когато отиде «на място» и поживя година-две сред изкопите на бъдещото водохранилище, едно море в пустинята, и около скелите на гигантската му стена, той измени мнението си и тайно в себе си (а може би тайно от себе си, особено в началото) започна да струва метани на случая — удари ли часът за «водопроводчиците», той да им стане непременно началник.

Да, «арабският период» беше велико нещо в живота на Методи, затова искаме да опишем от по-широк ъгъл на виждане как изглеждаше външно, пък и изобщо през тия няколко години. Ще ни е необходим този портрет, за да го извадим на показ едно десетилетие по-късно, когато Методи ще прекрачи най-високото стъпало на своя възход, и колегите му със завист ще го наричат «Щастливца», а самият той ще започне да мисли за себе си, че е станал наистина «любимец на боговете»...

Ако разровим архивите на министерството от онова време и по-специално документалния материал, свързан със строителството на обекти в страни от Близкия изток, вие непременно ще видите поне десетина снимки, на които личи, и то на най-преден план, нашият герой. Ето група български инженери, застанали пред входа на една стара джамия. Същите — пред живописна сергия от разноцветни рогозки на градския пазар. Група български инженери и арабски специалисти пред картата на големия язовир. Друга снимка — само арабски работници, а помежду тях — Методи, с тропически шлем; зад тях — участък от взимащото ума, апокалиптично скеле на язовирната стена. И така нататък, и така нататък.

Снимките са различни, но едно в тях е неизменно — мястото и външността на нашия герой. Може фонът да е всякакъв — джамия, сергия, минаре, гигантски бaгeр, крачещ екскаватор, фрагмент от язовирна стена, — Методи е винаги в средата на групата и мястото му е в първата редица. При това той винаги и навсякъде е в една и съща «униформа»: спортна карирана риза с шарена кърпа под яката; двете крила на кърпата са съединени с халка, която, знаем вече, че е златна; следват — панталони от кадифе на едри райета — в Бей-

рут, Дамаск и Багдад италианското кадифе не беше проблем и затова той си уши шест чифта наведнъж. Носеше обувки от чортова кожа, с дебели подметки от естествен каучук. Персонажът и декорът на снимките се меняха, хората променяха костюмите си, нареждаха се всеки път на различни места. Само той неизменно заемаше едно и също място и почти винаги се снимаше в описания по-горе костюм. Казваме «почти» заради едно-единствено изключение — на снимката със засмените арабски рабoтници той не носеше на главата си тропически шлем. На гърба на снимката беше отбелязано, че е правена сред пустинята, при 40 градуса целзиеви на сянка. Сянка хвърляше каросерията на един десеттонен ЗИЛ.

Ако човек съдеше за характера му по тия снимки, той щеше да каже, че неговият характер е неизменен, постоянен, замръзнал; че неговите вкусове, навици и начин на живот са постоянни, неизменни, замръзнали на една степен на развитие — веднъж и завинаги. . . Каква ирония на съдбата!

Лицето му не ще описваме. И по времето, за което става дума, то си беше класически красиво, извадено сякаш от христоматия с разкази за антични герои.

НЯМА ДА РАЗКАЗВАМЕ как беше сътворен сред пясъците на пустинята големият язовир, който приличаше на море, и как беше издигната преградната му стена, която напомняше една отвесна и гола планина. В съвременния свят всички водохранилища се правят, общо взето, по един начин, разлики има само в подробностите и технологиите. Любознателният читател може да прочете за тия неща в книгите по хидроложко дело, а ние ще насочим вниманието си главно върху Методи, тъй като в книгите по хидроложко дело за него не е казано нищо.

И тъй. . . Но преди да започнем разказа си за «арабския период», дължни сме да уведомим читателя, че шестте месеца, през които Методи се готви за командировката си, бяха изпълнени с лингвистични занимания — от сутрин до късна вечер учеше езика на страната, в която щеше да строи големия язовир. Колко научи, не знаем, но година и половина след като започна работа в пустинята, той можеше свободно да приказва на тоя древен език.

И тъй. . . Макар да работеше с хиляди работници от друга националност и наоколо му да се ширеше чужда земя, сиромашка на зеленина, с жестоко небе и безмилостни пясъци, той и тук проявяваше същите опия свои качества, които го правеха толкова популярен и обичан ръководител в родната му страна. И тук, както на северозападния водносилов път, той сядаше да се храни с работниците, а не се отделяше с другите инженери в специалната командирска столова. Той ядеше от чорбата на каменарите и изкопчиите, кусаше като тях с алуминиева лъжица от алуминиево канче, спеше на походно войнишко легло в канцеларията си и сам

в празничен ден, когато отиваше в града, отсядаше в най-люксовия европейски хотел и се хранеше със средна посъда. Тогава обличаше снежнобял панамен костюм, поръчваше си най-люксови ястия и пиеше от най-скъпите вина. Но това правеше само веднъж в седмицата, а през останалите дни живееше тъй, както поминуваха каменарите и бетонджииите, копачите. Заради това си особнячество (никой не можеше да твърди с положителност дали идеше от характера му, или пък беше политика) той не можеше да се сближи с останалите инженери от командния щаб — през делниците те се хранеха в командирската столова, а той при работниците. В неделен ден пък той се разполагаше като някакъв княз в гранд хотел «Амбасадор», а те отсядаха в «Европа палас», който също минаваше за добър хотел, но не беше от екстремната категория като «Амбасадор». Така главният ръководител на строежа и помощниците му все не успяваха да се съберат през свободното си време, разминаваха се, вървяха наистина по различни пътища. Поради тази причина по-интимни отношения помежду им не можеха да се създадат, двете страни имаха възможност да общуват само в полето на служебните отношения, в канцеларията или в различните участъци на строежа, източил се с километри на дължина и в дълбочина. Тия връзки биваха формални и те се поддържаха, разбира се, през работно време.

За разлика от специалистите и началстващите обикновените работници възприемаха «особнячеството» на Методи като акт на нечуван, невиджан и небивал демократизъм. Те гледаха на главния като на някакъв съвременен Харун ал Рашид, възкръснал по погрешка или поради някакво недоразумение между аллаха и неговия пророк в християнска кожа. Да разговарят с главния беше внимание, каквото в живота не срещаша, да го виждат при себе си, в своята среда, него, падишаха на строежа, да седят насреща му, когато той кусаше от тяхната чорба — това им се струваше по-невероятно от най-невероятните приключения на моряка Синбад. Но неговото присъствие имаше и практическа стойност и тази страна на работата те веднага оцениха: готвачите се пребиваха, за да правят чорбата по-вкусна, доставчиците не смееха да крадат по много наведнъж, надзирателите се въздържаха да бият по зъбите. Това бяха придобивки, големи завоевания, за такъв живот работниците например по чифлиците можеха само да мечтаят.

И ТОЙ НАИСТИНА влезе постепенно в ролята на един Харун ал Рашид, това не беше кой знае колко мъчно в пустинята. Пък и на него самия като че ли хареса да бъде падишах или пък дойде до убеждението, че сред тая почти безпросветна човешка маса е необходимо и си струва трудът да изпълнява ролята на падишах. Каквито и да бяха подбудите, едно е сигурно, че тази работа му допадна и че я вършеше с ищах. Трябва обаче още в самото начало на харуналрашидството му да кажем, че той не започна играта п р ъ в, него просто го въвлякоха в играта, други му предложиха жезъла на падишаха.

Веднъж — вечерята току-що беше приключила и той с наслада пушеше чибук си (беше си купил един прекрасен чибук, украсен със златни инкрустации и благородни камъни!) — дойдоха при него неколцина в бели наметала и избутаха пред себе си други двама. Най-старият от неколцината рече:

— Тия хора, благородни началнико, ще се избият! — И допълни: — И двамата са шофьори.

— Защо се биете бе, серсеми? — разсърди се изведнъж Методи.

По-едрият от двамата, който имаше два златни пръстена на дясната си ръка, пристъпи половин крачка напред и блюдолизнически се поклони:

— Тоя негодник ми дължи от карти, господарю! Петдесет долара. Доста пари!

— Вярно ли е, че му дължиш от игра на карти? — обърна се Методи към длъжника.

— Дълга му, но той ги спечели с мошеничество, господарю, с нечестна игра!

— Млък бе, песоглавци! Какъв господар съм ви аз? Вие без господар не можете ли?

— Не може без господар! — усмихна се угоднически по-едрият.

— Аз съм ви началник, а не господар! — каза троснато Методи. Той се обърна към печелившия и го запита: — Вярно ли е, че си спечелил тия петдесет долара с нечестна игра?

— Аллах ми е свидетел, че съм играл според закона! — каза печелившият.

— Ами! — поклати глава длъжникът. — Той беше белязал картите, господарю!

— И двамата сте обесници! — въздъхна Методи.

Водачът на неколцината кимна с глава към длъжника:

— Тоя човек е честен. Язык ще бъде, ако негова милост го пробие. Има сюрня деца.

Баштата на сюрнята деца наведе тъжно глава.

— Аз си искам парите! — каза печелившият. — Ако той не ми ги даде до утре, аз ще трябва непременно да го пробия. Такъв е законът.

Методи попита на какво са играли, после поиска карти и заповяда на печелившия:

— Сядай! Ще изиграем три игри, по петдесет долара всяка. Ако спечелиш — ще ти заплатя заедно със своята загуба и загубата на тоя глупак. Но ако спечеля... — Той не се доизказа, но така се закани с глава и очи, че печелившият, колкото и да беше самонадеян, отстъпи крачка назад и безпомощно се заоглежда.

— Ако не седнеш тутакси да играеш с мен, ще заповядам още тая минута да те изгонят от лагера с камшици! — заплаши го Методи.

Играха. Методи спечели и трите игри. Той прибра сто долара от печелившия, задържа за себе си петдесет, а другите петдесет мушна великодушно в пояса на длъжника. На печелившия рече:

— Сега и на слепците стана ясно, че когато си печелил — печелил си с мошеничество. Защото ти си един лош, несъобразителен и тъп играч. Ти не умееш да играеш честно. Затова запомни, негоднико: ако науча, че си играл на карти в района на лагера с когото и да било, ще заповядам да те изгонят в пустинята гол и без капчица вода. Да пукнеш сред пясъците като краставо псе!

Водачът на неколцината с бели наметала призна,
че след обичания от аллаха пророк само един смъртен
може да издава такива справедливи и честни присъди
и тоя смъртен е той, големият началник. Да го дари
аллах със сто години весел живот!

И С МНОГО ДРУГИ ПРОЯВИ на мъдър и справедлив съдия се прослави нашият герой! И макар да не поплюваше, както се казва, на ръцете си (разбирано в преносен смисъл, естествено!), когато въздаваше справедливост или възстановяваше развалено приятелство, или защитаваше честта на по-слабите — казваме, — макар да не проявяваше меко сърдечие, той влезе в сърцата и душите на хилядите хора с бели наметала като един благороден и в най-висша степен мъдър човек. И може би още дълго време, до края на командировката си вероятно, нашият герой щеше да играе ролята на един съвременен Харун ал Рашид, ако насреща му не беше се възправил неговият пръв помощник (както впрочем се случва често в живота!). Защо се случва, че именно първите помощници застават често срещу шефовете си — по този въпрос ние няма да отделяме място в нашата хроника, само ще отбележим, че помощникът на Методи се казваше Нейчо Нейчев, че по професия беше инженер, а по политическа линия — политически отговорник на групата специалисти. Някои помощници са склонни да подражават на шефовете си — едни в облеклото, други в прическата, трети се смеят като тях, копират интонациите им и така нататък. Нейчо Нейчев, вършеше тъкмо обратното — в противовес на спортната нагласа на Методи, той се тъкмеше и тук, в пустинята, като за опера — винаги с връзка, с колосана яка, закопчан, излъскан. Говореше тихо, спокойно, сдържано — за разлика от експресивната, дръзка и понякога грубовата реч на главния. Веднага искаме да отбележим, че той се носеше по този начин — в облекло, говор, държане — не за да дразни Методи, да му противостои или да изтъква своята самостоятелност — не. По същия начин той се обличаше,

говореше и държеше сред хората много време преди да се срещне с нашия герой. Той си беше просто такъв по характер — редовен човек.

И тъй, когато алрашидовската слава на нашия герой загърмя из пустинята и местните хора толкова се привързаха към него, че взеха да му измислят прякори на герои от приказките и да го смятат за «свой» човек, а той на шега захвана да подхвърля тук и там, че ще си ушише един арабски бурнус, за да видел как ще му стои, Нейчо Нейчев взе да мръщи вежди и веднъж, когато нямаше никого в канцеларията, сериозно му заговори:

— На тия истории би следвало да сложите край! — рече му той. — Вие сякаш не забелязвате, че сте прехвърлили мярката! Това в последна сметка може на всички ни да навреди.

— Какви истории са ви прихванали? — учуди се Методи. Той помълча и допълни: — И за каква мярка дрънкате?

— Аз не дрънкам, а ви предупреждавам най-другарски! — Той помълча на свой ред, поиздърпа ръкавите на ризата си, погледа сребърните им копчета и на края направи искрен опит да се усмихне. — И да се сърдите, и да не се сърдите, мое задължение е да ви предупредя. При това аз не разговарям с вас по служебна линия, като ваш помощник, а ви говоря като партиен отговорник.

— Е, добре, дявол да го вземе! — каза Методи. — Ще ми обясните ли най-после на какво трябва според вас да сложа край?

— Трябва да сложите край на вашето вмешателство в частните отношения между хората! — отвърна Нейчев, като изговаряше разтеглено думите, сякаш диктуваше на ученици.

— Виж ти! — изгледа го презрително Методи. — Ами ако хората ми се бият и трепят и го удрят на комар и разврат, работата на строежа ще върви ли?

— Ние сме дошли тук да правим язовир, да осигурим на хората вода, а не да се вмесваме в частния им живот. Що се отнася до сбиванията в района на строежа и до други антиобществени прояви — за това има полиция и съдебни органи. Ние нямаме никакво право да изместваме административната власт. Ето какво исках

да ви кажа — другарски и с най-добри чувства. За в а ш е добро.

— Хм! — каза Методи. Той помълча, докато бухналите пламъци в душата му позагаснат, после процеди, сякаш през зъби, с презрение, което можеше да убие човек: — Откъде и как можахте да се пръкнете такъв!

И излезе навън, без да поздрави.

СЛЕД ТОЗИ РАЗГОВОР Методи поограничи намесата си в разправиите на своите хора, а доколко взимаше все пак участие в някои по-особени случаи, правеше го предпазливо и почти винаги с помощта на трети лица. Но продължи да се храни сред работниците, да пуши чибука си в тяхна компания, като избираше най-дивите и пропадналите, спеше на войнишкото си легло, а неделен ден се развличаше по княжески със случайни познати в «Амбасадор».

Той има още на два пъти сблъсквания с Нейчо Нейчев. След второто сблъскване Нейчо Нейчев загуби играта — беше телеграфически отзован.

Това стана така:

На втората година, когато водоемът-море беше вече оформен и самата планина готова за отливане, Методи почувствува апетита си за велико строителство удесоторен, струваше му се, че току-що се е докоснал до най-великото съкровище в света, едва го е погледнал, а вече правят опити да го измъкнат из ръцете му. Чакайте, моля ви се, той иска да се наслади на блясъка му да нарадва очите си с греещата светлина на златото му, да се опие от святакащите примигвания на брилянтите му като от най-силното вино на света! Чакайте, моля ви се! Той иска да пие от това вино до замайване, да рови ръцете си в златото, докато отмалеят. . .

Но всъщност какво представляваше за него това съкровище?

Ако имаме пред вид характера му, трябва да степенуваме нещата по следния начин и в последователен ред, защото никак не е без значение какво ще бъде поставено на първо място и какво — на последно. Никак не е без значение, защото ще дойде време след десети-

на години например, когато пак ще стане дума за «съкровището» и пак ще трябва да степенуваме нещата, и тогава това, което е било по-рано на първо място, да се окаже на последно, а онова, което е било някога последно, да се окаже изведнъж на челно място.

Защото така е в живота — характерът на човека си остава «такъв и такъв», но в тоя «такъв и такъв» характер нещата менят местата си и никой не може да предскаже колко пъти и докога.

Но да оставим тия умувания, защото те не са предмет на хрониката, а да се върнем към нашето съкровище.

И тъй, какво представляваше за Методи това съкровище през «арабския период»? Първо, представляваше едно чудесно, велико, дори свръхвелико *у с и л и е*. Второ, представляваше слава, известност, обществено признание. Трето, това «трето» дойде в душата му или, по-точно, беше събудено в душата му (то, значи, е било там, но се е таило, спяло) след оня разговор със Снежана за нейното вълшебно видение — къщата с махагоновото стълбище; това «трето» представляваше просто пари, възможност да се устрои по-удобно, по-човешки.

Като имаме тези «ключове» от душата на нашия герой, веднага ще ни стане ясно защо например не стовари една по-тежка тояга върху главата на Нейчо Нейчев, както отиваше на неговия темперамент, а взе, че ограничи връзките си с «своя» арабски свят. . .

И тъй, когато десетки самосвали започнаха да изливат в утробата на планината хиляди кубически метра бетон и предстоеше в най-близко време необгледният водоем да се превърне в море, Методи почувствува как неотразима ръка се протяга към неговото съкровище и една тъжна камбана да отброява последните часове от престоя му в тази сива страна, с жълто небе и напукана от жегата земя.

Всъщност нещата не бяха опрели до никакви часове, имаше работа за още най-малко година и половина, но все пак краят се виждаше. След няколко месеца в министерството щяха да започнат подготовка по втората фаза — отвеждането на завирените води по села и градове. Кого ли щяха да изпратят за съзидател на напоятелната система, за да бъде посрещнат от признателния народ като водоносец, спасител? Защото едно е да построиш язовир в пустинята, макар голям, велик,

и друго е, съвсем друго е да докараш на хората по домовете им, на нивите им студена, изобилна вода, бълбукаща и свежа като самия живот. Зажъднелите и измъчени хора посрещат «водоносеца» като месия, който не само обещава, но вече осигурява на дело, осезаемо, видимо края на кучешкия и началото на човешкия им живот.

Водоносеца посрещат като победител, триумфално, с маслинени вейки.

Така мислеше нашият герой и страдаше, като виждаше съкровището си да се изплъзва от ръцете му, а зад мислите и мъката му напираше един все по-неудържим и по-неудържим палещ въпрос: «А защо да не бъде «водоносецът» АЗ?»

Отначало този въпрос само се мярна бегло в съзнанието му, но като силен човек, несвикнал да изпуска нищо, което веднъж му е харесало и очаровало душата му, той не го остави да се изплъзне, а се понесе подире му, както например опитен ловец се понася подир погнатия дивеч.

Ако привършеше работата по язовира шест месеца преди срока, той можеше да започне изкопите на основните няколко канала и да постави по този начин министерството пред свършен факт. Защо трябва министерството да търси друг ръководител, когато той е тук, на място, привикнал вече с пустинята и с хората?

Шест месеца! Той можеше да «икономиса» това време само по един начин — като въведе денонощна работа на стената и на двата централни канала, по които двете реки изпращаха водите си в язовира.

Когато сподели това свое мнение (той го изложи със свойствената си твърдост и то прозвуча като решение!), помощникът му на няколко пъти сваля и слага очилата си и на края ги забрави между папките и тогава лицето му изведнъж придоби опулено учуден израз, дори малко глуповат.

— Какъв човек сте вие! — разпери той ръце. — Вашите хрумвания по някой път така ме настройват, че изпитвам желание да пея, а друг път имам усещането, че по гърба ми полазват мравки. Господи! Какво ви е дошло наум?

Методи весело се разсмя.

— Защо се смеете? — попита обидено помощникът му.

— Сложете си очилата! — рече заповеднически Методи и грубо му ги подаде. После каза: — Учудвам се, че не изпитвате желание да пеете и просто съм смаян, че вече не сте пропели! Та моята идея е повече от чудесна! Помислете: шест месеца по-рано ще потече вода по градове и села, по ниви и градини, във фабрики и петролни рафинерии и т. н. Сметнете — икономическият ефект ще се равнява на милиони! Ами моралният престиж за нашето родно социалистическо хидростроителство? По целия свят ще се разчуе какви нечувани чудеса вършат българските инженери!

— Чакайте, моля ви се! — повдигна ръка помощникът, сякаш се вардеше от невидима градушка. — Оставете чудесата на мира, ами кажете, ако това не ви затруднява, откъде ще вземете пари и работници за нощни смени?

— Хубава работа! — повдигна рамене Методи. — На човек, пресметлив като вас, такива неща не би следвало да дохождат наум!

— Ето че ми дохождат! — усмихна се примирено Нейчо Нейчев. — Аз наистина съм пресметлив, както вие ме похвалихте, но ето че не мога да се сетя откъде ще изнамерите пари и работници за вашите нощни смени!

— Защото, любезни, вие сте пресметлив, но като машина! Машината смята и не мисли. Машината е куп тенекия, а от тенекето какво може наистина да се очаква! Моля ви се, не ми възхвалявайте вашите машини. Те са един мит. Машината може всичко да познае, само за едно не я бива — да пресметне човешките възможности! Тя си няма понятие от човешки възможности! А пък аз залагам тъкмо на това, на човешките възможности. Какво се пулите? Знаете ли, че като свалите очилата, вие приличате на един опулен глупак? Сложете очилата си, моля ви се! Аз обичам илюзиите, а когато сте с очила, добивам илюзията, че вие сте много умен човек. Е, простете за шегата, аз исках просто да ви разсмея. Вие знаете, че аз ви уважавам и че ви ценя доста високо. И тъй, питате вие, откъде ще взема пари и работници? Вие питате така, защото знаете предварително,

че няма откъде да взема нито пари, нито работници! Е, добре, вие сте прав, но по вашему, вие имате пред вид само бюджета и трудовите ресурси, така наречените трудови ресурси. Аз съм прав, но по м о е м у, аз имам пред вид човешките възможности и ще ви кажа, че правдата е на моя страна. Долу параграфите и да живеят човешките възможности! — такъв е засега моят лозунг. Дявол да го вземе, вие започвате да се пулите през очилата! Е, ще ви успокоя. Аз ще образувам нощна смяна, като извадя хиляда души от общия контингент. За да навакса работата на тия хиляда души, дневната смяна ще трябва да се понапрегне малко повечко, с около десет на сто, и това е всичко!

Нейчо Нейчев избърса грижливо очилата си с кърпичка, която святкаше от белота, и се стараяше да не гледа през това време своя шеф. Сетне сложи очилата си, погледна го смело в лицето и каза:

— Вие сте фантазьор! Аз не знаех, че сте и фантазьор!

ДОКАТО НЕЙЧО НЕЙЧЕВ пишеше обширни писма и осведомяваше по своя линия по-високостоящите за опасните фантазии на своя шеф и докато по-високостоящите инстанции умуваха какво решение да вземат и какъв съвет да дадат, Методи образува втората смяна. После той повика по-събудените от «белите наметала», обясни им с прости думи в какво се състои работата и те веднага го разбраха. Ония от тях, които не го разбраха съвсем, приеха на доверие думите му, защото го обичаха и му вярваха.

И така по-събудените обясниха на другите същността на работата. Попитаха ги дали искат техните жени и деца, бащи и майки да имат по-скоро вода и те отговориха, че искат. «Тогава — казаха им — вне трябва да понапрегнете мускулите си и да работите повечко. Друг начин няма!»

Сетне направиха митинг. Най-напред говориха представители на местните хора, та излезе, че това предложение се е родило в техните глави. От българска страна взеха думата двама млади инженери, които бяха готови да минат заради Методи през огън и вода. Последен говори, разбира се, нашият герой. Неговата реч, както трябва и да се предполага, беше пламенна. Той се изказа прочувствено за братството между народите и за социализма, който помагал на изостаналите народи, като дохождал при тях с маслинено клонче в една-та си ръка и с разни технически пособия, заводи и язовири — в другата. Той се съобразяваше със слушателите си, затова приказваше толкова нагледно. На края каза, че щом като местните хора предлагат язовирът да се завърши предсрочно, той и другарите му ще помогнат в името на дружбата. «Но — напомни им — както ви пре-

дупредиха вашите хора, ще трябва да се работи мъжки! Който не е съгласен с такава мъжка работа, още тозчас да си събира партушините и да върви по дявола. Лично аз — заяви тържествено и вдъхновено Методи — ще прекарвам по работните площадки на строежа най-малко осемнадесет часа на денонощие. Обещавам и се кълна!» — За повече нагледност той щеше за малко да се прекръсти, но се сети навреме и само махна с ръка.

Не е необходимо да се казва с какви френетически възгласи бяха изпратени думите на нашия герой.

Като постскриптум можем да добавим само, че на този тържествен митинг на дружбата отсъствуваше от българска страна само Нейчо Нейчев. Усамотен в канцеларията на управлението, измъчван от лоши предчувствия, той пишеше официално писмо до един отговорен човек.

СЪБИТИЕТО, което предопредели по-нататъшната печална съдба на Нейчо Нейчев, се случи шест месеца след откриването на големия язовир. Читателят сигурно се досеща, че от оня митинг до окончателното завършване на язовира и от неговото официално откриване до събитието, за което става дума, беше се изминала една година. През това време язовирът беше заприличал вече на истинско море, платноходки се рееха по гладката му повърхност, накъдрена леко от пустинния вятър и просторна като небето, което сивееше над нея. В подножието на «планината» могъща електроцентрала произвеждаше светлина. Ето какви събития бяха се случили след оня митинг, но те не бяха по никакъв начин по-велики от събитията, които ги последваха: през пустинята потече вода! По много ръкави се юрна водата, нетърпелива и весела, и хората я срещаха по села и градове триумфално, като царица-освободителка, защото ги освобождаваше от трите вековечни злини — жаждата, сушата и тъмнината.

А всъщност ролята на царицата-освободителка изпълняваше Методи — него срещаха триумфално, него прегръщаха и целуваха, него гощаваха с тлъсти овнешки мръвки, печени на шиш. А той държеше речи за дружба и навсякъде разправяше колко безкористно и приятелски пристига социализмът при изостаналите народи, в едната си ръка с маслиново клонче, а в другата — с технически пособия и язовири.

Двамата млади инженери целуваха девойките, като им повдигаха фереджетата, а нощем ходеха по любов при по-зрели жени. Тук жените узряваха на 17—18 години и от тази възраст нагоре започваха да презряват. Нейчо Нейчев ходеше без настрояние и все чакаше отго-

вора на онова свое официално писмо, което беше написал до «висшата инстанция» в деня на митинга. Но «висшата инстанция» очевидно беше одобрила решението на министъра — да се назначи Методи за ръководител на напоителните работи. . . . А с предсрочното завършване на язовира нашият герой си извоюва славата на голям началник. Той получи поздравителни телеграми от най-висши държавни и обществени ръководители.

И така, една заран пристигна в района на новото управление луксозна лимузина, осемцилиндров форд. От нея слезе мургав господин на средна възраст, в ослепително бял костюм, с блестяща връзка на синьочервени ивици, закичена с масивна златна игла.

Той влезе в канцеларията, огледа се спокойно и учтиво подаде ръка на Нейчо Нейчев, като си каза името. Той, разбира се, беше взел Нейчо Нейчев за главния, защото Методи в избелялата си спортна риза и в изтърканите си кадифени панталони не му направи сериозно впечатление. Когато му беше деликатно казано, че греши, че «господинът» насреща е главният, той не се сконфузи никак, а по лицето му премина по-скоро сянка на нескривана досада. Личеше си, че не беше свикнал да има работа с големци, които ходят в карирани спортни ризи, износени при това, и дохождат на работа с туристически обувки.

Той каза името си на Методи и нашият герой тутакси му даде да разбере, че това име за него не означава нищо. Като гледаше разсеяно към двора, той попита с вял глас посетителя за какво е дошъл.

— Бих искал да водя с вас един малък конфиденциален разговор — каза посетителят.

— Е добре де, говорете! — кимна Методи.

Посетителят погледна към Нейчо Нейчев и замълча.

— Карайте, господине! — подкани го Методи. — Все едно че съм сам! — и с жест му посочи един от дъсчените столове, който беше най-близо до бюрото му. Посетителят се намести със снизходителна усмивка на дъсчения стол, извади кожен портсигар с пури и предложи на Методи.

— О, благодаря! — позасмя се на свой ред със снизходителна усмивка Методи. — Свикнал съм да пуша само хавански. — Той издърпа чекмеджето и сложи

пред неканения гост луксозна кутия от черно дърво. Отхапа крайчеца на една пура, както правят заклетите пушачи, и макар да ненавиждаше пурите дори повече от помощника си, запуши с израз на предоволен човек. Нека тоя туз не си мисли, че българските инженери не пушат скъп тютюн.

Като видя хаванската пура между пръстите му, посетителят донякъде се поуспокои, а когато зърна златната халка, която събираше двете крила на коубойската му кърпа, той доволно поклати глава. Не бива човек да се доверява на първите си впечатления, първото впечатление е в много случаи лъжливо! Карираната спортна риза и кадифеният панталон не означават винаги скромна заплата или лош вкус. Малко ли смахнати интелектуалци в Западна Европа например са болни по тази мода! И той отново поклати доволно глава.

— Извинете — каза Методи, като го гледаше да поклаща глава. — Аз не разбирам от жестикулации. Говорете с думи!

Посетителят се изсмя весело, сякаш се намираше в своя дом. После избърса устните си с кърпичка и каза:

— Господине, вие започвате да ми харесвате истински. Но аз не съм дошъл при вас, за да ви правя комплименти, а да искам да изпълните една моя молба. Аз съм собственик на парцел № 17А2Б, през който или около който е възможно да мине вашият главен напоителен канал. Аз бих искал вашият канал да не минава съвсем близо до моя парцел и вие да не настоявате държавата да го отчужди!

— Дявол да го вземе! — каза Методи. — Като младеж мечтаех за мургава и чернокоса жена, а се ожених за русокоса.

— При нас това нещастие е поправимо! — каза посетителят, като недвусмислено постави ударение на «поправимо».

— Всеки народ си има свой обичай! — усмихна се Методи. Той помълча някое време, после каза: — В момента не съм в състояние да кажа нищо по-определено за вашия парцел, уважаеми господине, тъй като нашата специална служба тепърва уточнява трасето на главния канал. Но мога да ви дам един ценен съвет.

— А именно? — понаведе се към него посетителят.

— Е, какво? — повдигна рамене Методи. — Да се

молите по-настойчиво на провидението! Само провидението може да спаси участта на вашия 17A2B1

— Този съвет все пак означава нещо! — кимна доволно посетителят.

Той остави картичката си върху бюрото на Методи, сбогува се любезно и си отиде.

Методи взе картичката и прочете: «Хасид Бен Джелал, главен директор на А. Д. «Източна звезда», внос-износ.» Той помълча някое време и повдигна пръст:

— «Източна звезда»! Сега си спомням. Тази фирма стои върху един от небостъргачите на централния булевард. В партера има постоянен изложбен салон за американски коли. Струва ми се, че «Източна звезда» е представител на «Форд».

— Все едно! — каза мрачно Нейчо Нейчев. — Вие можехте направо да го отрежете!

— Чуден човек сте! — намръщи се Методи. — Как да го отрежа, като не зная нищо за този 17A2B1! Каналът минава през хиляда такива 17A2B1!

— Вие м о ж е х т е тутакси да проверите на картата! — каза студено Нейчо Нейчев.

— Вие за кой ме смятате, дявол да го вземе! — удари с юмрук по масата Методи. — Че като е дошъл някакъв си туз, за да пита за частната си собственост, трябва мигом да скачам на крака, за да му услужа? Аз представител на комунистическа страна ли съм, дявол да го вземе, или някакъв буржоазен лакей?

— Моля ви се! — продължи невъзмутимо Нейчо Нейчев. — Вие м о ж е х т е да изпратите господина при нашия деловодител. Той щеше да му обясни.

— Все едно! Аз и деловодителят! Това е все едно!

Той извади цигари, запуши и няколко пъти пресече канцеларията напред и назад, като поглеждаше злобно към своя помощник. Сетне, когато възмущението му стихна, той отиде на другия край на канцеларията, където имаше широка ниша, покрита със зелена завеса. В тази ниша беше закачена картата на местността, през която минаваше главният напоителен канал. Той дръпна с рязко движение завесата и започна да шари с пръсти по померените квадрати.

— Парцелът на господина е вън от всякаква опас-

ност! — процеди той през зъби. — Просто съжалявам, че е във всяка опасност! — Дръпна с яд завесата и изгледа злобно помощника си. — Ще изтичат ли да успеете господина?

— Ние трябва да бъдем еднакво лоялни към всеки гражданин на тази страна — отвърна с ледено спокойствие Нейчо Нейчев. — По отношение на гражданските услуги за нас не бива да има значение дали просителят е работник, или туз.

Но Методи вече не го слушаше. Той беше потънал в някакви свои мисли.

— Готов съм да се обзаложа срещу честното си име — рече той, — че господин Хасид Бен Джелал иска да спаси и да запази за себе си един участък, богат с петрол, един бъдещ петролен периметър, който ще струва десетки милиони!

Нейчо Нейчев гледаше съсредоточено в книжата си и пазеше горно мълчание.

— Каква самонадеяност, моля ви се! И каква пълна увереност, че непременно ще ме подкупи! Ах, мръсникът! Ако планът не беше утвърден вече, кълна се в честното име на баща си, че щях да извия канала нарочно, за да прегазя земята на този туз!

— От това класата на господарите нямаше кой знае колко да пострада! — забеляза спокойно Нейчо Нейчев. — Нито пък класата на пролетариата щеше нещо да спечели!

— Но АЗ щях да си направя удоволствието! — ревна яростно насреща му Методи. — Разбираш ли? Щях да го направя заради своето АЗ!

ЕДИН МЕСЕЦ след като се беше разиграла тази сцена в канцеларията на новото управление и около две седмици след като списъкът на отчуждените имоти беше публикуван в държавния официоз, рано една заран в двора на управлението пристигна разкошен форд, последен модел, толкова огледално лъскав, че в него човек можеше да огледа дори ресниците на миглите си. Шофьорът, с бяла фуражка и бяла куртка, попита за Методи и когато му обясниха, заяви важно, че непременно трябва да се яви лично при шефа.

Той остави пред Методи един голям плик, на който личаха надписът и емблемата на «Източна звезда», и една разписка, в която пишеше, че еди-кой си е получил писмо от «Източна звезда» А. Д. под еди-кой си номер от еди-кой си дата.

Тази разписка не ангажираше Методи с нищо и той я подписа.

На портиера направи впечатление обстоятелството, че шофьорът си отиде пеш. Дори не заключи вратите на разкошната лимузина! Той сподели учудването си с момъка, дето разносяше локум и кафе:

— Безотговорен човек!

Момъкът, който служеше в близкото голямо кафене и много се гордееше с червената си фуражка без козирка, повдигна равнодушно рамене.

— Случва се — рече той. — Веднъж си забравих фуражката в едно кино. Заплесне се човек и забрави!

Докато четеше писмото на «Източна звезда» А. Д., Методи мени на няколко пъти израза на лицето си. Лицето му ту побледняваше, ту просветваше, ту добиваше угрижено изражение или се засмиваше. На края като че ли се задържа в очите му и около устните му една

усмивка, в която преобладаваха по-светлите чувства. Той погледна веднъж-два пъти през прозореца и всеки път светлите чувства като че ли процъфтяваха все повече.

После се извърна към Нейчо Нейчев, който проявяваше сякаш подчертано равнодушие към вълненията на шефа си, и с не дотам сигурен глас рече:

— «Източна звезда» ми подарява кола модел. . . — Той погледна писмото и замълча. — Пишат ми, че това писмо щяло да ми послужи като документ пред държавната митница. . . Що за хрумване наистина!

— Какво? — повдигна глава Нейчо Нейчев.

— Вие не слушате ли, когато говоря? Дявол да го вземе! — сопна му се Методи.

— Трябва да върнете тази вещ веднага! — каза Нейчо Нейчев. Гласът му беше спокоен, но режеше като нож от най-чиста стомана. — Трябва веднага да върнете тази вещ! — повтори той.

— «. . . В знак на признателност за положения от вас труд. . . при изграждането на напоителната система. . .» — прочете от писмото Методи.

— Всички сме положили труд! — за пръв път повиши глас Нейчо Нейчев. Лицето му почервения, той избута папките с преписки настрана и няколко пъти примига срещу светлината, която нахлуваше през отворения прозорец. — Ако е до труд, всички се трудим честно и според силите си и вие не си приписвайте, моля, заслугите на колектива!

— Дрън-дрън! — каза Методи. — Аз ви чета писмото на «Източна звезда», а вие скачате, извинявайте, като някакво пале!

— Това е подкуп! — каза със зловеща интонация в гласа си Нейчо Нейчев. — Един опасен подкуп. Не разбирате ли?

— Не разбирам, честна дума! — усмихна се Методи. — За какво «подкуп». Аз не съм направил никаква услуга на «Източна звезда», нито лично на този господин Бен Джелал! За какво ще ме подкупва?

— Те ви се отблагодаряват! — каза Нейчо Нейчев.

— Но за какъв дявол ще ми благодарят! За онова място? Та вие сам видяхте! Аз не съм си мръднал пръста да го спасявам, тъй като нашият план и з о б щ о не го засягаше!

— Подкуп или благодарност — това няма значение! — Той мълча някое време, сетне скръсти ръце на гърдите си и с леден глас запита: — Още ли не сте заповядали да изхвърлят оня боклук навън?

Методи отиде до прозореца и дълго гледа лъскавата лимузина. Когато отново се обърна към Нейчо Нейчев, лицето му изглеждаше спокойно и просветнало.

— Знаете ли какво? — рече той. — Реших да задържа тоя боклук за себе си. Харесва ми. А вас съветвам да се занимавате по-усърдно със служебните си задачи и да не си пхате носа в моята работа!

— Това не са ваши лични работи, те засягат целия колектив! — изправи се тържествено Нейчо Нейчев с израз на човек, който се готви да държи голяма реч. Но не произнесе никаква реч, той не беше оратор. Помълча, поиздърпа колосаните ръкави на ризата си и рече: — Ще свикам на извънредно заседание групата! — и излезе с бавна, почти началническа походка навън.

Но групата не успя да събере, защото почти целият ѝ инженерски и технически състав работеше вън от града и лагеруваше в полето. При това на втория ден се случи нещо съвсем непредвидено: стената на централния водоотливен басейн поддаде и се разкъса в средата. Над двеста хиляди кубически метра вода се юрнаха като побеснели стада биволи и унищожиха зеленчуковата реколта на един от най-големите чифлици в страната. Българската строителна организация трябваше да заплати голямо обезщетение за вреди и загуби в чужда валута. Стената на водоотливния басейн беше правена под ръководството на Нейчо Нейчев. Още същия ден, без да състави анкетна комисия, която да проучи причината на катастрофата, Методи отстрани Нейчо Нейчев от работа и изпрати радиограма до София за снемането му от длъжност. Отговор пристигна още на следващото утро. Министърът одобряваше решението на Методи и заповядваше на Нейчо Нейчев да се завърне в София.

Същата вечер, когато Нейчо Нейчев, съсипан от събитията, стягаше багажа си, Методи и приятелите му, двама млади инженери, пристигнаха в «Амбасадор» с новия форд. Зад волана на блестящата лимузина седеше нашият герой.

СЛЕД ШЕСТГОДИШНО странствуване в земята на Навуходоносора и Ксеркса нашият герой се завърна най-после в родината си, «носен от крилете на славата», с една скромна сума спестени пари и с една смайващо лъскава лимузина, забулена в загадки и източни тайни. Славата си спечели заслужено, защото сътвори в пустинята море и създаде изкуствени реки, които оросиха с влага пустеещи земи и спасиха стотици хиляди хора от жажда и всекидневен глад. . . Не успя да спести по-големи пари, защото пет дни от седмицата ядеше овесена каша и боб от казана на правоверните сиромаси и водеше справедлив живот, а останалите два дни, съботния и неделния, си наваксваше в «Амбасадор». Колкото за форда той наистина беше забулен в тайна, сам Методи не знаеше за какво всъщност му беше подарен, но го водеше със себе си, защото беше изумително лъскав и радваше душата му със сладно издължената си и могъща снага.

Сега, след тия малко понаперени думи, нагласени за човек, когото среща една тумба официални посрещачи, с фотоапарати и цветя, иде ред на спокойната приказка, която е най-добра приятелка на истината. Вярно е, че Методи се завърна с доста нашумяла слава около името си, но все пак срещаха се специалисти измежду хидростроителите, които твърдяха, че големият язовир в пустинята не е кой знае какво чудо, тъй като и баба знае да строи язовири на земя, равна като тепсия, и с пълчища от хора, на които стига и престижа канче бобена чорба и коматче хляб. Колкото до това, че не можа да спести по-големи пари, виновен е не само «Амбасадор».

И «Амбасадор» е виновен, но и Снежана носи немалък дял от общата вина, защото получаваше половината от заплатата му и по едни неведоми пътища успяваше безследно да я разпилява. Колкото до форда... едва ли е вярно, че Методи не се е досещал защо наистина му беше връчен тоя голям подарък. Очевидно Бен Джелал е бил дълбоко убеден, че щастието не го е сполетяло без съвременната намеса на главния инженер. И се е отплатил, както трябва, на главния инженер според нравствените скрижали на своя свят: един добър форд за една добра услуга. Около лимузината нямаше тайни, имаше тайна записка до министъра от инженер Нейчо Нейчев. Министърът беше надписал резолюция върху записката: «Без последствие, до второ разпореждане!»

Така стояха работите около нашия герой, разказани на прост език.

И тъй Методи се завърна с повишено самочувствие, както подобаваше на един герой, «победител на пустинята». От само себе си се разбира, че победителят, привикнал с безкрайни простори, живял шест години на воля, изведнъж се почувствува в своя тесен и душен двустаен апартамент като орел, затворен в клетка. Два-три дни бяха сякаш достатъчни, за да му се стори, че с жена си като че ли никога не се е разделял и че дъщеря му Маргарита (вече на шестнадесет години) е едно същество, което, макар да му се усмихваше сърдечно, живее в един свой свят, отдалечен от неговия на астрономични далечини.

Имаше какво да разказва — толкова бурни събития бяха минали през живота му в тия шест години, но къде да събере приятели, за да го слушат? Към тази досада, а това беше всъщност едно усамотение, се прибавяше друга досада — друг вид усамотение, много по-мъчително, действащо върху нервната му система като един непрекъснато нарастващ адски шум — това беше тишината, спокойствието. Това беше страшното, изяждащото го бездействие, в което потъна. Именно и з я ж д а щ о т о. За него бездействието беше една мелница, която бавно, но жестоко и непрекъснато го смилаше между камъните си. Та има ли по-голямо мъчение за енергичния, буйния, кипящия за дейност човек от бездействието?

Когато се завърна от «голямата командировка», той трябваше тутакси да се «предислоцира» — отново да се върне на стария си пост, старши инженер при оперативния отдел. Сега, след като беше увенчан с лаври, след като беше победил пустинята и «сътворил» едно ново море, той се чувствуваше на тази служба горе-долу така, както би се почувствувал например началникът на една голяма гара, ако изведнъж биха го преназначили за спирач. Разбира се, има и такива началници, които навярно биха се примирили и с поста на един спирач, но Методи съвсем не беше замесен от този сорт меко тесто. А след подвизите си в пустинята той беше вече много голям в очите си, в своя опит, в престижа си пред другите, за да се върне на стария пост.

Но това беше само — бихме казали — по-малкото зло. Голямото зло се състоеше в неговата незаетост. След завръщането му министърът го прие, похвали го, изказа му благодарност от свое име и от името на правителството. Но не изглеждаше особено разговорлив и навремени имаше вид на човек, който се откъсва от разговора и си мисли за свои или за съвсем други неща. Когато Методи издебна удобен момент и попита: «Ами сега, другарю министър, каква работа ще ми възложите?» — той се усмихна разсеяно и махна с ръка: «Има време! Сега си починете. Ще помислим, ще видим...» А когато стана да си ходи, той го посъветва, но си личеше, че му нарежда: «Вие поддържайте връзка с началника на оперативния отдел! — и се усмихна леко: — Засега вие сте негов човек!»

Оттогава изминаха повече от три месеца. През тези безкрайно дълги три месеца никой не го потърси, нито министърът, нито началникът на оперативния отдел.

ЕДНА НОЩ, беше средата на месец октомври, излезе силен вятър, започна да вие и да пищи, да блъска балконските врати, като че ли искаше да провери колко са здрави и дали може да ги отвори, ако се позасили, както трябва. После изведнъж утихна, както изведнъж беше се появил, изчезна, сякаш не е бил. Беше оставил само една следа подире си и тя приличаше на тиха, едва доловима, бавно чезнеща въздишка. Не въздишка от мъка, а просто така, от досада или скука, а може би от кротка умора. След това настъпи тишина, като че в света се беше отворила една безкрайна празнота, в която нямаше нищо. Това продължи минута, може би две. И тогава отнякъде се дочу шепот, толкова глух, че не можеше да се разбере дали е шепот всъщност, или са стъпки, далечни стъпки на боси крака. Сякаш стъпваше босо момиче. Но повече приличаше на шепот. Така измина около една минута: шепотът преливаше в стъпки, а стъпките — в шепот. И на края по ламаринената обвивка на перваза накацах много птици, сигурно бяха врабци. Врабци бяха, защото не ходеха, а подскачаха, и тоя страшен шум, който приличаше ту на едно, ту на друго, беше от техните почти невидими крака.

По перваза на прозореца зачукаха кротко, насън сякаш, ситни капки дъжд. А после заваля.

Методи се заслушваше във вятъра, в дъжда, а може би се вслушваше повече в себе си. Той беше живял дълги години и по всяко време сред природата, в планини и полета, до реки, които громолят страшно, а други пеят приспивно, сред горска пустош или в пустинята, където понякога само пясъците приказват — той познаваше

всеки шум, който раждаше природата, знаеше откъде иде и какво му дава живот. А тъжният шум, който се носеше в душата му, като че ли чуваше за пръв път, непознат му беше, както му бяха непознати например пристъпите на ледения северен вятър, или думите, които ражда мълчанието на белите северни пустини. Той не познаваше добре тъгата, защото по природа не беше устроен така, че да улавя лесно вълните ѝ, както улавяше твърде лесно например вълните на голямото неспокойствие, на бурния възторг, на фаталните решения, които водят към живот или смърт и за които няма трети път. Той умееше да познава и развързва сложни и мъчни душевни възли, завързани от силни чувства, но да разплита фини възли, заплетени сякаш от сърма — нито умееше, нито му беше присърце. А тъгата бива най-често сплетена от най-тънка сърма — от сребърни нишки, от лъчи, идещи понякога от невидими светове, от луната, от самите звезди.

Тя беше дошла в душата му, а той ѝ се чудеше и не можеше да я разбере.

Валеше тихо дъжд.

Може би този дъжд събуди и Снежана или пък и тя не спеше като него, а се преструваше, че спи. Но какво значение има!

Той я попита:

— Знаеш ли какъв ден е утре?

Тя не му отговори, а се повдигна на лакът и го целуна.

— За това, изглежда, ми е тъжно. — Той се усмихна в тъмното. — Ставам на четиридесет и шест години. Остатък!

Може би си мислеше, че тя отново ще го целуне.

Замълча.

— Помниш ли оня сън, който ти разказах, когато научихме за командировката? — попита Снежана. — Когато разговаряхме през нощта за министъра — къде да го приемем — и аз ти казах, че това е най-добре да стане на твоя обект в планината, тъй като тука е тясно, а при мамини е пълно с квартиранти. Аз ти казах, че бях сънувала един много чуден сън — как съм в един голям салон, колкото целия наш апартамент, много обширен. Слушаш ли? А от тавана виси един полилей с пет лампи,

зелени златисти, със златна висулка в средата. Но най-важното не беше полилеят. В този салон има едно стълбище — ти си представяй добре, защото това е най-важното! Има едно стълбище, което води за втория етаж. То е разкошно, аз нямам думи, за да ти го опиша, то е великолепно, самата красота! Господи! То е от червено благородно дърво, от махагон. Не блести, а сякаш попива светлината, поглъща я и я съхранява в себе си. Показва я само на повърхността си, но като един мек и спокоен отблясък. Не, такъв цвят не може да се опише! Тоя махагон, от който е направено стълбището, не е като другите. Имай пред вид! Той е особен махагон. Слушаш ли ме? Особен! Ах, но това не е всичко! Върху перилата са апликирани седефени рибки. Едни плават нагоре срещу течението, а други се спускат надолу. Представяш ли си? Можеш ли да си представиш всичко това?

— Почти! — каза Методи. — Аз нямам въображение, но ти описваш това толкова подробно, че си го представям. Интересна къща.

— Не зная как изглежда къщата отвън, но предполагам, че е на два етажа, с еркер на партера, където е салонът, и с едно входно стълбище от пет-шест стъпала. То е от бял мрамор и завършва с площадка пред главния вход.

— Ти говориш като за истинска къща — каза Методи. — А си я виждала само насън!

— Само насън! — повтори Снежана.

— Интересно! — каза замислено Методи.

— Не, интересното започва оттук нататък! Оттук нататък. Как да ти обясня. Това е толкова странно. Всичко, което е хубаво в живота и предстои да ми се случи, всичко, за което си мечтая, разбираш ли, се случва именно там, в тази къща, с махагоново стълбище. Ето, Маргарита завършва гимназия, получава диплома, ние чествуваме това голямо събитие там, в салона, под златния полилей, при червеното стълбище. Как блестят лампите! Как святка златната висулка! Как едни рибки плават срещу течението, а други се спускат надолу! Свири музика. Масата е засипана с цветя, прилича на една цветна леха. Святкат кристалите, сияе среброто! Каква красота... И всички танцуват!... Слушаш ли ме? Аз те срещнах там, в тая къща

с махагоново стълбище, когато те нямаше; и в салона ти разказвах колко ми е скучно без тебе; а ти наливаше чаши с вино и се смееше и ми казваше да пия до дъно; а сетне ми предлагаше да се изкачим по махагоновото стълбище до втория етаж... Смешно? — Тя помълча някое време, после сгуши главата си на рамото му и прошепна: — Виждаш ли как един сън може да обърка човека? Ти не ми ли се смееш?

— Дяволите да ме вземат, ако съм помислил дори! — каза Методи. — И защо да ти се смея. Тука няма нищо такова, което е за смях.

— Човек сънува всякакви неща — каза Снежана. — Но ето че тоя сън се превръща за мен в някаква идея фикс, в някаква мания може би.

— Тука няма нищо чак толкова особено — каза Методи. — Аз ще ти обясня как стоят тези неща. Или поточно, аз ще ти повторя едни думи на моя побратим Рафаил. Казах му веднъж, че ми е харесала една шуба толкова, че навсякъде се виждам с нея — на работа, на танци, на вечеря, навсякъде освен в леглото си. Но и тогава, когато лягам да спя, рекох му аз, аз я намятам отгоре си, върху завивката, за да ми е подръка. Каква е тази работа, му казвам. А той се усмихна: «Човек мечтае за най-хубавото — казва, — види нещо, което н а й - м н о г о му харесва, и казва — това е! А това — казва — може да бъде дреха, идея, картина, жена и т. н. Когато човек не може да си купи най-хубавата дреха, той я превръща в своя мечта и започва мислено да я носи, да я облича, да се разхожда с нея. Когато човек не живее в най-хубавия свят, той започва да си мечтае за тоя най-хубав свят и мислено да живее в него, да вижда тая или оная му страна, да се наслаждава мислено от хубостта му и т. н.» — Това ми каза Рафаил и аз повтарям думите му, може би не съвсем точно, но смисълът им е такъв. Ти си видяла насън една къща, харесала си я, поукурила си я и си я превърнала в своя мечта. Заживяла си с мечтата си, и толкова! Какво има тут особено и смушаващо?

— Смушаващото е в това — каза Снежана с малко горестни нотки в гласа си, — че за нас тази къща с махагоново стълбище ще си остане само една мечта.

Методи не отговори. Той мълча някое време, после каза:

— Така е може би по-добре. Аз ще ти призная от своя опит: сетне си купих оная шуба, но я носих само седмица-две и я захвърлих. Не беше онова, за което си мечтаех! В мечтите ми тя беше по-топла и по-удобна. Когато я облякох, видях, че не е същата...

Навън валеше кротък дъжд.

— Видях, че не е същата — повтори Методи.

НА СЛЕДНИЯ ДЕН пак заваля.

Методи излезе късно заранта и не се прибра за обяд. Толкова глухо и пусто беше в малкия апартамент, че чак на Маргарита ѝ стана студено. Хризантемите в хола, кутията с бонбоните, шишетата с вермут и уиски — всичко изглеждаше излишно. Какъв рожден ден!

Маргарита каза, че на татко сигурно му се е случила важна работа, и излезе. Може би му се е случила добра работа — утеша майка си тя, като затваряше вратата. Не ѝ беше удобно да погледне майка си в очите.

Той пристигна към четири часа. Периферията на шапката му беше увиснала, от пардесюто му капеше вода.

— Дявол да го вземе! — каза той, без да сваля пардесюто си. — Какъв дъжд!

— Ужасен дъжд! — почти беззвучно отвърна Снежана.

— Хайде, обличай се! — каза Методи. — Аз купих една къща и дойдох да те взема, за да я видиш. Надявам се, че ще ти хареса.

Снежана го гледаше, сякаш не беше той.

— Защо си мокър? — попита тя, макар че трябваше да го запита най-напред за къщата.

— Много просто — засмя се Методи. — Защото ходих пеш! — И понеже тя го гледаше недоумяващо, той ѝ обясни: — Тъй като парите в брой не ми стигнаха, продадох форда. Стана ли ти ясно?

— Значи, сега сме без пари и без кола!

— Е, за едно такси имам пари! — каза Методи. И като че ли се разсърди. — Ти какво си мислиш, дявол да го вземе! Докога наистина трябва да чакам?

Ето как започна този ден.

Заранта рано, докато Снежана още спеше, обадиха се по телефона от министерството и повикаха Методи в оперативния отдел. Началникът на оперативния отдел инженер Нешо Нелчинов уведоми Методи, че е н а п р а в е н о предложение да бъде назначен на негово място, тъй като той самият преминава на служба при министъра като негов пръв съветник. Каза му още, че министърът бил предложил, щото той, Методи, да оглави като председател конкурсната комисия, на мястото на професор Янакиев, който бил избран за академик и ставал директор на някакъв изследователски институт. Тази допълнителна работа била добре хонорирувана и Методи щял да има голяма полза.

Методи каза, че бил съгласен и с едното, и с другото предложение на министъра, тъй като му омръзнало да бездействува и, дявол да го вземе, бил в края на краищата готов на всичко.

Нешо Нелчинов се постресна от тоя малко високомерен отговор: друг на мястото на Методи щеше да целува ръка за тия длъжности, но се усмихна хитро, дошло му беше нещо наум и само мислено махна с ръка.

— Утре в десет часа комисията ще има заседание — рече му той. — Елате при мен в д е в е т часа.

Продължаваше да вали. Тъкмо се качваше в колата си, някой сложи ръка на рамото му и в лицето му бодро и съучастнически се усмихна единият от двамата млади инженери, някогашни негови помощници в пустинята.

— Здравей, шефе!

— Здравей, момчето ми!

Стиснаха ръцете си сърдечно, топло, като мъже, които са стоели рамо до рамо в тежки часове. Но по пътя за кафене «България», където Методи поведе «момчето», за да закусят, той чу началото на една история, която насмалко не го накара да смени тутакси маршрута.

Докато сърбаше бързо и разсеяно кафето си, той научи, че вуйчото на младия инженер продавал двуетажна къща, защото бил назначен за консул в Брега на слоновата кост, откъдето не се надявал някога да се завърне поради не знам какви си свои глупави предчувствия и видени само от него идиотски знамения. Къща-

а била в квартал «Лозенец» и се намирала срещу боровата гора. Вуйчото помолил племенника си да му намери купувач срещу щедро пет процента комисионо. «Купувач, който ще плати в брой» — поясни младият инженер и поклати загрижено глава.

— Хм — усмихна се Методи по един особен начин, когато младият инженер спомена думата «глупави предчувствия» и «идиотски знамения», — сега ще видим — каза той — дали и някои мои предчувствия и знамения няма да се окажат глупави и идиотски. Колко струва тази къща?

— Четиридесет хиляди.

— Отстъпка някаква?

— Никаква. Къщата се продава без наематели.

— Аз имам в книжка тридесет хиляди.

— Вие ли сте кандидат? — учуди се младият инженер. — Браво! Ами намерете още десет хиляди. Вземете назаем! Къщата е чудесна.

— Наивен човек сте вие! Кой дава днес такава сума назаем?

— Казвам ви, че къщата е чудесна.

— Чакайте — каза Методи. — Ще продам форда за десет хиляди.

— Какво приказвате! За форда ще ви дадат най-малко петнадесет!

— Вие за какъв ме смятате? — погледна го строго Методи. — Че ще правя търговия? Я ме погледнете по-добре!

— Извинявайте — наведе очи младият инженер.

— Държавата дава десет хиляди. Край! Ако къщата ми хареса, вие ще имате парите до обяд.

Но разни формалности около продажбата на колата задържаха Методи докъм четири часа.

После заедно със Снежана взеха трамвая за «Лозенец», слязоха на Колелото и макар дъждът да се усили, те не се спряха никъде да почакат, а без суетене се отпразвиха бързо за улица «Борова гора».

Къщата гледаше наистина срещу гората. Пред нея имаше малко дворче, покрито с плочи, а тя самата бе-

не масивна, приятна, леко имитираща късен виенски барок с оранжерия на партерния етаж. Тоя етаж беше повдигнат шест стъпала над равнището на двора, до главния вход водеше гранитна стълба, покрита с навес от армирано стъкло.

Главното в партерния етаж беше големият салон с камина от бял мрамор. Да, този салон заемаше почти целия долен етаж! Осветяваха го три петлампови полилеи!

— Много прилича, почти същата е, като о н а з и! — шепнеше изумена Снежана. Тя беше развълнувана и като че ли се давеше от щастие.

— Как няма да прилича! — смееше се Методи. — На тази улица има няколко такива къщи. Я си припомни колко пъти сме минавали по същата тази улица, пеш или с трамвай, за да идем до Семинарията! И сме гледали с ъ щ и т е тези къщи? Как няма да сънуваш една от тях!

— Може би си прав! — каза Снежана. — Под Семинарията живееше една моя леля и аз като момиче всяка седмица ѝ ходех на гости. Минавах все по тази улица. Всичките улици ми са като стари познати!

— И ето че сега една от тия къщи е твоя! — каза Методи.

Тя леко се притисна до него. Не можеше повече, защото палтата и на двамата бяха ужасно мокри.

— Само дето го няма онова стълбище от махагон! — въздъхна на шега Снежана.

Методи помълча. После се засмя гръмко и каза:

— Дявол да го вземе! Голяма работа — да се прокара едно стълбище оттук до втория етаж! Аз направих Великия язовир в пустинята, а тука с някакво си стълбище ще ме стреснеш! Ти какво си мислиш, за какъв ме вземаш?

— Ти си най-хубавият, най-добрият и най-умният! — заяви Снежана.

— Позна! — каза Методи. — И за награда ще получиш едно стълбище от махагон.

НА ДРУГИЯ ДЕН Методи пристигна в министерството точно в девет часа. Инженер Нешо Нелчинов, строг и с по-непроницаемо лице откогато и да било, посочи едно купище от папки и със студен глас забеляза:

— Това са преписките по конкурса. Състезават се девет души. Ето ви списъка на конкурентите и заглавията на предложените проекти.

Методи прочете списъка и поклати глава.

— Компанията е сериозна — каза той. — Между «състезателите» личат няколко големи имена.

— О, да! — кимна Нешо Нелчинов. — Но това се случва всеки път и не бива да ви учудва. Наградите са големи и хората участвуват!

— Сигурно някои участвуват не само заради парите, но и за самата работа.

— Възможно е — каза Нешо Нелчинов.

— Или за слава!

— Хм! Може би.

— Във всеки случай — каза Методи — на мен ще ми са необходими поне седем дни, за да проуча всичко това.

— Но защо? — погледна го учудено Нешо Нелчинов.

— Как защо? Нали трябва да си съставя мнение за проектите!

— Е да, по принцип вие сте прав! Трябва да се преглежда материалът. Но за случая. . .

— Какво за случая?

— Утре Министерският съвет има заседание и в дневния ред на заседанието е включена точка за настъпващия конкурс. Министерският съвет ще вземе отношение към резултата от конкурса. Обикновено той одобрява

мнението на комисията, но се случва понякога да връща нещата отначало или да прави сериозни забележки.

— Ето, виждате ли — каза Методи. — Трябва да прегледам материалите!

— Нали ви казах, че този конкурс минава утре през Министерския съвет?

— Но аз си нямам понятие от проектите! — засмя се малко злобно Методи. — Как ще ръководя едно жури, като си нямам понятие от проектите? Вие наистина ме поставяте, дявол да го вземе, в доста неудобно положение!

— О, да! — усмихна се Нешо Нелчинов. — Разбира се! Но за случая има мнение и понеже конкурсът не може и не бива да се отлага, вие можете спокойно и с чиста съвест да се облекнете на него.

Методи извади цигара и запуши. Той гледаше мълчаливо как синкавият дим прави рехави колелца над цигарата му и по опънатото му лице не личеше никакъв израз. Не можеше да се разбере дали одобрява думите на големия началник, чието място щеше уж скоро да заеме, или си има свое становище, което е решил твърдо да защитава.

— Ако не сте съгласен — каза Нешо Нелчинов, без да вдига очи от преписката, която лежеше пред него, — ще трябва да отидете лично при министъра, но аз мога предварително да ви уверя, че той ще остане крайно огорчен. Той ви цени толкова много! И ви обича. Ето, има една поверителна записка за вас от бившия ви помощник Нейчо Нейчев във връзка с онова неприятно срутуване и във връзка с колата, която някакво местно величие ви е подарило, а нашият министър вече две години не ѝ дава ход и едва ли някога ще я извади от архивата. Впрочем какво приказвам! Щом като е решил да ви назначава на мястото ми, той е сложил вероятно кръст на тая работа. Как иначе!

— Малко ме е грижа от поверителните записки на Нейчо Нейчев — каза Методи, като произнесе името на бившия си помощник с унищожително презрение.

— Как иначе — продължи Нешо Нелчинов. — Ако министърът беше дал ход на тази работа, щеше да се образува следствие, а вие добре знаете, че докато трае едно разследване, разследваният не може и няма право да заема никаква отговорна длъжност!

— Да ви кажа откровенно — Методи изгледа с тежък поглед началника, — това не ме засяга и не ме интересува. Разбирате ли? Никак!

Всъщност това го интересувахе и засягаше, дори и съдбовно. Птицата на щастието отново кръжеше над него, носеше му назначение за третото по важност място в министерството, а насреща му пръвваше тоя въпрос за комисията, подаваше се като таласъм мръсната записка на оня бюрократ. . .

— Дявол да го вземе — тръсна рамене Методи, като че ли искаше да отхвърли от себе си огромна тежест, и отново повтори: — Какво ме засяга всичко това — и сам си отговори: — С нищо не ме засяга. Съвестта ми е чиста!

— Е, разбира се! — позасмя се накриво Нешо Нелчинов. («Виж го какъв е самоуверен! Готов да нали-та.») — И аз казвам същото! Аз съм винаги готов да се подпиша под подписа на министъра, уверявам ви! — Той погледна часовника си. — Знаете ли, че министърът е влязъл вече в заседание? Вие изпуснахте времето. . . А членовете на вашата комисия сигурно са се събрали, чакат ни в кабинета на първия секретар и прият кафе. . . Аз трябва да ви представя, впрочем както му си е редът, макар всички да ви знаят, кой не е слушал за инженер Методи Брусарски! А пропо: ето ви името на кандидата, който според мен заслужава вашето доверие най-много. . . На същото листче е записано и заглавието на неговия проект. Заповядайте!

Методи пое листчето и прочете името на кандидата. То не му говореше нищо. Докато правеше големия язовир в пустинята, тука бяха се излюпили всякакви. В тоя момент, докато гледаше и разчиташе написаните с машина няколко думи, внезапен порив на вятъра връхлетя върху широките прозорци на кабинета и ги покри със ситни и гъсти капки дъжд. И на него му се стори, това беше мигновена представа, или по-скоро усещане, стори му се, че не се намира в никакъв кабинет, при никакъв началник, а в оня празен и кънтящ от пустош салон, където препускаше само шумът от дъжда и където едно махагоново стълбище, несъществуващо, разбира се, водеше за втория етаж. Той много ясно почувствува и кънтящата пустота, и шума на дъжда, който препускаше от една стена до друга, без да се изморява, видя и не-

съществуващото стълбище, което сияеше в студената и влажна привечер, като една широка и навита на спирали лента от станиол, почувствува и видя всичко това и си каза, че то сигурно ще е от онази малария, която го настъпи в пустинята преди две години, защото и тогава виждаше и чувствуваше разни небивали неща.

Той прокара ръка по челото си и докато се взираше в няколкото думи, написани на машина, помисли си, че трябва да се престори на много зает с мъчни мисли по тоя предстоящ конкурс.

— Е добре, ако всичко е в ред, аз предлагам да започнем заседанието — каза Нешо Нелчинов и се изправи. — Имате ли някакви въпроси?

— Въпроси ли? — поклати глава Методи. — Не. Аз премислих някои неща. Нямам никакви въпроси.

СЕДМИЦИТЕ И МЕСЕЦИТЕ, които последваха описаните събития, бяха изпълнени с толкова грижи, че за Методи летежът на времето сякаш замря; животът се превърна в един безкраен ден, над който небето само навремени се засмиваше. Когато ставаше това, Методи се оглеждаше наоколо си, потриваше ръце доволно и казваше, че работата върви.

Да, работите вървяха. . . Но да започнем поред. Той дебютира като председател на конкурсната комисия с един изумителен ход — подкрепи и защити проект, който не беше дори «помирисал». Това можеше да направи само смел човек, с характер, който в най-критичния момент винаги намира някакъв изход и спасява положението. В случая той спаси своя председателски пост и в същото време мина на «метър» от вълчия капан, който беше заложил на пътя му неговият бивш помощник.

За да бъдем справедливи, длъжни сме да кажем, че той надали щеше да се ангажира с този проект (който не беше дори «помирисал»), ако толкова много не му се искаше да стане голям началник, ако толкова много не му харесва да бъде председател на една комисия, която преди него се е оглавявала от настоящ академик, и ако толкова много не беше хлътнал с тази къща на улица «Борова гора». Както и да е. И дъждът, който трети ден вече не спираше, и остатъкът от тропическата малария, която още действуваше на чувствата му — именно на чувствата! — и тия неща му бяха повлияли, но те не изиграха, разбира се, решителна роля. Решителната дума казаха ония три «ако».

При това не всяко от тях оказваше еднакво влияние. Според нас най-силното «ако» беше началническото, горещото му вътрешно желание да стане «голям»

началник. За да не хвърлим обаче сянка на вулгарно користолюбие върху нашия герой, трябва тутакси да кажем, че «началническата» мечта у него не беше свързана в никакъв случай с пари и разни други материални облаги. Парите и материалните облаги не бяха никога играли в живота му някаква по-значителна роля, те не определяха и не командуваха чувствата му нито в ранните години на живота му, нито по времето, за което се отнася нашият разказ, нито ще играят по-особена роля и по-нататък, в по-късните години на неговото житие-битие. Подчертаваме всичко това, защото мнозина свързват представата за «големия» началник с представата за «много» пари. Далеч сме от мисълта да твърдим, че между двете представи няма връзка, само предупреждаваме, че тази връзка за Методи не съществуваше, неговите «началнически» стремления не бяха вдъхновени от глад за повече пари. Повтаряме пак, защото, струва ни се, казали сме го вече и по други поводи — **първоначално** началническите амбиции у Методи се подхранваха от амбициите му да има повече свобода за действие в работата си, повече развързани ръце, за да проявява своя стил на работа, повече възможности, за да осъществява свои хрумвания, мисли, идеи. С една дума — началничеството му беше необходимо, за да осъществява по-добре себе си. По-нататък, както ще видим, към тях му амбиции се прибавиха други — стремленията му за по-високо «обществено положение». За по-високо «място в обществото».

Така че в случая не става дума за пари и материални облаги. Но ще кажат някон — ами къщата? Нали вне сам загатнахте, че къщата на улица «Борова гора», за която бил доста хлътнал, че и тя е изиграла роля при вземане на онова му решение по конкурса? Е, да, разбира се, но пак повтаряме — не в смисъл, че началническата му заплата ще оправя тази работа. Моля ви се! Методи не е човек, който държи на някакви си заплати. Запомнете това.

Ние свързахме къщата с началничеството поради една друга причина. Ето, на Методи му е необходим, да речем, махагон за онова стълбище. Съдете сами: все един ли същ резултат ли ще има, ако вдигне слушалката на телефона и помоли директора на предприятието: «Моля ви се, другарю директор, бихте ли разпоредили да

ми се дадат пет кубика махагон?» — или неговият секретар вдигне слушалката и се обади на същия директор: «Ало, обажда се секретарят на главния началник на оперативния отдел. Другарят главен началник пита к о г а може да получи пет кубика махагон!» — Мислите ли, че резултатът ще бъде един и същ?

Но тъй или иначе, Методи желаше да стане голям началник и т о в а е главното, като първоначална скорост през този период от живота му. Ние ще видим по-нататък докъде го отведе тая първоначална скорост.

БЯХМЕ СЕ ЗАРЕКЛИ — ако читателят си спомня — да не се докосваме до технически неща и не поради отношението си към техниката изобщо — ние се покланяме на тази човешка дейност, без да изпитваме желание да ѝ се прекланяме! — а защото тя е противоположна на човешките чувства и страсти, пък ние се занимаваме тъкмо с тях. Освен това за техническите неща се пишат специални книги от специалисти и любознателният читател може да си намери каквото му трябвало на съответния книжарски щанд. И все пак ние просто сме задължени да кажем няколко думи за тоя оперативен отдел, за да види читателят първото стъпало, откъдето започна големия си възход нашият герой.

И тъй, оперативният отдел вършеше всъщност всичко. Без него не би имало нищо. Той правеше язовирите, системите, каналите. Той променяше течението на реките, караше ги да текат например нагоре, когато намереше това за необходимо. Той затриваше едни реки от лицето на земята и създаваше нови; тези реки тепърва се нанасят на картите. Ние видяхме как той създаде едно море сред пустинята. Язовирните стени също са негово дело. Имахме случай да видим как за една такава стена — става дума, ако си спомняте, за н-ското водохранилище — бяха водени доста сериозни спорове. Изобщо стените заемат доволно място в дейността на оперативните отдели, защото, ако една такава стена се огъне и отвори, обикновено настава потоп.

Освен това оперативните отдели ръководят работите на хиляди работници, на стотици инженери, те имат на разположение огромна на вид и по размери техника и бюджет — гонещ понякога милиард.

Ето какъв могъщ свят от хора, машини и пари командуваше Методи.

Сега да се върнем към нашия герой. Ако някой си мисли, че той продължаваше да ходи със своя любим спортен костюм (карираната риза и кадифените панталони) или най-малкото без връзка, той дълбоко се лъже. Хубава работа — да ходиш при министъра, да приемаш високопоставени мъже, да участваш в съвещания с генерални директори и първи секретари на изпълкома облечен в спортен костюм или без връзка! Още на първия ден, когато встъпваше в длъжност, Методи облече приличен костюм, макар да се чувствуваше в него като в чужда кожа, носеше го с достойнство, както генерал от действащата армия носи цивилния си костюм, когато мине в запас. Но читателят сигурно ще се учуди, като научи, че след някакви си три месеца нашият герой започна да ходи вече само с черен костюм: от дубле зимно време и от тънък търгал през горещите летни дни.

Ще си признаем, че ни е трудно да отгатнем причините за тая толкова бърза еволюция. . . . Човекът на артистичната небрежност, на волното отношение към облеклото като че ли по магически начин се превърна в един строг и последователен поклонник на официалния костюм. Може да потърсим обясненията в много посоки: например в солидната мебелировка в новия му работен кабинет — тежки кожени кресла, огромно черно бюро, плътен мокет на пода в тъмнокафяв цвят; сред такава мебелировка човек не може да седи в какъв и да е костюм! Когато беше началник на Северния водносилов път, работният му кабинет се помещаваше в ниска дъсчена барака. Вътре имаше няколко дървени стола и една дълга маса, скована от дебели чамови дъски. Сред такава обстановка човек, натъкмен с карирана спортна риза и кадифени панталони, е на мястото си, дори прави впечатление на много издокаран. А може би трябва да търсим причината на пристрастяването му към официалния костюм във вида и цвета на мерцедеса, който му беше причислен. Този мерцедес, най-нов модел, беше толкова важен, толкова строго елегантен и лъскаво черен, че само едната мисъл да се тръснеш на седалките му в обикновено облекло изглеждаше кощунствено грозна и предизвикваше възмущение и гняв.

Може би има и други причини, още по-важни, но трябва ли да гадаем? Особеното беше това, че откакто го назначиха за голям началник и му зачислиха лична

кола, тип лимузина (казваме тип лимузина, защото и в пустинята той имаше също лична кола, но тя беше джипка), че откакто настъпиха, значи, тия промени в общественото му положение, нашият герой започна да носи само тъмен костюм и обличаше всяка сутрин бяла риза, колосана яка, а връзките си сменяше през ден.

Следва да отбележим друга една промяна, макар че тя можеше да бъде почувствувана само от човек, общувал по-отблизо с него. Читателят си спомня сигурно, че нашият герой се изразяваше понякога доста грубо, като, между другото, често и без нужда употребяваше израза «дявол да го вземе». Тоя израз изпълваше речта му с предизвикателен тон. Трябва да кажем без всякакви преувеличения, с чиста съвест, че два-три месеца след като беше назначен на новия си служебен пост, дяволът изпадна от говора му, не си показваше рогата дори в минути на възбуда и гняв. Изобщо говорът му стана по-спокоен и по-въздържан. Не дяволосваше, не ругаеше, не употребяваше вулгарни думи. И понеже беше умен и мислещ човек, беше приятно просто да го слушаш!

Разбира се, сега беше много по-мъчно да познае човек истинските му мисли и истинското му настроение. Тия неща често се укриваха зад равния и гладък строй на речта му. Но пък и кому ли бяха нужни в оперативния отдел психологически етюди! Там работите се движеха още от изначално време и преди всичко с разпореждания и заповеди!

Сега си спомняме, че някъде бяхме споменали за къщата на улица «Борова гора», че нашият герой бил «хлътнал» доста в тази работа, въпреки че тя вълнуваше главно Снежана. Истината е, че първоначално неговите вълнения бяха отглас на Снежанините, че той я купи от кавалерско чувство към жена си. И че когато ѝ обеща да прави махагоновото стълбище, това беше всъщност един великодушен жест, твърде характерен за него от оня период. Но по-сетне, когато се успокои на новия си началнически пост, интересът му към къщата започна все повече да расте.

И тогава той наистина «хлътна». Сключи не един и не два заема: както за онова стълбище, така и за подредбата на къщата — мрамори, огледала, облицовки, килими и плюшени пътеки.

През една дъждовна нощ, както беше преди една година (само че сега той не чу вятъра, който правеше път на дъжда), сънят бягаше от очите му и той каза на Снежана, която също не спеше, но се преструваше, че спи:

— Намислил съм едно преустройство на партерния етаж, само че не зная какво ще кажеш ти по тоя въпрос!

Дъждът изведнъж зачука силно по стъклата и Снежана издърпа покривката към раменете си, макар в стаята да не беше студено.

— Разкажи — каза Снежана. Тя не се постара даже да понаправи гласа си поне малко сънлив.

— Когато оная вечер бяхме на гости у Нелчинови, знаеш ли какво ми направи впечатление?

— Откъде ще знам!

— Докато вие, жените, слушахте разни плочи и пиехте чай, Нелчинов ни покани в една малка стаичка до салона и там играхме на карти.

— Да не си загубил? — попита Снежана и в гласа ѝ се открийха тревожни нотки.

— Направи ми впечатление тая малка стая. Тя прилича на нещо като каюта. Нелчинов ѝ казва «покер-на». «Елате в покерната», да изпием по чашка уиски насаме от жените!»

— «Настрана» от жените — поправи го Снежана.

— Искам да си направя и аз такава стаичка до големия салон!

— Само при условие, че няма да ѝ казваш «покер-на»!

— Защо да ѝ казвам «покерна»? Ти мислиш, че аз ще подражавам на Нелчинов?

Вятърът продължаваше да чука по стъклата и в спалнята като че ли захвана да нахлува хлад.

— Ами пари? — попита Снежана.

Методи не отговори. Той си представяше как казва на своите гости: «Елате в моята стая за бридж, да изпием по чашка коняк!» Бриджът и конякът бяха понятия, които Нелчинов не употребяваше.

Само едно смущаваше Методи в тая първа дъждовна нощ на есента — не умееше да играе бридж.

КОГАТО МЕТОДИ беше назначен за началник на оперативния отдел, той си каза (в стила на тогавашния начин на мислене и споделяне): «Сега ще видят какво мога и какво ще им предложа!» Кои бяха тези, които щяха да «видят» и на които той щеше да предлага, не беше твърде ясно, но като имаме пред вид самочувствието му от това време, може да предположим с основание, че благородната му закана беше адресирана комай до целия хидроложки колектив. Както и да е. Методи от онова време беше силен мъж, той имаше зад гърба си водосиловия път, големия язовир, беше ръководил една гигантска операция в Близкия изток и беше удържал победа, в много отношения по-трайна от победите на мнозина прославени военни пълководци. Той имаше основание да приказва големи думи и на него му отиваше да отправя предизвикателства. За тия големи си помисли обаче той се вдъхнови най-много от новия си началнически пост.

И тъй, когато започна новата си работа и преди още да ушие първите си официални костюми за по-специални случаи и първите си тъмни дрехи за всеки ден, той мислеше за «големи» неща, нека бъдем справедливи и да признаем, че по онова време той имаше идеи и в душата му кипяха огромни стремежи. Друг е въпросът, доколко тези идеи са били прекомерно смели и доколко стремежите му са прескачали границите на възможното. Така например той имаше проекти как да се направи река Марица плавателна, как да се съедини река Дунав с Беломорието и по река Искър да заплават моторници и лодки. Той имаше проект как да се освежи с изобилна вода засушеният Шуменски край и как да се умножи по три и по четири пъти поливната площ в много селски райони.

Когато Методи пое началството над оперативния отдел, същия тоя ден министърът го повика и му каза:

— Вашата главна задача е да реализирате текущия план на отдела, а това значи да усвоите средствата, предвидени по петгодишния план. Как вие ще работите, с какви темпове ще осъществявате задачите, какви средства ще икономисате за държавата, от всичко това ще зависи и вашето лично по-нататъшно преуспяване. Ако искате да не замръзнете на тоя пост, който никак не е малък, но който не е и най-големият за вашите възможности — старайте се! Изпълнявайте максимално плановите във възможно най-къси срокове с минимално изразходване на средства! Друга магия няма. Ако вие станете майстор на тая магия, пред вас ще се разкрият още по-широки перспективи!

«Още по-широки перспективи!» — дявол да го вземе (тогава той не беше скъсал все още с дяволосването). Методи излезе от кабинета на министъра със замаяна глава.

Но понеже беше силен мъж, скоро се взе в ръцете си и изтрезня. От напътственото слово на министъра той разбра много ясно две неща: че разчита на него и че го имаха пред вид за още по-високи и отговорни служби; и че ако иска да стигне до тия служби, той трябва да запретне ръкави и да се заеме здраво с текущите планове. Такъв беше пътят, който водеше до сияйните върхове.

А неговите лични проекти? Пълноводният Искър, по който се плъзгаха платноходки, Марица, чинто могъщи води пореха кервани от шлепове? Град Шумен, превърнат на росна градина, потънала в цветове; снечената земя на Тузлука, оросявана от хиляди дъждовални машини и галена от ромона на безбройни вадни?

Какво стана с неговите големи проекти?

Отложи ги за по-добри времена. Сега на дневен ред бяха текущите планове на министерството и къщата му на улица «Борова гора».

ПО-РАНО той «чувствуваше» текущите планове горедолу така, както бегачите на къси разстояния «чувствуват» препятствията, които трябва да прескачат по пистовите си пътеки, за да стигнат до финиша. Бариери! Бариери? Всяка от тях имаше вид на настръхнал звяр, подло залегнал на пътя му, обелил зъби, да го захване за краката. Барьерите бяха сто, хиляда; барьерите бяха безброй!

Сега това изглеждаше другояче. Беше приятно. Сега на пистата бяха други, а той стоеше в една командна кабина и натискаше копчетата на светлинните сигнали.

ТРИ ИЗКЛЮЧИТЕЛНИ събития, кое от кое по-хубаво, ознаменуваха началото на новата година. Най-забележителното, според нас, беше прелестният сняг, който с малки прекъсвания вали два дни. В централните части на града, още докато се стелеше над къщите и улиците, той губеше от белотата си, посивяваше от гъстата пушилка на тещовете, а паднеше ли на паважа, тутакси се превръщаше в мръсна каша поради лугата, която разливаха с цистерни. Разбира се, малко по-друга беше картината по крайните квартали, където цистерни изобщо не си показваха носа. Там снегът запазваше една почти девствена белота поне докато още се стелеше, преди да го сгизят и превърнат в рядка киша потоците от забързани пешеходци и колоните от рейсове, окаляни самосвали и нетърпеливи малолитражни коли.

Прелестен беше снегът, който падна около Семинарията, по улица «Борова гора» и над самата борова гора. В тази част на «Лозенец» и особено около боровата гора той се задържа такъв бял и чист, какъвто го рисуваха някога поетите и художниците-акварелисти. Остана прелестен, млечнобял за половин ден, предоставяйки дори за окрайнината на един модерен град. Трябва ли да казваме, че Методи и Снежана не обърнаха никакво внимание на този сняг, защото бяха погълнати от една лавина грижи във връзка с новата си къща?

Впрочем новата къща, това беше второто изключително събитие през този месец. Тя беше съвсем готова, измазана, почистена, чакаше само собствениците си, както натъкмената невеста очаква кумовете, за да я поведат към съвета. Е, някои неща предстояха тепърва да се правят и подреждат и това именно създаваше лавината от грижи. Не, никак няма да бъде преувели-

чено, ако кажем, че новите стопани дори не забелязали снега! Не забелязаха хубостта му, а самия сняг усетиха и почувствуваха много добре, защото им пречеше при пренасянето на мебелите, затрудняваше ги, колкото и да пазеха — оставяше следи от мокро по килимите и току-що излъскания нов паркет. Бедният сняг! Какво струваха неговите проснати бели чаршафи, гуглите и калпаците му пред финландските кремавобели масички и столове, с които Методи обзаведе своята столова! Само Маргарита предизвика снизходителна усмивка у баща си и мълчалив вик на гняв у Снежана, когато, поглеждайки през еркерния прозорец, плесна изненадано ръце и се провикна възторжено: «Ах, какъв сняг!» Тоя възторг тя можеше да отдаде на скъпата финландска мебел, която баща ѝ беше купувал със заеми, а не на снежните гугли и калпаци, които не струваха пукнат грош!

Но най-голямата изненада, истинското изключително събитие дойде към края на месеца. Методи получи покана за правителствен прием. В поканата беше включена и жена му. «Инженер Методи Брусарски и съпруга.»

Кой казва, че в живота не се случват неочаквани неща?

По-късно разбра, че поканата е била грижливо подготвена, но тоя ден, когато я получи, тя дойде неочаквано, наистина като гръм (но сладък) от ясно небе!

Двата дни преди приема изтекоха за Снежана като кошмар: време не стигаше за нищо! Да преправи една от официалните си рокли в «бална», да се фризира подходящо за случая, да поднови маникюра си, да установи един час преди да тръгнат, че обувките ѝ не отиват на роклята и лудо да търси и опитва други — ако това не бяха стъпала, водещи към ада, какво друго можеше да бъде?

Но когато стъпи върху стъпалата, които водеха за банкетните зали, стъпала, покрити с яркочервен плюш, с две редици гвардейци отстрани, обиколена от шумящ свят, изискано облечен, сред който блестяха звезди на деня — на раменете ѝ сякаш израснаха невидими криле, почувствува се щастлива, главата ѝ леко се замая, като да беше изпила наведнъж чаша силно вино.

Тя нямаше още четиридесет години. Изглеждаше леко

закръглена, леко пухкава, будеше порочни желания с плътните си чувствени устни, с понаедрелия си бюст. Тя отлично усещаше, когато я гледаха «по мъжки», и в тия мигове си казваше, че животът, истинският, още не е изтекъл съвсем, и чувствуваше едно ясно открито угрисание, съпътствувано с малко тъга, че не е взела от живота всичко, което е могла все пак да вземе.

После, когато под святкащите полилеи започнаха танците, тя беше неусетно отделена от мъжа си и да си признаем откровено, забрави го, сякаш беше изчезнал едновременно и от съзнанието ѝ, и от битието.

Но той съвсем не беше изчезнал от битието, а, напротив, присъствуваше и се подвизаваше в него, и то доста деятелно. Той се видя с видни свои колеги, някои от които беше изтъквал и награждавал на конкурсите като председател на комисията, а други — отхвърлял. Тия, които беше награждавал, му подаваха любезно ръка, пиеха с него наздравици, а отхвърлените се преструваха, че не го забелязват, или го изглеждаха предизвикателно и с враждебни очи.

Сред групата, която обикаляше около масата със закуските и вината, той откри много свои познати — все висши началници. С някои беше участвувал на конференции, с други имаше вземане-даване по служебна линия. Какво направи впечатление на нашия герой? Въодушевяха го погледите им, всички тия високопоставени хора го гледаха свойски, сякаш той винаги е бил и всякога се е движил в техния кръг. И на всеки прием са му пожелавали и той им е пожелавал добър апетит. Да, сякаш сладко упойващ пламък, напоен с най-приятните аромати на света, се завъртя за миг около главата му и той се почувствува сит — почувствува се частица от това умно и избрано общество.

В тоя миг, когато душата му се къпеше, както вече казахме, от доволство и той посягаше за поредна чаша вино, отсреща му, на отсрещната страна на масата, Нейчо Нейчев също беше протегнал ръка не за вино, а за чаша изстудена лимонада. Когато погледите им се срещнаха, Методи трепна вътрешно, но не даде израз

на неприятната си изненада. Само навъси леко вежди, а Нейчо Нейчев за негово велико изумление кимна с глава и любезно му се усмихна. «Дявол да го вземе!» — възкръсна в душата му погребаната приказка и той му обърна гръб.

Но не му беше съдено да се измъкне по-надалече, защото Нешо Нелчинов, сякаш беше стоял нарочно наблизо, тутакси го улови за ръка.

— Върнете се да пийнем по чашка, колега! — предложи той и се засмя: — За жена си не се безпокойте, тука присъствуват само отговорни другари!

В очите на Методи пламнаха огънчета: какво си мислеше първият съветник, дявол да го вземе, с тия плоски шегии! За кого го вземаше той. Но го обезоръжи любезната му усмивка, фамилиарният тон, това приятелско докосване до рамото му. Държеше се с него като със свой!

— Изобщо аз не се безпокоя за жена си! — каза Методи.

— Аз се досещам какво ви безпокои — усмихна се Нелчинов. Той му наля малко вино в чашата, пиха, после интимно го улови за ръка и го изведе встрани от навалицата. — На тази история с Нейчо Нейчев трябва да се сложи край — каза той, като с опитно око следеше приходящите. — Точка — показва той с ръка — и край!

— Тоя дървен бюрократ не ме интересува — намръщи се Методи.

— А мен — представете си — ме интересува! И предполагам, че и вас ще ви интересува, ако ви кажа къде работи! — Той прошепна няколко думи в ухото му, след което продължи: — Щом отида да работя там, вие непременно ще заемете моето място, нали разбрахте?

— Хм — каза неопределено Методи, но ония искри в очите му бяха загаснали.

Ние не знаем какви думи щяха да последват след това негово «хм», защото в миг навалицата пред тях се разстъпи и той замълча. В опразненото пространство излязоха, следвани от фоторепортьори и журналисти, първият заместник-председател на Министерския съвет и министърът на енергетиката. Те се спряха, спряха се зад тях фоторепортьори и журналисти, а наоколо се насъбраха много хора.

Полилеите блестяха тържествено, мраморите сияеха, въздухът миришеше на добър тютюн и силни женски парфюми. От съседната зала на вълни се носеше тиха музика, струнен оркестър изпълняваше аржентинско танго.

Кой знае и защо, очите на министъра се спряха върху Методи. Наоколо имаше толкова хора, някои с много високи постове, генерали, първи секретари на окръжни комитети, първи съветници като Нешо Нелчинов например, но очите му се спряха върху Методи. Той го погледна, усмихна му се приветливо и му кимна да се приближи.

— Инженер Методи Брусарски — представи го на първия заместник. — Това е човекът, за когото ви говорих. Строителят на големия язовир!

— А! — засмя се първият заместник-председател на Министерския съвет, като го оглеждаше любопитно и приятелски. — Победителят на пустинята! Отдавна ви зная по име. Знаят ви всички — и в партията, и в Министерския съвет. Е, много се радвам!

Светкавци сваткаха, щракаха фотоапарати, в репортьорските бележници се нижеха малки думи, които щяха да прославят нашия герой по-бързо и с по-голям успех, отколкото беше направил това на времето големият язовир.

В тоя наистина съблимен миг Методи изпита в душата си само едно чувство — недоволство, огорчение по-скоро, че до него не е Снежана. Как се появи това огорчение, мъчно може да се обясни, защото любовта беше отдавна заела място в спомените му, или казано по-просто, отдавна беше се превърнала в спомен. Тъй или иначе, огорчението се отрази върху лицето му като една сянка и затова на снимките от тази тържествена вечер, които излязоха на другия ден във вестниците, само той нямаше щастливо засмян вид.

Когато държавните хора отминаха, Нешо Нелчинов побутна Методи по лакътя и му каза:

— Видя ли? Човекът каза, че вас всички ви знаят и в партията, и в Министерския съвет! Ето, аз имам по-висок чин, но ръководителите не заговориха с мен, а с вас! Какво бъдеще ви чака, другарю Брусарски, каква слава, какви почести! Затова, приятелю, махайте дребните пречки от пътя си, защото, както казва поговорката, ~~сламка~~ преобръща понякога колата.

— Е добре — каза Методи. — Доведете ми тази сламка, за която става дума! За да ви бъде приятен, аз ще ѝ стисна ръка!

Каквото и да се приказва, «победителят на пустинята» все още живееше в него. . . Но както виждате, драги читателю, тоя победител вече скланяше към отстъпки.

НИЕ ПОКАЗАХМЕ в нашата хроника дотук някои важни моменти от житието на Методи Брусарски и струа ни се, че за тоя период от живота му е достатъчно.

И така, десет месеца след правителствения прием, за който разказахме в предишната глава, Методи беше назначен на мястото на Нешо Нелчинов за първи съветник на министъра по въпросите на строителството. По това време, а и след назначението му упорито се мълвеше, че той ще се изкачи още «по-нагоре», и някои мислеха, че това «по-нагоре» непременно се намира под покрива на Централния комитет или на Министерския съвет. Тъй или иначе, в началото на своите 47 години нашият герой вече се изкачваше към висините на йерархическата стълба, на чието най-високо стъпало се мержелееше сякаш в облаците коженото министерско кресло. Дали Методи наистина се стремеше към това най-високо стъпало — министерския пост, — ние не знаем, а да гадаем не сме склонни, защото може да сгрешим.

Като пръв съветник Методи успокои още повече своя говор. Сега дори наум не му идеше някого да дяволоса на глас. Обличаше се изискано, но винаги строго, черният цвят като че ли му стана любим. Външно почти не се измени, остана си същият левент, висок, строен, без торбички под очите и без тлъстини в коремната област. Красавец в младостта си, той беше красив и в зрелите си години.

И в привичките му не настъпиха никакви особени промени, разви се онова, което беше започнало да се развива по време на неговото началство над оперативния отдел. Обичаше да ходи на гости на по-първи хора и да кани у дома си

хора от по-първа ръка. В това отношение възможностите му бяха сега несъмнено по-големи.

Преди всичко той имаше своя чудесен дом на улица «Борова гора»: салон с махагоново стълбище, тука можеха спокойно и според случая да танцуват две дузини двойки; имаше «бриджорна», където (пак според случая) можеше да води поверителни разговори настрани (а не насаме) от жените. Да, тук имаше сребро по масите, кристали, а на гипсовия таван блестяха съзвездия от полилен.

Как обичаше той да посреща гости и с колко нюанси ги срещаше. Зад тюленото перде в бриджорната той наблюдаваше скришом как пристигат и кой с каква кола дохожда и с какъв израз се запътва към неговия дом. Малките началници се появяваха с таксито, големите — със служебните си коли, а най-големите, тия, които стояха над него в йерархията и още по-нагоре, със собствени коли и частни шофьори. Малките началници пристъпваха към двукрилия вход с почит и благоговение, точно тъй, както той беше се насочвал към домовете на своите преки началници допреди години. Съпругите им, във вечерни тоалети, смутено местеха ту в едната, ту в другата си ръка традиционните букети цветя — най-често гладиоли или карамфили, или ги притискаха до гърдите си, притеснени, сякаш се явяваха на зрелостен изпит. По лицата на големите началници беше изписано безразличие, същото студено безразличие, с каквото и той ходеше на гости при своите колеги по чин. А най-големите началници се задаваха понякога усмихнати, но усмивките им бяха такива, че мъчно можеше да се разбере какви всъщност чувства се крият зад тях. И все пак най-големите началници се показваха щедри откъм любезност и подчертано приветливо. Той не се мъчеше да гадае веднага усмивките им, това можеше да стори по-късно, а на часа излизаше от прикритието си и усърдно бързаше да ги посрещне на главния вход. Той им подаваше сърдечно ръка, шумно ги приветствуваше с добре дошли и вътрешно тържествуваше: щом като най-«големите» му идеха на крака, неговата звезда се вземаше, не ще е далече денят, когато и той щеше да се нареди между тях!

НЯКЪДЕ БЯХМЕ КАЗАЛИ, че началстването за него е възможност за действие; че разбираше действието като усилие и че търсеше и намираше щастие в усилието. Това свое «верую» той и сега изповядваше. Ние и сега можем да се закълнем с чиста съвест, че той не беше отстъпил от него нито на думи, нито на дело. Само че сега той тълкуваше своето верую по-иначе и доста различно от начина, по който го изповядваше някога, когато беше малък началник.

Някога той казваше, че началстването е възможност за действие. Той и сега поддържаше това свое становище, но дълбоко в себе си чувствуваше у д о в о л с т в и е от началстването и вътрешно удовлетворение, че е началник.

Колкото по-голям началник ставаше, толкова удоволствието и удовлетворението растяха.

Някога той казваше, че разбира действието като усилие. Той и сега поддържаше това свое схващане, но уточняваше, че действието трябва да бъде съобразено с реалните възможности, а усилието не трябва никога да надскача рамките на разумното. Това, преведено на прост език, означаваше, че той изключва от действието р и с к а, а от усилието изключва онова, което не може да бъде пресметнато (изчислено) предварително, с конкретни данни и конкретни величини.

Така тоя човек се превърна постепенно от поклонник на вихреното и изключителното в застъпник на крайно умереното. А от «крайно умереното» до консервативното и задържащото крачката е само една.

Към средата на втората година от своето «съветничество» (беше първи съветник по строителството) той

трябваше да стане арбитър на голям спор — да реши с каква стена да се прегради К-ския висок язовир, с железобетонна или със земнонасипна. За разлика от някогашния н-ски случай, тогава той, млад инженер, предлагаше н-ското водохранилище да се прегради със земнонасипна стена, а известният професор Янакиев (сега член на академията) държеше поне за каменна, сега ролите бяха сменени. Младият инженер С. предлагаше железобетонна стена (той очевидно се ръководеше от политиката на умереност и предпазливост, която Методи застъпваше в последно време по отношение на сигурността), а по-възрастният инженер А. защитаваше проект със земнонасипна стена (той по всяка вероятност помнеше н-ския случай и сега искаше да повтори, но за своя сметка някогашния печеливш удар на Методи).

Специалистите, които познаваха Методи отпреди седем-осем години, бяха на мнение, че ще премира проекта на стария инженер А., че със свойствената си решителност ще избере за високия язовир земнонасипната стена. Малцина, които бяха имали работа с него през последните една-две години, клатеха мълчаливо глави, на тях като че ли не им се приказваше много.

Тази история е известна на нашата общественост, тъй като нашумя необичайно и предизвика силен и всеобщ интерес дори в среди, които нямаха нищо общо с хидростроителството, и сред хора, които не бяха изобщо виждали язовирна стена. Методи премира «железобетонния» проект на младия инженер С.

Както изтъкнахме вече, по това време авторитетът на Методи беше безспорен, бихме казали «моден», защото в случая тази дума говори най-много. Да, модният авторитет, модната слава на нашия герой засенчи не едни иначе будни очи и проектът на С. беше «съответно» одобрен.

Започна строителството на К-ския язовир.

Започнаха и анкети, които старият инженер А. предизвика, защото след първоначалното си смайване той се окопоти и запретна ръкави за борба. Той не беше от борците, дето се оставят да бъдат лесно сваляни на тепиха, пък и в негова помощ дойдоха хора, които не се смущаваха от фойерверкните блясъци на разните модни слави.

И ето, дойде тоя «божи» ден, когато истината ста-

на съвсем очевидна: министерството беше одобрило проект, който напразно оскъпяваше строителството на язовира с няколко милиона лева. А заедно с «божия» ден дойде и денят на разплащането: министърът беше свален, а Методи — понижен в длъжност «началник трета степен» и изпратен да завежда една дребна служба в родния си окръжен град.

Така завърши славният «началнически» период от живота на нашия обаятелен герой.

А СЕГА да се върнем към събитията, разказани в първата третина на нашата хроника, за да видим как живеят другите Брусарски и какво става с чудното градче Н.

И така, преди десет години от днешна дата, когато главата на фамилията, Драгия, празнуваше шестдесетия си рожден ден, на обяда, устроен по този тържествен случай, избухна голяма препирня и бихме казали — доста неприятна, и при това крайно неподходяща за такъв един голям семеен празник. На обяда, както вероятно си спомняте, между гостите беше и Светозар Дионисиев, секретарят на Окръжния комитет на партията, и спорът избухна по повод на една мисъл, изказана от него за бъдещето на градчето Н. Той каза, че Н ще стане един голям промишлен град, като имаше пред вид химическия гигант, който щеше да бъде изграден в неските околности. Срещу това негово предсказание за бъдещето на Н неочаквано и остро се опълчи Рафаил, осиновеният Драгиев син. В спора се намеси и Ставри, който (това е известно на всички) беше автор на идеята гигантът да се построи в крайнините на Н. Намеси се и Методи, по онова време инженер началник на една от секциите (главната!) на северозападния водосилово път. Така на обедната маса се откриха два враждебни лагера, които силно и непримиримо застанаха един срещу друг.

Начело на единия лагер стоеше Светозар Дионисиев, той се подпомагаше от Ставри и от Методи. (Първа нигулка тука свиреше Ставри, разбира се, но протоколът изискваше диригентската палка да се държи от първия секретар.) Рафаил беше сам. Никой не му помагаше в настаналата препирня, но си личеше, че другите гости, които си мълчаха, бяха на негова страна. Най-много се

издаваше, че е на негова страна, посестримата му Ана, която при всяка негова по-силна дума тутакси побледняваше. Както читателят си спомня вероятно, вечерта тя го отмъкна почти насила в старата опразнена къща на баща си. Но това не е нищо! Изява на някакви сложни чувства, на душевен комплекс, останал в душата ѝ още от момински години. Нищо не беше това. Страшното се таеше в препирнята, която избухна на масата. А в тази препирня се мяркаше сянката на голямата буря, която скоро щеше да разтърси и семейството на Брусарските, и село Рахово, и целия н-ски свят.

ПРЕЗ ЕСЕНТА на същата година н-чани научиха главозамайващата новина, че сред хълмовете над градчето им ще се прави хидровъзел, а в източната му крайнина — голям химически завод. Тази новина помете безвъзвратно стародавното спокойствие на живота им, изтръгна го из корен и го запрати за вечни времена в небитието, както прави един истински исторически тайфун.

Но тайфунът не започна изведнъж като тайфун и трябва да се каже, че в началото му н-чани не разбраха ясно накъде са задухали ветровете. Новината, която се отнасяше до завода, зарадва сърцата им, разбира се, защото доста момчета и момичета, които не долюбваха земеделските занаяти, щяха да си намерят подходяща работа при машините. Н-чани бяха развълнувани най-много от вестта за бъдещия язовир. Това беше новина! Тя вещаеше благодат и за кооперативните блокове, и за частното ползуване, усмихваше се многообещаващо и на лозята, и на овошките, на бостаните, че и на консервната фабрика, защото и тя щеше да удвои или утрои производството си. Затова, както му беше редът, стопаните намериха Рафаил, нали той беше градският секретар на партията, и му поръчаха да изкаже благодарност от тяхно име където трябва и комуто трябва, защото нали водата от бъдещия язовир щеше да помножи и кооперативните, и личните им добиви. Ние не знаем какво е помислил Рафаил при тази среща, но сигурно в главата му се е мярнало нещо в духа на Исусовите горестни думи: «Боже, прости им, те не знаят какво правят!» Знаем само, че като чул приказките им и видял светналите им от радост лица, засмял се мрачно и рекъл:

— Напразно се радвате, приятели! От тази работа вашите лозя, овошки и бостани няма да имат никаква полза!

— Как тъй няма да имат полза! — учудиха се стопаните. — Кой градинар не е видял добро от водата? И коя вода не е правила добро на бостаните, че и на лозята?

— Наивни хора! — погледнал ги с дълбоко съжаление и с искрена скръб Рафаил. — Какви градини и лозя са ви прихванали! Вне изобщо няма да имате никакви лозя и градини. И никакви бостани. И там въобще няма да остане никакво поле!

— Не думай, холан! — рекъл един от по-старите градинари. — Кой ще ни вземе туй поле, дето една конна дивизия може да си разиграе конете и пак да остане място за още!

— Ще го вземат химическите заводи! — обяснил им Рафаил. — Тази вода от язовира ще е за тях.

Те мълчали някое време, после попитали:

— Ама всичкото ли поле, дето са и нашите частни градини и бостанчета — всичко туй ли ще глътнат заводите?

— Дори няма да им стигне — казал Рафаил.

Те помълчали, сетне пак попитали:

— И лозята ли?

— И лозята, разбира се.

Те отново помълчали, погледнали се един друг и запитали:

— Ами ние? Ние какво ще правим?

— Вие ли? — повдигнал рамене Рафаил и се усмихнал. — Вие ще идете да работите в заводите, ще станете работници.

— Виж ти! — учудил се силно някой от лозарите.

— Защо — помъчил се да се усмихне Рафаил, — заводите плащат хубави пари! И премиални дават — допълнил той. — Пък и столовете им са евтини и четири пъти в седмицата готвят месна храна!

Стопаните, лозари и овощари, така го гледали, сякаш им говорел на китайски.

После си отишли.

И така тайфунът, който помете стародавния живот на н-чани, не се разрази изведнъж; истинската му духавица започна след това посещение на кооператорите

при Рафаил. Едни помръкнаха, други се зарадваха, третите казваха: «Живи ще сме — ще видим!» Настава такава вавилония в оценките на настоящето и бъдещето, че духавицата вече не приличаше на тайфун, а на смерч — въртеше, всичко въртеше, объркваше и превръщаше на каша. В едно и също семейство например бащата държеше на лозето, майката — на лозето и заводите едновременно, а синовете и дъщерите — на заводите.

После нещата започнаха постепенно да се проясняват. За това проясняване помогнаха и някои външни хора, които Светозар Дионисиев изпрати от града, за да обяснят някои неща. Той ги изпрати в разгара на духавицата, защото тъкмо по това време Рафаил се оттегли в своята къщичка край града и се отдаде на астрономически наблюдения. Но за проясняването, нека да бъдем справедливи и откровено да признаем истината — допринесоха не толкова Светозаровите хора, колкото жените и по-младото поколение. Най-напред доверие на заводите гласуваха жените! Да, жените пробиха фронта на мъжките табителъци, навици, привички и прочие отсенки на така наречения «установен» начин на живот!

Най-напред ги примамиха виденията на бъдещите заводски столове, където щяха да получават готова храна. Който казва, че жените «умирали» за своите кухни, мисли иреално, мисли отвлечено и неправдоподобно. Такъв човек изобщо не познава жените. Жените бягат от кухнята при първа възможност, това е жестоката (за някои мъже) истина. Друга причина, която обърна сърцата на и-чанки към заводите, бяха, то се знае, детските ясли. После излязоха виденията на модерния град: магазините, светлите и павирани улици и булеварди, градинките. А зад всичките тия видения и примамки хитро се спотайваше най-главното съображение: възможността, която им осигуряваше заводът — да работят вън от къщи и да получават пари.

Младежта държеше за заводите, защото знаеше, че където има комин, там селищата стават «модерни», а «модерното» за тия млади хора се покриваше с представата за кина, ресторанти, увеселителни заведения, танцувални салони и т. н. в тоя дух. Ето защо и младежта се обяви в подкрепа на заводите.

А където са жените и децата — там обикновено отпи-

ват и бащите; бавно, стъпка по стъпка, никога без съпротива — те предаваха позициите на «установения» живот, като бързаха да гасят мъката си от отстъплението, от поражението си с току-що прекипялото и избистреното вече благословено н-ско вино.

Ето какви събития се случиха, когато н-чани научиха главозамайващата новина за «своя» бъдещ химически гигант.

През тия бурни няколко дни, докато тайфуни и смерчове обръщаха душите на н-чани, Рафаил избяга от полесражението, като се уедини в малката си къщурка, която клечеше сред един буренясал двор, в западната окрайнина на града. Казваме «клечеше» не случайно, защото тя беше стара, грохнала, времето беше я приотиснало към земята и съвсем нямаше вид на къща, която «стои». Под хлътналия ѝ покрив от плесенявали турски керемиди имаше една стаичка, която Рафаил сам беше измазал и белосал. През южното ѝ зарешетено прозорче се откриваше изглед към синята и извисена снага на Берковския балкан, а източното беше обърнато към града. Тази стая беше претъпкана с книги в най-буквалния смисъл на думата, само две тунелчета между рафтовете, колкото да мине човек, водеха за леглото и писмената маса. До белосаната стая имаше и друга, помалка, изтърбушена в горния ляв ъгъл и закръпена с дъски, тя служеше на Рафаил за кухнята и склад.

Дворът беше наистина буренясал, занемарен, само една площадка пред къщата изглеждаше поддържана и твърдо отбранявана от настъплението на магарешките тръни, повлечите и жилавите лайкучки. На това място Рафаил беше иззидал дървено скеле, нещо като кула, която в най-горния си край завършваше с площадка. Кулата служеше на Рафаил за наблюдателница, оттам наблюдаваше небето, той беше завършил физика и специализирал астрономия, трябваше да поддържа поне зрителна връзка със своите звездни светове.

А къщата и мястото беше наследил от баща си, даскал Игнати Рафаилов, изчезнал безследно през въстанието от 1923 година. Тогава Рафаил имаше само четири години — малко, за да запази чертите му в паметта си.

Къщата беше една съборетина, не струваше нищо,

но мястото го биваше, издигаше се над околните места и гледаше кръгозорите от всички посоки. Рафаил беше решил да подари това място заедно с дървената куличка на любителския кръжок по астрономия при младежкия клуб. С малко спестени пари, заеми и с хонорара, който очакваше да получи за една своя популярна книжка по астрономия, възнамеряваше да си купи ергенско апартаментче в града. Нямаше смисъл да държи хубавото място за себе си, мислеше Рафаил, някога младежкия клуб можеше да построи там една истинска, па макар и любителска обсерватория.

Ние сме казали дотук някои неща за Рафаил и да си признаем откровено, нямаме намерение да го показваме много пространно и кой знае в каква светлина. Ще кажем за него главното — като че ли не му в тървеше особено в живота. И човек можеше да недоумява, защото той притежаваше качества, които издигаха други хора в първенци, правеха ги големи началници, изтъкнати общественици и т. н. А той слизаше все по-надолу и по-надолу по тази стълба на успехите. Направи на времето блестяща дисертация, но не го хабилитираха, защото деканът на факултета се противопостави яростно — набедил го беше Рафаил във връзка с някаква книга, че плагиатствува. Назначиха го за директор на един електронноизчислителен център, но и там не се задържа — погна сътрудниците си, че не усвояват, както трябва, машините (това беше съвсем очевидно), а те от своя страна незабелязано му подляха вода и той се прекатури. Реши временно да изостави математиката и да си поеме дъх, като освежи душата си с обществена работа. Но ето че и в Н неприятностите тръгнаха подире му. Като видя, че някои от опаките страни на големия град започват да проникват в бита на н-чани и главно сред младежта, наложи разни ограничения (продажба на вносен алкохол, луксозни предмети, пошла естрада) и с това си навлече гнева на търговски организации, културни отдели и на някои синове и дъщери на силни на деня хора. А сега, във връзка с химическия гигант на неговия брат Ставри, над главата му надвисна страшна и като че ли непоправима катастрофа. Ние не вземаме страна в спора му със Ставри, само казваме, че над него надвисна неотразима катастрофа.

И в интимната област на живота му нещата не вър-

вяха кой знае как. Ходеше с едно момиче, дълго ходиха и уж се обичаха много, уж и то го обичаше, а на края се разделиха, без да има някаква по-особена причина за раздяла; обичаха се дори повече отпреди, но се разделиха. После дойде тази връзка с Ана, която му беше почти сестра. Връзката беше греховна и той бягаше от нея, но когато Ана проявяваше настойчивост, не бягаше, както трябва, и затова се чувствуваше понякога окалян до гуша.

Едничката му чиста и неизменна интимна радост идваше от звездите.

Когато н-чани научиха за бъдещия гигант и градчето им заприлича за няколко дни на разбунено кошерище, Рафаил, поради чувството си за дисциплина, не пожела да налива масло в огъня. Напротив, той се постара да изглежда сдържан и доколкото му беше възможно, да не взима отношение ни за, ни против. После, когато от тази сдържаност започна да му се вие свят, заяви в комитета, че е болен (което не беше далеч от истината), помоли първия си помощник да го замества и сякаш подгонен от есения вятър, потърси лек и успокоение в усамотената си и порутена къщурка.

Рано тоя ден кошавата подгони откъм Тодорини кукли стада рунтави облаци, те опасоха набързо меката, избледняла от летните жегу небесна морава, после се сдушиха, събраха се и затулиха от всички страни кротката виделина на есения ден. Притъмня, закапа дъжд.

Какво ли не прави Рафаил до края на деня, за да не мисли за н-ските работи! Измете собата и спалнята си, изтупа постелките и завивките на леглото си, после, като се уплаши, че е привършил домашната работа, захвана да подрежда масите си и да премества без нужда едни книжа от едно място на друго. Като се усети, че върши глупости, запали кюмбето, извади от долапа паница боб, отреби го и го сложи на огъня да къкре тихо. Но само след минута почувствува, че това е още по-голяма глупост, да се самозалъгва с готварство, че е дивотия да бяга от самия себе си, защото, където и да отиде, където и да се крие, с каквото и да се захване, в края на краищата пак ще се завърне в черупката на собственото си «аз». Ще се завърне унизен, защото бяг-

ството е винаги едно унижение: мълчаливо предаване на позиции, вдигане на ръце.

Той грабна боба, изнесе го на двора и го запокити в тръните заедно с гърнето. После повдигна глава и държа някое време лицето си на дъжда. Всяка дъждовна капчица, която го докосваше, като че ли беше една тъжна целувка на милосърдието, възвръщаше го към един живот, който не се готвеше да му поднесе цветя.

Облече се, намери след доста лутане чадъра си и без да го отваря, размахвайки го като бастун, решително тръгна на път.

Сутринта на другия ден пристигна в София, но не потърси веднага брат си, а си нае стая в хотел и след като се изкъпа и обръсна, излезе да се поразходи. Обиколки книжарниците, занича по щандовете и към обяд се завърна в хотела с два огромни пакета книги. Дори не му дойде наум, че е дошло време за обядване. Излегна се на канапето, затвори очи и се помъчи да не мисли за нищо. Напразно! Ония мисли, от които най-се боеше, те веднага се изстъпиха отпреде му, сякаш жени, тръгнали на задушница. Не изглеждаха съспани от жал, но не бяха и весели. Бяха угрижени, неспокойни, пребрадени в тъмни забрадки. Може би беше картина от известен художник, но не можа да си спомни нито заглавието на картината, нито името на художника.

Към пет часа излезе и краката му като че ли сами и на своя воля го отведоха в Парка на свободата. Пак валеше тихо и кротко, и така равно, сякаш капките отмерваше прецизна машина. Не беше забравил и чадъра си, но не го отваряше, а лениво го размахваше, като ненужен бастун. Понякога се спираше под огромната корона на някое старо дърво не за да се подслони, шумата на всички беше оредяла и окапала, а за да си спомни нещо и да кимне мълчаливо с глава.

Към седем и половина часа той беше в гарсониерата на брат си. Ставри прелистваше географическата си енциклопедия, сгушен в изтърганото си и подозрително скърцащо кожено кресло, наметнат със старо палто и нетърпеливо чакащ да стане точно девет часът, за да се мушне в леглото. Когато видя брат си, той толкова се изненада, че остави старото палто да се смъкне от

раменете му. Дори не му каза «добре дошъл». После се сети, че всъщност не беше изпитал изненада, а по-скоро смущение. Той винаги се смущаваше малко, когато виждаше побратимеца си, макар че помежду им не беше се случило нищо лошо, ако не смятаме оная история с наказанието, от времето на ремсовите им години. Но това беше отдавнашна история и годините бяха изличили много неща от нея. Тъй или иначе, Рафаил беше единственият човек, в чието присъствие Ставри се чувствуваше малко нащрек. Като че ли играеха «на жмичка» — скрил се е някъде, а все му се струва, че Рафаил е съвсем наблизко, скришом го наблюдава и само дето не е извикал: «Ето те, плю!»

Както бива винаги, когато витае неловкост между хората, па макар и близки, разговорът започна с приказки за времето, за общите познати; Ставри запита за баща си и каза, че оня подарък, дето беше го забравил за шестдесетгодишнината му, сега непременно ще го занесе. Рафаил разбра, че се кани да ходи на село, и попита по какъв случай.

Ставри не отговори веднага по какъв случай се готви да заминава за село. Но сякаш изведнъж му дойде наум, че побратимецът му може да не е вечерял. Като научи, че наистина не е вечерял, той се изненада още повече и с една прибързаност, която никак не му беше свойствена, започна да се суети с какво да го нагости. Още малко остана да каже: «Хайде да те водя в ресторант!» На ръба стигна до това предложение, но не го изрече — не беше неделя ден, нито празник. Като порови между купчината списания, разхвърляни на пода, той откри една кутия с бисквити, наполовина опразнена, зарадва се и тържествено я сложи на масата.

— Ето — рече на брат си, — може да се позалъжеш, друго нямам. Аз на обяд се храня в стола на министерството, а вечерям обикновено с кисело мляко. Нали знаеш колко не обичам да губя време по ресторантите! За една никаква вечеря човек прахосва понякога часове!

— Дори насън не бих те видял в ресторант! — усмихна се Рафаил.

— Защо, все пак ходя понякога! — каза Ставри.

Рафаил отчупи късче от една бисквита и го погледна в лицето.

— Ти не ми отговори — защо ще ходиш на село?
Домъчняло ти е за татко?

— Не, защо — повдигна рамене Ставри. — Аз не съм малко дете, че да ми е домъчняло за татко.

— Така и предполагам! — каза Рафаил.

— Тогава защо питаш?

Рафаил помълча някое време, загледан в пожълтелите етикет на бисквитената кутия. После каза:

— Ти ще дохождаш в нашия край във връзка със завода, не е трудно да се досети човек. А за татко, ти се сещаш за него толкова, колкото аз се сещам, да речем, за оманския султан.

— Не си съвсем прав!

— Може да не съм съвсем прав. Все едно. — Той пак помълча. — Окончателно ли е решено за завода?

— Окончателно. След две седмици ще започнем едновременно и завода, и язовира.

— Сега, през есента?

— Ние се научихме да работим и през зимата.

— Браво — кимна с глава Рафаил.

— Може би ще започнем изкопите и някои от бъдещите жилищни блокове.

— Гледай ти!

— Ще ти кажа нещо много радостно: възложено ми е да отговарям по линия на строителството пред ЦК!

— Тоест как?

— Парторг на ЦК!

— А-ха!

— Ти радваш ли се?

— За кое?

— За това, че ми е оказано доверие.

— Да беше пукнал макар! Като малък растеше недъгав, как тогава не те прибра земята!

— Ти още ли си против прогреса? — усмихна се незлобиво Ставри. Усмивката му беше дори добродушна.

— Прогрес е едно, а да затриеш цяло градче без нужда, е друго!

— Пак ли ще подхванем стария спор! — въздъхна Ставри. — Докога ще настояваш нашият град да си остане една изостанала паланка, когато всичко наоколо се развива модерно, в духа на новото време! Защо искаш да задържиш развитието на града, който ще спечели от това?

— Ти и таткото на окръга, Светозар Дионисиев, вие двамата ще ме изкарате без друго мракобесник! Това го казах онзи път, на обяда. Как тъй ще задържам развитието на града? Напротив! Нека се развива бързо и още по-бързо, но с подходящи средства, с подходяща промишленост! Това искам аз. На Н не му трябва заводи-гиганти, на Н му са необходими още една-две преработвателни фабрики и един техникум. Това му стига на Н за следващите петнадесет-двадесет години! А димът на твоя гигант ще го отрови — и физически, и нравствено. Физически — защото се намира в котловина и димните облаци вечно ще висят над него; нравствено — защото н-чани още не са подготвени за такъв скок. Те живеят още в небулозата на старите пасторално-земенделско-занааятчийски отношения. Когато в такава небулоза удари изведнъж светкавицата на индустриалния свят, настава голяма бъркотия. Ти искаш да прескочиш един подготвителен период, периода на адаптация, както го наричат някои учени хора. Не бива! Как не разбираш, че не бива?

Ставри го слушаше търпеливо и по лицето му се изписваше един все по-определен израз на досада и съжаление.

— Господи! — повдигна той уж молитвено ръце нагоре. — Просто не мога да повярвам, че тия думи ги изговаряш ти, дете винаги си минавал за по-либерален и по-напредничав от мен! Какво искаш? Да се движат н-чани към прогреса с биволска кола? С бързината на волска талига? Ти мислиш, че н-чани са като папуасите отпреди сто и петдесет години — Ставри посочи с пръст към огромния том на географическата енциклопедия, който лежеше на пода, — че като се докоснат до цивилизацията на модерния град, веднага ще загинат морално? Ти н-чани за папуаси ли ги вземаш, и то от деветнадесетия век?

Рафаил не отговори. Той се наведе, повдигна енциклопедията от пода и започна разсеяно да я прелиства.

Навън пак заваля, чуваше се как дъждовните капки чукат по стъклата.

— Не мога да се начудя откъде и как покълнаха у теб такива назадничави идеи! — разпери дългите си костеливи ръце Ставри. — На времето ти се хвалеше, пък

и не само хвалеше, но и демонстрираше голям либерализъм! Какво става с теб? Кой ти повлия?

Рафаил гледаше картинките и не го слушаше.

И двамата се умълчаха. После Рафаил ненадейно се изправи и посегна към мушамата си.

— Защо не останеш? — изправи се и Ставри, за да го изпрати. — В кухничката има миндер, ще те наглася някак!

— Благодаря, братко — кимна Рафаил, като се обличаше. — Бих останал, но е опасно!

— Хубава работа! — каза Ставри. — От какво ще е опасно?

— Така — каза Рафаил, без да се усмихва. — Може да ми хрумне например да захлупя една възглавница върху устата ти, както спиш, и да натисна отгоре, колкото имам сила. Представяш ли си?

— Това са лоши и неуместни шеги, братко! — потърси се Ставри. — Не ти отива да играеш роля на побъркан!

— Може — рече Рафаил, като закопчаваше мушамата си. — Във всеки случай по-добре щеше да бъде таква хора като тебе да ги нямаше на тоя свят! Е, останни със здраве — рече той и излезе, без да му подаде ръка.

НЯКОЛКО ДЕНА след описаната среща в Н започнаха да пристигат ешелони от тежки, многотонни камиони. Носеха елементи за сглобяеми бараки най-различни сечива, калорифери, електрически и за дървени въглища. Надойдоха самосвали, дузина багери като допотопни чудовища, два кулокрана, сякаш свръхмастодонти от ерата на гигантските измерения на живота. Пристигнаха и няколко къщички-фургони, теглени от влекачи. Както се търкаляха по пътя, коминните им пушеха, а през квадратните застъклени прозорчета поглеждаха засмени лица на девойки, поначервени, с бели бонета върху бухналите си коси.

— Брей — чудеха се някои н-ски мъже, като поглеждаха дълго подир фургоните, цъкаха с език и клатеха глави, — за какво ще са пък тия момичета?

Едни казваха, че това са милосърдни сестри, други твърдяха, че са зъболекарки, а трети само намигаха многозначително и махаха с ръце.

Ешелоните, фургоните, багерите и кулокрановете — всичко поемаше курс към източните крайнини. Част от машините и техниката започнаха мъчително да се изкачват по разкаляните баири.

Като че ли напук на прищълците валеше ден и нощ.

А напук на лошото време прищълците гледаха работите си и работата им спореше. Единият кулокран «забодоха» в полето, на около четири километра източно от най-издадените крайнини. Пусна се слух, че там, на това място, щяло да бие сърцето на бъдещия завод. Летящата приказка за сърцето пусна Тома Томов, председателят на градския съвет, бивш учител по латински

език. Той каза: «То (сърцето) ще бие *«in medias res»* (в средата на нещата). Там (в тази среда) е изправен сега тоя модерен динозавър от стомана (кулокранът!).» Макар да се лееше непрекъснато дъжд, почти цялото градче се извървя, за да види мало и голямо как «модерният динозавър от стомана» е клекнал *«in medias res»*.

Големият кулокран разглобиха на парчета (всяко парче тежеше от два-три тона нагоре) и така, на части, с влекачи и стоманени въжета измъкнаха туловището, челюстта и хобота му на място, където щеше да се издига бъдещата язовирна стена.

Със самосвалите, багерите и тежките камиони пристигнаха стотина души, които веднага се заловиха за работа. Едни забиваха колчета, нагласяваха теодолитите, оглеждаха местността и отбелязваха със забити колчета някакви граници, които се простираха с километри надлъж и нашир из полето и през баирите. Валеше дъжд, но тия хора не му обръщаха внимание. За да не мокри картите им, с които се справяха час по час, дърводелците издигнаха временни навеси, а под тях сковаха маси с дебели крака от колове, забити в земята. Сетне сглобиха от готовите елементи четири бараки, две на полето и толкова върху голите темета на два съседни хълма. В разстояние на три-четири дена най-първоначалните неща бяха сложени в ред.

Тома Томов настана инженерите в единственото хотелче, с което градчето разполагаше по онова време. Стаите не стигнаха, но сложиха в тях по две допълнителни легла, а и в коридорите натъкмиха няколко, та нито един от ръководителите не остана да спи на полето. Тома, галантен човек, облечен *à quatre épingles*, даде на инженерите обяд от името на съвета и *in poculis* — с чаша в ръка — и *in pectore* — от все сърце — им пожела велик и смайващ времената успех.

Така в градското казино и в кръчмите, претърпани обед и вечер с «пришълци», закипя бурен живот. Неприятни произшествия нямаше, защото пришълците, работници и инженери, всички се държаха доста внимателно, не задиряха грубо по-младите жени и с това главно си спечелиха всеобщо уважение.

Но това, което взе умовете и изпълни сърцата на н-чани с велик възторг, това се случи в края на пър-

вата десетдневка. Тогава н-ските мъже разбраха най-после за какво служат ония засмени момичета, които поглеждаха закачливо през прозорчетата на къщичките-фургони. Защото повечето н-ски лъвовے мислеха, че оня от тях, който беше намигнал многозначително по адрес на момичетата, той е налучкал най-сполучливо истината. Дори някои бяха започнали да си правят някакви сметки. Трябва ли да казваме, че между тях беше и нашият прочут аптекар Кирилко Филипов, автор на седем оригинални рецепти за помади, любител астроном, безпогрешен стрелец и заклет ерген. И той се намираше измежду лъвовете, които бяха започнали да си точат зъбите и да правят някакви сметки. Но в края на десетдневката, както казахме, оня, дето беше намигнал, дотича от строежите, отседна на крак пред тезгяха на казиното и докато още можеше правилно да облича чувствата си с думи, произнесе нещо като «бягайте да видите ония с белите барети, дето ги мислехме за к. . .та, къде са се насадили!» И се зае с първото шишенце конiak. Беше студено, валеше, в такова време н-чани обичаха да пият конiak през деня.

А какво «вършеха» ония?

Кирилко Филипов и други н-ски прелъстителни пристигнаха на строежа мокри до кости, те приличаха повече на пернати от семейството на легхорните, отколкото на лъвовے. Пред тях като в кошмарен сън модерният динозавър от стомана местеше огромни връзки железобетонни блокове от едно място на друго, като ги вземаше от общата камара и ги поставяше на съответното място с точността на прецизен лаборант. Горе, във висините, над челюстта, която беше захапала носещото стоманено въже, святакаше стъклената командна кабина. Виждаше се как зад стъклата момиче в син работен комбинезон, но с бяла барета върху бухналите си коси натиска тоя или оня лост от машинариите, командва динозавъра и как чудовището от стомана го слуша безропотно, хипнотизирано може би от малката му бяла ръка.

Дълго гледаха лъвовете тая умопомрачителна картина, после Кирилко Филипов поклати глава и рече с голямо уважение: «Ама и момиче!» — и пое обратния

път. Той беше автор на седем оригинални помади, стреляше безпогрешно в мишена, но сега по лицето му се четеше израз на скъсан по математика абитуриент.

Така започнаха големите строежи около Н. Времето беше тъжно, преваляваше, а понякога небето се склапаше и тогава дъждът се лееше не с часове, а с дни. Иначе беше весело, особено вечерно време. Свиреха музика, по улиците кънтяха песни и смехове до среднощ.

Но имаше прозорци, зад чиито стъкла светлината не загасваше до съмване. Вярно е, че по улиците и градската градина кънтяха музика и песни, но също така е вярно, че през тия времена мнозина н-чани и други хора, дошли от окръжния град, бяха забравили какво значат почивка и нормален сън. Те работеха без почивка и почти не спяха. За нуждите на завода се отчуждаваха обществени и частни земеделски имоти, стотици хора трябваше да се преустроят на нова работа. Заседаваха денонощно комисии, партийни комитети. Но грижите тепърва започваха, защото и преустройството на досегашния н-ски живот започваше тепърва. . .

Скоро падна първият сняг.

РАФАИЛ НЕ ОСТАНА В Н.

Когато видя първите ешелони тежки коли, багери, самосвали и фургони да пристигат, той навлече кожената си тужурка, яхна петстотинкубиковия си мотоциклет и полетя към окръжния град.

Той каза на Светозар Дионисиев, че иска да напусне Н, и помоли да бъде освободен от секретарския пост. Каза му, че като не иска да помага на новото, не желае и да му пречи, и затова наблегна, че ще бъде в интерес на работата да го освободят час по-скоро.

Светозар Дионисиев беше се заканил в душата си да го накаже много строго, той ненавиждаше комунистите, които се стряскат от новите неща, и още повече ненавиждаше ония, които отказваха да им дадат място в сърцата и душите си. Но пред него стоеше човек, който си признаваше, че не ги приема, и в същото време заявяваше, че иска да се отбие встрани, за да не им пречи. Случаят, значи, беше по-особен. Освен това лицето на Рафаил, мъжествено и силно, изглеждаше сега толкова изтерзано и повехнало, че дори неговото калено сърце не издържа и тайно се сви.

Да спори с Драгиевия осиновен син и да му дава «ум» изглеждаше безсмислено и безнадеждно. Затова помисли някое време и го запита:

— Искаш ли да работиш в окръжния вестник?

— Все някъде трябва да работя — каза Рафаил.

— Е добре, ще пишеш статии и дописки за нашата окръжна промишленост! — отсече Светозар Дионисиев и като заключи, че деловата част от разговора е преминала, поръча кафе за двамата, намести се по-удобно в стола си и попита Рафаил какви най-нови неща стават сега по небесния свят.

А ПОД НЕБЕТО, както казахме вече, макар да свиреше музика в казиното и да кънтяха песни и смехове по улиците, нещата, общо взето, вървяха трудно. Падна първият сняг, застудя, а според плана и граfiците работата на строежите не трябваше да спира нито за час. За да не спира работата нито за час, необходими бяха за през зимата поне хиляда души работници, а организацията разполагаше със сто. При това повечето от тия сто души бяха специалисти: инженери-хидролози и инженери-строители, техници, багеристи, крановички, майстори-дърводелци и шофьори. Само тридесетина души бяха общи работници. За първите една-две седмици, когато се извършваха проучвателните работи, сондажите, определянето на границите, пренасянето и наместването на някои основни елементи, през първите една-две седмици, казваме, хората стигаха. Стоте души опитни специалисти отвоюваха предмостови укрепления от полето и баирите, като надвиха дъждовете, калта, негодите на лошото време. Те бяха щурмоваците. Сега трябваше да дойдат батальоните, за да разширят завоюваните предмостия и да продължат войната.

Бяха необходими хиляда души, за да работят през зимата. Пукнеше ли пролетта, числото трябваше да се утрон. Трихилядна армия щеше да работи на язовира и на заводските корпуси, а друга армия предстоеше да бъде изпратена в ново направление, в самите източни крайнини на градчето — тя трябваше да изгражда бъдещите жилища на бъдещите стопани на завода. Жилища за четири-пет хиляди семейства! Това представляваше н о в град, дори по-голям от сегашния Н!

Ето какво предстоеше на Ставри — да събере народ, който да построи язовира, заводите и новия град; да осигури на тоя народ прехрана и временни жилища. А след като корпусите на заводите бъдат издигнати и машините монтирани, да въведе в заводските цехове нова армия от пет-шест хиляди души, от които ~~поне~~ хиляда да са обучени предварително, па макар и по най-общите неща.

Историята на строежите е велик летопис, какво ли не се оглежда в нейните страници! Оглежда се съдбата на големи маси народ, на хиляди хора, поставени да живеят при особени условия. При това хилядите хора далече не представляват една еднородна маса по произход, култура и духовни интереси. Сред хилядите хора има всякакви характери: избухливи и спокойни, емоционални и разсъдливи, милосърдни и жестоки. И културата им е всякаква — от нулевото равнище на полу човека, от ограничения духовен хоризонт на тесния специалист до богатата културна палитра на всеобщо-образования, високохуманен и вдъхновен от благородни пориви съвременен човек. Да не говорим за възпитанието, държането, привичките, бита! Разликата тука се ширеше до смайващи, бихме казали, невъзможни размери: от простака, който се миеше по веднъж на ден-два, ядеше с пръсти и хранише, където му падне (в тоя абсолютен вид бяха малцина, но ги имаше все пак!), до фанатичния застъпник на хигиената и реда, който в най-мразовити зими дни топеше сняг на свещ, за да се обръсне, и дори когато си постилаше на гола земя, за да обядва, хранише се с вилица и нож. Ами нали живееха рамо до рамо побойници, които за нищо биеха в зъбите, и деликатни хора, които на мравката струваха път! Нали на един общ одър спяха момичета, които нощем се събираха с мъже, дето бяха срещнали случайно през деня, и други момичета, които носеха портретчета на любимия до сърцето си и бяха готови с нокти и зъби да се бранят от чужди похотливи ръце!

Да, на строежите имаше всякакви. Едни бяха дошли от ентузиазъм, други от нужда, трети — за да укрят следите си. Едни живееха човешки, а други караха, както се случи или според вълчите закони. Мнозина

оправяха крачките си и ставаха по-добри. А някои толкова израстваха, че се превръщаха в личности, имената им се споменаваха във вестници, в списания. Други си оставаха в калта — при картите, виното, при ония жени, дето рядко отказваха някому. Веселите жени, които понякога играеха ролята на «тъжни». Всякакъв имаше, но строежите дължат най-много на ония вдъхновени хора, които бяха дошли, за да служат на другите, за да направят от побойниците, дето биеха по зъбите; от момичетата, дето спяха с непознати; от мързеливите, дето шмекеруваха и се преструваха на съсипани от работа — за да направят от тая измет човеци и за да превърнат тия изроди в граждани. Ние не знаем дали светлият им пример озарява строежите, или строежите озаряват тях, но какво значение има къде е първоизточникът на доброто! Важно е, че те с апостолската си всеотдайност създадоха онова д о б р о, върху чиято фасада историята ще запише със златни букви името на нашата епоха.

И за да завършим общите приказки, на които не сме особени приятели, ще споменем накратко какво дадоха на Н хилядите придошли хора и какво взеха от него. Тоест какво сътвориха и какво унищожиха. Те сътвориха прекрасни слънчеви домове и весели градини, прокараха улици, прави като конец, покриха ги с лъскав асфалт, украсиха ги с живачни лампи, та нощно време по тях беше светло като ден. Вдигнаха търговски дом на четири етажа, направиха кино с фойе, дадоха на младите обширен стадион със закрит плувеи басейн, а на интелигенцията — културен дом с въртяща се сцена. Срещу всичките тия и други блага, с които щедро дариха н-ското население, те взеха от старото градче Н само три неща: спокойствието, благословеното старо вино и старите му нрави. Благоустрои града, но унищожиха тишината му, неподправеното вино и оцелялата по чудо хубост на стародавния морал.

Такъв беше град Н, когато строителите му нарамиха дисаги и си заминаха, а заводите още не бяха започнали да бълват дим.

И ТЪЙ ВЪПРЕКИ СНЕГА, който се стелеше и покриваше с бяла завивка хълмове и полета, работата при строежите продължаваше. Тя дори едва-що започваше, а ръце не стигаха за нищо. Строителната организация изпрати стотина души още и захвана да вдига рамене. Сезонът беше лош, виелици се задаваха, кой ще се захване да дълбае в такова вълче време спечената от люти студове земя!

На десети ноември сутринта Ставри пристигна в окръжния град и като се озърташе да не срещне някъде Рафаил, страх го беше да не губи време с него в напразни разпратии, упъти се направо към сградата на окръжния комитет. Откъм Дунава бръснеше вятър, изшиленият му нос беше почервенял, а очите му, макар и завардени с очила, смъдяха от студа като опарени.

С голямо удоволствие изсърба чая, който Светозар Дионисиев му поръча, после, посъвзел се вече, премина направо към болния въпрос.

— Пропадаме! — рече той. — Към днешна дата сме изпълнили от плана едва тридесет процента!

— И това е едно голямо чудо, че толкова сте изпълнили! — каза Светозар Дионисиев, като гледаше намръщено през прозореца. Виждаше се реката и част от оловното небе, което беше се свлякло над нея. — Не е малко! — повтори той. От няколко дни един стар ревматизъм отново беше захапал ставите му и поради тази причина настроението му, заедно с барометъра, непрекъснато слизаше надолу.

— Какво говорите! — погледна го недоверчиво Ставри. — Или може би не сте чули добре: аз казах — едва тридесет процента от плана!

— Чух ви много добре! — кимна Светозар Диони-

снев. И изведнѣж се ядоса, задето беше започнал да му говори на «ви». — Какво искаш повече в такова кучешко време? И тридесет са много!

Ставри въздѣхна и замѣлча.

Светозар Дионисиев излезе пред бюрото си, поразкърши рамене и ръце, изпѣшка глухо и започна бавно да снове из кабинета си напред и назад.

— Откъде да вземем работници? — попита той, но като че ли питаше повече себе си. — Откъде да ги излюбим?

По реката премина бавно запѣхтян влекач, теглеше подире си три навързани шлепа. Когато се изравни със сградата на комитета, влекачът нададе пресипнал вой.

— И ние сме като тебе, братко — усмихна му се тъжно Светозар Дионисиев, сякаш влекачът беше жива душа и минаваше досами него, — теглиме не по три, а по десет и по сто шлепа и пак работите не вървят! Кой ги измисли тия проценти? — погледна той към Ставри. — Едно време, когато правехме с баща ти революция, за тия неща изобщо не сме помисляли! Проценти! Ето че социализмът означавал изпълнени проценти, и туйто!

— Другояче не може — каза Ставри.

— Е тогава намери още работници и действуй! — Светозар Дионисиев чакаше сякаш само тоя отговор, за да свали отговорността от своя грѣб и да я прехвърли върху тесните и сведени рамене на угрижения си гост. Но му докривя тутакси и махна с ръка. — Трябва да намерим работници, разбира се. Въпросът е: откъде и как?

Ставри повдигна глава.

— Имаме само един резерв — каза той. — Селото! Селата от нашия окръг и преди всичко селата около Н! Те са дълбокият ни тил и оттам трябва да черпим резерви! Друг изход няма.

Светозар Дионисиев, който сновеше из кабинета, изведнѣж се закова на място.

— Това е истина — каза той. — Но ти не биваше да го казваш! — Гласът му звучеше глухо. — Допрем ли до тоя резерв, връщане назад няма! Разбираш ли, да-ваш ли си сметка какво означава това?

Ставри повдигна рамене.

— Каквото и да означава — каза той, — планът тряб-

ва да се изпълнява. Строежите трябва да се завършат в срок.

— Строежите, строежите! А нещо такова мярка ли се в главата ти, че заради строежите ще изчезнат или ще бъдат осъдени на изчезване все едно поне половината села от района на Н?

— Това вие трябва да го знаете по-добре от мен, по-неже сте окръжен секретар на партията — усмихна се леко Ставри.

— Зная го на теория — поклати глава Светозар Дионисиев. — Но сега ще трябва май да го усетя на практика, да го почувствувам с душата си!

Той се върна на мястото си, облакът се на бюрото и някое време мълча. После и той се усмихна, както се усмихва човек, който трябва да изпълни един неприятен, но неотменен дълг.

— Ако съществува толкова надежда, колкото е кутрето на ръката ми — да намерим някакъв друг изход, — кълна се във всичко най-свято, което може да има един стар комунист като мене, че нямаше да посягам на селото! Кълна се не веднъж, а сто пъти, хиляда пъти, кълна се в паметта на умрелите, нямаше да го направя! — Той се задъхна и да скрие вълнението, извади носна кърпа и започна дълго да се секне.

— Защо толкова много чувства! — учуди се искрено Ставри. — Нали всички знаем, че това е един неизбежен процес?

— Какво знаеш ти! — погледна го с една смесница от презрение, злоба и снизходителност Светозар Дионисиев. — Освен формули, формули и формули, какво друго знаеш ти?

— Вие ме обиждате — каза Ставри.

— Гледай го ти! — погледна го строго и изпод вежди Светозар Дионисиев. — Ние решаваме и с един замах изменяме съдбата на хиляди човечи, а той взел да ми се засяга и да ми приказва за обиди!

— Съдбата на човеците се решава от законите на живота — забеляза Ставри, — а ние сме само изпълнителите!

— Туй са приказки! — каза Светозар Дионисиев. — Ние правим всичко — и живота, и законите му. — Той отново захвана да се секне, после се успокои и рече: — Сега ще дам разпореждане комунистите и комсо-

молците на село да организират разяснителната работа между селяните и първи да се запишат за доброволци!

— Макар да не познавам селото, както вие твърдите, аз съм сигурен, че селяните няма да имат нужда от голяма агитация — те сами и без агитация ще хукнат към града! Само им кажете, че няма спиране от ваша страна и че им осигурявате работа, и вие ще видите какво ще стане!

— Това не изменя положението — каза Светозар Дионисиев. — Комунистите са длъжни да бъдат първи. — Като видя Ставри да се усмихва, той му се закани с пръст: — За наказание ще те заведа в твоето родно село Рахово, за да почнем хорото оттам!

ТОВА ХОРО в Рахово беше, общо взето, весело въпреки мрачните предчувствия на Светозар Дионисиев.

Дали поради щастливо съвпадение на обстоятелството, а това миришеше вече на мистика за Драгия, или пък имаше скришом някъде на тоя свят една добра душа, която милееше за щастливия вървеж на раховските работи и помагаше на обстоятелствата да съвпадат — кой знае, но тая есен беше се случило или едното, или другото: към Димитровден в общината пристигнаха «съответно» одобрени дългоочакваните архитектурни планове за читалището, детската градина и търговския магазин. Трябва ли да казваме кой план взе най-напред очите на Драгия? Знае се, че беше читалището! Ако беше взел например търговския, нямаше да бъде тоя Драгия, дето го познаваме от 23-а година.

И така той разтвори плана на читалището и остана поразен, не вярваше просто на очите си! Погледна още веднъж печата и подписите, за да се увери, че не е жертва на някаква мистификация или лоша шега. Всичко си беше тъй, както следваше да бъде! И печатът, и подписите си стояха спокойно и мъдро на онова място, на което трябваше да стоят. Тогава Драгия се озърна, за да види дали няма някого в канцеларията, и като се увери, че е сам, въздъхна дълбоко, избърса с длан насълзените си очи и тихичко се засмя, но с глас.

Да, имаше за какво, имаше за какво да се смее с щастливи сълзи старият председател! Ето, на плана ги имаше и ония две стройни колони, които означаваша, че човек трябва да живее красиво и просто, и куличката с часовника, която напомня, че човек трябва да сверява

мислите си с «часовника на епохата»! Е, нямаше ги само ония два готически прозореца, но хайде да не бъдем чак толкова придирчиви! В края на краищата можеше да се мине и без готика, важни бяха колоните и часовникът. Защото, ако раховчани трябваше да се учат на нещо, беше тъкмо това — на красив, но прост живот и на мъдро мислене.

Затвори очи Драгия и за миг си представи: ето го широкия площад, празничен ден е, пред читалището се тълпи народ. А народът е облечен празнично, но просто. Вършат, значи, работа тия две колони, действуват на съзнанието, а на времето му се смееха и какви ли неща не му казваха на подбив!

После Драгия прегледа и другите два плана и остана и от тях доволен. Като гледаше плана на търговския магазин, два етажа, изпълнени със стоки, представи си рафтове, които се усмихваха с топовете си хубав плат, всякакви цветове, кафяви, сини, зелени; а като погледна плана на градината, до ушите му сякаш прозвъняха като сребърни звънчета детски гласове.

«Е, сполай ти!» — кимна с глава Драгия, без сам да знае кому, дали на щастливото обстоятелство, или на скритата някъде добронамерена душа, която милееше за раховските работи.

Като видя тоя ден да пристигат заедно Ставри и Светозар Дионисиев, той се зарадва тайно в душата си най-напред на сина си, но първом подаде ръка на окръжния секретар. И съвсем не за това, че тъй изискваше партийният устав, в него нищо не се казваше, разбира се, по този въпрос, кому най-напред трябва да се подаде ръка, когато насреща ти стои окръжният секретар. Драгия беше от по-старото поколение и дори да беше казано по този въпрос нещо в устава, надали щеше да си го спомни. Подаде най-напред ръка на Светозар Дионисиев, защото едно вътрешно чувство му прошепна, че той е тази душа, дето тайно милееше за раховските работи. Затова с едно смесено чувство, където почит и благодарност се събираха, той му стисна сърдечно ръка, а сина си прегърна, но в душата си естествено, защото не отиваше на суров човек като него по женски да се държи!

После поръча да извикат Ана от училището, та заедно

със стрипа Димовица да приготвят един обяд като хората, защото не се случва всеки ден да дохождат на гости едно-временно син и първи секретар.

На това място от суетнята (гостите стояха още прали в кабинета му и грееха ръцете си на силно напечената пернишка печка) Светозар Дионисиев го прекъсна деликатно и още по-деликатно се помъчи да му обясни, че от такъв обяд нямало нужда, защото и двамата бързали, път ги чакал, две села още трябвало да наобиколят до довечера, та могла тази работа с обяда да се свърши и тук, в кабинета му, колко е то, да хапнат по едно кисело мляко. Като чу това обяснение и особено думата «кисело мляко», Драгия помръкна, дори пребледня, сякаш в кабинета му бяха нахълтали двама зъболекари с клещи и го увещаваха да свършат още тук тази работа с кътните му зъби, защото и тъй, и тъй бяха дошли, а ги чакаха още толкова клиенти! Той се намръщи ужасно и каза, че не прави чест на Светозар Дионисиев, дето говори такива приказки, защото в другите села е по-особено, там председателите нямало да посрещат син и приятел от ония времена, а инженер и окръжен секретар и могло всичко да мине наистина и само с кисело мляко.

— Пък искам и за нашите раховски работи да ви кажа някои весели неща — каза Драгия, като притуряше въглища в пернишката печка.

Той им каза, че получил ония планове и че още напролет щял да почне и трите строежа: на читалището, градината и търговския магазин, защото и със средства разполагал, и с работната ръка не бил зле, а раховчани бързали и искали час по-скоро да стигнат и да задминат града.

— Туй са празнични работи — каза Драгия — и за тия празници на живота киселото мляко не върви!

Докато той говореше вдъхновено, Ставри гледаше разсеяно през прозореца, прехвърчаше рядък снежец, а Светозар Дионисиев слушаше, кой знае защо, със смръщени вежди. Време беше той да се намеси по-решително, защото работите, както бяха тръгнали, не отиваха на добре.

— Туй всичко е добро — прокашля се Светозар Дионисиев, като погледна Ставри многозначително и с не особено ласкави очи. — Но ние сме тръгнали, Драгия, но едни неприятни неща и не ни е сега до веселби. Ще

отложим веселбите за друг път, поводи винаги ще има. А тоя път, ако питаш мене, като патил другар, ще ти кажа откровено, че можем да минем дори и без кисело мляко!

— Брей! — учуди се Драгия и лицето му помрачня, но в очите му все още святкаше някакъв огнец. — Както ги започна, Светозаре, ще излезе, че вие сте тръгнали я ревизия да правите, та някому да видите сметката, я някого да сваляте от пост!

— То ако беше за толкова — поусмихна се накриво Светозар Дионисиев, — ние нямаше да отваряме дума, а направо щяхме да ти кажем: — Давай, Драгия! Наливай вино, стари боен другарю! Виното сърцето весели!

— Ама вие почвате да ме плашите бре! — Драгия на свой ред се усмихна накриво.

В стаята изведнъж стана тихо, само печката се чуваше как бумти.

— То не е за плашене, дума да не става! — каза Светозар Дионисиев. — Но е мъчно. Правим го за държавно добро, това да имаш пред вид!

— Казвайте! — каза студено Драгия.

— Дошли сме за работна ръка, Драгия. Трябва ни за строежите. Искаме от тебе сто души младежи и петдесет души до средна възраст. След седмица-две ще ни пригответиш още толкова. Надниците са добри. Квартирата е безплатна.

Понеже Драгия го гледаше с вкаменено лице, Светозар Дионисиев разперн ръцете си:

— От необходимост го правим! Ти си стар комучист, трябва добре да ме разбереш — по отношение на работната ръка ножът е опрял до кокал!

— Че тоя нож го сложете по-добре тука! — и Драгия посочи гърлото си.

— Е, не бива! — махна с ръка Светозар.

— Не виждам, татко, защо взимаш толкова трагично тия неща! — каза Ставри.

— Те ще се върнат! — каза Светозар Дионисиев. — Той помълча малко и се поправи: — Някои от тях непременно ще се върнат след година-две!

— Туй хич да не го мислите! — каза тихо Драгия. Той седна на стола си и подпря главата си на ръце. —

Хич да не го мислите! Де се е чуло и видяло наш селянин да поживее в града и след това да се върне!

— Кой знае! — каза Светозар Дионисиев.

— Знае се! Не само че никой няма да се завърне, но и други, останалите, и те ще тръгнат подире им. До три години в селото ни ще остане една шепа народ.

Пак замълчаха. Навън снегът се усили, започна да се сипе на по-едри парцали. Первазът на прозореца побеля.

— Аз ще си дам оставката! — каза Драгия.

— Не е разрешено да се дават оставки, защото това е пътят! — каза строго Светозар Дионисиев. — По този път ще вървим!

— Не за това! — махна с ръка Драгия. — Аз не протестирам. Но не искам да бъда кмет на обезлюдено село.

— Ти пак взимаш нещата много трагично! — каза Ставри. — Не е хубаво! Защото на мястото на хората държавата ще ти прати машини. А ти добре знаеш, че машината върши земеделската работа по-добре от човека. И по-евтино. Така е сега по целия свят.

— Още тази пролет ще ти изпратят половин дузина трактори! — каза Светозар Дионисиев.

— В последна сметка държавата няма нищо да загуби, а ще спечели! — усмихна се окуражаващо Ставри.

Драгия повдигна рамене. И какво можеше да отговори на сина си! Каквото и да му отговореше — той нямаше да го разбере. Цифрите не бяха на негова страна. На негова страна беше един живот, който — изглеждаше по всичко — беше дошло време да си отива. Какъв смисъл имаше да го занимава с нещо, което си отива?

— Още утре ще си подам оставката — каза Драгия. — Да не говорим повече по този въпрос.

— Ти ще останеш още година-две! — поклати глава Светозар Дионисиев. — Трябва да завършиш ония постройки, за които спомена одева. Читалището например.

— Кому ще е нужно читалище? Чете ли безлюдното книги?

Те отново замълчаха. Светозар Дионисиев погледна часовника си и Драгия каза:

— Сега ще разпоредя да се свикат селяните на събрание. Вие искате от мене сто и петдесет души, но аз мисля, че ще се запишат поне двеста!

— Дай, боже! — усмихна се широко Ставри.

КАК БЕШЕ ПОСТРОЕН н-ският хидровъзел и как бяха издигнати първите корпуси на Н-ския химически гигант — за тия славни дела на трите хиляди строители няма да разказваме поради причини, които изложихме вече. Ще се спрем само на случая с техникката Саша, първата съпруга на Ставри.

Тя беше всъщност инженер, но практикуваше първа година. На фигура беше слабичка, почти дребна, но имаше миловидно лице и големи, тъмни очи със златисти точки около зениците. Такива бяха очите ѝ, че правеха лицето ѝ да изглежда лъчезарно, като на ония свети майки, дето художниците са рисували през средните векове. Лъчезарно лице! Но понеже на фигура беше слаба и дребна, не хващаше твърде очите на по-«истинските» мъже, изглеждаше безлична и затова сигурно ѝ викаха «техникката». Но макар да я наричаха така и инженерският ѝ опит да не беше кой знае какъв, тя се проявяваше като добър инженер, на нейния участък не се случваха аварии и графиците се спазваха точно.

Това стана през лятото на третата година, когато монтираха машините в цех № 7. Денят си отиваше, а като за проклетия тоя път работата не спореше. Все не успяваха да включат агрегатите в общата верига и от другите секции започнаха да ругаят. Сашината секция, секцията на «техникката», изваждаше от строя целия цех. Когато остана половин час до края на работното време, Саша почувствува как краката ѝ примаяват, сякаш буца застана на гърлото ѝ, и очите ѝ плуваха в сълзи. Тя се отпусна на една носеща рампа и закри лицето си с ръце. В тоя миг усети нечия ръка на рамото си, изтръпна и повдигна глава. Над нея кротко се усмихваше главният.

Ставри нареди да повикат дежурния старши инженер, грешката беше открита скоро, секцията се включи в общата верига и лъчезарните очи на Саша се засмяха щастливо. Все пак Ставри наказа с мъмрене момчетата, които от нетърпение бяха почнали да ругаят.

Вечеряха заедно, а на другия ден той я покани в н-ското казино. Когато дойде време за танци, на Ставри му стана неудобно, защото не умееше да танцува. Тогава тя изведнъж започна да си вее с кърпичка и го попита не се ли измъчва от жегата и няма ли да бъде по-добре да излезат навън, където все пак подухва прохладен ветрец.

Ах, колко навреме и спасително прозвуча това предложение за Ставри! Тъкмо н-ският свят беше започнал да шушука и да се присмива скришно на неговата кавалерска несръчност. . . Така станаха «квит».

После Ставри ѝ показа новия квартал, мястото, където щеше да се засмее новата градина, показа ѝ много други настоящи и бъдещи нови неща. Така замръкнаха; а когато звездите изгряха в синевата, и двамата се чувствуваха някак си необичайно добре.

Ставри се прибра и след като привърши бележките си за утрешния работен ден — не беше толкова рано за него, приближаваше единадесет часът! — реши да отдели половин час *pro domo suo*, да помисли малко и за личния си живот. И заключи, когато изтече последната минута от тоя половин час, че в много отношения ще има полза, ако се ожени за Саша: освен хигиеничния и редовен живот, който бракът му осигуряваше, той щеше да разполага и с повече свободно време. А свободно време му трябваше, защото беше закопнял да прелиства географическата си енциклопедия, а и старият глад да «измисля» нещо и нещо ново да «притурия» върху свои и чужди проекти — тоя стар глад — или мания може би — започна отново да човърка душата му и да не му дава покой. Основните корпуси на заводата още не бяха издигнати, не беше направено одобрението и решеното да се прави, а нему вече идеха наум нови отделения към цеховете, дори производство на нови неща. . .

За тоя постоянен брусарски глад ние ще се върнем допъти, а сега ще разкажем накратко какво се случи през зимата на следната година.

Те си бяха наели малко жилище от стая и кухня близо до старото казино. От тях до строежите имаше около четири-пет километра път. Заран пристигаше служебната джипка и Ставри «галантно» канеше жена си: «Саша, тази заран няма да се отбивам никъде, можеш да дойдеш с мен!» — Саша се качваше и раздрънканата вехтория на колелета хукваше към заводите през където ѝ падне, без да избира път.

Не бихме казали в никакъв случай, че младото семейство живееше лошо, че между съпрузите избухваха разпавии, че някакви облаци засенчваха семейното щастие. Напротив! Дори облачета не се появиха по ясното небе на безметежния им живот. На обяд се хранеха в работническия стол, а вечер Саша кипваше чай или пържеше яйца. После тя се заемаше с бельото, прането, гладенето, а Ставри сядаше пред писмената си маса и се залавяше с проектите си. Той си беше донесъл една изчислителна машинка, прастар модел, и тя всяка вечер ручеше докъм единадесет часа. После в това щастливо огнище, където съпрузите не губеха време в празни приказки и не се отегчаваха с ненужни въпроси, и не се ровеха в неразрешими проблеми, сънят неусетно пристигаше и кротко спускаше непроницаемото си перде.

Заран Ставри имаше своя щастлив половин час. Само заради тоя половин час си струваше човек да се ожени! Защото какво по-голямо и тихо блаженство от това — да се преструваш, че спиш, или да се носиш в рядката мъглица на утрешния полусън и да дочуваш как едни боси крака тепат предпазливо наоколо ти, от кухнята до спалнята и обратно, от спалнята до кухнята, и да знаеш, че тоя шум е заради теб, израз на грижата към теб, топло внимание към твоето още дремещо «аз»! За някои брачното щастие може да е в спалнята, за други — в кухнята, за Ставри брачното щастие беше в това тихо, изпълнено с внимание и грижи, в това кротко и всеотдайно сутрешно тепане по пода на боси женски крака.

Това, че Ставри казваше сутрин, когато пристигане джипката: «Саша, няма да се отбивам никъде . . .», това съвсем не означаваше, че той канеше жена си в колата само защото наистина не възнамеряваше да се отбива където и да било! Канеше я, защото му беше

приятно да я заведе на работа и не искаше да бие самичка тоя изморителен и тежък път до заводите. Но, ще запита читателят, защо му беше нужна тая предварителна и обидна уговорка «няма да се отбивам никъде»? Ще отговорим [направо: колата беше държавна, с л у ж е б н а, и Ставри в никакъв случай не би я разкарвал да вози жена си, ако с а м не отиваше направо в завода. Той би се съгласил по-скоро да бъде зазидан в някой железобетонен трегер, отколкото да каже тоя или оня, че ето нă, главният използва служебното си положение и вози жена си на работа със служебна кола. . .

Така стояха работите с неговия семеен живот и трябва определено да кажем, без какъвто и да било намек, че той беше прост и щастлив, или още по-точно, че той течеше щастливо, защото беше прост.

Но дойде зимата, роди се момиченцето, което Ставри, който знае защо, пожела да се нарече Ирина. Наеха една възрастна жена да гледа бебето, а Саша напускаше строежите два пъти на ден, за да го кърми. Дето напускаше работа, никой не можеше да я упрекне, законът ѝ даваше право, но да я вози със служебна кола — това Ставри не можеше да преглътне. Това не можеше да си позволи! А тази зима беше люта, ветрищата трупаха преспи по пътя, фучеха виелици.

Така Саша се простуди, легна от бронхопневмония и понеже беше крехка физически и в Н нямаше болница, за да бъде лекувана, както трябва — болестта я прекърши за няколко дни. Угасна незабележимо, както незабележимо беше живяла.

Да кажем, че скръб попари нашия химик — ще сгрешим. Имаше толкова главоболия със строежите, толкова грижи с малката, толкова свои недовършени проекти, че в душата му не беше останало почти никакво място за една по-болезнена скръб.

ЗА ОБЩИТЕ ЧЕРТИ У БРУСАРСКИТЕ.

Споменахме за постоянния «брусарски» глад и казахме, че по въпроса ще се върнем по-късно. Може би тоя глад не е само «брусарски», а е общ, човечески, и у Брусарските се проявява само оцветен от тия или ония фамилни особености. Защото е привично на всички човещи да се стремят към нещо и никога да не бъдат достатъчно заситени от постигнатото.

Драгия се стремеше към едно общочовешко добро, затова тръгна против «царя Капитал» през 23-а година и до 44-а година все вървеше против него, а на сетне започна да изгражда в живота «новите скрижали», като все му се струваше, че най-хубавото не е направено и че тепърва му предстои да го прави: и читалища, и детски градини, и търговски заведения, и чешми с фигурата на «работника-властелин», и т. н. Но каквото и да правеше Драгия, правеше го за доброто на хората.

Методи се стремеше към големите постове, като първоначално искрено вярваше, че те ще му развържат ръцете, за да служи по-славно на хората и с по-велики дела. Но постепенно започна да забравя за хората и да се увлича по началничеството.

На Ставри пък всичките стремления, мисли и възжелания бяха насочени към производството. Производството беше за него голямата страст. Той не мислеше за хората, защото по презумпция приемаше, че производството е за хората. Затова усилията му бяха насочени към една цел: да бъде на производството все по-добре и по-добре. И понеже на производството не можеше никога да стане «най-добре», то и неговите стремления не на-

мираха никога мисата. Неговата страст за производство никога не се насищаше.

Така той увеличи броя на заводските комини, увеличи броя на цеховете, издигна нови корпуси и като правеше всичко това за химкомбината, химкомбинатът стигна почти до територията на самия град и пушеците му завладяха небето. Водите му започнаха да отравят земята. Ставри не беше лош човек, искаше да се намеси в тая гибелна работа и действително правеше нещо, но направеното не беше достатъчно. Той нямаше сили да жертвува частица от производството.

И на хората ставаше все по-зле, макар производството да беше предназначено за тях.

Ето как различно се проявяваше тази обща черта на Брусарските!

МАЛКА ИНТЕРМЕДИЯ ЗА НОВИЯ ГРАД Н

На времето две схващания делиха мегдан за н-ското бъдеще. Първото, Рафаиловото, виждаше залога за по-нататъшното благополучно развитие на града и на близките до него селища в едно разумно съчетание на леката промишленост с модерното земеделие и особено с лозарството; славата на н-ското кехлибарено грозде се носеше, както има дума, чак зад девет морета и девет планини. Второто схващане, Ставревото, държеше твърдо за създаването на крупна тежка промишленост и за превръщането на н-ския район в промишлен център на окръга. Застъпниците му начело със Ставри сочеха за свои съюзници близките открити въглищни мини, новия хидровъзел, железопътната връзка с морето, с Дунава, а противниците им, като изтъкваха между другото и котловинния характер на местността, казваха, че Н е мъчно проветрив град и че дори само един голям завод стига, за да помрачи завинаги прелестното и още девствено откъм пушеци н-ско небе. Ставри се смееше на тия хора, направо им казваше, че са лекомислени и невежи, и им обясняваше, че за съвременната техника пушеците са нищо и че техниката могла не само да ги «електрофилтрира», но и да ги превръща в чудесна стока.

Както и да е, в продължение на десет години всичко се сбъдна тъй, както беше пророкувал Ставри. Химическият завод непрекъснато растеше, прешленестата му и многочленеста снага наедряваше с нови корпуси, към края на втората петилетка от съществуването си той вече работеше и за износ и изпълняваше поръчки в системата на СИБ. За десет години заводът се превърна в гигантски химкомбинат — произвеждаше минерални торове и сярна киселина, анилинови бои и моторни масла, изкуствени влакна и автомобилни гуми и още какво ли не. В цеховете

му, ширнали се на едно пространство колкото самия град, сега работеха над дванадесет хиляди души.

И някогашното земеделско градче стана многолюден промишлен град. Залиняха лозята, защото нямаше вече кой да работи по тях, лозето не е като пшеничния блок, че всичката работа да поеме машината. Бурениясаха лозята, а после профсъюзите построиха по тия места почивни станции. Каквото остана от земята, бързо беше закупено за частно ползване от кореняците н-чани и от новопристигналите, които бяха два пъти повече от старите жители. Хората вадеха добри пари от заводите и си строяха вили, за да има къде да плащат неделен ден данък на вековните си привычки.

Всичко се събдваше, както беше предричал на времето Ставри. В града надойдоха много хора, хиляди. Можеше дори да се каже, че се преселиха до крак цели села — без старците и бабите, разбира се, старите останаха, за да наглеждат новите къщи, които стопаните бяха построили през последните години.

А Н започна да хубавее, защото в него се стичаше млад и енергичен народ, който печелеше пари и искаше да живее доволно и по новому. Вдигна се неவிжда-но строителство — и болници бяха обзаведени, и детски ясли и градини, и театър беше построен, че и два нови киносалона с фойета и увеселителни зали. По главната улица блеснаха с неоновите си светлини многоетажни хотели с ресторанти и сладкарници, с кафенета, в които се играеше моникс, и с барове, където се приготвяваха коктейли и се поднасяха най-разнообразни разхладителни и освежителни напитки. Но венец на всичко стана новият работнически квартал, построен срещу химкомбината през последните няколко години. Сам Ставри взе участие в проектирането му, а окръгът и Министерството на строежите не пожалиха средства, за да го направят «образцов» и за «чудо», както казваха по-старите хора, когато дохождаха на гости при синовете и снахите си. Блоковете не бяха нито високи, нито ниски, гледаха към изгрева и тутакси се засмиваха весело, щом слънцето ги погледнеше на разсъмване откъм източната страна на котловината.

Какво ли не беше сторено в тоя квартал, за да бъде животът на хората приятен и улеснен? И търговски магазини имаше, и млекарници, и сладкарници, дори и

две бирарии с оркестри и площадки за танцуване. А за децата беше направена градина — с въртележки и люлки и с къщичката на приказките, пред чийто вход една кумица лисана в бяла престилка любезно канеше посетители.

В сравнение със старите квартали на града новият квартал беше най-угледният и най-жизнерадостният. Тук живееха около десет хиляди души — по-голямата част от работническия колектив на химическия гигант. Сградите блесяха с алуминия и стъклото си, със слънчевите си еркери и веранди. Прозорците приличаха на бижутерийни витрини. В сандъчета, стъкмени по первазите, жените садяха мушкато, петунии и невяни. Кварталът си имаше свое кино и търговски магазини, и бирария, и сладкарници, и детска градина с въртележка и пързалки. По верандите, прозорците и балконите рядко се показваха хора, пдеше ги душният дим. От цветята в кокетни дървени сандъчета само мушкатото някак устояваше, петуниите и невяните линееха, беряха душа и вехнеха, сякаш ги попарваше слана. В пространната бирария-градина кварталците се отбиваха набързо, колкото да изпият на крак до тезгяха шише пиво или столче ракия. В градината на бирарията, където имаше площадка за танцуване, не се застояваха дори младите, пушеците цапаха белите рокли на момичетата, караха ги да кихат, а момчетата губеха настроение и лицата им ставаха сънливи.

И в детската градина не се чуваше силна гълчава, малко деца дохождаха да играят, а и тия, които се събираха, изглеждаха кротки и мълчаливи не според възрастта си. Заиграят се и току започват да търкат очи с юмручета и да кашлят.

Иначе, ако пушеците не се туряха в сметката, кварталът беше красив и благоустроен, в него можеше да се живее много удобно.

До неотдавна се случваха и светли дни — ще духне западният вятър, ще прогони в тилилейски земи пушилки и над новия квартал ще изгрее ясно слънце, ще се усмихне чисто, изметено, синьо небе. В градинката ще зачуруликат детски гласчета, тя изведнъж ще оживее, събудена от дълбок сън, по балконите и прозорците ще се покажат млади жени, ще лумнат песни и смехове като на голям празник, на припечите ще се примъкнат

котараци и ще замижат блажено срещу тази необичайна дневна светлина.

В тихите слънчеви и безветрени дни по-голямата част от града напомняше железопътна гара, през която току-що е минал предълъг товарен влак, теглен от тройка тумбести парни локомотиви. Фучейки през района на гарата, машините са бълвали въглищния дим като вулкани, но камарищата черни фъндъци вече са се разнесли из полето, над перона е останал само един тънък слой пушилка, много рядка, за да засени напълно светлината на слънцето, но достатъчно гъста, за да насити въздуха с душна и стипчива миризма. През тия слънчеви и тихи дни, макар и да понамирисваше на разтопен асфалт, на сяра и на амоняк, жените разтваряха прозорци, за да проветрят жилищата си, изтупваха дюшечи, простираха пране, а децата играеха в градинката на прескочикобила, люлееха се и вдигаха врява като нестройна купчинка долетели от покривите врабци.

Но през другите, ветровитите и влажните дни в града беше задимено, а в източния квартал беше направо сумрачно. Появяваше ли се макар и най-рядка мъглица, пушеците толкова се съгъстяваха, така плътно лягаха над сградите и улиците, че учениците трябваше да палят лампи посред бял ден, за да учат и пишат домашните си. Лампи палеха и в магазините. А когато започна да работи последното разширение на комбината, асфалтовият цех, и по новооткритата железопътна варианта, която свързваше заводите с централната линия, хукнаха товарни и маневрени влакове — дори през кротките слънчеви дни надиплената димна завеса не се вдигаше от улиците и градините, а източният квартал потъна в един неподвижен облак от пушек и дим.

Година след година влизаха в експлоатация нови цехове, издигаха се нови корпуси, устремяваха гигантските си шии нови комини, но Ставри все си оставаше ненаситен, неудовлетворен, гладен беше за още. Като се опираше на правителствената поддръжка — от разширението на завода народното стопанство можеше само да спечели, — той се грижеше да се усвояват нови технологии и производства, често се ангажирваше с опасни по размери поръчки.

Така започна ходенето по ръба на бездните.

РАЗПРАВИЯТА С КАТЕРИНА, втората му жена, както читателят сигурно си спомня, избухна по оня жалък повод за колата.

Катерина каза:

— Решила съм да си купя кола.

Думите ѝ стигнаха до съзнанието му чак след половин минута, сякаш се прецеждаха през някаква дебела пясъчна настилка.

— Не чух добре — каза Ставри. — Какво си решила да купиш?

— Кола.

Той се усмихна едва-едва.

— Колебая се между «Фиат» и «Рено» — додаде Катерина.

Тя му доверяваше едно свое желание, свое намерение, но той го отнесе към себе си и веднага помисли: «Само това ми липсва сега! Някои правят колективен протест против мен пред обединението и пред министерството, а тя ще купува кола!»

— Глупости! — намръщи се Ставри.

— За тебе може да е глупост, а за мен е необходимост — каза Катерина. Тя привърза изрусените си коси с тънка мрежа, отпусна се на табуретката до огледалото и внимателно започна да чисти ноктите си с маникюрена четчица. Крушката, която блестеше над огледалото, изливаше светлина върху раменете ѝ, те святкаха, а гънката между гърдите ѝ приличаше на обковка от старо сребро.

«Статуя сякаш от някогашен богаташки палат» — помисли с неочаквана злоба Ставри. Не знаеше кое повече го сърди: дали самонадеяната ѝ поза — тия жени с пари и доходни професии непрекъснато навират в очите

на света своята независимост, — или това, че му напомняше разните статуи от богаташките палати.

— Каква необходимост имаш ти от кола! — каза сърдито Ставри, като нарочно наблегна на местоимението «ти». — Автобусът, който тръгва сутрин в седем часа от нашата улица, спира на две крачки от твоята архитектурна дирекция. Пък и пеш да идеш дотам, не е кой знае какво! Една малка разходка.

— Разходка? — Тя повдигна глава, погледна го някое време учудено-насмешливо и отново се зае с ноктите си. Не добави повече нищо.

Какво искаше да каже с този насмешлив поглед? Той се поизправи на възглавницата, протегна ръка за цигарите си и забеляза сухо:

— Казват, че дори от здравословна гледна точка е препоръчително човек да ходи понякога и със собствените си крака. Второ: аз съм един уважаван човек в града и не бих искал заради автомобилните прищевки на жена си да рискувам обществения си престиж.

Колкото и да бяха изтъркани думите му, те отвори-ха по един невъзвратим начин пътя към горчивите истини. Тя събра тия истини в четири изречения. За какви разходки можеше да става дума, когато въздухът в Н твърде често беше отровен с дим? За какъв обществен престиж можеше да предявява претенции, когато и децата в Н знаеха, че не друг, а той беше истинският отровител? И на края — толкова ли беше заслепен от своите заслуги (които впрочем никой не отричаше), та не иска да види и до ден днешен истинското състояние на нещата?

Тя говореше спокойно, дори прекалено, покриваше ноктите си с лак, не бързаше и през цялото време не го погледна нито веднъж.

— Бих искал да зная, какво общо има всичко това с колата, която възнамеряваш да купиш? — попита той.

— Аз уредих вече преместването си в София — каза тя и този път повдигна глава и го погледна право в очите. — На моите къщи тук не им върви — опита да се усмихне тя. — Те имат широки прозорци, балкони, веранди, а тия неща не са за Н, пропусчат много дим. — Тя махна с ръка и пак направи опит да се усмихне: — Аз искам да дохождам всяка събота при теб, заедно да прекарваме неделята, затова ми е нужна кола.

— Благодаря ти за добрите намерения! — каза Ставри.

— А когато т о в а свърши, ти ще дойдеш в София — продължи тя. Сега усмивката ѝ беше добра и искрена. — Предполагам, че като те махнат от заводите, ще ти бъде неудобно да стоиш в Н.

Той не отговори.

— И за Ирина ще бъде добре да се махне час по-скоро оттук. Не забелязваш ли, че детето вехне с часове?

Той пак не отговори.

— Колебая се между «Рено» и «Фиат» — каза Катерина. По ъглите на устните ѝ трепна закачлива усмивка. — Ти какво ще ми препоръчаш?

— Когато идеш в София, да дадеш адреса ми на адвокатката, който ще води бракоразводното ти дело — каза мрачно Ставри. Той смачка цигарата в пепелницата, угаси нощната лампа, прозина се и издърпа покривката над главата си.

Тя постоя някое време неподвижна, с полуотворена уста и изумени очи. После като че ли изведнъж ѝ стана студено, ръцете ѝ потърсиха и намериха някаква копринена кърпа и тя загърна с нея голите си рамене. Една тръпка пролази по устните ѝ, брадичката ѝ трепна, на смалко щеше да се разреве, но се сдържа. Полека събра покривката от дясната половина на леглото и като гледаше да стъпва безшумно с босите си крака и да не издава дишането си, отиде да спи в салона. Мина покрай спалнята на Ирина, спря се пред вратата и предпазливо натисна дръжката. Стаята беше изпълнена с призрачната светлина на луната, лицето на детето изглеждаше още по-болнаво жълто, голите тънки ръце лежаха като цафарки върху кафявото одеяло. Беше паднало на пода и тя, стъпвайки крадешком и на пръсти, внимателно го повдигна.

Като изчака излизането на жена си, той отхвърли покривката от главата си, ококори очи в тъмното и пое дълбоко въздух. Сърцето му скачаше, по челото му беше избила студена пот. Ето каква била работата, значи, в това интелигентско учреждение, където тя работеше, мамините синчета и дъщерички на бърза ръка го обявили за отровител! И неговата жена се повлякла по ума им и взела да мисли като тях!

Той запали цигара и пое дълбоко от тютюневия дим.

Възбудата против онова интеллигентско учреждение и против жена му започна постепенно да се изпарява, на мястото ѝ да приижда мътилката на една болезнена жалост към самия него. Какво взимаше той от живота, с какви развлечения и удоволствия беше наспорено всекидневието му, та трябваше на всичко отгоре да понася обиди и да гълта горчивини! През десетте години, откакто ръководеше заводите, само веднъж беше излязъл в отпуска. От чистачките до главните инженери — всички взимаха отпуските си, почиваха, развличаха се според вкусовете и разбиранията си, само за него не оставаше време или, по-точно — само той не намираще време за себе си. На няколко пъти ходи в чужбина да купува и поръчва машини, но и там деловата залисия не го изпускаше из ръцете си, а когато все пак се откриваха някакви пролуки за развлечение — съвестно му беше, надвиваха го скрупулите.

Редовно работеше по десет-дванадесет часа на ден. Вечерно време напускаше кабинета си насила, имаше чувството, че оставя зад гърба си своето вътрешно «аз» и че излиза навън, за да прекара по доброволна принуда няколко часа формален живот.

Когато строежът на химкомбината завърши и той пое ръководството му, към синевата стърчаха само пет комина. Сега към синевата стърчаха девет гигантски коминна, заводът нарасна още четири пъти, вече водеше битка за международни пазари и осигуряваше поминък на половината окръг. Това беше държавно дело, разбира се, но в него той вложи всичката си душа и всичкото си сърце и десет години — може би най-хубавите! — от своя живот.

И ето намират се хора, тяхната памет е къса и за тях животът започва едва от вчера, които с лека ръка го обявяват за отровител, за враг № 1. Само дето не са се събрали под прозорците му на тумби да го замерят с камъни и да крещат:

— Разпнете го!

— Изгонете го вън от града!

Пророкуват скорошното му сгромолясане, жена му благоразумно го съветва да има пред вид това. Тя, архитектката, вече си е намерила подходящо място в София, подчинява се на същия инстинкт, на който се подчиняват и плъховете, когато напускат осъдения кораб.

А той не иска да има пред вид нищо и твърдо държи на своето и като слага черта под сметката, казва с усмивка на невинно осъден, че салдото все пак е в негова полза.

«Но димът, който е легнал над града — нали се кълнеше на времето, че ще го ловиш с разни специални филтри? Къде ти са чудотворните филтри?»

Непосветените гледат света от своя праг и затова всичко им изглежда просто и лесно обяснимо. «Блажени низшите!» Той се навежда от балкона и се мъчи да им обясни:

— Повече от комините имат електрофилтри, но някои са излезли от строя, а други прихващат вредните газове, колкото да се намират на работа. Тия съоръжения са сложни, мъчно се доставят, а когато се доставят, искат време, за да бъдат монтирани. Трябва да се спира работата по цеховете и корпусите не за един и не за два дни, а плановете не чакат, граfiците не чакат, бюджетът не чака, международните ни договори не търпят отлагане, рискуваме поръчки да загубим, клиенти да изтървем! Аз вода денонощни битки за световния пазар, за клиенти, за поръчки, за валута, за преизпълнени планове — и не за себе си, господи, а за вас!

Обвинителите мълчат, някои навеждат очи, на други камъните изпадат от ръцете. Един по-нахален човек от задните редици пита:

— Ами защо докарахме заводите толкова близо до града? Сега и с по два филтъра да накичите комините, пак няма да се отървем от черната гъба — под нея ще се раждаме и под нея ще мрем!

Тия, които бяха изпуснали камъните от ръцете си, отново се навеждат да ги вземат.

— Ами нали щяхте да превръщате дима в стока, в разни артикули и препарати — къде забравихте приказките си? — пита същият нахален човек.

Той се готви да му отговори, че и това ще стане, че го има пред вид, че ще се помъчи да включи преработвателните предприятия в строителната сметка за следната петилетка, а що се касае за разширението за водите към града. . .

Коминът на асфалтовия цех изригва едно гигантско кълбо дим и над света се спуска непрогледна нощ.

ПРЕЗ ЦЕЛИЯ ДЕН нямаше настроение, със секретарката се държа грубо, нахока я заради някаква дреболия и тя се разплака. Зачервените ѝ очи го ядосаха още повече. Едва следобед настроението му се пооправи малко, след като подписа договора с една румънска фирма за доставка на голямо количество анилинови бои.

— Нали щяхме да спрем работата в анилиновия цех, за да започнем ремонта на електрофилтрите? — запита го учудено главният инженер.

— Да свършим по-напред с румънската поръчка! — отговори мрачно Ставри. И неочаквано избухна, макар че главният инженер не беше обелил дума против: — Или според тебе ние не трябваше да подписваме тоя договор, така ли?

— Не — каза главният инженер. — Не става дума за подписването. Но ми дойде наум ревизията на държавния контрол и обещанието, което дадохме на окръжния комитет за ремонт на филтрите. Вие знаете колко горещо стана напоследък около този въпрос. Може би трябваше да предложим на румънската страна един подалечен срок.

— И вие си мислите, че те щяха да се съгласят? Вие предполагате, че ние сме единственият завод в Средна Европа, който произвежда анилинови бои?

— Нищо не мисля — каза сухо главният инженер. Той познаваше с каква стръв се отнасяше генералният директор към поръчките. — Беше мое задължение да ви обърна внимание за ремонта на електрофилтрите и за обещанието, което дадохме на окръжния комитет.

— По-добре е според мен — ядоса се Ставри — да забавим ремонта с един месец, отколкото да изпуснем една крупна поръчка от чужбина!

— Въпрос на разбиране! — каза хладно главният инженер и излезе от кабинета му, без да поздрави.

«И тоя ме смята вече за сгромолясан! — помисли с болка Ставри, като гледаше втренчено към вратата. — Държи се високомерно и ми говори с наставнически тон!»

Но като че ли болката тоя път не идеше от накръненото му началническо самолюбие, а от първите трусове на едно земетресение у самия него — тия трусове разклащаха из основи вярата му, че до този час е водил «праведен» живот, че принципите, в които е вярвал, са били прави принципи и че поведението му в живота е било поведение на честен човек.

Излезе от кабинета си по-рано от обичайното за него време и когато слизаше по главното стълбище, видя да се изкачва насреща му куриерът на окръжния комитет.

— За мен ли носиш нещо? — попита го той.

Куриерът отговори, че за него не носи нищо, но че го изпратили за главния инженер и за партийния секретар — викали ги спешно при окръжния секретар.

«Започва се или пък свършва» — помисли Ставри, но не изпита тъга, а почувствува трусовете на онова земетресение да гърчат душата му и ония въпроси, изпъзели из дълбочините, да святкат като змийски очи срещу него:

«Праведно ли съм живял, боже, или целият ми живот през тия десет години е вървял по крив път? И като съм се стремиял към доброто, не съм ли всъщност тичал подир сянката на заблудата?»

Той не отиде да вечеря в кварталния ресторант, а както се движеше напосоки по една от слабо осветените улици на стария град, стигна до някаква кръчма, над чиято врата мъждиво блещукаше пожълтяла крушка.

Той влезе вътре, заведението беше мрачно и почти празно, отпусна се до една маса и когато кръчмарят се доближи, поръча шишенце коняк. Кръчмарят почтително се поклони, усмихна се някак особено и когато остави шишенцето на масата му, попита го на какво дължи тая голяма чест. Ставри не му отговори защо беше удостоил махленската кръчма с присъствието си, сам

не знаеше, а от своя страна го запита кой е, откъде е и какво иска от него, та го зяпа с такова любопитство. Тогава научи, че кръчмарят е от село Рахово («вашето село, другарю генерален директор!») и че е син на бай Димо бригадира («съсед на баща ви, другарю генерален директор!»). Кръчмичката управлявал вече десет години, добре бил, слава богу, единият от синовете му учел в София за инженер. Другият син («мътните го взели, другарю директор!») се охайманил. Защо ли? Ами не завършил гимназия, изключили го, спипали го с шайка момчета и момичета да прави колективно любов («тук светът е шарен, другарю директор, младият човек може лесно да се подхлъзне!»). «Ами вие, другарю директор, какво така, нещо се приказва против вас («то може ли да се угоди на хората!»), щели да ви съдят на събрание, каква е пък тая работа?» Ако другарят директор пита него, той ще му каже, че има недоволство между хората, това е вярно, но пък може ли човек да бъде светец? Няма светци! Тъй да каже утре на хората: «Другари, няма светци, който се мисли за светец, нека да излезе напред!» Аз, другарю генерален директор, ще бъда там, на събранието, и понеже знам на мнозина клиенти кирливите ризи по женска линия — дохождат ми на гости с жени и аз не ги връщам! — ще изляза насреща им, другарю директор, и ще им кажа: «Вие ли? Вие ли, дете ви дадох стая за един час?» Та вие, другарю директор, не берете грижа, аз ще бъда с вас!

Ставри захвърли една петолевка на масата и като подгонен избяга навън.

Прибра се в къщи с размътена глава и със смътна надежда в сърцето си, че в спалнята му ще свети. Дори когато протегна ръка към електрическия ключ, още се надяваше. А когато светлината заля стаята, непокътнатото широко легло му подействува като зашеметяваща плесница.

ИЗЛЕЗЕ НА УЛИЦАТА и някое време мисли накъде да хване. А всъщност той не мислеше нищо. Защото плясъкът от онази плесница беше още в кръвта му и тъмнината се сриваше отгоре му като пръст, изсипвана от гигантски самосвал. После някакво фенерче сякаш светна в съзнанието му, озари една мисъл, която му се стори добра, дори по-добра от всички добри мисли, дохождали му някога наум.

Той отключи гаража, изкара колата си и се понесе към заводите.

Написа на Рафаил дълго писмо. Писа до зазоряване. Сложи писмото в голям плик, надраска адреса с изстинала ръка, остави го в пощенската кутия и излезе.

Зазоряваше.

Милиционерът му отдаде чест. А той му се усмихна сърдечно и може би това беше най-сърдечната усмивка, с която беше поздравявал някого.

После пое пътя за язовира.

Остави колата в подножието на хълма и започна да се катери по хълбока му все по-нагоре и по-нагоре. Краката му се подхлъзваха, но той се улавяше с ръце за храсти, за коренчета, за стръкове и продължаваше да се изкачва. Не смееше да се обърне, да погледне надолу, защото знаеше, че под него е синята бездна на водата.

Най-после примая съвсем. В тоя миг много се уплаши, но беше късно вече, ръцете му изскубнаха кичурите трева, за които се държеше, и той полетя стремглаво по нанадолнището.

Когато със силен плясък камбурна във водата, червеното слънце изгрываше над хълмовете.

ОТКРИХА ТРУПА МУ с леководолази чак след три дни.

Рафаил получи писмото му, но не обели дума по него, затова мнозина повярваха на версията, която Ставри сам беше съчинил с изкачването си по хълма. Някои се усъмниха или по-скоро учудиха, защото този хълм, дето се издигаше над водоема, не беше чак толкова стръмен, че човек да се подхлъзне и да падне във водата. Тия, които бяха повярвали в нещастната случайност, приказваха, че това наистина е така, но забелязваха, че Ставри беше един неопитен турист и никакъв катерач, слаб мъж изобщо, и че такива се търкаляли и от още по-лек наклон. Но дори и между неспециалистите имаше хора, които твърдяха, че всичко това е една симулация, че в случая Ставри е разиграл нещастна случайност, а в действителност чисто и просто се е самоубил. Възразяваха им в смисъл, че Ставри беше редовен човек, че такъв, който не пие, не играе карти и не ходи с пропаднали жени и не дължи никому много пари, обикновено не се самоубива, а си умира най-обикновено, понякога дори с кучешка смърт.

Тъй или иначе, официално беше съобщено, че е загинал при нещастна случайност, а иначе хората си говореха по този повод най-различни неща.

В деня на погребението му заваля силен дъжд. Още от сутринта небето прогизна, свлече се и захлупи земята, като че не беше гергьовденско време, а идеше Димитровден. Дали заради дъжда, или кой ли знае по какви други причини, на погребението му дойдоха потресаващо малко хора: градският секретар на партията, десетина души инженери от завода, толкова работници, една шепа граждани, сред които беше и синът на бай Димо брига-

дира, управителят на онази махленска кръчма, където Ставри изпи шишенце коняк в навечерието на смъртта си.

От Рахово дойде само Ана, но и тя бързаше и се притесняваше, защото същия този ден, на седемдесетгодишнината си, Драгия беше получил сърдечен удар. Бяха решили да не му съобщават за Ставревата смърт, тъй като състоянието му и без това не вдъхваше почти никакви надежди.

За да не остави Ирина самичка, Рафаил реши да пренощува в Н. В последния момент и Методи си науми да пренощува, но не му беше съдено да осъмне в Н.

От две години, както знаем вече, Методи беше понижен в длъжност и изпратен в окръжния град, за да премисля и изкупва грешките, които беше сторил като голям началник. Той пристигна в окръжния град сам не защото Снежана беше отказала да го последва в заточението и да споделя с него негодите на «провинциалния» живот — той не пожела; някогашният лъв, «победителят на пустинята», все още можеше да намери в душата си мъжество и сили, за да изтърпи гордо унижението, на което го бяха подложили.

Де да беше тъй! Ако преди три или четири години бяха го наказали дори още по-сурово, бяха го понижали примерно на длъжност техник, да носи на рамо ония шарени колчета и теодолити, без друго той щеше да мъкне наказанието си мъжествено, щеше да забива шарените колчета, подсвирквайки си забавна песенчица. Е, душата му щеше да се гърчи, разбира се, кой лъв няма да страда, ако му отнемат големия дивеч, антилопите и газелите и го принудят да излиза на лов само за зайци! Щеше да страда вътрешно и нашият обаятелен герой, но усмивката на силния човек не би слизала от лицето му и гласът му би звучал твърдо и решително като в най-добрите времена! Ние не бихме се обзаложили за това, че той щеше да осъзнае вината си и да понася наложеното му страдание като едно необходимо изкупление, ние само твърдим, че той щеше да се държи достойно, по мъжки и преди всичко — честно. Ако някой му кажеше, не дай, боже, такива приказки като: «Я се усмихни на еди-кой си и току-виж, че ти намалили наказанието!» — сигурно тоя «някой» щеше

непременно да получи един заслужен юмрук в лицето.

Тъкмо това не бихме могли да пророкуваме сега за нашия герой. Той пристигна в окръжния град с убеждението, че тази голяма неприятност, дявол да го вземе, ще премине някак набърже и че трябва на всяка цена да понапругне мозъка си, за да измисли някакъв начин как по-скоро да се «отърве». Сърбяха го ръцете, той искаше да върши големи дела! Но не само защото го сърбяха ръцете за големи дела искаше час по-скоро да се отърве! Не. Той просто не чувствуваше събитие, което беше го повалило, като падение, като свой морален провал. Той чувствуваше това събитие като грешка — своя грешка в пресмятането, и толкоз! И не в техническото пресмятане — там грешки той не допускаше и никога не беше допускал; а в онова сложно съставяне на съдбовните житейски уравнения, където в едната страна на равенството биваше винаги той, а в другата страна стояха — «неизвестните», където «Х» олицетворяваше интересите на обществото, «У» — интересите на един-кой си силен на деня, а «Z» — понятието за добро и зло, за честното и нечестното в живота. Грешка беше направил при съставянето на това съдбовно уравнение, дявол да го вземе! (Както се вижда — отново беше започнал да дяволосва.) Погрешно беше изчислил стойността на своята сигурност спрямо стойността на обществените интереси! Отнел беше една единица от обществените интереси, за да я притури към своята лична сигурност — и уравнението беше се провалило вдън земя! Грешка, грешка в пресмятането, дявол да го вземе, в пресмятането!

За морално падение не му идеше наум.

За това, като пристигна в окръжния град, той съвсем не прегърна страданието, за да потърси в него изкупление и утеха, а се зае много енергично да търси начини как по-скоро да се отърве! Той пак закопня за велики дела, засърбяха го отново ръцете, а и пресните спомени за вечерите в къщата на улица «Борова гора» не даваха покой на душата му, правеха го разтревожен, като пътник, който гони гарата, за да не изпусне бързия влак.

Ако окръжен секретар беше все още Светозар Дионисиев, работите щяха естествено по-бързо да се наредят, Светозар Дионисиев беше мъжки човек, той обичаше вдъхновените хора (забележете, моля ви се, Ме-

тоди все още се имаше в своите очи за «въдъновен» човек!). И когато трябваше да вземе някое по-смело решение, било за служба или по някакъв друг въпрос, не личиташе твърде чуждото мнение, а държеше преди всичко на своето. (Забележете, моля, какво харесваше у Светозар Дионисиев нашият герой!) Но старият приятел на Драгия беше се пенсионирил преди три години, а на негово място бяха издигнали един сравнително млад човек, бивш преподавател по политическа икономия в Партийния университет. Казваше се Лазар Поппетров от село Старопатица, накуцваше силно, защото беше чупил левия си крак и при зарастване беше останал по-къс. Като куц човек, той имаше едно хоби, което много му прилягаше — отглеждаше фазани. За развъдник му служеше окръжната резиденция на Дунава. (Читателят вероятно си спомня тази резиденция, нали там се среща със Ставри за пръв път!) Имаше над сто фазана с най-различно оперение. Неделен ден, празник, ако нямаше манифестации, всеки свободен час Лазар Поппетров прекарваше при своята фазанария. Това хоби към фазаните беше сякаш голямата страст на неговия доста невесел живот.

Той познаваше семейството на Брусарските, уважаваше Драгия и макар старият даскал да се беше отдръпнал от обществения живот, изпращаше му поздравителни картички на големите празници и покани за всенародните манифестации на Първи май и Девети септември. На Ставри се мъчеше да помага, доколкото можеше, като неведнъж му беше обръщал внимание за трагичното състояние на електрофилтрите и другите пречиствателни инсталации. Дори си позволи да го накаже с мъмрене веднъж, макар Ставри да се водеше на партиен отчет при Централния комитет. С Рафаил се държеше приятелски, често го вземаше със себе си до фазанарията, понякога обядваха заедно, но не си помръдна дори пръста, за да го премести на по-сериозна и отговорна работа. Само веднъж го попита, но така, между другото, какво мисли за една народна обсерватория при клуба на културата, а след това замълча и повече не проговори по този въпрос. Мълвеше се тук и там, че «действувал» уж пред по-висши инстанции, но досега нямаше видим резултат.

И ето, като стигаме до Методи, за когото всъщност

ни е думата, трябва да кажем откровено, че отношението му към него беше много неопределено и доста загадъчно. Методи, както трябваше и да се очаква, бързо установи контакт, той умееше тези работи. И макар да ходиха до фазанарията заедно, а след това на разходка по Дунава, нещата не потръгнаха, поне в тази насока, която бе желателна за нашия герой. Методи прави на няколко пъти опити да подхване по-интересни истории за пустинята, например за големия язовир, но Лазар Поппетров слушаше равнодушно и току го прекъсваше и оживено и с най-горещ интерес започваше да го разпитва за неговата сегашна работа, сякаш от нея зависеше бъдещето на революцията. А тя, неговата работа, беше най-обикновена и дори никаква (според мащабите на нашия герой!), отнасяше се до нивото на Дунава — да се измерва на определени места и настъпилите промени и ония промени, които се очакват, о време да се обаждат на навигацията, та капитаните да имат предвид. В това се състоеше работата на Методи и по някои метеорологични неща също, но пък това ли беше работа за него, дявол да го вземе! Къде е да строиш язовир в пустинята и къде е — да измерваш с чертички по някаква скала нивото на река Дунав!

Но тъй или иначе, колкото и да беше загадъчно поведението на Лазар Поппетров, Методи знаеше отлично, че той е човекът, от когото зависеше или, по-точно, от чието мнение зависеше по-нататъшната му съдба. Затова се стараше да му прави добро впечатление и да не върши нищо, което не би отговаряло напълно на неговите разбирания и на неговия вкус.

Но ето че ние отново се впуснахме в подробни повествования за нашия обаятелен герой и забравихме, че по същото това време в Рахово бере душа Драгия, героят, който пръв беше тръгнал на времето да сваля «царя Капитал» от трона с ловджийско чифте. Той заслужава хиляда пъти по-голямо внимание, мислим ние, и е неудобно, когато е на смъртния одър да приказваме надълго дори за обаятелните герои.

И тъй, през нощта след Ставревото погребение бърза и тревожна телеграма вдигна на крак Методи и Рафаил. Дунавът прииждаше опасно и от околния комин-

тет нареждаха да тръгнат незабавно за града. Въпреки че валеше проливно, Рафаил изкара мотоциклета си и Методи мълчаливо се настани на задната му седалка. Можеше да изчака влака, след час и половина той щеше да пристигне на н-ската гара, но за чест на нашия герой такава мисъл дори не се мярна в главата му, а и да беше се мярнала, щеше само да махне с ръка.

След петдесет минути и двамата бяха в окръжния комитет. Тук им връчиха заповедта на окръжния секретар: Методи, с Рафаил като помощник, отговаряше за бреговата охрана на реката от участъка на село И до участъка на нефтопреработвателния завод.

Гореща вълна връхлетяла внезапно върху Средна Европа и беше предизвикала буйно топене на снеговете. Придошлите големи и малки реки бяха отнесли толкова вода в Дунава, че от Железните врата насам той изглеждаше почти двоен. Гърмящ, съскащ, страшен, превърнал дъждовната нощ в задъхана закана и кошмарно клокочене, той яростно се мяташе между бреговете си, като всяка минута сякаш повдигаше разпененото си тувовище и го разливаше встрани.

Войска, партия, комсомол — всичко, което подлежеше на организация, беше изведено в тая адска нощ на брега.

Към три часа след полунощ реката достигна най-горното равнище на дигата, която вардеше нефтопреработвателния завод. Проникнеше ли вода до котлите, със завода беше свършено.

Тогава Рафаил каза на Методи:

— На триста метра над завода брегът прави една чупка и там мястото е заградено с висок каменен насип. Зад тоя насип започва навалитото място, където е резиденцията на окръжния комитет. Това е един широк канал всъщност, който отвежда до С-ските блата. Ако взривим каменния насип пред резиденцията, ние ще облекчим напора на водата срещу завода и ще спечелим време, за да повдигнем дигата.

Има минути в живота на човека, когато всичко се слага на карта, съдба, бъдеще в името на една велика цел. Ако подобно предложение беше направено на Ме-

тоди преди пет или десет години, той щеше да махне с ръка: «Действуй!», и пръв щеше да се втурне към насипа със сандъчето взрив.

Но сега се отдръпна като ужилен, сякаш Рафаил се опитваше да постави сандъчето с взрив под неговите собствени крака.

Той не изговори позорните думи: «Какво ти е дошло наум — да потопиш резиденцията? Да издавим фазаните? Да ударим в сърцето окръжния секретар?» — Тия позорни думи той не изговори. Той само каза:

— Такова решение аз не мога да взема! — и се отдръпна още една крачка назад.

— Тогава аз решавам на своя глава! — каза Рафаил.

— Прави каквото искаш! — каза Методи. — Аз в тази работа не участвувам! Аз ще изпратя записка до окръжния комитет, че в тази работа не участвувам, а ти действуй, както намериш за добре, щом си решил да действуваш сам!

Точно в три часа и петнадесет минути Рафаил взриви каменния насип и водата тутакси се отдръпна с около двадесет сантиметра от дигата, която вардеше нефтопреработвателния завод.

Към девет часа на другия ден реката започна бавно да се отдръпва.

Лазар Поппетров изпрати да извикат Рафаил. Когато той пристигна в кабинета му, мокър и кален, мръсен, със зачервени очи, куцийт човек стана от стола си, излезе насреща му и горещо го прегърна.

После, докато чакаше кафето, което беше поръчал, той се порови из книжата, намери едно листче и с тих глас прочете: «Не участвувам във взривяването на дигата срещу резиденцията — Методи Брусарски.»

— Какво ще кажеш? — попита той.

Рафаил гледаше в прозореца и мълчеше. Виждаше се как реката гърчи все още застрашително разлетия си гръб.

— Хайде да поговорим за по-весели неща — каза Лазар Поппетров. — Къде мислиш да построим бъдещата народна обсерватория — сред дунавската градина или в новия стадион?

ДВА ДЕНА ПРЕДИ прииждането на реката, в деня на седемдесетгодишнината си, Драгия се събуди с едно светло чувство в душата си, сякаш в съседната стая ученически хор сладко пееше оная чудна песенчица:

Тичай, тичай, коньо,
коньо вихрогоньо,
по туй равно поле, коньо,
към нашто долъе.

А когато тоя ученически хор затихваше, пак от съседната стая като че ли дочуваше трелите на един ясен и топъл момински глас:

Звуци сладки до мен стигат
в тоя нощен час свети,
И в душата ми повдигат
цял рой сладостни мечти, . .

Но часът не беше «нощен», а сутрешен, весело слънце шареше със сребърни пръсти по насрещната белосана стена, където беше етажерката с книгите и откъдето върху най-горната полица онова момиче с бялата роза на гърдите, обиколено с мидени, варакосани черупки, гледаше засмяно, но и замислено чудния божи свят.

Той се облече, без да бърза, като все се заслушваше в някакви звуци, които само той чуваше, а после слезе в собата, където Ана беше сложила закуска, а разпепеният поп Матейко и доктор Нанков го чакаха чинно, за да го поздравят.

Сетне седнаха на софрата и повдигнаха чашките.

Не им вървеше в приказките, защото нямаше какво

особено да си кажат. Каквото имаше за казване, те го бяха отдавна изприказвали.

Все пак имаше нещо ново и това беше пчелинът на разпопения поп Матейко. Той беше станал пастир на кооперативните пчели. Кошерите бяха десетина, а мястото колкото два̀сет разкрача. Но поп Матейко казваше, че на туй място има всичко, каквото може да цъфти и живее на земята, и че при него птиците винаги пеят, и че дори магарешките тръни се усмихват мило като деца.

— Но как тъй се усмихват мило като деца магарешките тръни? — попита доктор Нанков, за да се намери на приказка.

Разпопеният поп Матейко му отговаряше вдъхновено:

— А как, човече божи, водата в Кана Галилейска, на оная сватба, е имала вкус на чудесно вино?

Тая притча за виното в Кана Галилейска беше ключ за отгатване на много сложни и мъчно разбираеми житейски неща.

После Драгия взе бастуна си, излезе от селото и бавно се изкачи на Лалкина поляна, откъдето се откриваше широк изглед на северозапад към Връшка чука и на югоизток към Магурата и задимените височини около град Н. Дунавската равнина беше захлупена в далечините от синкава здрачевина.

Драгия си избра една рехава сянка под габраците, дето заграждаха поляната на юг, откъм Балкана, намести се удобно и с някаква особена, неизпитвана досега жажда, примесена с тъга, започна да оглежда наоколо си всяко кътче и всяка педя земя. Така човек се вглежда в нещата, които обича, когато му предстои раздяла или дълъг път.

Тука учителите водеха децата, когато ги разпускаха за ваканция или пред големи празници. И сега сякаш виждаше палавци да се шумгат из храсталаците като козлета; една млада учителка с широкопола шапка дърпа струните на китара, украсена на грифа с широка, червена панделка:

Болно струните сърдечни
тръпнат и изпушат вик,
чудни спомени далечни
жив изново зимат лик,

О, млъкнете, звуци мили!
Не намирам веч покой!
Спят долове, спят могили. . .
А аз плача, боже мой!

Кой знае защо, колкото и да се взираше, не виждаше онази бяла роза на гърдите ѝ.

Сетне тази картина бавно се стопяваше, изчезваше заедно със «звуците мили». Появяваше се рошав младеж в черна рубашка, препасана на кръста с шнур. Той декламираше, загледан към онова място в простора, където сега бълваше към небето дим и-ският химически гигант:

Аз ще дочекам празника на моите братя
и размаха на техните крила,
когато върху хиляди чела
ще начертае смъртен знак съдбата. . .

Слънцето се скри зад косматото теме на Черноглав и Лалкина поляна тутакси потъмня.

Драгия слезе в селото. По това време преди години улиците пъстрееха от шумен народ — момци, девойки, мъже, жени, — едни се прибираха, други излизаха на разходка. През разтворените вратници на къщите лъхаше на прясно изпечен хляб.

Сега улиците бяха пусти, а къщите изглеждаха напуснати.

Имаше голяма глъчка на площада, пред читалището. Радиоуредбата се късаше от виковете на пресипнала певица, но и нея никой не слушаше. Бяха пристигнали с рейсове младежи от града. Една тумба момчета и момичета скачаха като подивели в сами фойето на читалището, размахваха ръце, кълчеха се едни срещу други, ръмжеха и от време на време надаваха викове като бесни.

— Тук не е място за безобразия! — скара им се Драгия и понеже никой не го слушаше, нито му обръщаше внимание, ядоса се и започна да бута танцьорите към вратата.

Тогава неколцина от тях се нахвърлиха отгоре му и го измъкнаха навън. Някой дигна шапката от главата

му и я запокити на паважа. Други го ритна отзад, той разпери ръце, да се улови за нещо, но нямаше за какво. Политна напред и тежко плъсна на камъните близо до шапката си.

Избухна весел смях. Всички се смееха, момичета и момчета, целият площад като че ли ревеше от смях.

Откъм главната улица се зададе камион. Беше камион-платформа на АПК. От платформата и от кабината наскочаха чевръсто неколцина младежи в сини дочени комбинезони. Двама се спуснаха да дигат даскала, а другите се заеха с веселящите.

Отведоха Драгия в лагер-стана на трактористите, измиха го, почистиха дрехите му от прахоляка, намазаха драскотините му с йод. После го поканиха в читалнята на чай. Като разбраха, че празнува рождения си ден, седемдесетия, намериха бутилка коняк, наляха му, чукнаха чашите си с неговата и му пожелаха дълъг живот.

През нощта Драгия се събуди от силни болки в лявата страна на гърдите си. Болките се усилиха и на заранта той загуби съзнание.

На другия ден съобщи на Ана за смъртта на Ставри. Като се завърна от погребението му, доктор Нанков я посрещна на входа и деликатно я предупреди, че и баща ѝ завинаги се е успокоил.

Валеше студен и проливен пролетен дъжд.

**ЕДИН ДЕН
И ЕДНА НОШ
/СЛЕД ДЕСЕТ ГОДИНИ/**

РОМАН

Рейсът спря пред бялата къщичка на кантонера, за да се качат две стари жени; и аз, като че ли само това бях очаквал през всичкото време, бялата къщичка, помолих набързо кондуктора да свали багажа ми на следващата станция, ведровската, промъкнах се покрай оклюмналите пасажери и с облекчено сърце пожелах на шофьора добър път. Шофьорът, прекалено дребничък за този рейс — един пращен сандък с прозорци, натъпкан с умора и задуха, — седеше отегчен зад огромното колело на волана и изглеждаше малко сърдит, може би заради двете стари жени, които трябваше да вземе. Той ми кимна с глава, без да ме погледне — един пътник по-малко, това не променяше нещата, вътре нямаше да стане по-весело, но все пак ми кимна и аз му се усмихнах, махнах му приятелски с ръка. На добър час! Трябва да се усмихваме на тях, които пътуват надалече, за да е лек и безметежен пътят им и всеки да стигне по живо, по здраво при своите.

Къщичката на кантонера си е същата, каквато я бях оставил преди десет години, ослепително бяла, със зелени капаци на прозорците, с голямо неугледно гнездо от сухи съчки върху червения покрив. До гнездото стоеше на един крак дългоклюнест щърк, навремени извиваше шия и тържествено хлопаше, струваше ми се, че някъде чукат гръсти, а другият едва видимо кръжеше в синевата — бяло петно колкото детско хвърчило. Сега това го нямаше, гнездото, щъркелите, но просторът беше същият, весело златееше от пшениците, зеленият килим на кукурузите се източваше, докъдето окото стига, а слънчогледовите блокове, както винаги, пъстрееха примамливо, безброй нагиздени девойки очакваха женихи. За някакво си гнездо с щъркели не биваше да се придирия много-много, светът беше запазил и помножил богатствата си, пред-

лагаше ги на хората — удряй калпак о земята и се хващай на хорото!

Ведрово не беше далече, един час, а пътят припомня разни истории — приятно е да си спомняш хубавите минали неща. Затова слязох при бялата къщичка, да поразлистя книжката с овехтели корици отпреди десет години. В автобуса нищо не можеш да разлистиш, той профучава в галоп покрай миналите неща, сто коня теглят напред. През напрашените прозорци налита един поси-вял свят, излинял като отдавнашна снимка: небето изглежда замъглено, далечината — осаждена, заводи блъват дим към висините, златната ръж прилича на разлято ръждиво петно. Вместо хвъркатия кон от приказките на-среща ти се мярка дръглива кранта. Да върви по дяволи-те! Предпочитам един измислен жребец пред една истин-ска кранта. Затова слязох от рейса. Нито ми е по вкуса задименото небе, нито имам слабост към промишлените пейзажи, аз съм за чистите тонове, винаги съм славил в душата си бистрия цвят.

Така си мислех, с глава малко понаправена от умо-рата, умората е като лошото вино. Изчаках рейсът да за-мине, да се раздибли синята опашка подире му, за да се засмее светът пред очите ми с всичкото великолепие на юлската си премяна. Сетне разбрах със съжаление, раз-бира се, че тази кротка разходка, която бях замислил в автобуса, е празна работа, тъй като асфалтовите маги-страли съвсем не са предназначени за пешеходци, за хо-ра, които се движат със собствени сили и на свой риск. Някога, преди десет години, това беше обикновено шосе, с чакълена настилка, бяло през лятото, с по една педя пухкава пепел в изровените места. Случваше се на час-два да мине някоя лека кола, дълго време пепелущакът не се слягаше, носеше се като опашата комета отгоре. Можеше да се ходи по шосето дори със затворени очи, чакълът беше дребен, нямаше опасност от препъване. Но това беше някога, в ония времена, когато такава редов-на машина като комбайна се смяташе за твърде рядък лукс. Електрическите помпи току-що бяха започнали да изместват допотопните конски чекръци, все още около старите бунари се тълпяха черди от заждиян далобитък.

Живеех с представите си от онова време, преди десет години, затова се излъгах да сляза от автобуса, сглупих, лошо бях гледал през напрашените прозорци. Засрещаха

ме една след друга всякакви коли — камиони, самосвали, лимузини, — върхлиташе ме безкраен моторизиран керван, като че ли хората от тоя край бягаха подплашени на запад, гонеше ги нататък кой знае каква беда. Други коли пък ме застигаха и отфучаваха напред, те се стремяха към морето задъхани, уплашени, че може би ще им избяга, ако не дай, боже, закъснеят с минута, две. Въздухът силно миришеше на бензин, на сгорещени гуми, почти синкав от изгорелите газове, трептеше над размекнатия асфалт като прозрачна омара. Хайде, иди разливтай сред това автомобилно стълпотворение книжката с овехтелите корици! Магистралите не са за пешеходци. Искате ли да се почувствувате унижени до немай-къде, безпомощни, пришелци от друго столетие — вървете на магистралата, опитайте!

Всеки да си знае мястото, всяка жаба — в своя гьол, сега това не върви, но пък що се отнася до човека и пътищата — съдържа голяма мъдрост и е много поучително. Който иска да се радва на ширинта или е решил да походи самичък, да си мисли за разни неща — тъжни или весели — или изобщо нищо да не мисли, а само да се вслушва в тишината — да търси меките пътища с коловозите, затулени между лъките и хълмищата, излезли от живота вече като старите селски премени. Тия изоставени пътища скоро ще изчезнат съвсем, както ще изчезнат поляка-лека и хората, които не бързат за някъде си и за нещо си: новите пътища не търпят старите навици.

Но на мен времето ми стигаше. Ведрово не беше далече, един час, нищо не ми струваше да се присъединя към ония, които не бързат за някъде си. Нали вече бях излязъл от релсите, като си наумих да сляза от автобуса и да тръгна пешком! А черният път беше току под носа ми, отдясно на магистралата, едно време по него са вървели конските кервани за Добрич и за Кардам. Свърнах надясно и за втори път се усмихнах този ден, макар и да не ми беше съвсем ясно за какво се усмихвам и на кого — наоколо ми нямаше жива душа и всичко беше най-обикновено.

И ето, напук на някои много забързани, щё ми се да въздам от сърце заслужена почит на старите пътища, неудобни и непригодни за новите нужди на живота, но свършили добра работа за времето си, запазили още след от оная чудна хубост на света, когато човек се е движил

преди всичко със собствените си нозе. Помните ли тихите междуселски пътища? Ако нямате спомени, попитайте близките си, по-възрастните от тях, все някой ще ви разкаже. Аз помня много такива пътища, но кой знае защо помисля ли, всички се събират и сливат само в един път. Той минава през зашумени места, сенките са рехави, земята е покрита с шарена листна престилка, поовехтяла и надиплена от времето. Погледнете ли нагоре — блестят синкави плочки, емайл, небесна мозайка, затулена от разлистения клонак. Сумрачно е и глухо, някаква тилилейска гора, очаквате да изкрещи сипкаво граблива птица. Напразно, защото дъбравата скоро свършва, пред очите ви лъсват гладки ливади, един спокоен свят, окъпан в изобилна светлина. Сега пътят сече моравите като лъскав нож, а където съвсем изтънява, един изтеглен конец в далечината, оттам започва възвишение, изкачва се нисък и полегат баир — кротък нашенец, наметнат с изсивяла абичка, заспал сладко под слънцето. И насън като да е заслушан в медната песен на клопотарите, в жуженето на пчелите.

Има и коловози, и скрибуцане на коли, натоварени със зърно, и следи от чевръсти момински крака в топлата пепел — все минали и заминали неща, защото в днешно време зърното извозват с камиони, а момичетата ходят на работа обути в гуменки или в леки пластмасови чепици. Коловозите и волските коли, и босоногите момичета, това са спомени, но някои от старите пътища са останали, служат още на хората, помагат, колкото могат, макар и да са отписани вече от пътните регистри. Да пребъде паметта им и да ги помним с доброто: лошото самият живот го е отвял!

Не бързах, Ведрово не беше кой знае къде, път и слънцето започна да прижурия по-силно, приближаваше пладне. Слънцето сипеше жар, по пътя лъщяха разкалени парчета сребро, горещината беше стигнала най-връхната си точка. От потта, която лепнеше по клепките ми, светлината се разлагаше на съставните си цветове: притваряш мигли и умаленият свят изглежда нашарен с пламнали бои.

Не ме очакваше срочна работа, за да бързам, кондукторът щеше да остави багажа ми на станцията, бях го помолил, а в станцията касиерът се навърташе до мръкнало. Можех да си отпочина, дори да подремна, окъсе-

лите сенки на салкъмите щяха да свършат работа. Човек прехвърли ли четиридесетте, не е длъжен да взема пътя наведнъж. Аз стигнах това било на живота миналата година, но си карам по предишному, често се случва да забравям, та сенките, колкото и да бяха умалели, нали слънцето палеше право отгоре, мамеха за почивка, теглеха очите като магнит — лягаш по гръб и сънят мигом те понася нанякъде си и сигурно в розови светове, защото наблизост сладостно ухаеше дивият въз. Но и да не заспиваш, да лежиш буден — от това загуба няма, малко ли е да гледаш бездънната вис над главата си, захлупила равнината като купол от прозрачно стъкло, най-отгоре синкав и седефен — колкото повече се спуща към земята. И това облаче, дете се рее под него, иди и отмервай колко синило има в белотата му и колко седеф, пък ако зажумиш, ще усетиш, че току се е отъркало и от ръжта, макар да е хвърляло толкова нависоко.

Така отминавах сенките, все вървах по мекия път и си мислех за цветовете. Всеки се вълнува за работата си, и аз на свой ред се вълнувах за картините си, моята работа са картините: въздухът, небето, корабите, дете плават сред пшениците, онова алено крило върху кабината на камиона. Пладнешкото слънце пареше, но на сърцето ми беше весело, старият път разкриваше неизброден разкош — опъвай платното върху статива и грабвай четката! Благословени да са старите пътища!

Весело ми беше и какви ли глупости не минаха през главата ми! Небето придобива жълтеникав цвят, облачето се превръща на седефена лодка. Това е от умората, от горещината, от опиващия дъх на затоплените треви. Вървя по сребърен мост, наоколо ми се плиска море от потъмняло злато. Но ако нарисувам един мост от сребро сред ръжта, хората ще кажат, че това е небивалица. Свиждали са с асфалта, забравили са сладкия мирис на тревите, чистите цветове, обнажени като голи момичета.

По средата на пътя ме посрещна изненада — това го нямаше по-рано и слава богу, че са го измислили — лавка за разхладителни напитки, няколко маси в сенките на две престарели акации. Краката на масите и на скамейките са от колове, забити в земята. Прислужваше пълничък и червендалест ведровчанин, мустакат, с престилка и завити ръкави.

Заварих само един посетител, той като че ли дремеше

пред чашата си, не ме забеляза. Седнах на по-крайната маса и с безкрайно удоволствие и на един дъх изпих лимонадата, която стопанинът ми поднесе. Заговорих го и той ми обясни, че лавката била открита преди две години, че е на селкоопа и че е отворена само през усиления сезон — от започване на жътвата до края на лятната оран. Клиенти са най-вече трактористите, комбайнерите и шофьорите, сметка няма, каква сметка от лимонадата и цигарите. Но и селкоопът не гонел печалба, дори загуба търпял, главното било да се услужва на хората, да има с какво да се разхлаждат гърлата. Аз похвалих ръководителите на селкоопа и помолих тоя разговорчив човек да ми донесе още две шишета лимонада. Той донесе шишетата и тогава ми каза, че ако е до ръководителите — трактористите и прочие щели да имат много здраве, но председателят на съвета да е жив, тоя почин и още хилядо други добри неща са все от него, ама може ли човек да угоди на целия свят! Намират се и такива хора, които казват, че тази лавка е една съвсем излишна работа.

Сянката беше добра, стопанинът — приказлив, ведровчанин от главата до петите, комай се канех да поръчам още две бутилки, едната за него, когато другият посетител, оня, когото заварих, най-неочаквано удари с длан по масата, отсече със заповеднически глас «баста» и свойски се домъкна на моята маса като отколешен познайник. Тоя човек изглеждаше на около петдесет години, беше слаб, скулест и доста висок, почти колкото мен, с големи тъмни очи и посивяла коса, вече пооредяла на темето му. Беше избръснат, спретнат, лятната му риза блестеше от белота. Правеха впечатление ръцете му, мускулести, с остри лакти, нервни, с дълги пръсти, чувствителни като у цигулар. Той обясни с шеговит тон, който всичко извиняваше, че в битността си на лекар не могъл да гледа равнодушно как безразсъдно се наливам с лимонада, това било вредно особено когато човек е пламнал от жегата и целият е плувнал в пот. Аз му казах, че не съм изпотен, напротив, но той махна с ръка — пациентът да мълчи, като не разбира нищо — и смигна на стопанина по един много загадъчен начин. Тоя се ухили доволно, знаеше си работата и само след минутка постави пред двама ни по една чашка, напълнена до половина с бистра мастика. Докторът каза, че тъкмо това питие щяло да ме спаси от ларингита, една много неприятна болест — тя атакувала гърлото почти

винаги когато човек се налива с ледена лимонада, а ризата му лепне от пот. Чукнахме се и аз се съгласих с него, лимонадата далече не беше ледена и ризата ми не беше влажна, но какво пък, можеше да бъде и едното, и другото, всичко се случва на тоя свят.

Ето какви са старите пътища! Всичко е естествено наоколо, просто, чуждо е на притворството, а самотията, тишината и уединението предразполагат към откровение, общуването между хората се превръща в необходимост. Човек среща някого, две думи за времето, за лимонадата, колкото да се завържат приказките, и помежду им вече има мост, а дали доброто познанство ще се превърне в дружба — това зависи от общите им интереси, от посоките, по които се движи животът им. Нашият разговор започна с обичайното разузнаване — кой къдешен е и как, и по каква работа е попаднал из тия краища. Не че се дебнехме, а просто трябваше да научим някои първоначални неща един за друг, та да открием доколко пътищата ни се сходят или разминават. Казах на доктора, че не съм тукашен, но че с тоя край ме свързват стари и добри спомени. За голяма изненада той прояви неочакван интерес към думите ми, като че ли моите спомени го засягаха нещо, и тутакси ме помоли да му разкажа подробно по кое време съм живял тука, колко и във Ведрово ли е било, или на друго място. Казах му, че е било във Ведрово, много, много отдавна, когато новият строй правеше първите си стъпки, като онова дете Голомеше в епоса за Крали Марко, а тъдявашните господари бяха още силни и воюваха за своето. Казах му, че в ония години току-що бях завършил Художествената академия, че Добруджа познавах само по разказите на Йовков, Сарандовица, Калмука и прочие и че с тия си поетични познания щях да остана кой знае докога, ако не бях дал честна комсомолска дума като всичките си съвипускници да учителствувам две години и, по дяволите, в най-затътените места. Сега завършилите отиват тук и там по силата на някакво си държавно разпределяне, но в ония романтични времена тази работа вършеше комсомолското въодушевление. Докторът се усмихна и каза, че напразно съм говорил в историческо време, тъй като от събитията, за които намеквам, ни делят по-малко от двадесет години. Аз се престорих, че не забелязвам снизходителната му усмивка, добродушна въпреки, както бяха добродушни и големите му кестения.

ви очи. Можех да му възразя например, че годините наистина са по-малко от двадесет, но че животът през това време се е променил колкото за половин век и повече и че днешният свят прилича толкова на оня, отпреди две десетилетия, колкото тоя стар междуселски път прилича, да речем, на асфалтовата магистрала. Неотдавнашни неща ни изглеждат вече остарели, струва ни се за напълно естествено да говорим за тях в историческо време! И други подобни доказателства можех да приведа на моя събеседник, но нямаше смисъл, докторите не отстъпват от биологическия си аршин, всичко мерят със средната продължителност на човешкия живот. Да вземем за пример астронавтиката или релативната физика. . . Но докторът отпи от мастиката си и ме подкани: «А после?» Тоя човек беше ужасно нетърпелив, гореше да чуе пресни новини за Ведрово, па макар и с дата отпреди две десетилетия, чудак. Е добре, аз не бързах, по старите пътища не биваше да се бърза, пък и кой ли ме чакаше, за да тичам! Казах му, че тогава бях назначен за учител в Толбухин, а сетне ме преместиха във Ведрово, където бяха открили ново средищно училище. Имах и допълнителни часове в съседните села Черняково и Сърнино, така че целият този равен триъгълник, този типичен пейзаж за Добруджа беше непрекъснато пред очите ми — със саплъците си като планини, със старите си бунари, със замъглените си кръгозори. Щях да изреждам още неща, много живописни за оная Добруджа отпреди двадесет години, но докторът махна с ръка, той предпочиташе да чуе някои и други истории за хората, към живописните елементи не проявяваше особен интерес. Той смигна на стопанина и оня пак донесе мастика, това беше за мое добро, последиците от безразсъдното пиене на лимонадата трябваше да се изличат до корен.

И така, дума се отвори за хората и аз му казах, че тъкмо за тях съм дошел — да видя откоleshни познати, някои от тях имам в моите скицници, други съм рисувал с блажин бон, на платно. Едните са от времето на моето учителствуване: четири години съм обикалял триъгълника, кога пешком, кога на велосипед. Това беше голямото, знаменитото време, младостта на новия живот. Сетне заседнах в София и пак имах един триъгълник — редакцията, където работех като художник, ергенската си квартира — чудесен таван, слънцето надничаше вътре през двете капандури, небето изглеждаше винаги зе-

лено — и заведението с двете дузини несменяеми посетители, познавах ги като бельото си. Въртях се в този триъгълник, понякога си спомнях за другия, с просторите, с пътищата си, но като насън, видена картина в изложба, прочетена книга през младежките години. Дали сте изпитвали глад по картина, по любима книга, която някой е отмъкнал от библиотеката ви? Може би това не беше глад, а болка по преживяна радост, обажда се при лошо време.

И така едва през пролетта на петдесет и седма година успях отново да се върна по тия места — но за месец и половина само, шепа време, колкото да разчовърка спомените и да усили глада за скитане. Оттук моят градски триъгълник приличаше на една жалка клетка. Стои прелетната птица зад желязната решетка и тъгува за слънчеви простори, пък вратичката на кафеза е отворена, никой не ѝ пречи да отлети.

Както и да е, пролетта беше в силата си, тогава реших да купя къщичката, където беше живял Исай. Дори за онова време тя беше вече остаряла, излязла от строя с оджака си, със зарешетените си прозорчета, но нали беше дала последен подслон на един аргонавт, какъвто беше Исай? Впрочем вие слушали ли сте нещо за Исай Дамов, познавате ли съдбата му?

— За пръв път чувам името му — каза докторът. Той повдигна безучастно рамене.

Човекът беше чужденец за тоя край, откъде ще знае кой е бил Исай Дамов, но ми стана криво. Изпих мастиката на един дъх, залютя ми и затворих очи. Има ли нещо по-ужасно от това безучастно повдигане на раменете? Слънцето грееше над лавката като нажежено оловно кълбо. Още малко жълто и щеше да стане едно слънце на Ван Гог.

Докторът се възползува от паузата, която беше настъпила в моя разказ, сигурно си мислеше, че замълчах поради мастиката, и ме попита дали познавам сегашната председателка на съвета. Той ме запита с най-спокоен, безизразен, равнодушен глас, но на часа се наведе, за да погледне под масата, а там нямаше нищо особено, нищо такова, заради което човек си струваше да се наведе.

— Познавам я — казах аз и на свой ред повдигнах безучастно рамене.

— Людмила Парашкевова? — Той ме гледаше едновременно и учудено, и малко недоверчиво. — Да не би

да имате пред вид някоя друга жена, която също да се казва Людмила Парашкевова?

— Защо — казах аз и се прозинах, — тази ще е. А вие за какво се учудвате?

— Та вие говорите за нея с такова безразличие! — възкликна докторът и въодушевено разпери ръце, по младежки, а беше прекрачил билото, и то доста преди мене. — Вие говорите за нея така, като че ли подобни жени се срещат на път и под път!

Ето каква била работата! Да са благословени тихите черни пътища! Обзалагам се на хиляда срещу едно, че по магистралите надали ще срещнете човек, който да говори толкова възторжено за една жена, защото вниманието сега е приковано към моторите и няма време, и влюбените думи биха изглеждали празна работа, отживелица, като ония шарени дрънкулки, с които някога кочияшите са кичили конете си. . .

Докторът беше много огорчен от моето привидно безразличие и затова побързах да се съглася с него, че такива жени като Людмила не се срещат наистина на път и под път, казах му още, че съм я виждал във всичката ѝ слава и при изключителни обстоятелства, когато тя е блестяла и с хубостта си, и с енергията си, преди шестнадесет години. Всъщност какво знае той, но да има търпение, допъти ще му разкажа за тази жена хиляда хубави неща. Е, разбира се, доста зими и лета са се изминали оттогава, от ония първи впечатления, но какво пък, сега тя е на тридесет и седем години — особена и чудна възраст за жени от нейния тип. . .

Той ме слушаше с явно удоволствие, така ми се струваше, докато аз размахвах розовата четка, но като се вгледах за миг в очите му, почувствувах ръката ми да натежава — сигурно бях прекалил с розовата боя, макар че Людмила си я заслужаваше, ако е дума за ония години. Почувствувах ръката ми да натежава, защото удоволствието, с което той ме слушаше, беше примесено и с малко размисъл, и с малко тъга, а в тази смес можеше да се открият навярно и няколко капки недоверие. Попитах го да не би случайно да се съмнява в думите ми, или пък е научил нещо, което да противоречи на моите оценки за тази жена, но той се усмихна и махна с ръка — нямаше нищо подобно, вярваше ми, дори наум не му е минавало да се съмнява в каквото и да било. Откакто е

тук, на служба във ведровската поликлиника, почти две години вече, лоша приказка за Людмила не бил чул, напротив — само обич и уважение, рядък случай за нашите нрави. Като каза така, той чукна чашката си о моята, засмя се, този път весело, и предложи да прием за здравето на председателката. Пихме и както ми се стори, стана ни още по-добре, във всеки случай за никаква настинка вече не можеше да става дума, аз бях прескочил една голяма опасност. Казах му, че той е чудесен човек и че слава богу, дето случаят ни е срещнал, колкото време е напред — наше ще е, уверих го, че ще му разкажа един том истории от ония славни времена. Където е текла вода, пак ще тече, казах, добрите хора си остават завинаги добри. Людмила е била и ще бъде, беше мой ред да чукна чашката си в неговата за нейно здраве. Пихме и всичко стана още по-хубаво, но той изведнъж запита, като е така, дето водата пак ще тече, дали има надежда лошите хора да станат добри. Отговорих му, че не вярвам твърде на тази теория, дори никак, макар и да съзнавам, че от философско гледище може и да не съм прав. Той не взе отношение към думите ми, може би намери за по-уместно да стои по този въпрос на неутрална позиция, или пък изобщо нямаше мнение. Дано да беше така, никак не са ми по вкуса хората с неутрални позиции.

Слънцето отдавна беше прекрачило зенита, трябваше да поразтребя туй-онуй в моята къщичка, да я приготвя за нощувка. Предложих на доктора да си вървим, да слезем заедно до село и той се усмихна много мило и все пак никак тъжно, но не сантиментално-тъжно, а по мъжки. Кой знае защо, помислих си: ето, мъдрите хора трябва тъкмо така да се усмихват, като него. Той каза, че ще поостане още, днес имал свободен ден, привечер щял да ме потърси или в ресторанта, или в лятната градина. Не знаех нищо нито за ресторанта, нито за лятната градина, в мое време ги нямаше, но му кимнах; разбира се, щяхме непременно да се видим. Които старите пътища веднъж са събрали, те пак се срещат, не е като по магистралите. Нека магистралите да са хиляди пъти по-удобни и полезни, но по тях хората не се срещат, а се разминават. Свалям шапка на магистралите, тяхно е бъдещето, но тръгна ли за някъде пешком — предпочитам стария път през лъките.

И така старият път ме изведе до западната крайнина на селото, оттук нататък той се превръщаше в широка и дълга улица, която на края се вливаше като пълноводна река в средищния ведровски площад. Както някога, така и сега крайнината се вдаваше подобно на подкова в зелените простори на полето, ширнало се на воля, докдето поглед стига. Пейзажът, слава богу, си беше същият — позагрозен донякъде от стълбовете на един нов далекопровод и от няколкото сиви постройки на помпените станции, забити в ширинта като показалци. Жиците на далекопровода запримчваха небето, показалците стърчеха като неканени гости, но тия неща бяха полезни, а с полезните неща околото бързо свиква, започва да ги възприема така, като че ли са били открай време, от самото сътворение на света.

Тъй или иначе полето си беше същото, а ведровската крайнина изглеждаше съвсем подновена и макар да заемаше старото си място, приличаше по-скоро на един нов квартал, като ония, които сега никнат в покрайнините на някогашните малки и затулени градове. Влизате в едно жилище, където очаквате да видите откоleshни познания, а току ви срещат непознати хора, нито сте ги виждали по-рано, нито ги знаете кога са дошли. От това място селото започваше с Пантелеевия чифлик, с дома на Вълка, ограден откъм пътя с високи и дебели каменни зидове, с широка дъбова вратница по средата, двукрила, засенена с керемидена стряха, през тази порта спокойно можеше да мине един локомотив. Каменната ограда беше дълга повече от сто мъжки крачки, вървеше успоредно на пътя, после възвизваше на юг и се източваше на около половин километър, затваряше дворно място колкото за едновременно пехотен полк. Зад тия зидове се дигаше плоската двуката къща на Вълка, дребна и неугледна в сравнение с дузината стопански постройки около нея, хамбари, кошове и сушилни, конюшни, яки и просторни, правени сякаш да траят векове. Цялото това селище, тая твърдина на някогашния ведровски цар, като да беше изметено и заличено от равното лице на земята, камък не беше останал, керемидка от предишните не се мержелееше, всичко беше изчезнало и сега никому дори наум не

можеше да мине, че някога е било. На мястото на каменния дувар сега се нижеше като тънка шевица ниска желязна оградка, боядисана в белоснежен сребрист цвят. Зад тази ограда зеленееше поляна, изпъстрена тук и там с жълти и червени лалета, грейнали тържествено, като запалени свещи на сватбена софра. Оттатък софрата се усмихваше невестата — не особено голяма сграда на два етажа, бяла, почти стъклена, с еркери на партера и открита веранда на втория етаж. От надписа, гравирани върху мраморна плоча над централния вход, можеше да се разбере, че сградата е на ведровската община и че служи за поликлиника и за родилен дом. По-навътре към селото, пак между изличените граници на Пантелеевото селище, лъщеше друга постройка, от стъкло и цветни фаянсови плочки, на един кат, засмяна като подявка — детският дом. И той беше на ведровската община. Че е детски дом, личеше си от шарените дъсчени беседчици, от пясъчните площадки, от врявата на децата, пръснати като патета наоколо. Където беше суровата твърдина на господаря, сега гълчеха безгрижни гласчета, усмихваха се жизнерадостни сгради, искряха в надпревара весели цветове. Беше станала чудна метаморфоза, на това място светът изглеждаше подмладен, а аз се чувствавах и кой знае защо вече доста поостарял.

Прескочих канавката и приседнах под сянката на една прегърбена акация. Напълних лулата си с тютюн, запуших и през синкавия дим изскочи отпреди ми високата и силна фигура на Вълка — бях започнал да мисля за него и той се изпречи тозчас пред очите ми. По жилетка и със запретнати ръкави на ризата, в ботуши, стегнат с червен пояс, широк две педи, нахлупил над рунтавите си вежди островръх овнешки калпак. Очите му горяха с истински вълчи блясък, в жилестата си ръка държеше възлест камшик, усукан от волски жили, гъвкав като смук. Тоя човек имаше пет хиляди декара орница, неизброими черди рогат добитък, ергелета, наесен четирийсет волски коли извозваха негово зърно до генералтошевската гара. Хака на ратаите си не чупеше и жените им не насилваше, но ги караше да работят от тъмно до тъмно и за нищо ги биеше до кръв. Тоя ведровски господар спеше на дървен одър, пиеше евтино вино, разрежено с вода, зимно време стреляше по вълците от упор, а най-голямото му удоволствие беше да препуска на рижавата си кобила сутрин

около изгрев слънце и да се любива от по-високите места на необгледните си орници и пасища.

Пантелей имаше едната трета от тлъстата ведровска земя, другата трета владееха неговите събратя по сила — дядо Минчо Покровнишки и Тома Лефтеров-Лисицата. Дядо Минчо живееше сред селото, досами площада, къщата му беше по-удобна от Пантелеевата, носеше се чоккойски, важно, а благополучието си крепеше в немалка мяра и с безбожно лихварство. Най-образован и хитър беше христолубивият Тома, Лисицата, както му викаха на прякор из цяла Добруджа. Тоя на вид смирен божи човек въртеше широка търговия, най-вече с рогат добитък, разбираше от шилинги и пенсове и имаше вземане-даване дори с търговски фирми от арабския свят.

И така тримата господари владееха двете трети от ведровските пасища и орници, от останалата третинка трябваше да изкарват някак насъщния си осемстотин гърла. Неколцина стопани с по сто-двесте декара земя, с по някой и други чифт волове, с по две кончета за шарените си каручки живееха само от своето, надяваха се и за по-добро. Но повечето ведровчани обработваха господарска земя, залагаха на изполицата, а не бяха малко и тия, които за цяла година продаваха ръцете си на тримата чифликчии.

Затова имаше само няколко къщи на по два ката и само няколко двора с градини и със зидани огради. Всичко останало беше от кирпич и варовик, ниско, с глинени подове и плочести покриви, клекнало сред голи дворчета и обраснало с магарешки тръни. Неравните улици криволичеха помежду тия каменни колиби, на припечите дремеха гущери, босоноги деца по ризки правеха разни работи в топлата пепел. И слънцето като че ли тогава печеше по-силно, имаше повече щъркели, въздухът сладникаво ухаеше на лайкучка и бъз. През деня беше тихо, всичко изглеждаше потопено в полустън, полудрямка, само призори и вечер животът надигаше глава. Нахлуваше в селището като внезапно придошла вода в суходол: кънтеше гълчава, скрибуцаха коли, ергелетата вдигаха облаци от пепелушак, изригваха навремени като буйни водоскоци младежки смехове. Младежкият смях не секваше, дори в ония най-трудни времена животът не се даваше, беше живал като магарешкия трън.

И така крепостта на Вълка беше изличена, нямаше го

чифликчийския двор, пометени бяха хамбарите, които прибираха комай половината от зърното, дето раждаше ведровската земя. На това място лъщяха модерни постройките, дигнати в обичайния за нашето време фасон, и аз, като знаех как изглеждат други забогатели села, съвсем нагледно си представях какво можеше да следва по улицата нататък: къщи на по един кат с еркер и колонки, къщи на по два ката, също с еркер и колонки, но непременно с балкон. Балконите са боядисани или с жълта, или с червена боя. Къщите са от тухли, кипрят се напето, много приличат на годежарски двойки, нагиздени в малко стандартна конфекция: стоят пред фотоапарата, за да оставят следа от щастието си във времето. Долу са кухнята и гостната, горе са спалните, антрето е наполовина запълнено с мъжки обувки и дамски чепици, защото стопанката не позволява на хората си да стъпват обути по новите черги. Разбира се, засмените годежари гледат към улицата, оградите са сринати, за да не затулят лицата им. Зад гърбовете им са проснати дворовете, прибрани, чистички, с някоя и друга отскоро засадена акация, с по една-две стопански постройки най-много, защото сега стопаните си доставяха всичко от кооперативния магазин и рядко бяха къщите, където още чуваха домашен добитък. Новото време беше установило свои навици и хората бързаха да привикват на друг порядък, различен от някогашния.

Взех багажа си от станцията и ето ме най-после в двора на бабината Галункина къща. Тази къща се беше спотайла още на времето доста встрани от по-главните улици, южно от пътя, който водеше за Дуранкулак, сред сиромашката горна махала. Но нали беше направена яка, от варовик, и сега стоеше на мястото си, само керемиденият ѝ покрив тъмнееше позеленял като изровен бакър. Исай Дамов поживя около година тука, беше му наследство, заради спомените от детските години отказа да влезе в секвестрираната Досьова къща, която приличаше на една средиземноморска вила. Спомените не бяха бог знае какви, имаше война с магарешките тръни, сеч с дървени саби, но той предпочете да е при тях, може би магарешките тръни и дървените саби да му напомняха и някои неща от сегашния живот.

Та бабината Галункина къща беше моя, купил я бях след смъртта на Исай, макар и да знаех, че надали някога ще я използвам за живеене. Тогава бях дошъл само за някой и други ден във Ведрово, случайно, връщах се от Балчик, но като научих кое-що за съдбата на тоя изключителен човек, реших непременно да закупя каменната къщурка, бях продал няколко картини и имах малко спестени пари. Това беше преди десет години, сега повторно прекрачвах тоя праг.

Отворих пътната врата с добро чувство в сърцето си — като минавах през трън्याлия двор, видях върху покрива на къщата щърково гнездо, досами полегналия комин.

Може би беше някогашното гнездо, също о, кой знае. Сигурно беше същото и аз му се зарадвах, помислих си, че в света остават все пак някои от старите хубави неща. Защо пък всичко трябва да изчезне? Старата бравя изскърца, като че ли я бях хванал за гушата, но аз не ѝ обърнах внимание, горе имах хвъркати съжители, щях да слушам как се чукат гръсти, работата потръгваше на добре. Оставих вратата отворена, да влезе вътре денят, а в собата като че ли някой беше шетал до вчера: имаше много пепел в огнището и един недогорял пън, на окадената верига висеше бакърче, върху полиците личеха наредени пръстени паници и жълти бардучета. Дори кратунката с дървените лъжици и тя беше на мястото си, тъкмо по средата на най-долната лавица. Спомени от минали времена, но никак не ми се струваше, че съм влязъл в мъртъв пущинак, в гробница, напротив, от всичко лъхаше живот, здрав и прост като миризмата на сминдула, на чубрицата, родствен на нивите, на ширналата се зад портата майчина земя. Наръч сухи дръвца в огнището и собата ще оживее с прашенето на огъня, толкова трябваше, за да възкръсне отново изначалната картина на онова, което беше най-потребно за човека.

Освен собата под стария покрив имаше още килер и една стая. Стаята гледаше с едното си зарешетено прозорче на юг, с другото — на изток. Нищо не пречеше на погледа, оттук започваше полето: бабината Галункина къща се тулеше в самия край на горната махала. На юг полето свършваше в подножието на Панковата могила, някога гола, само с една триангулация кула отгоре, останала сигурно от времето на Първата световна война. Когато дойдох учител във Ведрово, там започнаха строежа на

голямата машинно-тракторна станция, малката се помещаваше в една бивша жандармерийска конюшня, до пътя, който водеше за Кардам. През това южно прозорче станцията се открояваше под гълъбовото крило на небето като някаква цитадела, хангарите ѝ блестяха на слънцето, сякаш бяха направени от сребро. Но кой знае защо, като стоех сега пред прозорчето и гледах нататък, стори ми се, че среброто не блести така ярко; по-рано, в най-първоначалните години, то просто заслепяваше очите. Сега дори не приличаше на сребро, просто белееше като опънато платнище, пък и станцията не изглеждаше съвсем на цитадела, имаше вид на един по-внушителен строеж, ловеше очите наистина, но за цитадела не можеше да става и дума. Ето как се изменяха нещата във времето!

Затова пък на изток гледката беше запазила магията си или аз бях запазил очите и душата си за нея, все едно. Там, в далечината, не личеше всъщност нищо особено, леко се извисяваше един нисък хълм, виолетов през деня, малиновочервен привечер, около залез слънце. Върху хълма бяха засадени през много откоleshно време дузина канадски тополи, гигантски сватбарски свещи, накичени щедро с панделки, както си му е редът. Заран върховете на тополите светваха, сякаш бяха облепени с варак, през деня панделките зеленееха в слънчевите лъчи с изумрудени отблясъци, по залез гигантските свещи приличаха на запалени факли. Тази хубост не насищаше очите, магията ѝ не чезнеше с годините, цената ѝ не се влияеше, не зависеше от промените в живота. Така си мислех, като стоех пред зарешетеното прозорче и се вирах нататък, към тополите. И си мислех още дали тия тополи щяха да изглеждат толкова великолепно, ако ги гледах през широките джамлъци на Досьовата къща, кой знае. Не бях съвсем положителен, а сигурно и Исай ще да е мислил малко по-особено по този въпрос.

Разтворих прозореца и захванах бързо да подреждам малкото неща, които бях донесъл. Стаичката не беше претрупана с мебели, слава богу, имаше само един миндер, покрит с шарена черга, дъсчена маса и лавица над миндера. Върху лавицата още стоеха някои неща, останали от Исай; наръчник по овощарство, томче стихотворения от Есенин, тетрадка, изпълнена с безчислени сметки, планове и скици на различни насипни диги, нали по онова време Исай беше започнал строежа на ведровския микроязовир. По

страниците на тази тетрадка личеха тук и там помежду сметките и скиците наивни рисунки — някакви пеперуди, щъркели, орнаменти с причудливи геометрични и листни фигури. Ръката е драскала механично привични неща, а мислите кой знае накъде са се реяли, сигурно в светове, безкрайно чужди и на цифрите, и на زمینените диги. Издухах прашеца, полепнал по тия забравени и очевидно никому ненужни реликви, оставих нещата, където си бяха преди, сетне се захванах с чергите, изтупах ги навън и на края преметох; къщната работа беше приключена за по-малко от час. Сега трябваше да сляза на чешмата, за да напълня стомната с вода, и до бакалията — за газ. Бабината Галункина къща не беше скачена с електрическата мрежа, Исай, който строеше микроязовири и биостанции за ведровчани, предпочиташе да чете и да пише вечерно време на газена лампа. Щурецът, който скрибуцаше край огнището вечната си песен, щеше да се чувства неудобно на електрическа светлина. Що се отнася до мен, аз дори нямах намерение да чета, по дяволите, щях да слушам щуреца на тъмно, стигаше ми светлината на звездите. А газената лампа има и това преимущество, че човек може да си пали цигарата направо от нея — надвесва се над шишето и повдига малко фитила. Разбира се, и наум не ми минаваше да се оплаквам, електрическата светлина прави звездите невидими, поглъща ги, пък аз бях дошъл да им се порадвам, над моята улица в София отдавна няма звезди.

Като се връщах от чешмата, тя не беше далече, на стотина крачки, настигна ме един рунтав, побелял човек, но още държелив, як и много свойски ми се усмихна, потупа ме по рамото и запита:

— Бе, Андрешко, ти ли си?

Казах му, че съм аз, и тогава неговата усмивка стана още по-сърдечна, приятелска, без да прелива в умиление — тая прелестна усмивка на добруджанските хора, достойна и широка и малко замислена, каквато е степта!

— Ти си бил, значи — поклати той глава, — познах те по вървежа и си рекох: Андрешко ще е и туйто! Ами ти сети ли се кой съм?

Как да се не сетя! Оставих стомната в краката си и стиснах ръката му. Няма да позная черния Петър, съседа, може ли! Космат и рунтав, същински катранджия някога, сега като да беше излязъл из брашен чувал.

— Малко си побелял, бай Петре — казах му, — по иначе си същият, помня те много добре!

— Че как ще стана друг, човек излиза ли из кожата си! — Той се позасмя и лукаво ме изгледа отдолу нагоре. — А ти, какъвто беше тънкуляв, такъв си и останал, дори си се попрегърбил донейде, туй от кахъри ли е?

Казах му, че не ще да е от кахъри, и той веднага се съгласи, това беше работа на времето: едни попрегърбва, други белосва, както се случи, много зависи от соя, от родословната мая. Жена му например само по слепочията дето е посивяла, а годините ѝ почти са колкото неговите. Той прихвана стомната и ме побутна с лакът:

— Хай да те вода в къщи, щеш ли? Да зарадваш стрина ти Петровица. Сиромашката, види ли човек от по-раншно време, домилява ѝ, кой знае какво си припомня. Сигур ѝ се присънват по-силните години, а може и друго, де да знаеш. Аз имах един палаш, остаря, за нищо го не биваше вече, никакви зайци, само на слънце се припичаше, дремеше си сладко цял ден. И току го чуеш насън «бау, бау», като мъниче, мърда с уши, с лапи, треперят му мустаците. Сънува предишни неща, гони зайци и се радва. Такова нещо е сънят за старите. Стрина ти Петровица види ли стар познайник, някогашен, и тя като че ли почва да сънува, ама наяве. Туй било, онуй било, гледаш и не вярваш на очите си — двајсет лета като да сваля от гърба си, само едни божури дето не са пламнали по бузите ѝ. Връща се назад в по-младите времена, една кобилка препуска из къра, иди я гони, можеш ли да стигнеш тоя, дето духа! Аз си мисля, че ѝ се привиждат неща, които хич не са били. Ти ела в къщи да си побъбрем, сега е какво време, хората ни са навън, из блоковете, ще плъпнат насам чак към залез слънце, какво ще правиш самичък в оная съсипня, не си лалугер да се криеш!

Оставих стомната зад вратницата и продължих с бай Петър нататък, където беше тяхната къща, петдесетина разкрача по-надолу, делеше ни само едно празно и запуснато селище. Помнех тяхната къща, тя беше като бабината Галункина, малко по-голяма, но си приличаха по външност като две капки вода. А тази, пред която спряхме сега, беше зидана от тухли, на два ката, бяла, с колонки пред входа, с еркер на горния етаж, че и с балконче, боядисано с жълта боя. Ние застанахме отпред, чужденецът и чичеронето, чичеронето показваше на прехласнатия чуж-

денец величествената базилика «Свети Петър», нямаше го само огромния и полегат площад, но, по дяволите, това не намаляваше впечатлението.

— Това е новата ми къща — каза бай Петър. Все едно да казваше, че базиликата «Свети Петър» е негова, нямаше разлика. Нека се чудя, беше я дигнал ей на, с тия си две ръце.

Не биваше да го огорчавам, дадох си вид на прехласнат човек, а всъщност не бях особено изненадан — колко стари къщи бяха оцелели във Ведрово, можеха да се изброят на пръсти!

Стрина Петровица ме посрещна в холчето, разцелува ме просълзена. Така беше обичайно за селските жени — плачат на добри срещи, а при раздяла преглъщат сълзите. Тя беше истински развълнувана, личеше си, нали не бяхме се виждали почти десет години, но не забрави да подвикне овреме на мъжа си:

— Бе, старо, къде се навираш у кухнята с калеврите бре!

Бай Петър се стресна виновато, взе смутено да се изува, трябваше и аз да сторя същото, нямаше как. Новото време беше въвело нови обичаи, а обичаите са нещо свято, следваше да се тачат.

Та ние влязохме в кухнята по чорапи, като в светая светих, както турците влизат в джамия. Върху кръглата маса блестеше бяла покривка, бюфетчето беше боядисано с бяла боя, и то блестеше, че и готварската печка — всичко лъщеше, като да се кипреше за инспекторски преглед. Столовете бяха виенски тип, върху седалките им имаше по една възглавничка, плетена, нали трябваше да се пази боята. Ние се настанихме до масата, а стрина Петровица шетаеше около бюфетчето, тъкмеше почерпката и все ме разпитваше — кога съм пристигнал, колко ще стоя на село, по работи ли съм дошъл, или така, на разходка. Бай Петър ѝ припомни, че аз имам имот, че съм дошъл на свое, забравила ли е, че на времето съм дал пари за бабината Галункина къща и че тя ми е собственост, макар и да е една вехтория вече.

— Нищо — каза стрина Петровица, като натъкмяваше кафениче върху едно емайлирано електрическо котлонче, — здраве да има, ще спести парици и ще дигне къща като хората. То в оня змиярник дори е опасно да се живее.

После ме запита дали съм се оженил и като ѝ казах,

че не съм, пак рече «нищо» и додаде, че жените не са се свършили, слава богу, и че времето ми не е преминало. Това изглеждаше утешително и аз се развеселих, и тъкмо навреме, защото бях започнал да усещам някаква особена тежест в гърдите си.

И така стрина Петровица ни почерпи с по чашка коняк, поднесе ни шоколадени бонбони, а на края дойде и кафето. Докато се гощавахме полека, аз научих от приказките ѝ, че на горния етаж живеят дъщерята и зетят, че дъщерята била книгководителка в стопанството, а зетят работел в станцията, монтьор. Имали си нова спалня и двукрилен гардероб с огледала, и гостна си тъкмели вече, ама дяволът си нямал работа, навивал им главите към града, та кой знае. Напоследък блъскали ангелите си какво да струват със спестените си парици — тя искала телевизор, той — мотоциклет.

— Тя държи страната на щерката — обади се бай Петър, — телевизор да купят, и туйто. Пък аз казвам — мотор. Ако питат мене, моторът е за предпочитане. С една дума — позасмя се той, — битка водим, на две партии сме се разделили, а коя партия ще надвие на края — още се не знае!

Стрина Петровица се наежи, по бузите ѝ се появи червенинка, ония божури вероятно, за които беше споменал бай Петър. Надвисна голяма крамола, та да я предваря, запитах ги двамата какво работят, как живеят, влезли ли са вече в почивка.

— Бе какво приказваш, пепел ти на езика — засука мустак бай Петър, — бива ли, та ние и двамата не сме стигнали още шейсетте.

Стрина Петровица гърлено се изсмя.

— Тия две ръце — рече тя и засука ръкави, — има още хляб в тях, още са печелювни и както не стигат млади хора в стопанството, барем още пет години ще вадят пари!

Такава била работата, че — дай, боже! И двамата работели в комплексната бригада, той — по ранните зеленчуци, тя — по овошките. Тлъстите трудоенчета падали като круши. Чудесно, чудесно! Стана ми още по-весело и докато бърбяхме за разни неща и отпихахме от кафето, спомних си едно мое гостуване пак в тази къща, но в предишната, от онова време. Преваляше октомври, падаха дъждове. Седяхме с бай Петър в собата на трикраки столчета, слушахме как вятърът вие в оджака, пушихме овла-

жнял тютюн и говорехме за велики неща. Пърхаше огън в огнището, навремени изсъхтяваше някоя дъждовна капка, промъкнала се през комина, пламъчето на лампата подскачаше, като че ли някой го беше настъпил. Стрина Петровица беше стъкмила помежду ни бардучето с ракията и ние току се пресягахме и отпивахме по малко през паздерката. Ония най-ранни времена бяха тежки и много нанагорни, стопанството имаше-нямаше година живот, задаваше се сняг, а орницата му още стоеше необърната. Тома Лефтеров палеше свещи пред иконата на свети Никола, молеше го да изпрати колко се може по-скоро лютите студове, та да превърнат земята на кирпич, да отвърже най-свирепите си ветрове, за да завият на умряло по угарите на кооперативния блок. Тогава, за да спаси каквото можеше още да се спасява, началникът на станцията, един отчаян човек, заповяда на кооператорите да излязат на нощна оран, да водят битка с чернозема, макар и по тъмно, но да изпреварят времето, да хвърлят семе в браздите, преди земята да се е превърнала на кирпич и преди лудите ветрове да заиграят юдиното си хоро. Тая заповед предизвикваща бога, плюеше върху вековните навици на хората, изглеждаше приумица на един безумен човек. Да се оре нощем по дъжд, в светлината на фенери — кога е било? Да излязат орачите по тъмно, като караконджоли, с двата трактора само на станцията и с дузината волове на стопанството, а отгоре да се сипе дъжд и от север да бръсне сибирецът — това изглеждаше дело на побъркани хора — тръгнали мишките да ловят мачките за опашките. Кооператорите псуваха началството и се заричаха по съмнало да видят сметката на всичко кооперативно, защото още от паметивека нощите бяха отредени за сън, а полската работа трябваше да се върши на светлина.

Само неколцина решиха да скочат срещу закона и сред тях беше Людмила, сегашната председателка, тогава още девойче, хората от станцията и бай Петър с жена си.

Това си спомних — седим с бай Петър до огнището, а той чака добре да се мръкне, за да застъпи с жена си нощната смяна на блока. Отпиваме от ракията, палим цигарите си с въглени и бъбрем за велики неща, за края на чифликчийството по цялата земя, за скорошната всемирна гибел на царя Капитал. Говорим си, а влажната цепеница цвърчи в огъня, вятърът блъска с юмруци по кепенците, а стрина Петровица шета около нощвите, очуква

изгорялото по кората на просеника, готви сухоежбинката, която ще носят на блока — две-три глави лучец, шарена сол, бучка сирене. Вечерята ще е сиромашка, но ще се услажда, нали иде краят на чифликчийството, а царят Капитал трепере като от огненица на трона си, дните му са броени. . .

— Хайде, вземи си още една бонбона — покани ме от сърце стрина Петровица, — туй е пресен шоколад, в нашата сладкарница стока не се застоява.

Поблагодарих, но бонбон не си взех, нямам слабост по шоколада. Пък и не ми се ядеше.

Кой знае защо разговорът не ни потръгна. Стрина Петровица все поглеждаше към никелирания будилник, сигурно си имаше някоя своя срочна работа, боеше се да не закъснее. Бай Петър повече мълчеше, само веднъж се пооживи, за да каже по адрес на коняка:

— Туй питие никога не ми се е услаждало, мътните да го вземат. Може ли да се сравнява примерно с онази сладка жълта ракийка, дето едно време я смучехме със сламка?

Стрина Петровица му отвърна доста троснато да не приказва глупости. Тя каза, че на домашното производство отдавна е минало времето. Кой ще пече в днешно време ракия! Това не си изкарва разноските и не си струва трудът.

Станах да си ходя, като се извиних с умората от дългия път. Стрина Петровица каза, че сигурно пак ще се видим и че според нея щяло да бъде добре да съм се преместел в хотелчето, дето е на площада — там е чистичко, спретнато, че и ресторантът е наблизо, и киното, и всичко. Кой живее сега в такива запуснати къщи, каквато е бабината Галункина колиба!

Върнах се в къщи, изнесох едно трикрако столче и седнах на пруста. Скоро слънцето, което клонеше към залез, щеше да запали върховете на ония тополи в далечината. Беше излязъл ветрец, идеше на кротки вълни откъм изток, през оня хълм с тополите, шумеше сухо в бодливите цветове на магарешките тръни, избуяли на снопове по целия двор. Седнах на столчето — сиромашко и като че ли отдавна забравено от времето, времето е отфучало някъде си оттатък оня хълм, зад девет планини и морета, а то си стои тука, където се е родило, при кърпича и глината, и магарешките тръни. В днешно време сто-

ловете имат по четири крака, но на четирикрак стол не е удобно да се седи около огнището, пък и заема много място. Я се опитайте да наредите такива столове около огъня — половината от гостите ще останат прави, няма къде да се сместят, а седналите ще трябва да се свиват и навеждат, за да усещат огъня по лицата си. Трикракото столче се е родило с огнището, било е в славата си до изнамирането на чугунените печки, а сега дори и те са вече една вехтория, стрина Петровица кипва кафето на котлонче, а догодина сигурно ще пече неделната кокошка в електрическа фурна.

Дошел съм им на гости, изтърсвам калта от краката си на пруста, а тя ме тегли в собата, какво се превзимам, голяма работа, ами да влизам по-скоро, да не стоя на верището и дъжда. Поема мушамата ми, закача я на някаква кука до вратата и ме гълчи свойски, дете не съм дохождал по-често у тях, и какви са тия градски чепици на краката ми, туй не подхожда за селската кал, и ако чорапите ми са мокри, да се изуя, докато се огрея, и те завчас ще изсъхнат край огъня. Бай Петър подрежда цепениците в огнището, лумва силен пламък, аз протягам ръце и тази прастара и преста топлина от дървото захваща да препуска из кръвта ми като двойка врани жребци. Стрина Петровица натъкмява бардучето с ракията помежду ни, за да ни е лесно, да не се пресягаме, закачва бакърче на веригата и излиза на двора. Кокошките им не са много, но колчем дойде гост, винаги има една за трапезата.

И докато чорбицата къкре в гърнето, туртата е омесена и подницата напалена. Не сме преполовили още бардучето и обядът е готов, синията е сложена, чорбата дими в пръстените паници и топлатата пита, разчупена на късове, изпуска сладка пара. Мъча се да не изглеждам лаком, а ми се яде ужасно, жълтата ракийка и лютивото отвориха една охота у мене като ламя. Стрина Петровица току ми досипва и ме подканя: яж, яж. И все ме разпитва как върви животът ми, имам ли много работа и кога ще се сетя да я нарисувам, ама каквато е била на по-млади години. Тя и сега се държи, дума да няма, но друго е било преди, нека попитам нейния космат караконджол, той ще ми каже. Питам го, а той суче мустак: змеица е била, огън, сила е трябвало и не каква да е, за да ѝ надвива. . . Смеем се и на всички ни е драго и топло, макар че

навън фучи сибирецът и коминът на оджака вие като изгладнял вълк.

Седя на трикракото столче, мисля си за разни неща и си спомням или предполагавам, все едно, че сигурно така ще да е било преди десет години. Тогава те живееха още в старата къща. Новата къща — с колонките, с еркера — бяха я построили преди четири години. Личеше от датата, изписана с наивни цифри върху мазилката на комина.

ГЛАВА ТРЕТА

Бяхме се уговорили с моя загадъчен доктор да се видим привечер в новия ресторант, дето е на площада. До свечеряване имаше още време, затова реших пътем да се отбия в общината, та ако заваря Людмила, да си побъррем за това и онова, цяло десетилетие не бяхме се виждали, а сетне да слезем заедно до ресторанта.

Сега ведровската община се помещаваше в просторната къща на покойния дядо Минчо Покровнишки. Зидовете, които ограждаха постройката и двора, бяха от давна сринати, пред главния вход се ширеше живописно площадче, засенчено от короните на няколко стари кестена и застлано грижливо със ситен речен калдъръм.

По външните стълби сновяха забързани хора, отпред чакаха две напрашени газки, избелели от слънцето и със свалени гюруци. И вътре не беше по-спокойно, в хола гълчаха дузина мъже, гъст тютюнев дим плаваше на къдели около старинния полилей, закачен с бронзова верига за дъсчения таван. Около катедралния полилей беше извезано с тънка резба едно голямо слънце, някога лъчите му грееха, защото в жлебовете им светеха лъскави седефени люспи. Сега лъчите изглеждаха угаснали, мъртви, нямаше го седефа, нечий лоши ръце бяха изчоплили люспите.

Кой знае защо, може би поради това, че ония лъчи вече не грееха, бях свикнал с тях от миналите години, или поради многото хора и тютюна тоя хол ми се видя мрачен, учрежденски скучен и делничен, чакалня на железопътна гара, всички бързат и се суетят и никой не се застоява за по-дълго. Разбира се, няхах основание да чувствавам

нещата по такъв начин, тука кипеше живот, решаваха се големи задачи, работеше се за доброто на хората, какво значение имаха ония изчоплени люспи и везаното слънце, по дяволите! Вината беше моя, имах тая слабост прекалено дълго да задържам в паметта си някои минали неща.

Обадих се на секретарката, една чипоноса девойка с умни очи, казах ѝ името си и тя го записа. Равнодушно и спокойно, както беше записвала в бележника си стотиците имена преди моето. Сетне се върнах в хола, намерих свободно място на една скамейка, извадих цигарите си и запуших. Така правеха и другите посетители — пушеха и чакаха търпеливо реда си. Моят ред щеше да дойде най-малко след три цигари, можех щедро да си припомням това и онова, за да минава времето по-бързо.

Помнех Людмила като девойка — височка, стройна, много тънка, с плитчици до раменете, с големи очи — обикновено кротки и замислени, но понякога пламтящи от някакъв вътрешен фанатичен екстаз. Такава беше в ония години, когато първа от девойките се записа за трактористка в станцията и първа от жените излезе на нощна оран, против божия гняв и обичая на дедите. Никога не съм могъл да си обясня това странно съчетание у нея между преданата любовница и съпруга и гордия и самостоятелен човек. Зная само, доколкото животът ѝ е бил пред очите ми, че равновесие никога не е имало, че в много случан чувството ѝ за обществена отговорност е взимало връх. Така например тя вървеше подир своя наперен красавец като кученце, думичката «всеотдайност» напълно прилягаше на чувствата ѝ, но когато красавецът изостави трактора си посред бял ден, уплашен от огнената духавица на суховея, преданото кученце и всеотдайната жена у нея не ѝ попречиха да вдигне ръка, за да бъде заслужено наказан. Обиденият хубавец я анатемоса и от мъка тръгна да скита по света, а тя продължаваше да го обича с предишната си нежност, чакаше го, сънуваше го нощем, но скръбта не я надви, а тъкмо наопаки — даде ѝ сили да застане в първите редици на ония, които поведе до живота по новите пътища. Трактористката стана звеноводка, звеноводката — бригадирка. Бригадирката поведе люта борба срещу консерватизма и спечели битката. макар това да не беше никак лесно, къде по-закалени от нея мъже вдигаха бялото знаме. Прославена, продължаваше да обича хубавеца си и когато той се завърна, от-

ново се събра с него, сякаш нищо не е било. Сетне завърши задочно гимназия и когато Исай дойде във Ведрово, тя вече работеше като партиен инструктор при околийския комитет. Бях подочул за някакви чувства на Исай към нея — какво пък, тя беше хубавица, с характер, в големите ѝ замислени очи понякога святкаха пожари, дългите ѝ момински бедра, тънкият ѝ кръст — това правеше впечатление, теглеше очите! Всичко биваше на тоя свят, само не можех да проумея страстта ѝ към нейния хубостник Алекси. Какво ли беше намерила у него? Авантюрист, самонадеян горделивец, с рамене на атлет, с тънки чувствени устни — тия неща стигаха за всяка повърхностна глупачка, разбира се. Но тя беше пребогата за такъв човек.

Минали работи, аз не ги премислях, виждах ги всъщност като картинки, изгреят и изчезнат в синкавите димли на тютюневия дим. Момичето с плитчиците минава през разкаляния площад между две редици навъсени, настръхнали мъже. То е възседнало седалката на един малък трактор на колелета от някогашните, някакво неугледно жребче, а до трепкащата димогарна тръба пърпори голямо червено знаме. Навъсените мъже са свили пестници срещу току-що излюпилото се стопанство, от куршуменото небе се излива студен ноемврийски дъжд, но момичето върви напред, проправя път на ешелона от стари машини, грейнало е в съсредоточен екстаз, сякаш е възседнало самия Буцефал. . . Една девойка в груба ватенка вдига ръка за наказанието на мъжа си, а от очите ѝ струят горещи потоци любов. Парясницата, прибулена с шал, тича по къщите да вдига звеното си, а от зарешетените прозорчета я стрелват насмешливи и зли женски очи, от посивялото схлупено небе прехвърча дребен снежец. . .

— Вашият ред е, другарю!

Не съм допушил втората си цигара, а ето че редът ми дошел, чипоносата секретарка ме подканя да влизам. Пререждам съседа си, той беше тук, когато аз пристигнах, спомням си добре, и ми е неловко, но кимам с глава на чипоносата и тръгвам подире ѝ.

И тъй, влязох в кабинета на председателката и първото нещо, което видях, беше едно букетче от божури — простичко и скромно, в стъклена ваза. Върху голямото орехово бюро лежаха купчина преписки, имаше и други предмети с канцеларско предназначение, но аз видях най-на-

пред букетчето, божурите бяха свежи, изглеждаха току-що откъснати, бели и пухкави като копринена тафта.

Тя беше застанала малко встрани от бюрото, подпираше се с ръка за ръба му и мълчаливо ме гледаше. Не беше момичето с плитчиците, тънконогото, нито звеноводката с вълнения шал на раменете, двете бяха останали някъде оттатък ретината на очите ми. Пред мене стоеше друга жена, зряла, с понаедрили гърди и сочни уста, със замислени очи, спокойни и ясни като лятната привечер, която се разстиляше зад прозорците. Ония Людмили, предишните, те като че ли напомняха твърде оскъдно за себе си, приличаха на спомен от нещо бурно, на отдавна изживяно.

— Драго ми е, че ви виждам отново — каза председателката. Тя се усмихна леко, едва-едва, и ми подаде ръка. Пак имаше тия прелестни трапчинки около устните ѝ, когато се усмихваше, но ония, някогашните, правеха усмивката ѝ ведра, току-що се е разсъмняло, а сега всичко напомняше един зноен ден, слънцето е извървяло по-голямата част от пътя си, пак сияе, разбира се, но работите вървят към залез. — Заповядайте — каза тя и ми посочи коженото кресло до бюрото. — Като че ли се е изминало едно десетилетие, откакто не сме се виждали, или се лъжа? — Говореше ми на «ви», така и трябваше, сигурно миналите неща бяха останали зад девет реки и планини.

Тя седна зад бюрото, облакът се и бялата ѝ батистена блузка направи една чудесна чупка между гърдите. Казах ѝ, че има горе-долу едно десетилетие, откакто не сме се виждали, че времето си тече, а животът върви, споменах и за някои други неща от тоя общ порядък. Хората може да са всякакви, но срещат ли се след дълги години раздяла, началото на разговора им винаги ляга в един и същ калъп.

— За миналото не ми остава време нито да мисля, нито да си го спомням — каза Людмила. Тя изрече тия думи бавно и като че ли с някакви нотки на недружелюбие в гласа си. Сякаш искаше да каже: «Малко ми са текущите работи, не могавам тях да надвия, а ти ме връщаш към откоleshни, минали и заминали времена!» — Предполагам, че и при вас е същото — продължи Людмила, като спокойно и внимателно ме изгледа с големите си тъмни очи. — Повече си мислите за утрешния ден и по-

малко за вчерашния и това е съвсем естествено. Били сте преди десет години тука наистина, а няма си спомняте някакви по-съществени подробности? Рисували сте, знаете какво сте нарисували, какво сте търсили и постигнали и кое ви е избягало. Подробностите са изчезнали, вие дори не си правите труд да си ги припомняте. Така ли е? Живеете с днешното, вълнувате се за някои утрешни неща, а от миналото помните най-важното, най-главното, пък и за него рядко се сещате. Колкото до мен, ако това ви интересува, аз се сещам понякога само за такива неща, които биха имали някакво значение за решаването, да речем, на текущи задачи.

— О — казах аз, — вие сте се превърнали в един съвършен делови човек. Чудесно, другарко председател, чудесно! — Усещах на свой ред някакво недружелюбие, едно трънче започна да гложде сърцето ми, затова и подхвърлих: — Но вие не съдете за другите хора според себе си, непременно според себе си, моля ви се! Вие си спомняте от миналото главните неща, докосвате се до тях само по необходимост, използвате ги по «целесъобразност», пък аз се сещам за много подробности, всякакви дреболии, и при това не извличам от тия минали неща никаква полза. Искате ли да ви кажа? Когато преди десет години пристигнах тук, във Ведрово, времето беше ясно, но много ветровито. Беше един слънчев и ветровит априлски ден. Попитах Азмака: «Азмак, защо улиците на селото са безлюдни, защо кръчмата ти е празна?» Той отговори: «Нашите хора са на митинг при Малкия язовир. Знаеш ли го Малкия язовир, дето го направи Исай Дамов? Вечна му памет на човека, той беше една голяма душа. А хората са при язовира, защото днес го откриват, там има сега празник, речи се държат, а после всички ще седнат на обща софра.» Аз стигнах при язовира тъкмо когато вие откривахте митинга, бяхте започнали вече да говорите. Промъкнах се до трибуната и заставах срещу вас. Вие стояхте на подиума, нависочко, бяхте облечена в лека бяла рокля — виждате ли как си спомням тая подробност? Бяхте облечена в лека бяла рокля, а пък духаше ужасен вятър, така беше, и вятърът много ви пречеше.

На това място от приказката си аз спрях и запалих цигара. При един по-силен напън на вятъра роклята на Людмила се развя, заприлича на едно бяло чадърче около кръста ѝ; беше чудесно, живописно, но Людмила мно-

го се смути. Сега не ми беше удобно да възпроизвеждам тази подробност, затова се задоволих само да кажа, че вятърът ѝ пречеше много.

Запалих цигарата си и погледнах Людмила в лицето. Лицето ѝ беше станало изведнъж румено, руменината се спущаше по шията дори до позакръглените ѝ рамене, по очите ѝ бяха запазили спокойствието си, гледаха ме внимателно и съсредоточено, както преди. Но не съвсем както преди, а с един слаб, едва доловим оттенък на упрек — кой знае, може би бях прекалил с тази подробност за вятъра, но пък тъй ѝ се падаше, тя говореше с голямо пренебрежение за миналите неща. Като че ли онова, което беше останало назад, не е съществувало никога!

— Виждате ли — довърших разказа си, — ето че аз си спомням за някои работи, макар и маловажни, никакви на пръв поглед, и това не ми пречи да мисля за настоящето. А вие въздигате във възхвала забравата! Не съм съгласен с вас.

Тя не ми отговори. Натисна звънеца и тозчас на вратата се показа секретарката. Това момиче сякаш беше чакало зад прага.

— Михайлова — каза Людмила с топлия си алтов глас, — свържете се веднага със службата за времето и попитайте дали потвърждават бюлетина си от обяд. Ако в прогнозата се появят някакви обезпокоителни моменти — веднага да ни предупредят.

Секретарката кимна с глава и безшумно изчезна.

Людмила се извърна към мен:

— Поздравявам ви за чудесната памет, скъпи мой художнико! — Тя се засмя снизходително и повдигна рамене: — Нямате си работа, ровите! А каква полза, защо? Аз съм забравила това откриване на Малкия язовир кога е било, а вие помните дори кой какво е казал по него време и какъв е бил вятърът! Съвсем безполезно, стари приятелю, но то си е ваша работа, помнете, щом като ви прави удоволствие. Впрочем аз забравих да ви попитам за най-главното: успяхте ли да се настаните, намерихте ли си квартира?

Сега руменината беше изчезнала от лицето ѝ и лекият упрек в очите ѝ беше се стопил, само в пръстите на ръцете ѝ личеше някаква стаена тревога, напрегнатост може би, те почукваха тихичко и припряно по масата. Времето напредваше, отвън чакаха реда си други посетители.

Казах ѝ, че съм се настанил великолепно, какво похубаво от старата бабина Галункина къща, там някога е живял Исая Дамов, благодарих ѝ за вниманието и се изправих.

— Но защо бързате толкова? — Тя разпери ръце, хубавите ѝ плътни устни останаха по детски полуотворени. В тоя миг, това беше само миг, разбира се, стори ми се, че през очите ѝ ме погледна предишната, някогашната Людмила, развълнувана и учудена, незаслужено огорчена от лекомисления ѝ хубавец. За една нищожна част от време животът беше се върнал назад. — Всъщност — каза тя и погледна часовника си, оня миг беше отхвъркнал вече — вие правите добре, като не се застоявате, минава шест, има какво да видите навън, преди да се свечери. — Тя избиколи бюрото и ми подаде ръка. — Походете, погледайте, а довечера, ако не ви се спи — заповядайте в градината при лятното кино. Ще се повеселите, ще потанцувате, ние имаме отличен джаз!

Оня миг е бил въображение, така ми се е сторило. Казах ѝ, че непременно ще намина към лятното кино, стиснах пухкавата ѝ ръка и си излязох. В хола чакаха половин дузина мъже.

Когато пристигнах тук да учителствувам, старият порядък беше още в силата си, държеше се здраво о земята, като плесенясалите каменни зидове на дворовете. Потънеше ли слънцето зад хоризонта, едва тогава селото започваше да се съживява, а животът, както е бил от десетилетия, идеше отвън, откъм пасищата и пшениците, откъм златните морета на кукурузите. Най-напред се задаваха стадата, чердите и ергелетата на чифликчиите, стичаха се като лавини по меките пътища, вдигаха прахотляци на възбог. Сетне се източваха тежките волски коли, шарените каруци, а най-подире, навървени на групички, идеха стопаните, ратаните, аргатите — щрапах боси в топлата пепел, кои чевръсто, кои уморено, всеки според възрастта си и силата си. Така селото отново прибираще кръвта си, из комините на къщите лумваха пушечи, кривите улици се изпълваха с глъч.

Невестите палеха фурните, огнищата, пресяваха царевично брашно за качамак, а мъжете се измъкваха като лалугери навън, затирияха се към кръчмата на Азмака да

развързват сложните възли на световната политика и да спорят коя сила ще вземе връх в живота на село — кооперативната, дето не беше още вретенила, или чифликчийската, която береше душа наистина, но не се признаваше за бита. А младите, поизтупали прахоляка от крачолите си, от полите си, хукваха в надпревара към големия площад между двете махали — момите с бакъри и стомни и с всякакви надежди и предчувствия в сърцата си, ергените — като жребци, усетили наблизко сочни морави и бистра вода.

Насред площада имаше бунар, а вода изваждаха от дълбочините му с помощта на чекрък, теглен от една общинска кльошава кранта. Този бунар беше общински и се ползуваше от жителите на цялото село. Тримата чифликчии имаха в дворовете си свои кладенци, но те бяха недостъпни, вардеха ги високи зидове и зли псета, затова, когато лете напичаха жегите, стопаните впрягаха волове и коне и бягаха за вода в полето, на кръстовището, където се срещаха пътищата за Кардам и Дуранкулак. Там имаше слава богу още един такъв бунар с чекрък, с дълги каменни корита за добитъка, но през зимата не работеше, защото на това голо място духавицата не се шегуваше, метеше и събаряше всичко живо, трупаеше преспи, по-високи от човешки бой. Та насред площада протягаше мотопилките си към небето тоя чекрък, наоколо се белееха обичайните каменни дувари, а помежду им бяха наклеяли сградите на общината, на пощата и на партийния клуб — къщурки като останалите, от кирпич и камък, но без зидове отпреде си, нали бяха обществени учреждения.

Близо до бунара възправяше снага стар бряст, короната му се разлистваше като една малка горичка, той беше украшението на площада, пристан за пойните птички, на младини дедите и бабите на днешната ведровска младеж бяха тропали хора под гъстите му клони.

Такъв изглед имаше тоя площад в онова най-отдалечено време, когато за пръв път краката ми стъпиха на добруджанска земя. Докато учителствувах из тия места, той запази вида си, нищо съществено не се измени в лицето му, годините бяха трудни, хората променяха реда в живота, за благоустройство не оставаше време, нито имаше сили. Но когато за втори път дойдох във Ведрово, малко след кончината на Исай, животът вече клокочеше по но-

вото си русло и площадът беше придобил вече по-друг вид. Нямаше следа от чекръка, зидовете бяха сринати, на мястото на някогашните каменни къшурки се издигаха двукатни тухлени сгради. Електрическа помпа, скрита в четвъртитя куличка от дялан камък, теглеше водата от дълбочините и я препращаше в бяла сводеста чешма с четири бронзови чучура. Чучурите представляваха зинали лъвски глави, едно басейнче, облицовано с разноцветни плочки, събираше водата и отразяваше като огледало бездънния купол на небето. Оттук започваше тясна вадичка, тя ромолеше и скачаше през градини и дворове чак до Спасовския дол. Бездруго ведровчани бяха много доволни от чешмата, но с басейнчето се гордееха, надуваха се, такава цветна и трепкаща на слънцето хубост нямаше никъде наоколо, дори в града.

Под чешмата и тъкмо насреща ѝ лъщеше фасадата на ведровското питейно заведение — кръчмата на Азмака. Фасадата беше боядисана във вишнев цвят, затова лъщеше, а заведението се стопанисваше от селкоопа, викаха му «кръчмата на Азмака» по стар навик — в по-раншни времена Азмака беше държал на същото място своя кръчма-механа. Там имаше десетина дъсчени маси, тезгях, покрит с ламарина, и рафт, по лавиците на който пъстрееха батареи от тулумбести шишета, обвити с разноцветен станиол. Повечето от тези шишета бяха празни, но ведровчани обичаха да ги гледат и да им се радват — напомняха им градския блясък, бирариите, смътно ги подсецаха, че селският им живот се е търкулнал вече нататък — към градските привички и обичаи. Боядисаният станиол безмилостно беше изместил изписаните половници, както шперплатовата кутия на радиоточката беше изместила муstackатите селски свирджии. . .

И ето след десет години аз отново излязох на тоя площад и почти не го познах, стори ми се, че съм дошъл на друго място, ново, пренесено отнякъде си, до немайкъде чуждо на онова, което бях запазил като представа в паметта си. Спрях се и повдигнах ръка, за да потъркам очите си, но успях само да докосна гърлото си, по-нагоре ръката ми отказа да се издигне, беше изведиъж натежала. Нямаше го стария бряст, патриарха, и като че ли на това място никога не беше се вишило никакво вековно дърво. Дори коренищата му не личеше къде са били,

защото целият площад беше покрит надлъж и нашир с равен гранитен паваж.

Извадих цигара и запуших. Е, какво пък, вечна му памет на стария бряст, той помнеше някогашния порядък, живота на дедите, а сега бяха надошли нови времена, автомобилите искаха място. Пойните птички можеха да търсят пристан върху покривите на околните сгради и без това никой не слушаше свирнята им. Високоговорителите, закачени по телеграфните стълбове, изригваха като гейзери, пълнеха въздуха с весели синкопи. Старият бряст е бил една отживелица и пътно-шосейната служба на новия общински съвет му е видяла сметката навреме.

Нямаше го и онова басейнче, покрито с цветни плочки, и куличката от дялан камък, където беше скрита помпата — и тя беше изчезнала с вадичката, дето ромолеше през лехи и градини чак до Спасовския дол. Четирите бронзови чучура с лъвските глави — и тях като че ли не ги е имало. Вадичката, басейнчето и чучурите — тях бяха събрани сега в една циментена тепсия, изчукана като мрамор и дигната на три стъпки от паважа върху дебел цилиндричен ствол. Вътре в тепсията лъщяха четири никелирани топки и всяка от тях изпущаше по една тънка струйка вода. Така мегданът беше станал по-просторен, равен, приличаше на един съвсем истински градски площад.

Две нови сгради с широко остъклени фасади и плоски покриви взеха тутакси очите ми. В едната се помещаваше хотелът, в другата — киното. Те бяха на по два етажа, с ресторант и фризьорски салон, със сладкарница и комсомолски клуб, не беше забравено най-същественото. Хотелът се наричаше «Добруджа», киното носеше името на великата руска столица, при това надписите бяха съставени от цветни електрически крушки. Сигурно тия светлинни надписи вършеха добра работа, превръщаха нощта в ден. Ах, човек можеше да се пукне от възторг: такива невероятни и чудни промени!

После, когато изненадата се отля и очите ми привикнаха с новия вид на площада — не беше кой знае колко трудно, близнаци на тоя площад като да бях виждал вече, на телевизионни прегледи или по снимки, или през стъклата на автобусите, има ли значение? — когато очите ми свикнаха с новите неща, аз захвърлих угарката от цига-

рата си върху паважа, напук на всякакво благоприличие, и кой знае защо дълго и усърдно я маках с крак.

Тикнах ръце в джобовете си и се запътих към кафенето. Там неколцина младежи се суетяха около зелената маса на моникса, прицелваха се с щеки в топките и възторжено подвикваха при сполучливите спонтове. Те бяха облечени в бели ризи и черни панталони, някак униформено, но такава беше модата по тия места, лицата им лъщяха опалени, сякаш току-що бяха се завърнали от плаж.

Поръчах на келнера да ми донесе кафе, той кимна разсеяно и попита:

— А чашчица коняк не щете ли?

На това място някога, но при съвсем друга уредба, Азмака разнасяше по масите половници с вино, притуряше в пахарите чукан пипер и шарена сол и любезно подканяше:

— Ха топнете си, докато хлебецът е топъл! Туй мезе е просто, но държи виното вързано. Ха да ви е сладко!

Около дъсчените поразкривени и окуцели маси са насядали ведровчани — от онова време, с кожуси, с високи овнешки калпаци, бавни и замислени, петимни да оглеждат всяко нещо от всичките му страни, да мислят и размислят по изначалната история на самото сътворение на света. Те са кооператори от вчера, пък и стопанството не е бог знае колко откоleshно, завчерашно е, та светът изглежда някак нов и странен, променен, дошла е пролет, но каква ще е — ето, по това си струва да се приказва, да се спори и да се гадае до среднощ. Приказките са като пилците, ту се събират наедно, ту хвъркват коя накъдето види, неспокойни, защото онова, което е било закон, сега изглежда обърнато с главата надолу. Времето е кишаво, навънка все ръми, от кожусите и калпаците излита пара, в задимената и полутъмна соба мирнеше на овце и на лош тютюн. Хората топят от шарената сол, подслаждат залците си с чукания пипер и никому не иде наум, колкото и да ги теглят мислите им по изначалните неща на световния ред — никому не иде наум, че само след някакви си пет-шестнадесет години на същото това място ще цъфне модерно кафене с никелирани машини за еспreso, че те самите ще живеят в къщи с колонки и еркери и че синовете и снахите им ще се карат какво да си купят по-напред — телевизор или мотоциклет. . . Никому не

иде наум, че старият бряст на площада може да изчезне, че ще ги карат да изуват калеврите си, преди да влязат в кухнята, че за разтуха ще им поднесат шоколаден бонбон вместо жълта ракийка. Колкото и да са склонни към отвлечено мислене и широки обобщения, каквато е широка земята им, чак към такива изначални промени умът им не може да стигне. Запалени от пипера, в пахарите има стъркан огнец, изваден от самото пъкло, гасят пламъците с киселото вино на Азмака, така, направо от пръстените половници, и спорят, гадаят, размишляват дали да си предадат душите на дявола и да излязат на нощна оран, или да си карат по старому, както е било от паметивека до днешен ден. Събрани в полутъмната соба около дъсчените маси, те не знаят, че изглеждат на чудно войнство. по-дръжливо и храбро от някогашните конкистадори, че водят в душите си битка, по-тежка от оная, която Наполеон е водил при Аустерлиц, че са завоеватели на един нов свят, където привичните, старите закони на де-дите не чинят лула тютюн.

Беше започнало да се свечерява вече, когато излязох от кафенето. Прииждаше народ, повечето младежи, идеха на групи, пременени като за празнично увеселение. Блеснаха цветните надписи, изгряха глобусите на електрическите фенери, откъм средата на площада, където беше най-наситено с момчета и девойки, заруча хармоника, разписках се протяжните звуци на една позната до втръсване естрадна песенчица.

В киното показваха «Старци брат хмел», хубав филм, младежки, но фойето беше почти празно, няколко двойки лющиха семки на входа. Сега в центъра бяха започнали да танцуват, на хармониката пригласяше китарист, вдигаше се голяма врява, а какво танцуваха, не можеше да се види, пречеше навалицата. Но изглежда, че танцът беше весел, защото от онова място подхвъркваше навремени силен и звънък смях.

Усетих гърлото си пресъхнало, може би беше от задухата, затова влязох в ресторанта, една студена бира щеше да помогне. Заведението беше светло, просторно, прекрачвах прага му за първи път, но ми се стори, че съм го посещавал вече хиляди пъти, както площада, уж не бях виждал тия неща, пък ги познавах. Масите, столо-

вете, полилеите, дори цветните тапети по стените — сякаш до всичко бях се докосвал вече или наблюдавал през стъклата на витрините, обичайни неща, каквито са например заглавията на вестниците. Разбира се, аз с удоволствие щях да седна пред една от тия маси, макар да ми изглеждаха познати, но всички бяха заети, до една, не се намираше поне един свободен стол. Засмях се, защото и с това явление бях отдавна навикнал, нали човек привиква с всичко, приспособява се, за да не бъде самотник сред обществото или закъснял чуждак. Отидох до тезгяха, лъскав и още новичък, и помолих за халба студена бира.

Сетне, когато вече имах в ръката си тежката стъклена чаша и заждял отпихах от пивото, дойде ми наум един случай отпреди няколко години, нищо и никакъв, но си го припомних. Обикаляхме из Словакия група наши художници и в едно село около Братислава заседнахме в някаква кръчма. Казвам «някаква», защото тази кръчма не изглеждаше такава угледна и докарана като ведровския ресторант, напротив, отвън нямаше дори приличен вид, стара, с островърхо покривче, с надвиснали стрехи, с продълговати прозорчета като на черква. Влизахме през една дебела дъбова вратница с железни обковки, някакви старинни орнаменти, а вътре не беше кой знае колко светло, от опушените греди на тавана се спущаше голяма газена лампа, имитация, разбира се, в шишето светеше електрическа крушка. Преди петдесет години на същия синджир сигурно е висяла една истинска лампа. В помещението имаше само една маса, дълга от единия му край до другия, от вратата до тезгяха, столовете бяха наредени от двете ѝ страни, тежки, ковани, без облегалки. Такава беше се запазила тази кръчма, помнеше от-давнашните времена, макар че наоколо ѝ всичко беше застроено и подредено по един най-съвременен начин. И така, ние насядахме едни срещу други, това рядко се случваше, и си поръчавме бира, навънка беше голям пек. И пивото пристигна, но в масивни стакани от печена глина, солидни, тежки, с несръчни изображения от народен майстор по външната им глазура. Това си припомних тоя час, като държах в ръката си голямата стъклена чаша. Възпоминанието изплува в паметта ми кой знае по силата на какви асоциативни връзки, защото и тукашната бира беше добра, разбира се, и на стъклената чаша ѝ нямаше нищо.

Отпивах от бирата си и като не ми идеше наум какво друго да правя, загледах се по масите — можех да зяпам колкото си искам, никой не ми обръщаше внимание. Не беше като някога — влезеш в кръчмата и тозчас усетиш отгоре си поне десет чифта очи. Слава богу, хората бяха свикнали с вънкашните, с пришелците. Ама кой си, откъде си, по каква работа си изпаднал тъдява, ама седни туканка и разправи какво става по широкия свят, ей, Азмак, я налей на човека чаша вино! — нямаше вече тия неща, отвял ги беше вятърът. Пиеш бирата си и никой не те закача за нищо, все едно че те няма. Едно време пришелецът трябваше да си разчеква устата от приказки, пятаха го в надпревара за това и онова, а сега — воля неговата! Можеше да подпира тезгяха до среднощ и никому да не обелва дума, и да си мисли само за свои неща.

Като все очаквах да влезе в това заведение някой познат от онова време, а такъв познат не идеше, реших да заприказвам келнера, човек в години, поолисял и малко навъсен на лице.

— Приятелю — рекох му, — тия хора, дето са насядали по масите, само ведровчани ли са, или има и вънкашни между тях?

Той изглеждаше много зает и разсеян, затова не ми отговори направо, а повдигна пренебрежително заоблените си рамене и някак неопределено махна с ръка. После грабна подноса с бирите и се затири към другия край на ресторанта. Беше нисичък и шишков и като че ли се гмуркаше сред навалищата

Както сега му беше редът, отидох при гишетото на касиера, платих една голяма бира и когато моят човек застана отново пред тезгяха, аз му подадох купончето.

— Това е за тебе — рекох, — да се почерпиш.

Той пак повдигна рамене, какво да ме прави, досаждах му, но не отказа купончето, прибра го и внимателно го изгледа. Помисли някое време, после драсна с моливчето си отгоре му и заповеднически го тикна под носа на прислужника, който наливаше чашите. И тозчас получи вместо халба бира столче бистра мастика.

— Наздраве, другарю, благодаря! — рече той, намръщи се, като че ли щеше да гълта отрова, въздъхна и бавно и тържествено изля чашата в гърлото си, пиеше мастиката като вино. Сетне избърса устата си, пое дълбоко въздух и тръсна глава. — Всякакви идат тук, другарю! —

отвърна на одевешния ми въпрос, но така, сякаш току-що бях го запитал. — И ведровчани, и тутикванти — продължи той, като даваше важно поръчките на оногова зад тезгяха, — ама можеш ли разпозна ведровчаните от тутиквантите? Друг път ще ги разпознаеш, гражданино, ако сам аз не ти ги посоча!

— Нека се опита, нали е журналист! — ухили се оня, дето наливаше чашите.

— Де ще мога! — засмях се аз. — Как ще разпозна ведровчани от чуждите, като всички са облечени по градски? Пък и не съм журналист!

— И всякакъв да си — махна с ръка моят келнер, — макар и да имаш вид тъкмо на вестникар — и всякакъв да си, пак няма да успееш. Защото сега ведровчани се носят като толбухинци, толбухинците — като варненци, а варненците — като софиянци.

— Че с градско облекло ли ходят на полето? — усмихнах се аз

— Те се преобличат — каза моят келнер. — Върнат ли се от полето — сменят дочените дрехи, тутакси ги сменят, най-вече младите. Пък има и такива, дето изобщо не ходят на полето, другарю. Едни работят в болницата, други — в зоотехническият институт, трети — в семеизпитателния участък, в съвета, в пощата — народ много и всякакъв. Сега всичко е станало тутикванти, гражданино, умешало се е, не можеш да различиш селския човек от градския, чиновника — от жетваря. — Той помисли някое време и преди да грабне подноса с бирите, запита изведнъж: — Ти ще ме черпиш ли с още една мастичка?

Така започна нашият разговор и, слава богу, старите пътища и случайните разговори вършат понякога добра работа и дохождат тъкмо навреме.

Като изпи и тази мастика, той стана още по-разговорлив, очите му овлажняха, строгите черти на лицето му се стопиха и той заприлича на един уморен и огорчен от нещо човек. Разказа ми, че службата му е никаква, скита от място на място, както се случи. От две години е във Ведрово, а колко още ще стои тука, един бог знае. Преди е бил в Толбухин, оттам е и потеклото му, но е обходил комай целия окръг, в днешно време увеселителните заведения никнат като гъби след дъжд. Казах му, че има една такава опера, където се пее «Фигаро тук, Фигаро там», и той тутакси се съгласи, слушал бил тази пе-

сен на плоча, някога си, когато в бирариите свирели грамофони. После, като се завърна отново от гмуркането си помежду масите, той пак настоя на своето, че светът бил станал «тутикванти», всичко вряло в едно гърне, не било, както по-рано например в добричките кръчми — сялап да си, ще разпознаеш чокоина от файтонджията.

— Чокоите ходеха с високи калпаци, три педи, с вълчи шуби, конحوвете на ботушите им стигаха дори над коленете, а самите ботуши бяха от най-лъскаво шевро, генералски. Ще избърша някому ботушите, аз бях слуга тогава, това ми беше работата, а милостта му ще ми подхвърли една бяла пара: «Дръж, вагабонтино» — и ще ме напсува силно, та да чуе половината свят, по генералски.

Днеска всичките работи изглеждали подстригани по един тертип, директорът на станцията и обикновеният тракторист шият дрехите си при един шивач, носят еднакви найлонови ризи и пият бирата си на една маса. Ако не дай, боже, сбъркаш нещо в смятането, и двамата ще те наругаят по един начин, не много високо и с не много силни думи.

— А едно време! В добричките кръчми, гражданино, гласът на чокоина гърмеше като йерихоновска тръба, а другите хорица, обикновените, те изговаряха думите с половин глас. Първенците блестяха, отделяха се, можеше веднага да посочиш «този е господарят», без да сгрешиш. Господарят за нищо и никакво дигаше бастона си, началникът тропаше с юмрук по масата, а подчиненият човек се свиваше като мъниче пред вълкодав. Бях кръчмарски слуга в ония години и всичко съм запомнил, както трябва. Затова се чудя сега на тази наша мешавица, дето всеки сяда с всекиго и се облича като другия, и си избира като неговото ядене, и пие от същото пиво. Не можеш да различиш първия човек от втория, втория — от последния!

Някогашният кръчмарски слуга тъгуваше по изчезналите съсловни отлики — негова си работа, — аз пък тъгувах по оня бряст на площада, дето вече го нямаше, патриарха. Нещата минават и отминават и винаги се случва да ни домъчнява за това или онова, а всъщност — домъчнява ни за самите нас, нещата са само повод. Изобщо тоя човек като че ли развали настроението ми, което и без това не беше кой знае какво. Оставих халбата на тезгяха и тръгнах да си вървя.

Но беше съдено голямата находка тази вечер да кацне в последния момент. Моят човек ме прихвана за лакътя и кимна с глава към дъното на залата.

— Видиш ли ги ония двамата, наляво от вратата? Седят си, пият и почти не приказват. Ще речеш — приятели, наприказвали са се. А то какви приятели? Аз ще ти кажа, че ако това беше едно време — единият щеше непременно да изкорми другия. Видиш ли го по-слабия? Тоя е инженер, директор е на станцията или беше такъв, един господ знае сега какво е. А другият, плещестият, тоя е счетоводителят на станцията. Аз ще ти кажа, че счетоводителят съсипа директора, изяде го. Сложи му крак и за нищо го свърши. Единият, както се казва, е гробар на другия, а пък седат заедно на една маса и си наливат взаимно чашите, и си приказват кротко, като че ли помежду им нищо лошо не се е случило и всичко си е в пълен порядък. Това ако не е тутикванти, какво е? Можеш ли да го разбереш?

Това наистина беше ужасно сложно, главата ми се въртеше от дима и шумотевицата, пък и приятелят беше изпил вече три чаши мастика за моя сметка. Обещах му да помисля за ония двамата, дали беше редно да си приказват кротко, след като единият беше съсипал другия, всичко се случваше на тоя свят, и си излязох. Неоновите стрелки на часовника над киното показваха девет часа.

Когато одеве влязох в ресторанта, площадът гъмжеше от народ, човек трябваше да си помага с лакти и рамене, за да си проправя път. Сега от онази шумна навалица не беше останало нищо, хармониката, китарата, момичетата, които се смееха на залпове, веселите танцувачи — всичко беше се разотишло като по команда, не се мяркаше жива душа. Святкащите надписи на киното и на хотела като че ли правеха самотията по-осезаема и по-тежка, никой не зяпаше шарените гирлянди на лампите, от лъскавия паваж, ту червен, ту зелен, според светлините, лъхаше неприятен студ, макар вечерта да беше необичайно топла и душна. И като прекосявах тоя обезлюден площад, за да изляза на пътя за Малкия язовир, дойде ми наум предишното време, когато кръчмата на Азмака работеше до среднощ. Азмака държеше половината маси навън чак до късна есен, така че ние си пиехме ракията на открито, под звездите. Светеше ни една карбидена лампа, закрепена на колец, но можехме да поминаваме и без

тази лампа, защото тука никога не ставаше много тъмно и нощта не се превръщаше в чернилка. Имаше ли луна — лъщеше дори голото теме на Азмака, настъпваше ли безлуние — светлината идеше от звездите, от златните им рояци. Така че ние си пиехме ракията на открито и си приказвахме за световните работи до късно, докато дохождаше голямата нощ. А тя дохождаше, когато Голямата мечка възсядаше купола на небето и лапите ѝ се протягаха към оная земя, дето е отвъд Дунава. Чак тогава ставашме да си ходим и пак не ни се тръгваше. Пък и не бяхме само ние, редовните гости на Азмака! Ние, по-старите, сплитяхме и разплитяхме световните работи, мъдрувахме, а отатък стария бряст младият народ на Ведрово седенкуваше, окарини свиреха, кършеха се смехове на възбог. Такъв си спомнях площада от онова време. И като бях излязъл вече на пътя, който водеше за Малкия язовир, продължих да си мисля пак за същите неща. Ето че новият порядък се наместваше и по тия места, каквото биваше другаде, ставаше и тук. Сега някои седят пред телевизорите си, други продължават приказките си в ресторанта, трети ще са в лятното кино, при Малкия язовир, накъдето бях тръгнал и аз. Изчезнали са ония, скитниците, любителите на звездния блясък, на нощните разходки, на тихите разговори под открито небе. Бяха изчезнали безнадеждно като някои предмети, които помним или за които сме слушали или чели — захарните петлета например, бялото сладко с миризма на индрише. Тая пасмина хора, скитниците под звездите, вече е изчезнала или е на изчезване, затова площадите пустеят, преди да е настъпила голямата нощ, а в парковете бродят само ония, които нямат постоянна квартира, достатъчно пари, за да прекарат час-два в някой нощен бар.

И така, бях излязъл най-после на пътя, който водеше за Малкия язовир. Този път избикаляше станцията откъм изток, провираше се между бостаните и овощните градини и свършваше в подножието на насипната стена. Порано тази земя представляваше гола степ, едно безкрайно поле, покрито с жилави тревя и магарешки тръни, тук и там нарязано с долове и изгърбено с ниски и обли седловинки. Бостаните и овощните градини дойдоха много покъсно, няколко години след като Исая Дамов беше преградил Спасовския дол. Водата, дето се събираше, не беше кой знае колко, но заедно с онази вода, която идеше

от помпените станции, стигаеше, за да имат влага и зеленчуците, и овошките през най-сушавите дни на пролетта и на лятото. Исай Дамов не дочака нищо, разбира се, той беше видял цветовете на ябълките и на черешите само в сънищата си, но сега пътят се провираше между градини, светлината на месечината течеше през разрушените клонаци като през сребърна дантела, ябълките и крушите приличаха на златни пендари. Невести стоят смълчани край пътя, накичени със злато и сребро, а отгоре сияе мекият атлас на небето, блещукат големи звезди, жълти и червени, като ония пендари от някогашните сватбени накити на невестите. Доброто сърце на Исай беше превърнало тази пустиня в обетована земя, водата на Малкия язовир беше сътворила един чудесен свят.

Така си мислех, като се вслушвах в песента на щурците, хиляди и невидими около пътя, тя люлееше нощта като в люлка, наляво и надясно, еднообразно и приспивно, когато изведнъж ме настигна пукотевицата на някакъв тежък и забързан мотоциклет. Машината и ездачът ѝ профучаха покрай мен, пръкнали сякаш из самото пъкло, вдигнаха се гъсти валма от прахоляк, месечината и звездите изчезнаха. После, когато пукотевицата секна някак изведнъж, както беше налетяла, и южнякът отвя пепелта, аз видях отпреде си да се мерзелее на около стотина разкрача високата и полегата стена на насипния вал. Сега пътят не свършваше в подножието му, както беше някога, а се отбиваше настрана и вървеше за някое време покрай десния бряг на водохранилището, между две редици изправени като свещи канадски тополи. Където свършваха тополите, там се откриваше просторна площадка и тя изглеждаше шупнала, кипяща от разноцветните светлини на рояци шарени електрически крушки. Тия крушки бяха нанизани на дълги висящи гирлянди, а в дъното на площадката се тулеше фасадата на лека, почти дантелена дъсчена постройка, нещо като павилион, боядисан с жълта лимонена боя.

От това място идеше на талази танцова музика, изригваха фойерверки от познати синкопи и ие-ие-та, промъкваше се бирарийната смесица от миризми — кебапчета, тютюн, изветряло вино, анасон. Това беше, значи, лятното кино, времето си искаше своето и ведровчани, естествено, не бяха останали назад.

Излязох на насипа, разходих се по гладкия му гръб

до другия бряг на дола. Тази година лятото беше дъждливо, вода имаше доста, луната грееше в дълбочините, звездите блещукаха по кадифената повърхност. Навремени, когато южнякът подухваше по-силно, луната в дълбочините като да се разтапяше, водният свят ставаше матов, а горе, на повърхността, изскачаха жълтици, звездите се множеха като разсипани златни пари. А от другата страна на насипа, към север, накъдето Полярката мамеше Коларя, на тази страна се разстилаше полето, безкрайно и стихнало, покрито, докъдето окото стигаше, с млечна и разсеяна лунна светлина. По-нататък, където тази светлина замираше и чезнеше, оттам започваше мрачна сянка, която нямаше край.

Така стоях на насипа и се вирах в далечината. После, това се случваше твърде рядко, усетих да се различава вътре в мен някаква боязън от самотията — плочата с нещата, по които мислех, беше извъртяна. Светът на делничните тревоги е потънал някъде си, останали са наяве тъкмо ония въпроси, по които никак не си подготвен да отговаряш. Стоиш като на изпит, дали са ти да решаваш някаква проклета задача, а бялата хартия те плаши, зинала е като ламя, защото предварително знаеш, убеден си, че няма да стигнеш до никакъв свестен резултат. И те връхлита боязън, търсиш делничните неща, за да се спасиш от ламята, бягаш от самотата като последен страхливец. Такива чувства плъзнаха в душата ми, както стоях на насипа и се вирах в далечините, потънали в опалова виделина. Време е, рекох си, да свърна в лятното кино, нали за там бях тръгнал, толкова ми го препоръчваха, дори Людмила спомена за него, а новият ми познайник, докторът, изрично предупреди, че там ще ме чака. При гирляндите, при шарените лампи и синкопите! Нямах работа на тоя насип, където само вятърът се разхождаше.

Отпред имаше плац за гариране, чакаха три леки коли, дузина велосипеди и един мотоциклет, сигурно оня, дето ме настигна одева. Оттатък оградата бяха наредени двадесетина маси с празно място по средата за танцуване. Бюфетът беше настанен в даптеления павилион, там беше инсталиран и магнетофонът и танцовите мелодии се изсипваха от един високоговорител, закачен на централния фенер.

Колкото и да заничах наоколо си, не успях да открия екрана, върху който лятно време прожектираха филмите,

нито пък забелязах нещо, което да напомня обичайните скамейки за публиката. Хората ядяха, пиеха, танцуваха и никому наум не минаваше, изглежда, че може да бъде другояче. Една лятна бирария до кротките води на водоема — това беше тъкмо в реда на нещата, дори повече, отколкото някакво си лятно кино. Като премислях така в полза на бирарията, изведнъж усетих да ме тегли нечий поглед — извърнах се и на часа видях чудесния доктор. Той седеше сам и имаше много мрачен вид. Забелязал съм, че когато някой седи усамотен сред множество от весели хора, непременно изглежда тъжен, прилича на ония стари вагони, запокитени на някаква глуха линия оттатък рампата на шумна и многолюдна гара.

Приближих се до неговата маса и свойски му подадох ръка. Той се оживи тутакси, като че ли само това беше чакал, да се мярна насреща му, подаде ми стол и веднага почука с чашата си за келнера. Каза ми, че и той самият току-що бил дошел, дори се безпокоил да не го изпреваря, но, слава богу, всичко се нареждало добре, сега ще вечеряме заедно и както трябва. Поръча на келнера скара, бира за двама ни и когато останахме сами, попита дали ми харесва обстановката. Отговорих му, че обстановката е великолепна, но споменах, че не виждам екран и изобщо — място за прожектиране на филми.

— А за какъв дявол ти са филми? — засмя се докторът. Правеше впечатление, че се усмихва някак по необходимост, външно, както и приказките му — уж много и весели, живи, а зад тях усещаш един друг човек, комуто никак не е до празно бърбене и до смях. — За какъв дявол ти са филми? — повтори той. — Хората идват тук да се отморят, да се повеселят, а не за поучение. Някога са правени прожекции, но тази работа е умряла от само себе си, публиката дохождала с дамаджани, предпочитала сама да си прави кино, не гледала какво става на екрана. Можеш ли да се противопоставиш на живота? Той си има неписани закони, приятелю, и само глупците си въобразяват, че може да ги изменят. Спечелените добри пари поискали дамаджани и веселие, конят тръгнал за реката, иди го спирай! Имало е умници, разбира се, които са препоръчвали поучителни филми, но усилията им отишли напусто, неписаните закони били упорито нещо! А конят не отишъл в реката все пак и слава богу! Председателката съобразила овреме: не въстанала срещу жаждата на хо-

рата за веселие, а им създава обстановка да се веселят прилично, както подобава на културни люде. Довела майстори, заръчала им да обтегнат тия гирлянди надлъж и нашир, да направят тоя павилион, да изравнят площадка за танцуване, да подредят двадесетина хубави маси с бели покривки. Така лятното кино се превърнало в една красива бирария-градина и това било по-добро от предишното лятно кино, което хората превръщали в разюздана механика. Защото красивата уредба им внушавала да се държат прилично, приучавала ги да дохождат облечени, както трябва, и да танцуват по човешки, а не като катъри. Сега едва ли има ведровчанин, който да жали за някогашното лятно кино. Какво му е лошото тук, че да искаш филми? Който е жаден за кино, да върви на площада, сред селото, там пише «Кино» с неонови букви, може да се види отдалече. . .

Тази тирада беше многословна и поучителна, но докторът я произнесе без особено вдъхновение, дори никак вяло, само когато спомена за председателката, в гласа му прозвучаха няколко затоплени нотки. Той все гледаше към площадката, там се кривяха няколко двойки, играеха шейк, но очите му като да се взираха в празно пространство, не поглъщаха нищо.

Заедно със скарата келнерът ни донесе и две халби разпенена бира и чашка коняк. Докторът отпи от пияната, после изля коняка вътре, чукна чашата си о моята, рече «наздраве» и я преполови почти наведнъж. Избърса устните си с длан, поклати леко глава и въздъхна. Сетне каза:

— Ти не вземай поука от мене, а си пий бирата без подправки, такава, каквато праотците са я измислили. И не ме гледай, че едва похапвам, аз така съм свикнал. Тоя див коктейл, дето го правя, не отваря апетит, а тъкмо напротив. Но ти си подлагай, хапвай си, туй месо е прясно и няма да ти дойде много. А като хвърлиш още една халба и влезеш във форма, избери си някоя от хубавиците и я изведи на площадката, няма да ти откаже, ще танцува. Тука не отказват, особено на чуждите. Мен не гледай, моята радост е от по-друг калъп. Аз си седя кротко, правя си дивни коктейли и си мисля за разни неща, пуша цигари. Така времето минава и, слава богу, не мога да се оплача от скука.

Той говореше по маниера си, монотонно, сякаш четеше уводна статийка от вестник. Можех и да не го слушам,

сигурно нямаше да забележи. Някаква естрадна певица йейекаше до скъсване от високоговорителя, на съседните маси гълчеха силно, избухваха смехове. Имаше настроение, повечето бяха младежи, голите рамене на девойките лъщяха под цветните лампи, изглеждаха лустросани като с варак. Възрастните се държаха по-чинно, бяха с летни върхни палта, пиеха някак важно бирата си и не обръщаха внимание на младите. Изглеждаха погълнати в много сериозни разговори, дори правеха кисели физиономии понякога. Едно време влезех ли в кръчмата на Азмака, тутакси можех да посоча според външния изглед на хората — този е такъв и такъв, работи еди-какво си — на полето, в станцията, в общината. Можеше да се познае по загара на лицето, по ръцете, по стойката дори, без да се гледа на дрехите. Никога нямаше да сгреша тракториста със звеновода, звеновода — с писаря от общината. А сега, като гледах съседите си и цялата тази публика — да ме убиеха, не можех да кажа нищо определено. Сега за разлика от предишното време полската работа се вършеше повече с машини, но пък и машините не бяха тромави като някогашните. Изчезнал беше тежкия ръчен труд — и в полската работа, и в работата със самите машини. Затова и отпечатъка му го нямаше по хората — оная приведеност в раменете, дългите и отпуснати ръце, пръстите като чуканчета и дланите — покрити със слинове. Нямаше го, беше се стопил и оня по-особен живот в очите — неспокоен, повече замислен, повече богат със силна тъмнина и с ярка светлина. Гледах тия хора наоколо си и мислех: Ето, приличат на излетници — мургави, обветрени, весели — кой повече, кой по-малко. Спортували са през деня, пекли са се на слънце, тичали са на воля, а сега се забавляват, всеки според характера си и вкусовете си. Особено весели и особено тъжни няма между тях. Но всички са бодри като засмените слънчогледи. Разбира се, тия мили хора не бяха никакви излетници, но каква работа вършеха по-точно — времето на Азмака беше отдавна минало, за да се досещам и налучквам от пръв поглед.

Попитах доктора, а той повдигна равнодушно рамене: — Мешан свят! Повечето са от полевъдните бригади. Има и от станцията, и от опитния участък. Познаваш ли го председателя на стопанството? Ей го къде стои, тъкмо срещу павилиона, с бялото сако и синята връзка. Той е един опасен човек, прави ли ти впечатление лицето му?

Аз бих казал, че това е лице на отчаян човек, картоиграч, който играе на «ва банк». — Гласът на доктора стана неочаквано рязък, груб, в очите му изведнъж пламнаха злобливи светлинки. — Нима може да се признае, че тоя човек е красив, кажи, нали си художник?

— Дума да няма — отвърнах аз, — дори е много красив!

Докторът се дръпна назад, като че ли бях замахнал отгоре му.

— Така ли? — рече той и помълча. — А какво му е хубавото на тоя убиец?

Сега на свой ред и аз се отдръпнах назад, едва не изпуснах чашата, която бях вдигнал, за да пия наздравица за председателя. Щях да попитам кого е убил и кога, но докторът ме гледаше много злобно и затова предпочетох да си мълча. Бях изпил вече няколко бири, алкохолът всякога ме правеше сговорчив и миролюбив.

Но като попита какво му е хубавото на убиеца и не получи отговор, докторът повече не проговори, потъна в мълчание и престана да ме забелязва, въпреки че беше ме поканил на масата си. Лицето му се отпусна, миглите почти закриха очите му, около ъгълчетата на тънките му устни се открийа горчиви бръчки. Заприлича на един много обиден и затворен в себе си човек.

После се случиха две неочаквани неща. Докторът се наведе към мен и тихичко изрече:

— А ти знаеш ли, че и аз съм убиец?

Кой знае как щях да реагирам на това самопризнание, може би щях да извикам от почуда, но в тоя миг се случи второто неочаквано нещо и то изведнъж стопи първото, както светлината стопява сянката. На входа се появи Людмила.

Едва ли щях да забележа появата ѝ, защото седях гърбом към входа. Но младежите наоколо изръкопляскаха, изправиха се и аз неусетно извърнах глава в посоката, по която гледаха.

На входа беше се появила Людмила. В бяла рокля и с тънък кремав шал на раменете си, прекалено стройна за годините си, усмихната сдържано — грабваше погледите, една зряла хубавица беше изскочила като от приказките.

Тя стоеше там усмихната, после полека тръгна към масата на младежите, които ѝ ръкопляскаха. Пътът мина покрай нас, покрай мен и доктора, дори ми се стори, че

кимна лекичко с глава, но на кого от двама ни — не разбрах. Тя отиде при младежите и седна сред тях и на масата им стана весело и шумно, заприказваха в надпревара, разпискаха се звънки смехове. Стори ми се, че дори лампите над онази маса заблестяха някак по-силно.

Протегнах ръка към чашата си и очите ми срещнаха лицето на доктора. Сега то изглеждаше по-добро, злобливите пламъчета бяха угаснали, в ъгълчетата на устните му беше се стаила една тиха и замечтана усмивка. Сигурно си въобразяваше, че тя беше кимнала нему с глава, какво пък, човек може да си въобразява всякакви приятни неща, когато пие бирата с коняк.

Бяха пуснали по магнетофона модерен танц, на площадката вече танцуваха няколко двойки. Канех се да им обърна гръб, не обичам тия обидни за човека маймунски пантомими, но в тоя момент председателят стана от мястото си, висок и широкоплещест, като боксьор от тежка категория, тръсна гривестия си перчем и много самонадеяно покани Людмила за танц.

Така се случи второто неочаквано нещо за тази вечер.

Защото Людмила прие поканата, сякаш ставаше дума за някаква чашка вода, една чаша вода може винаги да се изпие. Тя сложи ръката си върху лакътя на тоя човек и когато двамата стигнаха площадката, застанаха мирно, понаведоха очаквателно глави, за да влязат в такта на тимпаните, сетне разпериха ръце и се закълчиха един срещу друг. Другите двойки закръжиха около тях, правеха им място, в края на краищата те бяха първите хора на Ведрово, редно беше да ги уважават.

Гледах със зяпнали уста като хлапак, не вярвах на очите си, макар че всъщност нищо особено не беше се случило.

— Убиецът плете паяжини около жертвата си! — процеди замислено докторът.

Изпих бирата си до капка, но от това не ми стана по-леко. Она счетоводител беше ударил през краката директора, а видях двамата да седят един до друг и да си пият виното като стари и неразделни приятели. Лятното кино беше превърнато на бирария и уж за добро. Увенчаната с героичен ореол Людмила играеше маймунски танц. . . Докторът наричаше председателя на стопанството — ни повече, ни по-малко — убиец, а и себе си винеше в пъклено дело. Какво ставаше на тоя свят?

Трябваше да помисля, да хвана нишките на сплетените възли, студената бира щеше да помогне, но тъкмо в тази минута на размисъл откъм пътя затрещя пукотевица, връхлиташе с пълна скорост тежък мотоциклет, синкопите на танца като да бяха разстреляни с картечен откос. Втурна се мотоциклетистът с кожен шлем и с предпазни очила, повдигнати нагоре, той веднага изтича към площадката и най-безцеремонно застана между двамата председатели, които тъкмо си разменяха, както изискваше ритъмът на танца, по едно рамо и по един крак. Сигурно им съобщи някаква тревожна новина, защото и двамата забравиха тутакси танца и съвсем изтрезнели, заситниха живо и право към масата на младежите.

Младежите, като чуха съобщението, веднага наскочаха и тази тревога се предаде за миг и по другите маси. Веселата публика стана изведнъж сериозна, като по команда, хората бързаха да плащат и на тумби се измъкнаха навън.

Повикахме келнера.

— Времето! — отсече той и повдигна глава към небето, въпреки че то не се виждаше поради шарената светлина на гирляндите. — Има съобщение от метеорологичната служба, ще удари голям дъжд, още тая нощ, а комсомолът реши на часа да го изпревари. Сега ще хукнат към блоковете с камиони, да прибират на сушина овършаното. Ще пуснат и комбайните, за да очистят каквото може, преди да потече.

Спомних си тия засмени лица, бях ги оприличил на слънчогледи. Стана ми неловко от мене самия и малко тъжно.

— Докторе — председателката беше застанала до масата ни, загръщаше се в кремовия си шал, — имам едно свободно място в газката, ще дойдеш ли?

Подухваше напорист ветрец, издуваше полата на роклята ѝ, трябваше да я притиска с ръка.

— Трогнат съм — рече докторът, като заоправя припряно възела на връзката си. Помълча някое време, после каза: — По-добре ще бъде да вземеш него. — Той кимна с глава към мене. — Човекът ни е гостенин, пък и моят час не е дошел още, не бързам.

— Както искаш — каза Людмила с равен глас, — твоя работа. — Тя направи крачка напред и подхвърли през рамо, без да ме погледне: — А за тоя човек не се

грижи, той е художник, романтична душа, нему повече приляга да върви пеш!

Когато беше излязла вече на пътя, докторът се понаведе над масата, усмихна се виновно, нали не бях го молил да се застъпва за мен, и разпери ръце:

— Станала е напоследък особена, раздразнителна, не знаеш какво ще ти отговори, очакваш ласкава дума, а изведнъж ще те пореже. Но за това си има причини. За всичко е виновен оня тип, председателят! По-сетне ще ти обясня как стоят нещата помежду им, историята е дълга и сложна. А че не те взе в джипката си, ти не съжалявай. Не е бог знае какво удоволствие да се возиш в една раздрънкана каруца. Тя е от най-старите модели, от войната още, дето приличат на жаби. Ще ти кажа, че да се возиш на такава кранта е истинско мъчение. Няма за какво да съжаляваш, повярвай ми. Селото ей го къде е, като станеш да си ходиш, ще те изпроводя, ще ти правя дружинка. Аз съм навикнал да се прибирам в късните часове.

— Докторе — засмях се аз, макар че не ми беше кой знае колко весело, — тази вечер трябва да черпиш, защото председателката, каквото и да казваш, беше много мила с тебе. Само колко интимно каза това, като на свой най-близък приятел: «Имам едно свободно място в газката, ще дойдеш ли!» Да ти завиди човек!

Той беше на години, посивял, имаше вид на сериозен учен, не му отиваше тая занесеност по Людмила. Поискаха да го отрезвя съвсем лекичко, пък и на мен нещо ми тежеше, но той не разбра иронията, не я почувствува, а се улови за думите.

— Вярно — каза, — тя за първи път ме кани, а се срещаме тука почти всяка вечер. Минава покрай мене, едва ще ми кимне и заминава. Случвало се е да се връща сама, каруцата празна, но си мълчи, прави се, че не ме забелязва. А тази вечер, ти си прав, разтапяше се от любовност. Случаят е знаменателен, разбира се, и аз ще те почерпя с преголямо удоволствие. Защото, като ме покани мен, тя предизвиква всъщност оня гова, председателя, доскорошния си годеник. — Той въздъхна, погледна над главата ми и пак разпери ръце: — Дай, боже, това знамение да е за нейно и за общо добро!

Неговата логика беше паивна до немай-къде и ако ми беше весело, щях непременно да се засмея. Никакъв пред-

седател и никакъв доктор не играеха в случая, тя беше съчинила поканата си само заради мен — да видя колко малко държи на онова, което беше си отишло, времето на ватенките, и нищо повече. Всеки дърпа огънчето към себе си, така е било от началото на сътворението, докторът не правеше изключение. Но в стълбицата на недоуменията изскачаше нов парадокс, ето че убиецът председател се оказваше доскорошен годеник на Людмила! В съзвездието на загадките, на лошите подмятания се появяваше още един неприятен въпрос.

Докторът поръча още бира, чукнахме се за общото добро, но разговорът ни никак не потръгна, затлачи се, мислехме си за свои неща. Напористият ветрец започна постепенно да се превръща на духавица, лампите се залюляха над главите ни, от степта прииждаше на вълни тъжен и проточен вой. Задаваше се лошото време. Трябваше да се прибираме, комай бяхме останали сами с доктора, а не ми се щеше да отисям в бабината Галункина къща товара от недоумения, които тази вечер бяха напластили душата ми. Щеше да бъде обидно за паметта на Исай. Къщурката беше схлупена, отколешна, но още като да светлееше от поривите му, от мечтите му по хубостта, поне на мене ми се струваше, такава я виждах, когато помислях за него.

В дома на Исай трябваше да се влиза с проветрена душа, пречистена от съмнения, със светла вяра в живота и в човека. Бях видял през деня чудесни неща, сътворен беше един нов свят, доволството цъфтеше като засмяното мушкато по прозорците. Но редом с хубавото имаше и неща, които смущаваха, и други неща, които на право будеха недоумение. Какво ставаше в душите на някои хора, защо беше това тяхно пренебрежително отношение към славното време на ватенките? Дали бяха забравили, или се правеха на забравили, за да изглеждат по-съвременни? Или доволството ги беше заситило до такава степен, та не искаха да се тревожат със спомени по някогашното? И откъде беше изпълзяла у някои, като у оня счетоводител например, тая стара страст за удряне през краката, за правене на зло, като животът беше тръгнал вече по нови закони? Ами примирението? Новият порядък даваше възможност на човека да се извисява, да лети, а примирението беше догма от овехтелия катехизис на страданието, противен атрибут от жалката философия за непротивене на злото. По онова

време, на ватенките, ние трошихме умовете си по основни и крайгълни въпроси на житието, вълнувахме се страшно за по-нататъшната съдба на революцията, гадаехме със страст като как ще изглежда утрешният ден. А в днешно време, както беше у дома на стрина Петровица например, младите водеха пунически войни по дилемата — дали да си купят телевизор, или мотоциклет. . . И откъде и как бяха пръкнали тия «убийци», за които загатваше докторът? То се знае, сигурно не бяха убийци в буквалния смисъл на думата, но дори и в преносен смисъл да бяха — нима трябваше да кръжат тъкмо около такъв светъл човек като Людмила? Пък и самата Людмила иди я разбери, в зрялата си възраст беше започнала да играе не валс, не дори чарлстон, а шейк, обидно беше да я гледа човек как се кълчи като шимпанзе.

По някои неща можеше да се спори, разбира се. Лично аз например никога не бих се съгласил със здравия смисъл на това тичане по градското лустро, с механичното копиране и пренасяне на фасади, площади и обществени заведения, с папагалското подражание на градските навици. Бих предпочел сто пъти старата кръчма на Азмака пред сегашния «модерен» ведровски ресторант, някогашния мегдан с чучурите и вадичката пред сегашния равен и павиран, но убийствено скучен площад. Бих заклеял с вечен позор ръката, подписала смъртната присъда на стария бряст. И още — по би ми било присърце, като съм дошел на село, да ме почерпят с чашка жълта ракийка вместо с шоколаден бонбон и да не ме карат да си събувам обувките пред гостната, та случайно да не изцапам лъскавия паркет или новите шарени черги на стопанката. Какво пък, истинска беда е, дето беше затрито изначалното селско огнище, оджакът, живият огън, около който се е тъкмял животът и се е раждала радостта. Сляпото подражание на градския порядък беше изпъдило оджака, като че ли той щеше да срами с присъствието си, макар и като украшение само, котлончетата и емайлраните електрически печки. . .

Но за тия неща можеше да се спори и всеки да защитава мнението си, бяха въпроси на вкус и разбиране. Другото, онова, дето се отнасяше до поведението на хората, то смущаваше истински и пълнеше душата ми със съмнения. Но пък знаех ли, може би впечатленията ми бяха едностранчиви, плод на заблуждения или лошо

осведомяване? Животът на човека не е като ония фасади на сградите, като къщите с колонки и еркери, та да го оцениш от пръв поглед и да теглиш черта. Тъй или иначе не ми се щеше да прекрачвам прага на бабината Галункина къща дори с песъчинка лошо чувство в сърцето си, защото помолех доктора да ми поразправи това и онова за днешния живот на село, за хората и за страстите-крастите дали са такива, каквито ги помня от онова време на ватенките, или са станали по-други, изменили са се, както се е изменил и самият живот.

— И ще ми кажеш няколко думи за себе си — рече, — кого си убил и защо, и като сам си извършил убийство, с какво право съдиш другите убийци?

Той повдигна рамене и се усмихна замислено. Нощта тепърва беше започнала да раздипля повесмото си, а в ергенската му квартира не го очакваше бог знае каква приятна изненада.

— За себе си ще разкажа — рече, — а за другите — само което съм чул и видял. За тях ти ще трябва да поразпиташ още хора и сам да пъхнеш носа си в разните истории, за да се сдобиеш с по-пълна представа за истината.

Платихме, а когато излязохме на пътя, докторът предложи:

— Защо да не прескочим до Гюмето? Там е скътано и обстановката повече предразполага за откровени приказки. Аз имам ключ от къщичката, нали съм секретар на ловното дружество, тя ми е на разположение, когато поискам. Огнището е подредено, клечка кибрит под съчките и в собата ще стане повече от приятно. Че и ракийка ще посгреем, скътал съм едно шишенце на скрито място. Защо да не прескочим?

Знаех го Гюмето, беше оттатък Спасовския дол.

Горе в мрачините още блещукаха звезди, но половината небе беше вече заляно от гъста чернилка. Насреща ни полето внесе жалостиво, ветрищата го биеха с камшици, идеше буреносен дъжд.

ВЪВЕДЕНИЕ

И така някои от най-добрите замисли на Исай Дамов бяха започнали да връзват плод за ведровчани още докато той беше жив и работеше в управата на стопанството като делегат на околийския комитет, а други негови замисли, може би по-хубави, останаха несподелени, забравиха се било поради ранната му кончина, било защото изглеждаха за времето си прекалено дръзновени и необичайни. Такава съдба, да се обрече временно на забрава, сполетя и неговия проект за отглеждане на ранен зеленчук.

Беше казал на бай Нончо:

— Ето, председателю, ще дойде края на зимата, снеговете ще се стопят, ще ударят пролетните дъждове и нашият Малък язовир ще се напълни догоре с вода. Тя ще стига, за да дава живот на овошките и на бостаните през най-сушавите дни на късната пролет и на лятото, когато суховеите обират и последната влага, скътана в земята. Стопаните ще имат плодове и зеленчуци на трапезата си и животът им ще стане, разбира се, по-весел. Вие ме послушахте за язовира, слава богу, това дело ще носи само добро. Но животът на стопаните ще стане още по-весел, председателю, ако се измислят и други добри неща, ако непрекъснато се мисли как да се умножава доброто. Вие сте находчиви хора, премного полезни неща ще ви дойдат наум, аз пък от своя страна и докато съм тук, искам да ви подсетя за нещо, което никак не сте очаквали и мислили. Какво ще кажеш, председателю, ако открием в Толбухин дюкян за продажба и доставки на ранен зеленчук? Още пролетта не дошла, както трябва, и всичкият сняг не се е стопил, покрай стоборите — кокичета и кукуряк, а в нашия магазин — домати, червени като рубин! И кошове с краставици, че и пипер — сочен, кехлибарен, ухае, само от гледане го усещаш как хруска в устата! . .

Ранният зеленчук, председателю, това носи пари за стопаните, добри и благодарни пари. А нашият магазин, както му е редът, ще трябва да е някъде по в центъра, на лично място, между най-представителните. И да се обслузва от опитни продавачи, приветливи, те ще имат работа с изискана и придирчива клиента. Ти помисли още отсега, бай Нончо, за едно момиче, по-отворено на характер, и да се въвежда в продаваческото изкуство, докато е още време. . .

Като чул тия му думи, бай Нончо се натъжил. Той беше най-големият оптимист измежду ведровчани, склонен да вярва в щастливия завършек на всяко добронамерено дело, но не беше пък и толкова смахнат, за да се надява на домати и краставици по времето на пролетния кукурмяк!

— И още — казал тогава Исай, — ние все мислим как да умножим благосъстоянието на нашите хора. Чудесно, благосъстоянието прави живота весел, ние сме, значи, на прав път. Но ти, председателю, трябва да се съгласиш с мен, че веселият живот иска хубост, удобства, а тъкмо в това отношение ние като че ли не сме много добре. Та погледни мъката с месенето на хляба например! Всеки ден една и съща неотменна тегоба за жените: пресяване на брашно, замесване, месене, печене в примитивните домашни пещи или в подница, под пепел, както е било в самото начало на времето. Докога и защо? Затова аз съм намислил да построим една модерна фурна, председателю, кооперативна, да вади франзели като градските и хлябът да е бял и сладък като симид.

На бай Нончо се струвало, че стои на лед, който се пропуква, а под него е дълбока яма, и си мислил в същото време, че тия неблагоприятия в живота на Исай не ще да са случайни, че крушката си има опашка и че ще трябва отново да се претеглят всички дотогавашни негови начинания, на които стопанският съвет и общинската управа били дали вече ухо.

— А до фурната — продължавал Исай — ние непременно ще построим една скромна баня, няколко душа, колкото за измиване — това стига за начало, — и на всяка цена — пералня, та жените да могат зимно време да перат на закрито и с топла вода.

Бай Нончо беше по характер кротък и търпелив човек, почти никога не се сърдеше, не избухваше, но тогава,

като изслушал всичките тия приказки, не можал да се сдържи.

— Бе, човек — рекъл, — ти шегуваш ли се, смях ли си правиш, или приказваш сериозно? Ако се шегуваш — да ти е просто, аз обичам шегите, но ако караш сериозно — извинявай, добре ще е пред други хора да не приказваш за тия неща, дето сега ги изрече. Защото ние те уважаваме и за много работи те слушаме, и не искаме да пръква такава мисъл в главите ни, че, видиш ли, тръгнали сме подир един човек, дето гони вятъра. Как тъй ще откриваме дюкян в Толбухин за ранен зеленчук, откъде го измисли? Ранният зеленчук се отглежда в парници, туй сигурно знаеш, но парниците искат топлина, те затова са и парници, а ние откъде ще я вземем? С какво гориво ще произвеждаме ние благодатната топлина? И за какви фурни, бани и перални те е прихванало, като нашите хора возят и доставят дори дърва за огрев отнякъде си? Нито имаме свои сечища, нито сме толкова чак богати, че да си доставяме топливото отвън!

— А гюбре имаме ли? — засмял се Исай.

После той обяснил на слияния председател чудотворната тайна, която правела неговия проект толкова прост и лесен за осъществяване. В основата на всичките тия чудесии лежало гюбрето, разбира се, планините оборски тор, който гниел нахалост около фермите и замърсявал въздуха с вонята си, та човек трябвало да си затиска носа, когато минава оттам. Тази работа не била измислена от Исай, той я бил научил от специалисти, а те — от химията, наука много полезна за ведровските стопани. Чувал ли е бай Нончо за такъв горивен газ например, наречен метан? Ето, този метан може да се получи, ако в специални кирпичени печи се зареди оборски тор и тия печи се свържат помежду си посредством тръби, а сетне се зазидат. Залива се гюбрето с оборска течност и в зазиданите печи дяволите започват да вършат тайнствената си работа — ражда се горивният газ метан. Запалил, той може лесно да загрява казани с вода, а врялата вода или парата ѝ — още по-лесно да се отвеждат в зеленчуковите парници. Земя за кирпич — дал господ, оборски тор — колкото щеш, работна ръка — не е като да няма!

— Остава само това — завършил Исай, — да се повика специалист-инженер и да се намерят пари за разните инсталации. Но колкото и да са тия пари, ранният зелен-

чук ще ги върне с лихвите за две-три години, а удобствата и хубостта, дето ще дойдат на село — тях можеш ли на пари да ги пресметнеш?

Бай Нончо се почесал по одисялото теме, за хубостта бил съгласен, кой ли ведровчанин щял да се противи, но цялата тази работа с гюбрето била някак прекалено проста и лесна, та не могъл да хване вяра отведнъж. Изглеждала му като приказка, на чудноватите неща е приятно да се дава ухо, но умът на човека е за това, да отсява невъзможните работи от възможните. А той е председател и на председателя най-малко отива да се улавя на въдици, макар и сребърни и с най-примамлива стръв. В живота хубавите неща се добиват трудно и струват скъпо, а Исай предлага само с един грош да сътвори чудесии. Къде ти! Ако беше продумал, че трябва да се заложи злато, за да се превърнат начинанията в дела, повече щеше да повярва, може би щеше и на часа да се съгласи. Но, от друга страна, това предложение го омайваше, гъделичкаше оная част от душата му, която тайничко си мечтаеше за такива удобства и приятности, с каквито беше слушал да се славят някои от най-напредналите и най-заможните села. Затова проектът не биваше да се отхвърля съвсем, нито пък биваше да се взима за чиста монета, има време, колкото са дни напред, ще се мисли, но предпазливо, както подобава на опитни хора. Той беше се усъмнил за миг-два в приятеля си, това предложение за ранния зеленчук му действаше като гръм от ясно небе, а после, като изслуша цялата история, захвана да съжалява за съмненията си. Исай беше прекрасен човек, дума да няма, подсказваше хиляди чудесни и полезни неща, но бай Нончо знаеше, че в живота няма място за всичката хубост, която човек желае — колкото и да е горчиво, желанията ще са винаги в повече от възможностите. Такава беше неговата житейска философия, за разлика от Исай той беше по природа един тих и боязлив мечтател. Лаком за сладкиши например, той дори наяве сънуваше баници с крем и шербетлии баклави, но се възпротиви, уплаши се, когато управителят на селкоопа предложи да се пристрои към дюкяна една прибрана и скромна сладкарничка.

— На такъв риск не бива да се отива — рече наиздателно със сладкозвучния си глас, защото никой не може да предрече със сигурност дали работите на едно такова предприятие ще тръгнат на добре. Сладкарската стока е

нетрайна, ако не се продаде за ден-два, тя се разваля, не е като чистия шекер, че да ѝ няма нищо от времето. Грозна съдба чака селкоопа, ако той ще трябва да покрива загубите от развалената стока. По-разумно ще е тоя въпрос със сладкарницата да отложим, за хубавите неща никога няма да е късно, а засега да засилим сладкарския асортимент на селкоопа. Поръчайте някоя и друга кутия с локуми, обикновени и луксозни, локумът е трайна стока, може само да се спече от времето, но не се разваля съвсем. И захарни бонбони доставете, ментови и всякакви и ще видите, че ще има всеобщо доволство, а за управата на селкоопа — никакъв риск!

И други замисли на Исай останаха неосъществени, като модерната мандра, маслобойната, двете сушилни. Ако и беше поживял поне една година още, все нещо щеше да се направи, консерватизмът на ведровчани се топеше като сняг, когато имаше кой да ги пришпорва към хубавото и полезното. Пък и Исай не беше лишен от делови качества, мечтателят у него съжителствуваше с практичния човек. Но онова пишовче изгърмя в ръцете му, така се бяха стекли нещата, най-хубавите проекти останаха нахвърляни на книга, в тетрадките му, не можа да види дори първия сватбен кит на овошките, които бяха засадени около Малкия язовир.

Макар и да нямаше такива видими следи, по които да се съди съвсем определено за нещастieto дали е станало случайно, по невнимание, или всичко е било замислено предварително, повечето хора бяха на мнение, че пистолетът е изгърмал в ръцете на Исай случайно, нали всяко оръжие гърми само веднъж в годината, така поне им се щеше да вярват, има неписан закон за обичния човек да се мисли с добро, животът му да сияе в най-светли цветове. Видими доказателства за самоубийство липсваха, слава богу, това беше удобно за хората, не предизвикваше неприятни размисли, не отваряше дума за отговорности, не човъркаше ничия съвест и ничие сърце.

Тъй или иначе, но ако един час преди нещастieto Людмила беше се запитала сама като какви чувства изпитва към тоя човек, тя щеше да повдигне в недоумение рамене и да изпадне в положението на пътник, стигнал до неочакван кръстопът. Исай не беше такъв хубавец, че да я за-

плени и притегли с външността си. В сравнение с нейния съпруг Алекси, какъвто беше дългокрак, попрегърбен и скулест, той изглеждаше дори неугледен, един тромав каруцарски кон до един породист и лъскав жребец. И все пак още след първия ден на свиждането им той беше заел място в душата ѝ по-широко от мястото, което дотогава заемаше Алекси. На Алекси като че ли беше останало само леглото, времето след гасенето на лампата, макар че и това време беше започнало да губи много от предишната си прелест. И наум не ѝ идеше, че може да се целува с Исай, но събереше ли се с него — не ѝ се тръгваше вече, часовете летяха неусетно, чудни и хвърковати като пойните птици. С какво я беше очаровал, с какво я теглеше към себе си — не можеше да си даде сметка, но имаше ли минута време свободно, мислеше за него или се запътваше нататък, където знаеше, че ще го намери, или ако не правеше нито едното, нито другото — замисляше се за ония неща, с които той живееше и гореше. Тия неща ѝ бяха близки, тя самата живееше и гореше с тях, и тя като Исай, откакто се помнеше, нямаше свой живот, който да върви отделно и настрана от живота на другите хора. Откъде идеше очарованието — не искаше да знае, нито ѝ трябваше да знае, стигаше ѝ това — да бъде около него или да мисли за него, да участва и да помага в работата, която вършеше, доколкото ѝ стигаха силите.

Така вървяха нещата, може би щастливо, но се случи един ден той да я погледне по-другояче, по-особено и не тъй, както беше я гледал дотогава, и тя се смути, потръпна вътрешно, защото неговите очи я поглеждаха с желание, по мъжки, а тя се чуждеше физически от него, както сестрата от едноутробния си брат. Тоя безмълвен и неприятен разговор между мъжа и жената на тема, прастара като света, продължи само няколко секунди, сетне, когато бяха се разбрали вече, предишното им приятелство като че ли беше отново възстановено. Само срещите им престанаха да са толкова чести и непринудени, както бяха преди.

После у Исай се появи веселост малко приповдигната, насилена, старание да се потупват по рамото личните неблагоприятия и да се превръща всичко в добродушен смях. Кога ли му беше вървяло в живота? Трябваше да си изработи една своеобразна броня, с която да брани гордостта си. Случаят с Людмила беше само сламчицата, ко-

ято идеше да прекатури колата. Хора с душевни намордници, тъпи и ограничени ръководители, дълго и усърдно бяха тъпкали душата му като с подковани ботуши. В общата беда дял имаше, макар и не най-тежък, и тоя негов проклет произход — едва напоследък беше научил истината, отвратителна като изпълзяло влечуго, че е избран-брачен син на чифликчията Тома Лефтеров-Лисицата, един от тримата бивши ведровски царе. Той сам беше ликвидирал последните останки от царството му и ускорил смъртта му, сам беше го изпратил на разпятие въпреки кръвта и съвестта си, така изискваха законите за общото добро. Тоя случай преживя тежко, получи нервен шок, наasmалко не остана завинаги парализиран с десния си крак.

Людмила беше подочула кое-що от Кайряков, околийския секретар, затова, като го виждаше сега толкова странно весел, погълнат в една тъжна игра да изглежда непременно щастливец, и като знаеше обидата, която сама му беше нанесла, инстинктивно чувствуваше, предсещаше, че работите няма да свършат с добро. Уж е ясно, а нещо невидимо в природата подсказва, задухата ли, или особеният блясък на слънцето, че скоро ще налети отнякъде си градобитен облак, че светкавици ще разцепят небето, че ще тресне гръм. Жалеше го и в жалостта си беше помислила дори дръзки неща — да се насили и да се притисне до него като жена, да му даде малко истинска радост от себе си, — но се боеше, че ще усети любовта ѝ като милост, не беше опитна в преструвките, щеше да го нарани може би още по-лошо. Така, като нямаше сили да измине оня път, който отвеждаше от татък синора на приятелството, тя започна в същото време постепенно да хладнее и към мъжа си, не търсеше ласките му, а когато трябваше да ги понася — приемаше ги равнодушно, с търпеливото смирение на една обреченост, от която нямаше сили да се отклони. Съпружеското легло имаше обичаите си, навичките си и наум не ѝ идеше да ги не зачита, такъв беше суровият ред на дедите.

Когато научи за нещастieto, онова желязо беше изгърмяло в ръцете на Исай, може би тя единичка измежду ведровчани не повярва в баснята, че оръжието гърмяло по веднъж в годината само. Кой знае, може би непоправимото нямаше да се случи, ако тя беше преодоляла овреме чувството, което я делеше от него, поне да беше опитала,

малко ли жени любят против сърцето си, а после заобикват истински и предано. Една крачка остана неизвървяна, но понякога тъкмо за тази крачка не достига смелост, за да се прескочи на другия бряг, където цъфти един по-всел живот.

Същата тази вечер, бяха си легнали вече, Алекси се опита да я прегърне, но тя го отблъсна грубо и му обърна гръб. Беше се завърнал от града, където работеше като старши механик в авторемонтната работилница, ползуваше почивния си ден и никак не му се щеше заради смъртта на Исай да изпусне любовната си вечер. В края на краищата нали казват, че животът е колело, върти се, никой не остава вечно на мястото си, но докато си на мястото си — живеи и лапай от радостите, колкото можеш, зоби ги като златното грозде наесен, друго не остава. Той повторно се опита да я прегърне, какво му влизаше в работа смъртта на Исай, тоя човек и без това беше се пъхал премного в живота ѝ, поне така разправяха злите езици. На злите приказки не беше обръщал внимание, къде можеше да се мери дългоръкият и посгърбен Исай с него, той познаваше цената си, нямаше сериозни основания, за да ревнува, но все пак тя някак си премного държеше на тоя човек.

— Какви дяволи са те прихванали? — разсърди се Алекси, като насила я извърна към себе си. — Кому се опиращ, дивачко?

— Остави ме! — молеше задъхано Людмила, като опираше лакти в гърдите му. — Не се ли срамуваш, човек съм погребвала днес!

Човеци умират всеки ден, а тази нощ беше негова и той не искаше да я изгуби. Пък и Людмила, както се противеше и извиваше разголена, изглеждаше някак друга и по-особена и това още повече разпалваше любовния му бяс.

Отчаяна и покрусена, омаломощена — ръцете му бяха железни и освирепели от лакомия, — тя изхлипа с глас, отпусна се и замря.

Сетне, вече съучастница в кошунството, тя изпълзя от леглото със смачкана душа, трепереше и стенеше безмълвно, като да я бяха шибали с жилави пръчки напред площада или показвали гола по улиците, пред очите на цялото село. Облече се и едва когато започна да прибира дрехите си в една бохчичка, чак тогава Алекси осъзна как-

во беше намислила, изправи се на леглото и учудено запитва:

— Къде?

Щеше да си върви, и сигурно при майка си, и тази история му се привиждаше безкрайно глупава и излишна. Що за детинщина и женски прищевки и какво толкова беше се случило, та му разиграваха сцени!

— Къде? — повтори той, вече настръхнал, задето смущаваха нощта му, нещата не вървяха в оня ред, по който ги беше намислил, вместо да спи като хората, трябваше да дрънка празни приказки до среднощ. — Събличай се веднага и лягай или ще стана да те напляскам! — закани ѝ се той.

Тя не отвърна нищо, а продължи да събира дрехите си, завърза бохчикката, сетне приседна на един стол, на крайчеца, като пътник, който няма време за губене. Някога беше обичала тоя човек, страдала беше, когато я напусна, вярвала беше в щастието, когато отново се събраха, после всичко изсивя, като да не е имало обич. И ако не беше законът на дедите, който държеше жената привързана като със синджир за семейството — отдавна да е напуснала тази къща, още с появата на първия студ в съпружеското легло, с появата на първата неприятна тръпка, предизвикана от съпружеската любов. Беше дошло отдавна това прояснение, сурово като ледено утро, когато разбра, че го има само заради хубостта му, заради кипренето му, заради момчешкото му вироглавство и нехайството му към негодите на живота. Това беше евтино богатство, винаги идва ден, когато непременно му се насищаш, стъклените мъниста, колкото и да са бляскави, не задържат за дълго очите. Сега той я плашеше с бой, имаше наум закона на дедите, не си даваше сметка, че силата му беше отдавна изтляла, отишла си беше със старото време. Таченето на тоя закон — това беше навик у нея, усилие да се държи в ръцете един счупен предмет.

Тя седеше в крайчеца на стола, като пътник, за когото е ударил часът за тръгване, и колкото го гледаше, толкова повече жалеше себе си, че предълго беше се застояла в тоя дом.

— Какво си ме зяпнала, за първи път ли ме виждаш? — отяде се Алекси. — И няма ли да престанеш с тая игра, да ми губиш времето, или искаш насила да те връзумявам?

Дотам бяха стигнали нещата при тях, любовта да се редува с бой. Тя се изправи и прихвана с ръка възела на бохчичката.

— Само да си посмял! — каза тя и помълча. Сетне добави: — Какъв смисъл има от сцени? Когато мъж опротивее на жена и тя не може повече да го търпи и да се преструва, изходът е само един и ти го знаеш!

— Зная — каза Алекси. Той нави края на покривката около ръката си и започна безсмислено да го усуква. Нещо се сгромолясваше, изчезваше вдън земя, светът около него ставаше безнадеждно празен и пуст. — Зная — повтори той, — но все не ми се вярваше. Ти си имала връзки с Исай!

— Сега от душа съжалявам, че не съм имала — отвърна глухо Людмила.

— Все едно — кимна Алекси. Той беше навъртял половината покривка около ръката си, косматите му крака стърчаха голи навън. — Исай — продължи Алекси, като гледаше вторачено в някаква невидима точка на пода — беше учен човек, имаше образование, гонеше високото положение, пък аз си останах само един прост механик.

— Засрами се от приказките си! — възнегодува Людмила.

— И ти отхвъркна, и ти се сдоби с образование и положение — въздъхна Алекси, — пък аз съм си все същият, какво да се прави!

После, като почувствува, че се беше размекнал, той престорено се засмя, оправя покривката, излегна се и сложи ръцете си под главата. Леглото пропадаше в безкрайна пустош, но той си даваше вид на весел човек.

— Утре ще дойда за вещите си — каза тихо Людмила и тръгна към вратата.

— Отивай да лягаш при Исай, дано той да те стопли! — извика подире ѝ Алекси.

2

Беше сигурен, че ще се върне, че сръдната ѝ ще мине за ден-два, можеше ли без него, нали помнеше с каква мъка понасяше раздялата, когато я беше изоставил някога. Къде по дяволите щеше да върви, яловица, никой не беше приритал да свива гнездо с бездетка, да живее в

кукумявкин дом. Ако не работеше в града, слава бегу, а трябваше да бъде всеки ден под един покрив с нея, отдавна животът му да се е превърнал в едно безкрайно тегло. Защото, каквото имаше да си кажат, те го бяха вече изприказвали, малко го беше еня за обществената ѝ дейност, ведровските работи го интересуваха толкова, колкото ветрищата, дето пищяха като с върбови пищялки из полето. Така мъчеше да се залъже, сам си майстореше доводи, които изглеждаха много убедителни, и макар да беше сигурен, че всичко ще се размине, едва дочака следващия съботен ден, края на работата, за да вземе първия рейс, който тръгваше за Блатница. Тоя рейс минаваше през Ведрово и спираше на площада, пред кръчмата на Азмака.

Сега пътят му се видя досаден, точеше се като през пустиня, рейсът пълнеше по-бавно от костенурка. Когато най-после пристигна, Алекси се чувствуваше толкова измъчен, че не можеше да тръгне направо за в къщи, ако не се подкрепи на часа поне с едно шишенце ракия. Влезе в кръчмата, свали каскета си, за да обърше запотеното си чело, и се огледа за познати хора. Колкото и да не го беше грижа за ведровските работи, той беше ведровчанин, не вървеше да пие ракията си сам и да стои в усамотение като вълк единак. Насред собата тъкмо срещу тезгяха бяха насядали пред батарея лимонадени шишета бай Нончо председателят, Кабзата и Дългия Иван. Той повлече крак да се примъкне към тях, но Кабзата извърна глава, изглежда го с тежките си очи, както вълкодавът гледа неканения гост, попари го сякаш с вряла вода. Алекси замръзна на място, пламна, всичката горещина отвън беше се втурнала върху него, отпъждаха го от софрата като крастав човек. Дългия Иван млясна с уста, понахлупи калпака си над очите и се намръщи, а бай Нончо въздъхна, нали беше най-любезният човек на света, и попита, като ровеше погледа си в шишетата:

— Искаш ли нещо, другарю?

Изненадата държа Алекси за гърлото само миг, два, а сетне той се окопити, какво си въобразяваха чак толкова тия чичовци, да не зависеше нещо хлябът му от тях, и се отяде, както подобаваше наистина на вълкодав.

— Тъй ти се е сторило — рече, — какво ще искам от тебе, хубава работа! — И се засмя.

— Като не искаш нищо — друм! — Кабзата сви застрашително посивелите си вежди.

— Аз това и правя, вървя си по пътя — каза Алекси. — Вие какво сте се заявили с мен?

Кабзата понечи да се изправи, но бай Нончо го настъпи с крак. По-добре беше мечката да си стои настрана и да си пази кожата и достойнството, защо ѝ трябваха безсмислени свади.

Алекси отиде бавно до тезгяха, поръча на момчето шишенце ракия, подържа стъклото в ръката си и потърси с очи Азмака — щеше му се да размени поне с него някоя и друга дума. Азмака беше щукнал в избата да точи каните с вино. Тогава той навири шишето и го изля в гърлото си наведнъж. Пое издълбоко въздух, плодовицата като да беше обжарила сърцето му, после отново си поръча. Какво беше напакостил на ония, та го засрещнаха толкова враждебно? С тях не мелеше брашно открай време, но пък и на никого не беше препречил крак, живееше си, живееха си и те, някога си, когато работеше в станцията, пътищата им се кръстосваха, сега вървяха раздалечено, никъде не се допираха. За какъв дявол го бяха нарочили? Той си поръча отново ракия, и нея изпи на един дъх. Макар и тя да го жареше отвътре, усещаше челото си да студее, онова чувство за пустотата пак беше започнало да трови душата му.

Захвърли парите върху ламарината на тезгяха, повече отколкото струваше ракията, и бързо се измъкна навън.

Пердетата бяха спуснати, външната порта стоеше заключена, както я беше оставил. Струваше му се, че влиза в къща, от която животът беше изскочил, останали бяха едни студени зидове и покъщнина — посивяла от усамотение и тъга.

Най-напред забеляза опразнените лавици на етажерката. Там Людмила държеше наредени книгите си, по височина, като във войнишки строй, най-високата на десния фланг. Сега книгите ги нямаше, тъмнееха само тесните правоъгълници на местата, които бяха заемали. Имаше и една рамка над етажерката — с портрета на агронома Евстати Павлов, първия директор на станцията, саморъчно надписан: «На първата трактористка.» И тази рамка липсваше, стърчеше гвоздейчето, на което беше окачена. Това гвоздейче беше забито в стената, но дали от ракията — като го гледаше, имаше чувство, че е про-

бито сърцето му, толкова изглеждаше противно без оня портрет.

Най-сетне забеляза един изписан лист, оставен на видно място върху кремовата покривка на масата. Всъщност той беше го забелязал още с влизането си в стаята, тукатси, но нарочно не му обърна внимание, насочи погледа си към етажерката. Сега беше дошло времето и за тази хартийка, както изглеждаше отдалече — приличаше на някакво съобщение, канцеларска работа, като ония призовки, с които викат свидетелите. По дяволите, хартийката нямаше да избяга, щеше да стигне и до нея, но по-напред трябваше да изпуши една цигара, плодовицата, изпита на гладно, беше замътила главата му, а канцеларските работи искаха ясни очи. Той приседна на стола, същия, на който беше седяла Людмила оная вечер, извади цигари и запуши. Не си спомняше да се беше спреквал с Кабзата напоследък, с бай Нончо и с Бешемлията — с тях изобщо нямаше никакво вземане-даване, а и тримата го посрещнаха като чужд човек, който насила иска да заеме място на софрата им. Знаеше, че не го обичат, не беше свикнал да играе по чужда свирка, но сега налн не им пречеше и като не мътеше водата им — длъжни бяха да го приемат такъв, какъвто си е, да го понасят миром, както той ги понасяше. В тоя свят имаше само неколцина, които тачеше, останалите му бяха безразлични, ако не се пречваха на пътя му — не искаше да ги знае. И от тях изискваше същото отношение — да им е безразличен и да не си пъхат носа в личните му работи. Почтени условия за мирно разбирателство, защо трябваше ония тримата да ги нарушават!

Той захвърли угарката от цигарата си на пода и дълго я мачка с крак. Беше дошло време и за хартийката, с каквито и неща да се залъгваше, да отвлечаш вниманието си от нея, знаеше, че няма да ѝ избяга, че го чака спокойно и студено, равнодушно, както палачът очаква жертвата си. Той се приближи до масата с натежали крака и макар напечатаните букви да подскачаха и редовете да се крияха пред очите му, разбра в няколко само мигновения за какво ставаше дума в съобщението. Всъщност той не се изненада. От враждебното държане на ония тримата при Азмака беше усетил, че през седмицата работите на село не бяха се развивали в негова полза, че бяха го наредили лошо, че насреща му се възправяше обществено мнение,

което го дамгосваше, както беше се случвало винаги досега, с вълчи билет. Такъв билет бяха свикнали да му режат, сам си беше виновен, защото имаше проклетия обичай да приказва наплювателски на хората за недостатъците им и в същото време — да се кипри и да навира в очите им собствените си достойнства. Та още в кръчмата беше усетил, че се камарят облаци над главата му, а когато наближи къщата и видя спуснатите пердета над прозорците, комина, от която не излиташе дим, и външната порта — заключена, вече предусещаше, че Людмила беше напуснала завинаги тоя дом.

Не дочака обратния рейс, а тръгна пешком за Толбухин, слънцето едва се беше наклонило, по това жежко време дори птиците отмаряха смълчани сред храстите. Но той вървеше по мекия път, без да усеща огъня, който се сипеше от висините, вторачен в себе си, с нарастващо доволство в душата си, че с всяка крачка се отдалечава все повече от един враждебен свят. И колкото повече се отдалечаваше от ведровските землища, толкова по-определено и отчетливо чувствуваше и разбираше болката, която глождеше сърцето му. Когато затръшна дворната порта подире си, той на часа почувствува някакво странно облекчение, сякаш напускаше гробищно място, където беше оставил мъртвец. Сетне трябваше да усети онази призовка между пръстите си и погледите на чиновниците, които го следяха, за да осъзнае изведнъж, че болката не идеше и не кървеше от загубата на близкия човек, а от това, че близкият човек го беше обидил, беше се осмелил да го обиди по един дързък и скандален начин и пред очите на целия свят. Бяха го ударили право по лицето, стенише честолюбието му, повтаряше се онази история от миналото, когато Людмила беше се изправила на публично събрание, за да го клейми. Тогава тя прибави своя глас, беше негова съпруга вече, към гласовете, които настояваха за изгонването му от станцията, и той добре помнеше, че това му причини много повече болка, несравнимо повече, отколкото самото уволнение. След дълго време можа да преглътне обидата, но тогава бяха минали месеци от живота им, а сега нещата изглеждаха по-другояче, съпружеското легло не предлагаше същите радости, каквито беше предлагало някога. Затова, като затръшна пътната порта подире си, той вече знаеше дълбоко в себе си, че няма да се върне обратно, а на обидата

ще отговори с достойнство, както приляга на един мъж, който познава цената си.

Докоснахме се само пъхом до съдбата на Алекси и най-вече във връзка с Людмилиния живот. Защото съдбата на тоя човек не играе по-нататък никаква роля в нашия разказ, а животът на Людмила е сплетен с някои от по-важните събития, за които тепърва ще разказваме.

Но справедливостта изисква да се споменат няколко заключителни думи и за Алекси, та да не останат някои хора с неустановени впечатления за неговия характер. На бракоразводното дело тоя честолубец се държа много странно, хвалеше всякак Людмила, изтъкваше добрите ѝ качества, а себе си очерни като най-долен човек, представи се за такъв ужасен и несговорчив съпруг, пропаднал екземпляр, че еднакво опротивя и на съдии, и на свидетели. След делото той се запи и пиянството му продължи с малки прекъсвания повече от година. Уволниха го от службата, осиромаша, хващаше се за работа, колкото да спечели някой друг лев за нови пианства. На няколко пъти Людмила му праща дрехи и пари, но той винаги връщаше и колетите, и записите. На края заболя от скоротечна туберкулоза, избяга от диспансера, където го бяха прибрали, и през един топъл априлски ден напусна божия свят.

Добър ли беше, лош ли — всеки ще съди според разбиранията си за доброто и злото. Беше горделив човек и премного честолубив, не търпеше забележки, но имаше златни ръце на майстор и обичаше работата си. Значката на отличник не слизаше от ревера на палтото му. Помним го още като много сприхав и скандалджия, но трябва веднага да добавим, че не беше зъл. И не лъжеше. Само веднъж излъга, като се накачи с най-причудливи небивалици, но това го стори в своя вреда и за Людмилино добро — да получи по-лесен развод.

БАЙ НОНЧО СТОЕВ

Имаше неколцина, които не вярваха на онази басня за оръжието, че понякога гърмяло само. Между тях беше и бай Нончо Стоев, председателят.

Дали си го спомням?

Хубава работа! През пионерските времена бай Нончо беше боец от първа линия, нямаше сполука, в която той да не участвуваше със свой принос, и нанагорнище, по което да не теглеше колата, за да навлезе животът с четирите си колела в новото русло. Неговото дело беше свързано най-вече с началните времена на големите промени, с първите стъпки на кооперативния порядък. Но аз си го спомням и от по-сетне, подир шумотевиците на главните битки, когато отвоюваната земя от чифликчиите трябваше да се стопанисва по нов начин, а сили не стигаха и опитът беше никакъв. През тия мъчни години той оглавяваше общината, бивш железопътен чиновник, пощенец и митничар — имаше усет в държавните работи, пък беше и най-образованият измежду ведровчани. Коскак, справяше се някак сред джунглата на овехтелите правилници и параграфи, нови тепърва се създаваха, мъчнотии и неуредици никнеха на път и под път, но бай Нончо изглеждаше винаги ведър, ходеше усмихнат, имаше вид на човек, чиито работи вървят неизменно от добре по на добре. Това негово пословично благоразположение черпеше жителни сокове от два непресъхващи източника: удовлетворението, че старият обществен порядък беше бит по всички линии. Тоя порядък му беше станал толкова омразен, че самата му гибел го правеше щастлив. Вторият източник идеше от собственото му сърце — оптимист по природа, той дълбоко вярваше, че доброто, възтържествувало веднъж, ще тържествува до край, до края на вековете, както казваше разпопеният

отец Анастаси. Всуе са лошите настроения, щом като историята е отсъдила на доброто вечен живот!

Кротък и малко флегматичен по характер, бай Нончо ценеше спокойствието като най-висше благо, от душа ненавиждаше тревогите, а причинителите им беше готов да изпрати в деветия кръг на пъклото като най-върли врагове на човешкия род. Някога си, преди революцията, като мечтаеше за мирното следреволюционно време, той виждаше живота пречистен от разпавии и сътресения, хората прекарваха дните си в приятен и спокоен труд, пък грижите, доколкото ги имаше, бяха като ония майски дъждове — притъмнее, превали за час, два, а сетне слънцето изгрее като окъпано и целият свят изглежда развеселен и по-млад. Черните грижи, дето тровеха душата на човека — те щяха да изчезнат ей така, от само себе си, щяха да се затрият заедно с ламята, която ги раждаше и от която сучеа сили. Ламята, разбира се, беше проклетата частна собственост, начало на всичкото зло в света. Като мечтаеше за това блажено време, бай Нончо съзираше във всяко кътче на живота възцареното спокойствие: успокоението, като някакво прозрачно зеленикаво море, разстилащо необятните си простори дори оттатък онази граница, където небето допираше земната шир.

Тази негова представа за бъдното щастливо време допадаше на природата му, прилягаше на кроткия му нрав. За какъв друг свят можеше да сънува, когато най-любимото му развлечение беше играта шах, най-върховното удоволствие — спечеленото локумче, с което се услаждаше, когато биеше противника си, а най-приятното му занимание — да седи привечер пред вратницата си, да гледа как слънцето захожда зад Панковата могила и да казва по някоя сладка приказка на проходящите.

— Евтиме, честит ти нов калпак! Бе изглеждаш като падишах под него, честна дума! Не може да ти се нагледа човек!

— Какво приказваш, бай Нончо, ти имаш грешка. Туй е старият ми калпак, купил съм го нявга си от Иван Турлака, когато държеше дюкян в долната махала.

— Ама истина ли казваш, чичо Евтиме?

— Истина, бай Нончо, защо ще те лъжа!

— Бе аз и не помислям, че може да ме лъжеш, ти си свят човек.

— Този калпак съм го купил нявга си от Иван Ту-лака.

— Ама, холан, казвам ли друго? А че калпакът изглежда като нов, туй е от лицето ти, чичо Евтиме. Така се е подмладило напоследък, наляло, разхубавяло, изпуска светлина, че дори старият ти калпак на главата изглежда като нов, бе като че са го свалили преди един час от калъпа! Честна дума!

А лицето на куция майстор Евтим беше съсухрено, сбръчкано, приличаше на спечена киселица.

Но освен душевното си предразположение към безметежния живот бай Нончо беше премного патил човек, та да се лакоми тепърва за буреносни начинания и рисковани дела. Уволняван често, дълги месеци безработен, прехвърлян от едно място на друго, винаги несигурен за залька си — най-после беше дошло време да си откъдне, да се понаслади на спокойствие, да усети и да почувствува, че живее тъкмо в такъв чудесен свят, за какъвто беше мечтал. Такива бяха възжеленията му, той не ги изказваше гласно, но ги носеше в душата си, когато го избраха след Девети септември за председател на общинския съвет.

Наивен ли беше, глупаво ли разбираше историята, понякога си мислеше, че големите хубости на новия живот тутакси ще започнат да никнат още след първия ден на славната победа. Но събитията излязоха по-сложни и хиляда пъти по-мъчни, отколкото си ги представяше, големите хубости искаха много време и планина от усилия, та да покълнат, и още толкова време и усилия, за да разцъфтят и вържат плод. Царството на спокойствието, тоя негов мираж, отхвъркна някъде си в тилилейски далечини, де ще е имал пред вид по-рано жилавите хитрини и коварните съпротиви на доскорошните господари на земята или ненаситния глад на събраната земя за машини и опитност, или самите тия стари плевели в душите, обичаи, порядки, с които новите стопани на земята не искаха лесно да се разделят! Не можеше да има тия неща пред вид, не знаеше нищо за суровите закони на развитието, не беше минал през никаква революционна школа, той беше по-рано един дребен чиновник, служещ, повярвал в новия строй като спасение, защото старият го мачкаше и унижаваше, жаден да вкуси по-скоро от плодовете на един сит и по-спокоен живот. Затова през първите месеци

на новото си поприще той се стъписа учуден, че онази мана небесна не пада, както той си беше мислил, и че хубостите не никнат, в изобилие като гъби след дъжд. Не беше приятно, разбира се, но нямаше място и за отчаяние, пък и не вървеше по горнилото на мъчнотиите сам, наоколо си имаше здрави и вдъхновени люде, някои с по-голяма опитност от него — ще повоюва, и доброто непременно ще дойде, макар и не изведнъж.

Като имаше наум това добро и всякак се стремеше да го настигне, бай Нончо запретна ръкави за работа и къде с деловитост, къде с усмивка и ласкава настойчивост спомогна ведровските работи да се изкопчат от най-големите мъчнотии. Главната тежест в битката за успехи изнесоха други, като бившия директор на станцията Евстати Павлов, като Людмила и Лазар Тонкин, Кабзата, Трифон Андреев, но без бай Нончовия оптимизъм и умението му да поддържа и поощрява полезните начинания ведровските кооператори без друго нямаше да завоюват първото място в околията. През петдесет и пета година, когато Исай пристигна на село, ведровчани вече имаха онази чудна чешма с бронзовите чучури, много нови сгради, а добивите им от земята стигаха, за да пият весело ментовката си в кръчмата на Азмака.

И тъкмо тук е мястото, за да споменем най-главното за бай Нончо. Докато имаше опасност за новия порядък, докато се водеше бой с бившите господари, тяхната сила не секна отведнъж, а новите начини на живот и стопанисване трябваше да се утвърждават, бай Нончо развиваше енергия, беше деен, помагаше на челниците с каквото можеше, понякога дори излизаше на най-предния и разпален участък на битките.

Такъв беше случаят например с есенното засяване през петдесета година. Дългите и страшни сушави дни и вражите прокоби на бившите господари и на измекарите им бяха дотолкова смутили и отчаяли кооператорите, които сами си имаха и по един воденичен камък от неразбории на плещите си, че никой и не помисляше да хвърля зърно в земята, изсушена и спечена като кирпич. Където трактористите от станцията се мъчеха да правят нещо, плуговете се тресяха и подскачаха като по калдъръм, лемежите им вдигаха пушилка, пепелущак се виеше на възбег, блоковете приличаха на място, обхванато от смерч. В тоя Содом изглеждаше залудо да се сее, повечето сто-

пани седяха по къщите си, в сянката на прустовите и каменните огради, едни озлобени, други отчаяни, посрещаха ръководителите със зли очи и ги изпращаха с тежки псувни. Единствен в тая отровена обстановка бай Нончо намери сили да си дава вид на човек, който не обръща внимание за пет пари на природното бедствие, като че ли нищо особено не беше се случило, работите си вървяха в отличен ред, ходеше усмихнат, в най-добро настроение, не изпускаше човек, без да му каже приятна и насърчителна приказка.

— Чичо Евтиме, тъжовен ми се видиш, да не са те давили караконджоли насъне?

— Караконджоли ми се привиждат наяве, бай Нончо! Каквото временце се е отворило. . .

— Бе какво му е на временцето, чичо Евтиме? Днеска — ясно, утре — дъждовно, времето бива всякакво, то не е като календара, да знаеш, че след неделята иде непременно понеделник!

— Лошо сме, бай Нончо, гладория се задава!

— Как тъй да сме лошо, чичо Евтиме? Изполничари ли сме, аргати ли сме на Пантелея и Тома Лефтеров, бие ли ни някой с камшик по гърба, вземаме ли заем крина кукуруз срещу седмица ангария?

— Е, аз за онези години не споменавам, за днешното ми е думата.

— Че онези години като не сме продали душата си на дявола, като сме устискали, днес ли ще се сдадем бее, чичо Евтиме? Ти на Пантелея-Вълка като си устоял, на някаква си засука ли ще паднеш на колене? Я се дръж мъжки и гледай весело, аз на цяла кутия локум се обзалагам, че тази работа със сушата ще се оправи до една седмица и че ти, чичо Евтиме, като ме срещнеш на осмия ден от днешна дата, ще се срамиш да ме гледаш в очите, задето си ми хортувал за глад и лоши времена!

Тантурест, позачервен от вдъхновение, бай Нончо заприпка на късите си крака от къща на къща, бавеше се по-дълъжко в дворовете на частните стопани, още ги имаше по онова време, но до края на деня обходи комай цялото село. Какво приказваше с хората, май повече с жените се разправяше, как ги омайваше, но рано на другата сутрин по кърищата запъплаха впряговете на частниците, плугове, редосеялки, а когато слънцето се показва отгатак тополите, към блоковете вече настъпваха шарените еше-

лони на кооператорите, един истински Аустерлиц, предвождани от тежка артилерия, петте гъсенични трактора на Евстати Павлов. Над ширинта се извиваха смерчове, пушеци и пепел закриха синевата, но вдъхновението на войската беше отчаяно, ешелоните настъпваха упорито, до вечерта половината работна земя, макар и спечена, беше обърната и засята със зърно. Същата тая вечер в кръчмата на Азмака чичо Евтим се напи от радостна мъка, поиска прошка от бай Нончо за малодушието си и както винаги ставаше, председателят великодушно му прости.

Та, значи, докато имаше още опасни места по пътя и новият начин на живот търсеше и утвърждаваше формите си, бай Нончо проявяваше по-жива деятелност, понякога дори се хвърляше в рисковани начинания, макар и рисковете да не бяха по вкуса му, защото по природа той беше крайно предпазлив човек. Кое го караше да постъпва така, дали вярата му в идеалите на революцията, или оня още непресъхнал възрожденски ентузиазъм, който правеше някога от мечтателите делови хора, дали страхът му от едно възможно обръщане на колелото назад, или жаждата му час по-скоро да се уравни нещата и новият ред да стъпи здраво на краката си, за да се възцари най-после онова сладко спокойствие, по което толкова силно го влечеше сърцето му — на тия въпроси мъчно би могло да се отговори, а камо ли с голяма точност. Ще ни се да вярваме, че от всичките изброени подбуди е имало по малко в душата му, действали са различни техни съставки, макар и най-приемливо да ни се вижда последното предположение — гонитбата на тихия и спокоен живот. Тъй или иначе, но когато ведровските работи тръгнаха вече на добре и никому наум вече не идеше, че е възможно някой ден колелото да възвие назад, и трудодеят наедря толкова, че можеше с весело сърце да се прескочи до Азмака, бай Нончо се отпусна, започна да гледа през пръсти на новите задачи и на мъчнотините, които изскачаха, заприлича на човек, постигнал в живота си всичко, каквото е могло и е трябвало да се постига. Един генерал, който е разбил ядрото на противника, останалото е грижа на сержантите.

След онази страшна суша той беше избран за председател на стопанството, сетне беше избран поред всяка година до идването на Исай. Хвалеше всичко, каквото предприемаха бригадирите, насърчаваше с ласкави думи

опитните стопани, вслушваше се в съветите на партийните ръководители, но станеше ли дума за някакво по-рисковано преобразование — дърпаше се назад, отлагаше работите по един невидим и изкусен начин, докато предложенията или се забравеха и остаряваха, или се осъществяваха най-сетне, но със заповеди «отгоре». В такъв случай, ако резултатите биваха добри, той славеше с отбрани думи ума и мъдростта на ръководителите, окажеха ли се лоши — за ръководителите не споменавахе нищо, но много дни на път и под път държеше речи за предимствата на умереността, за кроткия път към успехите, за благословената скромност в диренето на благополучието и за гибелните полякога последици от рискованите опити и луденското надпреварване по неведомите пътища на неизвестното.

— Ех, чичо Евтиме, слушах те вчера как се изказваш в управителния съвет и трябва да ти кажа, че много горчиви и тревожни мисли минаха през главата ми! Как тъй разумен и патил човек, какъвто си, скачан и дигах парата по неща, които нито си видял, нито си дори помислил!

— За какво става дума, бай Нончо, аз не се досещам?

— Де холан, не се досещаш! А кой притури гласа си към Милкиното предложение тази година да засяваме горния участък с пшеница сорт «ХУ», не беше ли ти?

— Вярно, бай Нончо, аз бях, но като съм притурил гласа си за туй предложение, сторил съм го за общо добро!

— Бе за какво добро приказваш, като този сорт «ХУ» нито го знаем, нито сме го пробвали, нито сме виждали ползата му някъде наблизо около нас?

— Ти не си прав, бай Нончо, пробвали са го в семеизпитателната станция, изпитали са му устойчивостта, измерили са добивите му на декар — аз ти казвам, че тази работа е от сигурна по-сигурна! Защо се чемериш?

— Бе как няма да се чемеря и как няма да съм тъжен, като те слушам какви ги приказваш! Бе този сорт може да е показал всякакви чудесии, ама на друга земя, не наша, на чужда земя — туй не ти ли увира в главата? Че участъкът на семеизпитателната станция е на четиридесет километра по на север от нас, туй не ти ли говори нещо? Защо да не засеем нашия си изпитан сорт «АБ» и да гледаме и да следим какво ще получат съседите от Сеизово с техния «ХУ»? Защото сеизовската земя е като

нашата, ако сполучат — догодина и ние ще засеем с този сорт, ако се удавят — ще знаем, за да не се хващаме в капана като глупавата сврака. Аз винаги съм казвал, чичо Евтиме, че е по-добре да се задоволяваме с малкото, когато е сигурно, отколкото да гоним несигурното голямо!

— Може и да е тъй, бай Нончо, ти си по-образован и повече знаеш, аз само ще ти кажа, че с тези си страхове от новото ние сгрешихме миналата година с кукуруза — останахме по-назад и от сеизовци, че и от сърненци! Настояваше агрономът да засаждаме по новия начин, а ти се опря: чакайте да видим по-напред какво ще стане, какво ще се получи у нашите съседи! Е, хубаво, стана тъй, че нашият трудовен излезе с един лев по-нисък от техния!

— Бе, чичо Евтиме, ти ме смайваш — гладен ли си останал, не ти ли стигна хлябът? Откъде се взе у тебе тази лакомия по разкоша? Знаеш ли, че тази лакомия води понявга до гибелни последици! Ами я си представи, че лакоми за тлъст трудовен, вземем, та се втурнем по всякакви новости, непроверени във времето и от хората, и на края останем с пръст в устата? Тогава вместо разкош ти не ще имаш на софрата дори коматче просеник! Пак ще ти кажа, чичо Евтиме: предпочитам сигурното коматче просеник пред несигурното парче тлъста баница! Туй да го знаеш от мен.

Както беше предпазлив и запален сторонник на умереността, при един по-твърд и суров характер бай Нончо щеше непременно да задържи ведровските работи в опашката на общия напредък. Но той беше по природа мек човек, отстъпчив, сам вътрешно се въодушевяваше от мечтите на хората по дръзновените неща, затова често се оставяше да бъде надвиван от по-упоритите. Каквото можеше — спираше, отлагаше, но беше слаб, за да устоява разбиранията си винаги и докрай, в ръководството на работите взимаха връх по-енергичните и по-твърдите. Пък и в основата на неговите разбирания не лежеше никакви искрени и консервативни схващания за живота и за света. Тия разбирания, по-скоро този начин на поведение, беше плод на пословичната му любов към спокойствието и ужасния му страх от смутове и бъркотии.

Така, като постепенно отстъпваше на партийния секретар Лазар Тонкин и на Людмила по-главните територии от управлението, той все повече се превръщаше

на цар без държава, на генерал без войска, доброволно стана съветник на съветниците си, като за себе си пазеше само председателската титла и външните почитания — титлата никой не му оспорваше, а почитанията ги имаше в изобилие, в края на краищата той беше един образован и честен човек и ведровчани го обичаха. Някое време той ред на нещата го тревожеше, знаеше ли какво можеше да се случи, когато юздите бяха в други ръце, и то по най-опасните завои! През деня изглеждаше спокоен, а нощем сънят бягаше от очите му.

Ето ги блоковете, засети с тоя тайнствен сорт пшеница — неизпитан във времето, непроверен на участъци, съседни с ведровската земя. Веднъж пшениците му се виждат полегнали и ширинта прилича на гробище, друг път просторите златеят, вълнуват се като морета, пеят, но класовете са празни или ако има нещо в тях — ситно е толкова, че дори не го усещаш между пръстите си. Само една слама за добитъка и нищо друго! Площадът пред управлението е почернял от народ, заприличал е на гора от вдигнати пестници:

— Отговаряй, кучи сине, защо ни подведе с проклетия сорт, откъде го измисли?

Той се извъръща за Лазар Тонкин, за Людмила, та вместо него те да отговарят на хората, тях да разпънат на кръст, щом като трябва да има Голгота, но не вижда никого, а когато най-сетне ги съзира някъде си, те повдигат рамене, непричастни, като чужденци:

— Ние само предлагаме, а ти решаваше, да не сме те карали насила?

До него стои околийският секретар Кайряков, намръщен, едни светкавици дето не изхвърчат от очите му, а долу пестниците се люшкат и площадът реве:

— Разпни го, разпни го!

Заедно с другите реве и чичо Евтим:

— Разпни го!

— Ама как тъй бе, чичо Евтими, нали и ти притури гласа си за тоя сорт?

Куцият майстор Евтим се прави, че не го чува, какво значение има дали е притуриал гласа си за тоя или оня сорт, председателят е решил, да отговаря пред закона и пред народа!

Мъка дави гърлото на бай Нончо, виж какви били хората, струва ли си да се отива на разпятие за такива, иде

му да заплаче с глас, но не бива, на един председател не прилягат сълзи.

— Ще трябва да те разпънем, бай Нончо — решава Кайряков, — сгрешил си! . .

Сетне, понеже нищо лошо не се случваше, работите вървяха, трудоният едрееше, той привикна с положението, само дето постоянно го гложеше съвестта, че е длъжник на хората заради обичта им, че не се разплаща, както трябва, за почитанието, което му оказваха.

— Вземам злато, а връщам бакър! — въздишаше в себе си.

Захвана да ходи по къра при бригадите и звената и макар ходенето да го уморяваше, защото беше тежък и имаше стар задух в гърдите си, винаги изглеждаше на лице благ и приветлив. Ще си отпочине някъде на затулено място, за да поуспокои дишането си, да прилича на човек, който не полага никакви особени усилия, ей така, излязох да се поразходя, защото това ми прави удоволствие, и ще застане пред жетварите:

— Бе, Илия, твоите хора човеци ли са, или са змейове, кога можаха да пожънат толкова ми ти място?

Илия Койнов гледа подир машините, сноповръзвачките правят широки и гладки пътища сред ръжта, избуяла до пояс.

— Не са пожънали бог знае какво, бай Нончо, тебе така ти се струва. — Той гледа в тефтерчето си, смята нещо си наум и клати глава: — До тоя час ние сме само десет процента над нормата, бай Нончо, нали ти казвам, не е бог знае колко!

Бай Нончо повдига рамене, тоя човек никога не е доволен, винаги е алчен за проценти, нормите му се виждат ниски, ако може сам да се превърне на машина, ще зафучи из блоковете като оная бясна хала от приказките, само пушилка ще се вие подире му.

— Бе какъв човек си, как ще са малко десет процента! Само преди година толкова ми ти място пожънахме за два пъти повече време! Кажи «хвала» на момчетата, засмей се, почерпи ги с по една цигара, туй е голямо постижение, истина ти казвам!

И понеже Илия Койнов се кисели и сумти и не отвърща нищо, той сам се затиря по широките окосени пътеки, настига сноповръзвачките и маха на момчетата с ръка:

— Я постойте, постойте! Какви сте ми хубавци, браво, чудесно я карате! Брей, как се е напекло туй желязо! Имате ли си студена водица? Аз ей сегичка ще наредя да ви донесат с общинската бъчонка. Ами по една цигарка няма ли да запушите? Нищо, вие си вземете за после, аз тези цигарки съм донесъл за вас. Те са първо качество, по-долно качество не ви приляга, бе вие сте чудесни момчета, герои!

На връщане гледа да избиколи по-настрана, да се не срещне пак с бригадира, но Илия е усетил маневрата и пресича пътя му:

— Глезиш момчетата, председателю! Аз ги хокам, а ти ги гъделичкаш, черпиш ги с цигари!

Бай Нончо въздиша, над стърнището като че ли е паднала сянка и в душата му е чоглаво. Може би Илия да е прав донякъде, многото хвалби разглезват хората, замайват главите им, но пък защо трябва да се изгонят от всекидневнието ласкавите думи, защо да не погалиш душата на човека с добра приказка, като виждаш, че се труди съвестно, нали днешният живот е по-светъл от предишния, нали някога си мислехме, че като се обърне старият ред, радостта ще стане постоянна спътница на трудовия човек! Но с Илия Койнов няма защо да се спори, в предишните времена той е бил малък стопанин, гладен е за земя и зърно, а не за радост, затова и сега е ненаситен, ляга и става увълчен за проценти.

— Нищо лошо не съм сторил — усмихва се тъжно бай Нончо. — Какво лошо може да стори една добра дума, една дребна почерпка?

Някое време мълчи, загледан в синевата, опалена от жегата, бои се да срещне смръщените очи на Илия, сетне казва: «Какво златно време за жътва», и пак поема нататък, по меките пътеки, през къра, накъдето дъднат другите няколко жътварки. В торбичката си има още една кутия с цигари и пликче със захарни бонбони, разхладителни, и неизчерпаем запас от добри думи в душата си, та няма да се яви при момчетата като някакъв сиромас Лазар!

И си мисли, като бърше с шарена кърпичка потта от врата си, колко щяха да са щастливи хората, ако умееха да водят по-примерен и по-сдържан живот, да се задоволяват с онова, без което не може, ако го нямаше тоя не-

утолим глад в кръвта им за какви ли не удоволствия и блага. Нима той самият живееше лошо? Имаше пахара си мляко за закуска и яхнийка за обяд, и две пържени яйца с бучка сирене за вечеря и, слава богу, тая или друга подобна храна му стигаше, за да се чувствува сит. Ако всички хора се задоволяваха с толкова и със скромна прибавка отгоре — заради тежкия си труд или младостта си, — гонитбата за процент щеше да е стократно помалка, а добрите и ласкави думи в живота на хората — стократно повече. Тази своя примитивна философия той не черпеше от Толстоевите притчи, от Толстой беше чел, и то някога си, само «Хаджи Мурад», своите схващания за живота той основаваше на собствения си житейски опит, но всъщност те идеха преди всичко от простодушния му нрав, от непридирчивата му душевна нагласа. И можеха ли да бъдат други неговите разбирания за горния и долния праг на живота, когато най-висшето си удоволствие откриваше в играта на шах, макар че беше посредствен шахматист, а най-любимо развлечение — да седи привечер на дървената скамейка пред къщичката си, да казва по някоя добра дума на проходящите, а когато нямаше минувачи — кротко да съзерцава ония великолепни тополи на Панковата могила, които приличаха на пламнали свещи, и малиновото небе над тях и да въздава в душата си възхвала на природата, задето е сътворила такива чудеса за радост на човека.

И така това чувство, че е длъжник на хората, че получава от тях злато, а им връща бакър, това чувство все повече се загнездваше в душата му, нощем превръщаше часовете в дълги безсънници, а през деня го правеше разсеян, непривично тъжен и колеблив. За да им се отплати, както трябва, изведнъж решаваше да държи страната на най-дръзките, дето предлагаха новите неизпробвани сортове, неизвестните досега начини на садене и обработка, кой знае, това можеше да напълни рога на изобилието и да го изсипе като нечуван и невиджан благодат в хамбарите на ведровчани. Но в същия час се стъписваше, неговата неотстъпчива умереност издигаше глас срещу лакомията за успехи и благополучие, страхът от неизвестното, от възможните загуби и смутове натягаше спирачки и той се спираше, раздвоен и несигурен, на кръстопът. Даваше си вид, че управлява кормилото, а всъщност само държеше ръцете си отгоре, насочваха го други, по-

зdrави и по-сигурни ръце от неговите и работите вървяха някак, нямаше го рога на изобилието, но трудолюбието все пак отскачаше нагоре. Отскачаше, и той съзнаваше, че заслугата не е негова, така към онова чувство на неиздълженост пред хората започна да се напластява и чувството на срам.

И ето бай Нончо, който никога не изпиваше повече от чашчица ракия в кръчмата на Азмака, захвана най-неочаквано да се отпуска, да удвоява дозата, а като си тръгваше за в къщи, скришом да отнася под палтото си една пъстра и нашарена плоска, която Азмака пак така скришом му подаваше изпод тезгяха.

— И тази вечер ще имам скъпи гости! — намигаше виновно и срамежливо бай Нончо. — Редно е да се почерпят гостите, Азмак, такъв е обичаят, иначе — нали знаеш, аз нямам слабост към туй питие!

— Как да не зная, може ли — усмихваше се хитро Азмака, — всичко ми е ясно, председателю, ами карай да върви, животът, както казва отец Анастаси, е една велика и неведома тайна!

Тия неопределени и загадъчни намеци всяваха още повече смут в натъжената душа на бай Нончо, теглена като с ченгели между сладкия покой и бурната деятелност, между сигурното «малко» и несигурното «много». Пред очите на Азмака бяха минали много съдби, познаваше паденията и славите на всякакъв свят, на силни и слаби, та не беше чудно да се досеща и за неговата мъка.

— Разни гости навещават нашего брата — продължаваше все така загадъчно Азмака, — чакани и нечакани, лястовичета и врани, та добре е предвидливият стопанин винаги да държи плоската пълна — тя помага във всички случаи, знае да посреща и да изпраща като умна и сръчна невеста-хубавица.

Като казваше «гости», чакани и нечакани, «лястовичета и врани», не намекваше ли Азмака за ония черни и светли мисли, които го спохождаха на върволици, колчем лягаше и затваряше очи? Светлите мисли бяха като лястовиците, пълнеха душата му с радост, а черните наистина приличаха на врани, късаха с острите си клюнове живо месо, със зловещото си гракане прокобваха такива ужасни неща, че му идеше да скочи и да се запилее зад девет морета и планини.

И така, стреснат още повече от недомлъвките на Азма-

ка, бай Нончо се прибираше в къщи отпаднал духом, уплашен, с натежали крака, сякаш носеше на гърба си един кош с камъни, мълчаливо сядаше на софрата, сит предварително на гозба и хляб. Как не го канеше стрина Нончовица с неговите любими пържени яйца, с къдрави якички, ухаещи на прясно масло и чубрица, с коматчето бяло сирене, с откършен крайщник от топлата пита, мека като къделя памук — топваше си някой и други залък, дъвчеше бавно и преглъщаше, сякаш го болеше гърло. Сетне отместваше тиганката към жена си, обясняваше ѝ накъсо, без да я поглежда в очите, че е хапнал, замезил си е в кръчмата, колкото да си развали вечерята, но нямало как, или друга някаква причина измисляше и бързаше да се измъкне на пруста, в тъмницата, за да навири жадно павурчето.

Стрина Нончовица, бездетка, беше флегматична жена, по-дебела от мъжа си, мързелива, едва разтребила софрата, гледаше да се примъкне до одъра, лягаше и тутакси заспиваше, както има дума, с безгрижния сън на най-праведните. Докато се разсъбличаше, мислеше да дочака мъжа си от пруста, ще постои навънка, както имаше навик отколе, па ще се прибере и тогава ще го запита като какво са си замезвали при Азмака и дали от оная пастьрма, дете ѝ донесе веднъж в книжка, по Кръстовден. Такива намерения ѝ се мяркаха в главата, за дълги приказки, но сънят я надвиваше тозчас, щом склапяше очи, и дългите приказки се притуряха към ония неизброими хубави неща, които цял живот мечтаеше, а не успяваше да си набави. Дали тия неосъществени желания правеха сънищата ѝ тъжни — това не знаеше, защото мигом ги забравяше, изчезваха от паметта ѝ, когато сутрин, на развиделяване, гласовитият им петел възвестяваше настъпването на новия ден.

А бай Нончо, кротнал се в най-затуленото място на пруста, смучеше от павурчето, мръщеше се и тръскаше глава, защото ракията го жареше, не беше навикнал с вкуса ѝ и мъченически чакаше оня момент, когато светът ще вземе да се размеква пред очите му, да се завърта, земята да хлътва под краката му, да пропада и всичките тия лешояди врани да се пръждосат там, в царството на мрачините, откъдето бяха дошли. Тогава, като тътре краката си и залита и с едно море от мътилка в душата си, ще смъкне надве-натри одеянията си, опипом ще стигне

до одъра, където вече хърка жена му, и тихичко ще се просне възник, един корабкрушенец, докопал се до спасителен сал.

Така течеше времето и кой знае как щеше да завърши тази история с павурчето, едва ли много весело, ако през един чуден ден Кайряков, околийският секретар, не беше подхвърлил — съвсем мимоходом, случайно, дошло му беше изведнъж наум.

— Как не съм се сетил досега — рече и усмихнато се взря в помътнелите бай Нончови очи, — ами че ти отдавна трябваше да походиш по широкия свят, председателю, да видиш какво става по другите стопанства из страната, добро и лошо, та от доброто да пренесеш нещичко и за ведровчани и на сърцето ти да стане по-весело. Стягай дисагите, председателю, и тръгвай на път!

Впрочем това беше обичайно за Кайряков, в критични за хората дни да му идват наум разни обнадеждаващи неща. На времето, когато всички на село бяха изоставили Людмила, той ѝ изпрати по пощата една цветна картичка с много насърчителни думи, а веднъж, пак по онова време, беше някакъв празник, имаше вечеринка, пристигна от града нарочно за нея, сам я изведе от къщи и танцува с нея чак до полунощ. Иначе беше строг и суров човек и не си поплюваше твърде на ръцете.

С командировка от околийския съвет бай Нончо ходи, където ходи две седмици, а когато се завърна, в очите му вече нямаше мътилка, бяха се избистрили като някога. И Людмила, и Лазар Тонкин, и Илия Койнов — всички очакваха, че като е видял толкова нови неща, тутакси ще пришпори стопанските работи по най-новите пътища, затова с голяма надежда дадоха ухо на първите му приказки:

— Реформи, трябва да се уловим здраво за работа, знаете ли какви чудесни видях?

— Аз откога казвам и настоявам да садим царевицата по квадратно-гнездовия начин! — възкликна Илия Койнов.

— Бе ти остави кукуруза! — Бай Нончо махна отегчено с ръка. — На едни места садят тъй, на други — иначе, кукуруз! Думата ми е за благоустрояването, аз за това искам да кажа. Хората въвеждат хубостта и в домовете си, и на улицата, и по мегданите, а ние още живеем като по времето на чокойския ред!

Така бай Нончо пак успя да запази своята позиция на кръстопътя, ни много наляво, ни твърдо надясно, с единия си крак в рисковете, а с другия — по гладкия път на вече повереното, на изпробваното. Но като съзнаваше всичката неизгодност на тази си позиция от гледище човешко и политическо, хората все още не бяха станали толкова съвършени, та да ценят спокойствието, покоя като най-висше благо в живота, и за да откликне на сърцето си, винаги жадно да прави добрини, реши да се хвърли в дейтелност, която поне отчасти да запълни изибродната празнина между златото и бакъра. Така се роди у него идеята да разкраси мегдана с нова чешма, чешмата да е с бронзови чучури, а чучурите да се изтичат в голямо каменно корито, та да има изобилна вода и едновременно да утолява жаждата си много добитък. Не ще и дума, ведровчани приеха с възторг предложението му, те от памтивека бяха се намъчили за вода, до гуша им беше дошло да се разкарват в мраз и в пек до двата общински бунара с мотовилките, с къравите кончета, които въртяха чекръците. Гласуваха пари за електрическата помпа и с велико въодушевление млади и стари се юрнаха да осъществяват начинанието на стопански начала.

Докато майсторите зидаха чешмата и чукаха коритото, а техниците изкусуряваха електрическите работи, бай Нончо ходеше като герест петел нагоре-надолу, засмян, с очи, от които бликаше лъчезарна радост, подмладен сякаш с десет години. Междувременно беше забравил плоската и съществуването ѝ, отопваше си тиганката до залък и ако стрина Нончовица не си щадеше толкова труда, петимен беше да опоска до трошица още една трапеза, такъв вълчи апетит му се беше отворил. И ония врани, дето кълвяха душата му, и те изчезнаха, свряха се някъде из пущинаците, сега го навестяваха само лястовиците, светът му се струваше изпълнен с чуруликанията на пойните птици. И кой знае, сигурно вдъхновен от песните им, изведнъж му хрумна да направи площада още по-чудесен, да стори нещо, което го нямаше никъде, дори и в ония села, където трудовеният беше два пъти по-тлъст от техния.

Защо да не се замени голямото каменно корито, съоръжение овехтяло по форма, за да се мъдри в пъпа на селото, с едно кръгло басейнче, няколко стъпки в диаметър, покрито с цветни плочки, така че водата да изглежда

синя на едни места, на други — червена и да трепка на повърхността със сияннето на небесната дъга? Да се направи такова басейнче не беше бог знае колко трудно, но пък направено веднъж — ще бъде за приказ и чудо по цялата околия, еднакво ще радва окоето и на свои, и на чужди. А добитъкът, и за него беше се погрижил, ще пие от вадата, в която ще се изтича водата от басейнчето. Като се заприщи тази вада на подходящо място — ето ти корито, за по-добро не може и да се помисли!

Само Илия Койнов се възпротиви, не му се нравеше това видоизменение на първоначалния проект, повече му допадаше каменното корито. Такова противоречиво същество е човекът, понякога заляга за най-дръзки, модерни и рисковани начинания в една област, а в друга — най-упорито държи за неща, сътворени от дедите на нашите деди. Но повечето ведровчани възприеха басейнчето, в природата им беше негата по красивото, по онова, което се отличава от обикновеното, не случайно Азмака обвиваше с цветен станиол разните шишетии по лавиците си над тезгяха, а ведровчани подхлъцваха над зелената и парлива ментовка, макар че обикновената жълта плодовица повече им се услаждаше. Мамеше ги изумруденият цвят на ментовката, особеният, непривичният дъх не питието.

Строителството продължи повече от година, бай Нончо беше с цялата си душа в него, а грижите по работите на стопанството прехвърли на помощниците си, даде им ги на откуп и от това стопанството не загуби, дори спечели. Но и самото строителство не отиде само за хубост, показва предимствата на сдружаването за извършването на тази или онази работа, много кооператори захванаха да си дигат нови домове, като се подпомагаха едни други и се облягаха на стопанството. Така след две години Ведрово имаше вече мегдан за чудо и приказ, бронзовите лъвски глави лееха изобилна вода, вадата, покрита със ситен речен калдъръм, ромолеше тихичко между бухнали папрати и дъхав здравец. Патриархът, старият бряст, гледаше с умиление тия нови хубости, приплаваше си някогашни котленски мотиви, обредни и овчарски, това помнеше от младостта си, и гостоприемно канеше пернати гости, за да бъде весело сред разлистения му свят. Азмака извади няколко маси навън, та стопаните да пият на хладина ментовката си, разгърдили кожуси и ризи срещу

мекия привечерен ветрец. Хубаво беше и всички славеха и благославяха туй начинание на бай Нончо и подмамени от прелестта му, сами мислеха да сторят кое-що, за да заживеят един по-красив живот. Сърбяха ги ръцете за нови домове, за покъщнина като хората, омръзнало им беше да живеят в една соба с челядта си и да кусат чорбата си от една обща паница. Вече имаха нещо скътано в кесиите си и на храна бяха доволни, не срещаха новата жетва с празни нощви като някога, но пустият трудоден все още не беше извисил толкова ръст, та да ударят копачката веднъж и завинаги по досегашните си вехтории.

В такова тревожно време пристигна Исай Дамов — бяха назрели условията за един голям скок в света на благополучието, но липсваше ръка, която да изведе хората на подстъпите, сърце, което да ги възпламени и поведе на шум. И като че ли тъкмо тази мисия беше се паднала на Исай, да води, с маршалски жезъл да командва битките, един Наполеон, но за велико изумление на бай Нончо тоя човек беше решил да изпълнява само ролята на суфльор, скромно да подсказва текста на историята, а други да го изричат на голямата сцена, да приемат овациите на публиката и да минават за откриватели и герои.

Тъй или иначе, но за едно удивително късо време Исай успя да спечели любовта и доверието на бай Нончо, предпазливият и умерен човек, който като от огън се боеше да се сдружава с когото и да било, сега доброволно и изцяло се предаде на неговата воля и в неговите ръце. С какво го беше омаял, дали с добротата си, или с кротката си любов към хората, или с чудното си умение да разкрива пред стопаните перспективи за по-радостен живот — кой знае, може би и с оня предопределен трагизъм, който прозираше в съдбата му, все едно, но бай Нончо толкова го възлюби, че беше готов да се подпише, както се казва, със затворени очи под всеки негов проект. Само онова предложение за биостанцията го смути донякъде, за превръщане на гюбрето в «бензин», тогава за пръв път почувствува в душата си угризенията на съмнението, страха от залитане по фантазии и неосъществими неща, но като изслуша обясненията на Исай и доводите му, модерната пекарня, топлия хляб, банята — пак се въодушеви и с възторгнато сърце отпусна пари за инженерския хонорар. Преди от страх пред възможни несполуки

той се беше въздържал да дава път дори на скромни предложения, на идеи, които не предизвикваха кой знае какви преобразования в работата и в планиването. Сега беше склонил и без капчица съпротива въвеждането на нови и невиджани отрасли, беше благословил удвояването на свинефермата, разширяването на краварниците и площите за фураж, построяването на модерна мандра, беше приел присърце и най-рискованото предприятие, каквото можеше да се замисли — преграждането на Спасовския дол.

Исай действуваше само като партиен инструктор съветник, ведровчани не бяха длъжни, разбира се, да приемат всичко, от игла до конец, каквото предлагаше или съветваше. Но се вслушваха в предложенията му, и бай Нончо в това число, и може би най-въодушевано, и като даваха ухо и се съгласяваха, струваше им се, че дават ухо на с в о и мисли, че правят път на свои идеи, че решават проекти, които дълго са носили сами в душите си. Исай умееше незабележимо да подсеща, да насочва и да разкрива целите, без да натрапва и да изтъква себе си, той движеше нещата, като деликатно натискаше пружинките на хорските мечти по радостта, и оставаше винаги в сянка — един скромнен суфльор. В сянка стоеше, за да дава преднина на другите, на обикновените и скромните труженици, на редовите бойци в битка за благополучието, но ставаше ли въпрос за отговорност, за поемане на рисковете — не бягаше и не се тулеше зад чужди гърбове, а излизаше пред фронта и без да прави пози, вземаше всичко отгоре си, отговаряше за всички. И сигурно заради тия си качества стана любимец на ведровчани и не беше случайно това, че бай Нончо се предаде всецяло в ръцете му, привърза се към него и го заобича повече от брат. В Исай се оглеждаше най-хубавото от душата на бай Нончо, онова, което не беше затъмнено и изкривено от колебания, невежество и страхове.

И така, като премина първото сътресение, мъката по загубата на човека, и само няколко дена след погребението бай Нончо изведнъж се почувствува погълнат от грижи, затрупан от тревоги, четворка вихрени коне вече теглеха стопанските работи наред, а той усещаше ръцете си слаби да удържат дори едно нищо и никакво жребче. Бяха под-

хванати десетки нови начинания в какви ли не области, сам не можеше да оглавява и ръководи дори третинката от тях, а в сътрудниците си нямаше вяра, все му се струваше, че ще залитнат нанякъде си, че вихрените коне ще ги отнесат в тресавища, от които няма излизане. Спря строежа на мандрата — тъкмо бяха започнали да изливат основите, — възпротиви се срещу увеличаването на площите за фуража, все отлагаше завиряването на Малкия язовир, плашеше го здравината на насипната стена. Работите взеха да тъпчат на място, някои захванаха да се развалят, но това не беше най-лошото — най-лошото бяха ужасните страхове, които го ръфаха като грабливи птици ден и нощ.

Отначало като повечето ведровчани и бай Нончо по-вярва, че нещастieto е станало случайно. Какво пък, чистел човекът пищовчето си, а то било заредено — забравил бил, случва се — и гръмнало. Куршумът пронизал сърцето, защото държал проклетата играчка насреща си, така му било сгодно при чистенето. Нелепа и дяволска, безсмислена случайност, какво друго? Нямаше никакви основания, дори едно зрънце от сериозни доводи, за да се мисли, че тази работа е била предварително нагласена, зловеща и хитроумна игра за измама на хората. Защо ще се стреля човекът? Какво му пречеше, какво му липсваше? Вярно е, че като отиде при осиновителя си, чифликчията Тома Лефтеров, за да го разкулачва, и научи от самия него грозната тайна за произхода си — че му е роден син, а не осиновено чуждо дете, както си мислеше дотогава, — същата тая нощ получи парализа в левия си крак, но това бедствие трая само няколко месеца, кракът се оправи пак така ненадейно и насетне Исай ходеше здрав и силен, изправен като котленска бука. Не му липсваше здраве, в женски истории не се забъркваше, не пиянствуваше, не играеше комар — животът му течеше праведно и чисто, нямаше, значи, никакви видими или скрити причини, за да се стреля сам. Така мислеше и бай Нончо през първите дни на нещастieto, не му идеше наум дори, че тази работа може да стои и другояче и че пищовчето може и да не е изгърмяло самичко. Но сетне, като започна да се рови сред купищата бумажки около новите строителства и стопански реформи, той откри с велик ужас в душата си, че някои от най-значителните мероприятия и преобразования са свършени или подхванати, без да има «черно на

бяло» одобрението, тоест разпореждането и подписа на най-горното окръжно началство. Исай беше действувал, без да си сверява часовника с най-главните, неговите съгласувания стигаха най-много до Кайряков, до околнисько равнище, а беше известно и на децата, че над Кайряков стоеха други и много по-важни големци.

Като откри тоя Содом и Гомор в работите, бай Нончо почувствува земята да се цепи под краката му, да пропада неудържимо, тогава времената бяха по-особени. Април от петдесет и шеста година още не беше дошел. Досети се най-главният, че еди-коя си работа е извършена без негово съгласие, и, току-виж, хванал се за тоягата. Ако е добра — ще бие, че е станала без него, ако е лоша — боже, пази, от ясно небе падаше страшен гръм, повтаряше се някое от библейските стълпотворения. Затова, като се разкри тоя Содом и Гомор пред бай Нончовите очи, нещастieto на Исай започна да се явява в по-друга светлина. Той беше подочувал за някои негови неблагоприятия в миналото, но не беше обръщал внимание, за права бога един ли беше наказван, човекът изглеждаше чист като слънце, защо да не му се доверява, а ето че нови неблагоприятия бяха надошли, по-тежки от предишните, и колата не можеше да се не прекатури.

— А бе ти ли си Исай Дамов? Вече наказван за разни несъблюдения на дисциплината? А бе кой ти позволи тебе да строиш мандри, да увеличаваш площите за фураж и прочие, да отклоняваш средства за язовири и бостани? Кооперативното събрание и Кайряков? А бе ти не знаеш ли, че над кооперативното събрание и над Кайряков стоят по-горни инстанции? Бе не ти ли увря умът да си не мърдаш пръста, преди да получиш разрешение от «най-горе»? Тия начинания били полезни и целият народ стоял зад тях? Може и тъй да е, но задето не си ни питал, ние ще ти отрежем крилцата, та друг път да не скачаш толкова нависоко!

Огряно от тая ледена светлина, нещастieto не изглеждаше да е плод на случайност, пищовчето като че ли не беше изгърмяло само.

И ето, заедно с мъката по човека, добър като топлия ветрец, дето напролет духа от юг, заедно с тая мъка заприиждаха от всичките страни на света черни страхове, че сега бай Нончо трябваше да отговаря за всичко и като

ги нямаше ония подписи, на големците — трябваше да понесе кръста си към Голгота, за да бъде разпнат.

Вдигна ръце от работата си, изостави я на партийния секретар Лазар Тонкин, на Людмила и на Илия Койнов, сновеше пребледнял из канцеларията си и току поглеждаше през прозореца към шосето, да види дали не се задава зелената джипка на околийския участък.

Пак захвана да пие и все така скришом, като някога, преди да дойде Исай. Не упрекуваше за нищо нещастника, носеше го непокътнато чист в сърцето си, само безутешно жалеше света, задето се поддаваше на тая лакомия за благополучие, задето все още не беше осъзнал голямата според него истина — че радостта за човека е в спокойствието и че за тая радост води само един път — скромният и прост живот.

Бай Нончо почина наскоро след тия събития от сърдечен удар, както си седеше на пруста, пийнал, вторачен в грейналите тополи на Панковата могила.

ОТЕЦ АНАСТАСИ

След дълги и главоломни блуждения, като много пъти се хвърляше от едно решение на друго, отец Анастаси стигна до извода, вече в залеза на зрелите си години, че удоволствията и радостите в живота са дадени за човека и че най-добрият ред е тоя, който дава възможност на всички хора да се веселят от душа и да гледат с безгрижие като пойните птици в бъдните дни. С тая своя житейска философия, богохулна спрямо евангелието и църквата и неприлична за расото, което носеше, той коренно се отличаваше от светския човек бай Нончо, който упорито препоръчваше самоограничението и вдъхновено славеше добродетелите на скромността.

В днешно време зимата, дори снеговитата и силната зима, е комай такъв работен сезон като другите, влажните и меките сезони — на едно място веят семе за посев, на друго място го сортират и обеззаразяват, едни дигат плетени щитове срещу веяниците, други извозват тор от оборите, трети майсторят нещо в стопанския двор, а ученолюбивите и първенците слушат всяка вечер беседи по растениевъдството и комплексната механизация, пишат в тетрадките. Заедно с тая всекидневна деятелност, с любознателното приложение кипи с пълна пара и общественият живот — в партийните клубове и кръжоците по политическа просвета, в пърстрите поделения на художествената самодейност, с една дума — всички, които са годни за работа, вършат нещо общополезно, от сутрин до вечер, макар снегът да е понякога дълбок до колене и повече, а сибирецът да вие юдинско хоро около комините и по откритите кръстовища. Едно време, и не кой знае колко далечно на години, работата по кърищата секваше

още преди Димитровден, жените вече потягаха станове, разчесваха на чесалата фъндъци вълна, намотваха совалките и по Никулден можеше да се чуе от всяка къща как четкат сбито бърдата, мъжете се сбираха в механите, на качулени и навлечени в рунтави кожуси, празнеха половниците с кисело вино, а младите току поглеждаха дали се е свечерило, както трябва, за да хукнат по седенки, да се щипят в тъмното и да ронят кукуруз. Такива сиромашки, празни и прости на живот изглеждат ония зими, някогашните, гледани от днешно време, но и те си имаха своята хубост, макар и наивна и бедна като захарните петлета; децата можеха да се усукват около майките си по цял ден, децойките — да се вчесват и кипрят пред парче огледало — дълги часове и с весели мечти в сърцата си, — а мъжете с наслада да промишляват в кръчмите селските и световните работи и да умуват над изначалните корени на доброто и на вездесщото зло.

Тая склонност — да ровят сред коренищата на битието, да се догаждат за такива тайнствени неща като влечението по хубостта например или за чудните причини на противоречивите човешки постъпки, уж добряк пък виж, че вдигнал мотика върху някого, — тая склонност, лична за добруджанци изобщо, беше особено развита у ведровчани, заседнали открай време около самия пъп на ширинта. Разискваха и умуваха над всякакви въпроси, кротко и без да бързат, времето стигаше, не беше като хляба, можеха да го изпридат къделя по къделя, от Димитровден, та чак до първите мартенски дни, когато откъм старите краища захващаха да препускат за насам като ергелета буйни жребци, топлите и съсипващи снеговете юж и ветрове. Ето ги, насядали около разкривените маси в полутъмната Азмакова кръчма — Иван Бешемлията-Дългия, изполичар някога, през чифликчийските времена, човек неспокоен, но добродушен, колчем се възторгваше от нещо — току посягаше за калпака си, та да го удари с все сила о земята; Кабзата — страшен мъж, бивш мesar, извървял много мъчителни криволици и душевни наагорнища, докато се откаже от частното, пословично честен и верен на думата си човек; Стамат Рафаилов, побелял като излязъл из брашнен чувал, с осанка на пророк, спокоен и мъдър, богат с поговорки и приказки от народния фолклор: към тази компания са и бившите малки стопани Трифон Андреев и Илия Койнов, по времето

на Исай вече образцови ръководители на стопанството, и Къньо Бесарабски — веселяк и мързеливец, — и чичо Евтим, майстор на някогашните писани каруци, затворен и мълчалив човек, но с душа мека като памук. Седят облакътени на двете дъсчени маси, които Азмака е събрал една до друга, пушат кой луличка, кой лютивя цигара, посрбват пестеливо от киселото вино и разговарят, разговарят от икиндия, та чак до тъмна нощ, Голямата мечка е вече възседнала здраво купола на небето.

Навън се сипе едър сняг, трупа камари до пояс на по-заветните места, или пък севернякът пищи до скъсване и чекръците на двата бунара се полюшват и жалостиво скърцат като възправени скелети на някакви допотопни чудовища. Толкова е тъмно, че човек може да се справи из кривите улички само по чувство. Ако ветрищата спят — до ухото стига тоя чуден шепот на снега, който се стеле от невидимите висини, тоя шепот на тишината, кротнала се удобно и свойски в скута на нощта. Така е навън, а в собите стопанките стягат кросната на станове, заравят жаравата с пепел, като натъкмяват в крайчеца на огнището опушеното гърненце с гозбата, та да е още топла за ядене, когато стопанинът се завърне от кръчмата.

А стопаните приказват, приказват облакътени на ония две маси при Азмака, макар и половниците с киселото вино отдавна да са пресушени, пахарите с лютивия пипер и шарената сол — отопени, а тулумбестата лампа под гредореда на тавана немошно да примигва, замаяна до изнемога от гъстия тютюнев дим. За толкова неща си струва да се приказва, чудните неща и загадките в тоя свят нямат край, но най-неведоми са нещата около човешката душа, какво я прави добра или лоша и защо лошата върши понякога добрини, а добрата — лошини. По тия стълпотворни въпроси нямаше единодушие, всеки от компанията поддържаше свое мнение, а най-непримирими и противостоящи на гледища бяха Илия Койнов и Кабзата.

— Когато човек се ражда и докато е още невръстен — излага становището си Илия, — то неговият характер е никакъв, няма форма, каквото е тестото в копанята. От ръцете на невестата зависи как ще изглежда на кръга — дали ще е плоска пита, или завит кравай, сомун като градските хлебчета или няколко турти като длан, както ги правят по Младеновден, за да се мажат отгоре с мед. Всичко зависи от невестата, казвам, каквато форма тя даде

на тестото, такова изглежда тестото на кръга. Искам да кажа с тоя пример, че в началното време човешкият характер е като тестото в копанята, както го меси насетне животът, блъска и бие, такъв ще изглежда в зрелите години.

— В туй, което каза Илия, има голяма правда — съгласяваше се тутакси Къньо Бесарабски. — Аз примерно съм един кръгъл кравай, сиреч — една нула, едно нищо, ама защо? Защото мене животът ме е люлял все в сиромашия, никаква грамотност, само служба за коматче хляб, какъв характер съм аз?

— Ти ли? — сучеше мустак Кабзата и сумтеше страшно. — Тебе мързелът и безгрижието са те превърнали на кравай, аз това ще ти кажа. Мигар Бешемлията е живял по-богаташки живот? Ама Бешемлията сега си дига нова къща, защото той в най-трудните времена носеше знамето, от всинца ни излезе пръв на нощна оран, не се побоя в онуй мътно време от глуми и проклетии. И сега, когато се замъти нещо в бригадата, Трифон него праща, за да спасява положението. Тъй ли е, Трифоне? Тъй е, зер. Затова аз не приемам тия приказки за тестото, дето ги изрече Илия. Къньо ги повтаря като папагал, защото му е изгодно за лично оправдание.

— Добре де, да речем, че ние с Илия бъркаме, случва се, макар че Илия, както се знае, рядко прави грешки. Хайде да чуем сега твоята дума, какво мислиш ти по тоя въпрос?

Кабзата изпускаше из устата си голямо кълбо дим, мереше с тежки очи събеседниците си, като да изчисляваше наум колко примерно тежат, но към беловласия Стамат Рафаилов не поглеждаше, с него избягваше да влиза в спор.

— Има тесто и тесто, байчовци, чюдя ви се как не се сещате за тази проста работа! Бе, Илия, ако твоята булка рече да прави курабии, мигар ще ги омеси от същото тесто, дето е забъркала, да речем, за просеник? Ако питаш Къня, той ще ти каже, че тази работа може всякак да стане, а Къньовица, като чуе приказката му, ще го чумоса, сиромашката го чумосва по хиляда пъти на ден. Защото всяка сваястна жена още от подявка знае, че от тесто, омесено за хляб, става само хляб и нищо друго, че курабиите искат специално тесто, забъркано с разни прибавки и омесено по друг начин. Аз ще ви кажа, че и с хората е

тъй — едни са омесени с тесто за просеник, други — с тесто за хляб, а трети — със специално тесто, измайсторено нарочно за симиди и сладкиши.

— Знаете ли, че той има право? — казваше Къньо и поклащаше много замислено глава. Сетне по лицето му греиваше една възторжена усмивка: — Едно време фелд-фебелът ми викаше: «Къньо, а ти си гаче целият направен от качамак!»

— Кабзата иска да каже — намесваше се посреднически Трифон Андреев, — че всяка работа си иска майстора, че едни човеци умеят да вършат едно, а други — сто и едно. — Той непоколебимо беше убеден за себе си, че принадлежи тъкмо към тая втора група човеци. — Така ли е, бай Стамо, правилно ли тълкувам приказките на Кабзата?

— Знам ли? — поусмихваше се кротко в библейската си брада беловласият Стамат Рафаилов. — Като ви слушам, мисля си, че всеки от вас налучква по една частица от истината, но както коматчето пита не е цялата пита и не може да бъде, тъй като е само коматче от нея, та и вие постделно улавяте нещо от истината, но цялата истина ви убягва, не може да се смести в думите ви. Прав е Кабзата, човеците са омесени от най-различно тесто, Къньо не може да язди лудата кобила на Кабзата, нито пък Кабзата ще да върти чекръка на жена си, както прави Къньо. Но човекът е замесен от ж и в о тесто, вие на туй обърнете внимание, то не е като онова тесто, с което боравят жените в копаните си или като го проснат на кръга. Това тесто, каквато и форма да му дават жените, изпече ли се веднъж във фурната — повече не си изменя вида. Но с човеците работата не стои точно така. Вие погледнете например отца Анастасия. Каква буболечка беше, Христов служител, повече смирен от най-смирениите, ако го цапнеш по едната буза, тозчас ще си обърне другата, та и нея да зашлевиш. Очите му в земята, шепне молитви, до вино се не докосва, месо яде само по Гергьовден и Великден. Ще речеш — суроватка човек, заченат от старец и износен от баба. А тоя човек, помните, през най-тежките времена на войната намери сили у себе си да се държи мъжки, по-достойно от мнозина други яки и корави мъже. Сетне той захвана да дели мегдан със своя бог, надви го в душата си, анатемоса черквата и захвърли расото. Сега слави бога на веселието, пие вино и гълта мръвки на распети

петък, служи от сърце на стопанството — с каквото може, според силите си и по най-примерен начин. Кой можеше да предвиди тая промяна у Анастасия? Затова казвам: и Кабзата има право, и Илия има право. Важно е тестото, от което човек е омесен, но значение има и животът — сиреч от значение са ония житейски веявици, които брулят човека и го тласкат насам и натам, докато най-подир обърнат душата му или към доброто, светлината, или към проклятието на смъртния грях. Аз мисля, че животът промени отец Анастасия, превърна го от една сянка, каквато беше, в жива твар, грешна или праведна, но — човек!

Всички бяха съгласни с тия изводи на беловласия, само чичо Евтим оставаше на особено мнение. Той не взимаше участие в споровете, слушаше и мълчаливо отпиваше по малко вино от чашата си, а на края съобщаваше становището си, току преди компанията да се разотиде:

— Аз не вярвам отец Анастаси да е станал друг човек! Приказвайте си вие! Все ви се ще да измислите някаква мярка за човеческата природа, да я натикате в такъв или онакъв калъп, та всичко да е ясно и по мярка, ама аз ще ви кажа — всуе! Колкото хора по земята, толкова калъпи! Случва се сиромашът човек през едни времена да води един вид живот, а през други времена — така да живее, че който гледа отстрани, да възкликне: Не може да бъде! Всякакви промени настават в живота човечески, но аз ви казвам, никога Иван не ще се превърне в Драган и никога Драган не ще излезе от кожата си, та да стане Иван!

Неговият неизменен скептицизъм беше известен, затова, като го слушаха, другите от компанията само се усмихваха снизходително и повдигаха пренебрежително рамене. Защото той беше скептик на думи, а на дело пръв се нареждаше зад всяко ново начинание, кълнеше се, че не вярва дори за бакърено рупче в новата работа, а се старееше честно и отдаваше всичките си сили, за да завърши тази нова работа с пълен успех. Тъй и думите му, че отец Анастаси не е станал друг човек, че за човешката природа уж нямало готови калъпи, мерки, с които да се измерва, тъй и тези му думи на неверие останаха без отзвук у компанията, сметнаха ги като израз на проклетия му навик всичко да отрича и на всяко чуждо мнение да казва «не».

Анастаси се роди в семейство на дребни стопани, които през младите години на живота си вярваха в щастлива звезда, надяваха се да постигнат благополучие, а на зрели години, съсипани от чифликчийската сила, вече не се сещаха за мечтите си, а протягаха ръце за изполица, та да имат на софрата си още едно коматче хляб. Майка му, другоселка от Сеизовци, в най-доброто време от живота си беше буйна и весела жена, лакомеше се за тафтени престилки, за лъскави нанизы от синци и шевици, в песните и припевките нямаше съперница измежду ведровските невести. Ваклите ѝ очи влажнееха, бляскаха примамливо зад витите мигли, когато се смееше, шарените гердани от ситни синци подскачаха предизвикателно и дръзко върху набъбналата ѝ гърд. Така беше през първите няколко години след сватбата, а сетне надеждите за благополучен живот избягаха надалече, като ония ята жерави, дигнали се на възбог над ширинта и вече невидими за очите, изполицата надви, пшеничният хляб стана рядък гост на софрата и веселушката от Сеизовци се умълча, смеховете ѝ секнаха, заприличаха на птица с прекършени криле — веселото ято е отлетяло на юг, а болната се щура самичка сред посьрналата равнина. Бай Йордан, бащата на Анастаси, на лице и фигура беше хубавец и снажен като жена си, но по характер силно се отличаваше от нея, двамата си приличаха само в грижовността към работата, в упоритостта, с която залягаха да вардят нивиците си от лихварите, а във всичко останало се различаваха, разминаваха се, както пътища на кръстопът. Сеизовката теглеше към удобства и сития живот, присънваше ѝ се голяма къща от кирпич, с прустове, със сайванти, видеше ли писана каруца с двойни яйове, в такива каляски се возеха по-заможните, въздишаше от мъка, една змия лягаше в пазвата ѝ, кълцаше сърцето. А бай Йордан, нехаен към облеклото си, ходеше до късна есен бос и разгърден, спеше сладко, където завърне, на голата земя под салкъмите или на дъсчения одър, все едно, беше благодарен и на просеничния комат, а когато в къщи имаше блажно, кръстеше се, мислеше, че е светъл празник, и питаше на какъв божии светец е кръстен чудният ден. Той намираше каменната си къщурка за много удобна и приветлива и ако не бяха хвърковатите мечти на жена му по тухлен дом, пръста си нямаше да мръдне, за да се мести в друга. При Азмака ходеше два-три пъти в годината: по Димитровден,

когато продаваше малко зърно от своята земя или взимаше аванс срещу изполищата; на Пасха и по Гергьовден — за да уговори хака, който трябваше да плати наесен на пастирите. В кръчмата се усещаше на чуждо място, мъчно влизаше в разговорите на другите и не само поради мълчаливостта си, а защото изобщо не отдаваше значение на въпросите, по които разискваха: думите светваха и гаснеха като искрите в огнището, а халът на хората толкова години вече все си оставаше един и същ. Неговата радост беше в работата, събеседници му бяха спечените орници, ветрищата, които метяха равнината надлъж и нашир, небето, от което очакваше живителния и спасителен дъжд. С тях разговаряше, спореше, даваше им обещание или разваляше пазарлъци. Не се надяваше кой знае на какви успехи, сполуката гостуваше на по-заможните, защото те имаха свои машини и разполагаха с много глави добитък, та земята беше към тях къде-къде по-щедра, дори таеше дълбоко в душата си една отровна мисъл, че в края на краищата всичкото му бъртене ще отиде залудо, не познаваше такъв случай — беден стопанин да е надскачил боя си. Но упорствуваше, трудеше се с жар, както бяха се трудили дедите му от онова време, някога си, когато цялата тая ширин представляваше една почти безлюдна степ, негостоприемна за заседнал живот.

Така беше до някое време, а после, когато битката за тухлен дом и писана каруца с двойни яйове беше окончателно загубена, в каменната къщурка на семейството се възцари тъжно спокойствие: веселушката от Сеизовци не можа да понесе поражението, избяга с някакъв пътуващ търговец на басми и дантели, бай Йордан приписа на ведровската църква каквото му беше останало от земята и се глави за овчарин при чифликчията Пангелей, а Анастаси — тогава деветгодишен — беше прибран и осиновен от овдовелия отец Андрей.

Отец Андрей, вече в години, имаше своя проста, но непоклатима философия. Бог беше отредил: земята да е на богатите, бедните да служат на богатите, а църквата да служи на бедните, за да ги утешава и учи на смирение, защото само на смирените беше отсъдено да седнат надясно от отца, когато възкръснат от мъртвите. За разлика от много други църковни служители, които проповядваха тази философия по задължение, а сами не бяха убедени нито на йота в догмите ѝ и уреждаха личния си живот

според законите на земното добруване, поп Андрей ѝ вярваше дълбоко и с цялата си душа, беше готов да иде дори в огъня, за да я защити. И понеже не носеше в душата си никакви съмнения и не се измъчваше над никакви тайни, всичко за човека, света и битието беше казано и разяснено във вехтия и новия завет, той живееше просто и строго, отдаден и духом, и телом на една цел — да поучава бедните в търпеливост и смирение и да спомага, с каквото може, та схлупената ведровска черква да изглежда поне отвътре достойна за божията слава.

Ведровските чифликчий, в това число и Тома Лефтеров-Лисицата, който минаваше уж за много набожен, нито обръщаха особено внимание на стария поп, нито се трогваха твърде от грижите му за поддържането на престарялата черква. Тия могъщи господари имаха божията благословия и без неговото посредничество, ако трябваше да палят някъде свещи — петимни бяха да сторят това в канторите на добричките износители, а домът на окръжния управител повече ги привличаше дори от градската катедрала с всичките ѝ мрамори и позлатени амвони. Кой знае, може да бяха се примирили с печалното си бъдеще, когато щяха да възкръснат от мъртвите, та приживе предпочитаха да се занимават само със земните си суетни, черквата и божите работи бяха предоставили на бедните и на попа, дали им ги бяха на откуп, защото и в светото писание беше казано, че по-лесно камила ще се провере през иглени уши, нежели богат да се промъкне през райските двери.

Тъй или иначе, каквото отец Андрей туряше в дисагите от треби и благословии, от венчавки и кръщавки, от помени и задушници — носеше го с магаренцето си по чифлиците и там го обменяше срещу шепа петачета или канче пшенично брашно. Управителите даваха тази празнична храна на прасетата или гощаваха ратаите, като предварително отделяха за себе си овнешките плешки, кълките и по-едрите парчета от наложените баници, печени под връшник. Така попът успя да събере за едно десетилетие достатъчно пари, за да дигне една малка камбанарийка над черковния покрив, дотогава камбанката висеше на двора, под навес от мухлясали керемиди, да обкове иконата на света Богородица с масивна сребърна рамка и да смени дървения кръст под разпятието Христово със сребърен. Той имаше още една мечта — да облепи със златен

варак някои от фигурите на иконостаса, тоя блясък щеше да действа силно върху душите на богомолците, щеше да вдъхва уважение господне и възхита, но златото беше прескъпо, а време за припечелване не стигаше, годините бяха се стопили като вошениците, които бабичките стък- ваха в пясъка под иконите.

И така Анастаси ходеше подир осиновителя си от сутрин до вечер, водеше магаренцето, поемаше подаенията, дяловете на попа от курбаните и заупокойките, къташе всичко в дисагите и на нищо не посягаше — че отецът го беше заплашил с гръм небесен и с вечни мъки във вряща смола. Понякога му се прияждаше страшно, в къщи бяха почти всеки ден на мляко и постна храна, мръвките, подсладената пшеница, препечените краища от тлъстите баници теглеха като с ченгели очите и ръцете му, но да посегне нямаше кураж — току падне гръм, и го превърне в купчинка пепел или ръката му изсъхне, както държи отчупения залък, или дяволите го смъкнат в чревото адово, за да се пече до края на вековете в геената огнена. После, когато поотрасна и стана вече момчурляк, в началото на юношеските години, охотата му да бърка в дисагите започна постепенно да се изпарява сама — повечето треби на попа бяха все във връзка с нещастия, докато чакаше края на обредите, душата му заприличваше на съд, преизпълнен с горчилка, насищаше се с вайкания и сълзи, дори да го мъчеше вълчи глад, пак щеше да отръпне и се потърси. Седнеше ли на софрата, залъците засядаха в гърлото му, преглъщаше с мъка, пътят, който изминаваше ръката му до блюдото и обратно, приличаше на наказание, сякаш оня железен топуз от кантара тежеше невидим отгоре ѝ. Писъците на майките и вайканията и нарежданията на невестите дълго звучаха в ушите му, след като се завръщаше от гробища, а изкривените им от мъка лица прииждаха на върволици, изскачаха от ъглите на собата, дори ги съзираше често като образи на удавници между глинените паници и коматите хляб.

Понякога, като го виждаше такъв оклюмнал, баба Никодимица, сестриница на попа, гълчеше сърдито и клатеше глава:

— Ти ще пошуриш момчето бре, що го не оставиш на мира с тез гробища, не видиш ли го, че е заприличало на болен човек?

Старецът отвърщаше строго:

— Зная си аз работата, ти не туряй пръст, където не трябва. Той да свиква още отсега с мъката човеческа, да знае, че живее в долина на сълзи, че въздишките са повече от смеха, че на човека е дадено да скърби, за да има на какво да се надява. Нека душата му се помъчи, докато не е огрубяла, докато е младенческа и чиста, каквото усети и изпита през тия години, то ще му остане за през цял живот. Сега да гледа мъките човечески и душата му да се гърчи от болка, туй е полезно. Защото само болката ще го накара, когато дойде време, да обърне очи към небето. Аз съм повтарял много пъти и пак ще повторя: има един път към истината и той минава през мъките.

Баба Никодимица не изглеждаше твърде съгласна с тази тъжна философия, тя предпочиташе пътят към истината да преминава през радостите, колкото и да се ровеше в живота си, не си спомняше такъв случай да се е чувствувала щастлива, а сърцето ѝ да се е свивало от мъка. Напротив, като си мислеше за някогашните години, идеха ѝ наум събития, които никак не прилягаха на поученията, изказвани от сестриния ѝ мъж. Имаше ли мъка в сърцето ѝ, беше се чувствувала нещастна, светът ѝ се мяркаше грозен и, обратно, една шепа радост стигаше, за да бликнат песните сами от сърцето ѝ, спеченият просеник да ѝ се струва вкусен като сладък симид, къравата кранта, дето въртеше мотовилката на бунара — да ѝ се привижда чудесна, като хвърковатия жребец от приказките на баба ѝ. Знаеше от младостта си — избелялата и износена забрадка причиняваше мъка, новата лъскава забрадка с ресни от синци носеше радост. Малките хитрини, които измисляше, за да се сдобие с нова забрадка — скритите яйчица в раклата, които тайно продаваше на яйчаря, бучка масло в кошницата под копривата, когато отиваше на пазар в Добрич, — тия пътечки към радостта бяха за предпочитане пред кръстните мъки, препоръчвани и проповядвани от изпусталелия в непрекъснато постене поп.

Затова, излезеше ли старецът от къщи, затиреше ли се към черквата, за да лъска среброто на иконите с парче от кадифе, тя на часа викаше Анастаси в собата, даваше му да чисти кринче зрял боб и уж залисана в свои грижи, някак съвсем случайно ще го запита дали знае тази или онази приказка за юнака, дето надвил змея с тринадесетте глави, а после се оженил за царската дъщеря и гостите яли и пили на сватбената трапеза три дни и три нощи.

Анастаси смънкваше, че тя вече му е разказвала за трима или четирима такива юнаци, нищо не му се слушаше, ония вайкания и писъци още се плискаха в ушите му, но бабичката го предупреждаваше, че била чула нещо за един пети юнак и че тоя змей, с който се борил, не бил като другите и че царската дъщеря не била като предишните, защото в косите ѝ били вплетени истински звездици, а на челото ѝ светела истинска месечинка. Така, докато момчето чистеше боба, тя му разказваше поредната приказка за юнака и многоглавия змей, как преминало през омагьосаната гора и изкачило стъклената планина и как отключило тъмницата, в която била запряна хубавицата с месечинката на челото. Ставаше дума за големи подвизи, за храброст и битки, за тържеството на острата сабя над злото, за хубавици и пищни гощавки. Тия неща бяха далеч от поученията на попа колкото земята от Квачката, дете къта златните си пиленца върху небесния свод, защото той виждаше радостта само в отвъдния живот, след възкресението от мъртвите, мъките на земния живот подготвяха душите на хората за това вечно блаженство, а приказките на бабичката утвърждаваха по един чуден начин радостта като достойние на човека приживе, в тях и дума не се споменуваше за отвъдния живот.

Разбира се, в онова начално време на юношеството Анастаси не можеше да прави съпоставка между примитивната, но жизнена философия на бабичката с мистичното мировъзрение на попа, който въздигаше страданието в спасителна необходимост за човека. И поученията на стареца, и приказките на Никодимица еднакво го затрогваха и вълнуваха, нито мъката му беше чужда, нито сам беше чужд на стремежите по радостта, ако на пладнуване страдеше отчаяно до някой пресен гроб, привечер, докато къкреше бобът в гърненцето, изкачваше стъклени планини, дигнали гладки снаги по-нависоко от облаците, за да каже на онова момиче с месечинката: «Ето, царкиньо, аз те освободих от твоя похитител, змея, сега ще ми станеш ли жена?»

Тая двойственост в душата му непрекъснато се стремеше към равновесие, както двете паланици на кантара, когато бяха празни от грамове и стока. Случи се веднъж да го заведат на събор в Сеизово и като обикаляше самичък около сергиите, най-много се въртеше около халваджийниците, където един преселенец продаваше шарени

ментови бонбони и червени захаросани петленца, забодени на пръчка. Бонбоните не му направиха особено впечатление, понякога баба Никодимица му носеше по Великден или на задушница, но тия петленца от червена захар му взимаха очите — хем лъскави, хем прозрачни, гледаш през тях и нещата изглеждат като боядисани с червена боя, и с гребенчета, и с опашки, като истинските. Толкова му харесаха, така го изкусиха до прималяване, че когато майсторът се залиса да угоди на една креслива тумба от по-глезените хлапетии, той се изсули досами тезгяха, протегна шия към кресльовците, уж да чуе какво си поръчват, а незабелязано спипа с ръка едно петленце от купчинката, дето беше най-близо, скри го под крайчето на блузката си и с привидно равнодушие, както правят опитните крадци, обърна гръб и се измъкна навън.

После се затири чак към другия край на полето, там имаше няколко саплъка, големи като планини, наоколо не се мяркаше жива душа, целият свят беше се стекъл на събора. Като се почувствува в усамотение и пълна сигурност, Анастаси извади петленцето изпод дрешката си, засмя му се и най-напред погледна през него към слънцето. Докато гонеше саплъците и чакаше да се затули зад грамадите им, мислеше си, че първом ще близне петленцето с език, да му усети сладостта, но сега той се взря през него в слънцето, то се изправяше вече към зенита. Светилото заблестя през прозрачната захарна коричка като червено кълбо, потънало в червеникави огнени пари, но петленцето не беше толкова голямо, та да го закрие съвсем, оттук и там се подаваха сребърни крайчета, които пробуждаха очите с блясъка си. Все пак той не беше виждал дотогава такова червено кълбо, мижеше с едното си око и дълго го зяпаше с отворена уста. Сетне, като се насити на тази гледка, захвана да оглежда полето, кукурузите, които се разливаха като морета, моравата, която вятърът ту притискаше, ту възправяше, едно безкрайно платнище, проснато под небето върху половината земя. Каква чудновата прелест, сякаш всичко заляно с червен шербет, сърцето му тупкаше в захлас.

Най-после дойде ред да опита и сладостта на петленцето. Когато реши да го открадне, тогава като че ли езикът командуваше ръцете му, от желание да близне червената глазура устата му се пълнеше със слюнка. Но се случиха тази работа да свърши най-накрая, глазура не беше

кой знае колко сладка, дори не превишаваше сладината на бонбоните, които му носеше баба Никодимица, завити в кърпа. Обикновен шекер, само че загладен като стъкло и боядисан с червена боя!

Повъртя се някое време в сянката на сапльците, захарното петленце висеше като простреляно на пръчицата си, после бавно пое пътя, по който беше дошел. Струваше му се, че са го излъгали, макар че всъщност никой не беше го лъгал, с никого не беше разговарял за петленцето, преди да го открадне, от ничии уста не беше чул уверения, че то е къде-къде по-сладко от обикновените бонбони, та сега да му е криво и да се чувства измамен. Измамата, както и да е, можеше някак да забрави, да преглътне, дори ония юнаци от приказките ставаха понякога жертва на заблуждение, но да се примири с кражбата си, да преглътне греха си, както правеше със зальците, когато му се реवेशе — за това нямаше сили, посивялото от жегата небе приличаше на едно чудовищно око, сурово и жестоко, следеше го отгоре с безмилостна упоритост, не съществуваше такова местенце на земята, където можеше да се укрие. Беше се излъгал, беше откраднал, сега трябваше да дойде изкуплението на греховете, та безмилостното око да се отвърне от него и в душата му да настане мир. Затова вървеше по пътя пребит, краката му се сплитаха, припомняше си нещо от Матеевото евангелие, как Исус носел кръста си към Голгота, колко пъти по път беше чел тази глава, наричаше я най-истинска за човека, вървеше към сергиите, а петленцето висеше в ръката му, на пръчицата си, и весело бляскаше на слънцето като златна пара.

Най-после пристигна на мястото, дойде при преселенеца, събра всичките си сили и тихо му рече:

— Чичко, аз откраднах одева това петленце. Сега ти го нося обратно, връщам го, близнал съм го само веднъж.

Подаде петленцето и понеже ръката му трепереше, то подскачаше на пръчицата си, приличаше на оживяло.

Преселенецът, мустакат мъж, посивял повече от грижи, отколкото от години, втренчи тежките си очи в момчето, гледаше го учудено, двоумеше се какво да предприеме.

— Белким можа да го окраднеш? — попита той, колкото да си даде време.

Анастаси поклати утвърдително глава, спря въздишката, която напираше в гърдите му, и заби очи в земята.

— Гледай ти! — цъкаше с език преселенецът и се чуде-

ше. — Как пък да не видя, брей, ти си бил голям майстор бе!

Но в гласа му нямаше злина, момчето изглеждаше кротко и беше пожълтяло като смин. И все пак трябваше да действа, да направи нещо, защото кражбата си беше кражба, наказваше се и според божите закони, и по хорските, нямаше право да отменя нито едните, нито другите.

— Хай да ти се не види! — разсърди се той, защото в ума му не идеше като каква присъда да издаде. — Като си откраднал, добре, ама защо сега ми се вреш в ръцете! — Погледна ръцете си — бяха големи, като лопати, чепа-тести, ще удари и току-виж, че осакатил детето.

Сумтя някое време, после лицето му изведнъж просветна.

— Аз тебе, вагабонтино — рече той и засука страшно ръкави, — ще накажа, както се следва, та друг път да си помислиш малко, преди да крадеш чужд имот. Разбойник такъв! — Имаше вид, като че ли ще го сплеска със земята, така беше се наежил, но в очите му проблясваха весели пламъчета, напразно се силеше да изглежда много сърдит. Улови с два пръста ухото на Анастаси, постисна, като отмерваше наум силата, за да го не смачка случайно, сетне, свършил с екзекуцията, изрече наставнически: — Туй е заради кражбата, защото човек може да започне със захарно петле, а да завърши на края с бесилка. Друг път да не посягаш на чуждия имот! Пък задето си се разкаял овреме и сам връщаш назад откраднатата стока, аз ти я подарявам, халал да ти е, хрускай със здраве петленцето и бягай при татко си, да му разкажеш от игла до конец какво се е случило! — Погали го леко по косата и поклати глава: — Разбойник такъв!

Анастаси се изшмугна из навалищата ни жив, ни умрял от срам, стигна пътя за Ведрово и като се отби понастрана, под един пращен салкъм, приседна на земята и дълго подсмърча и рева с глас. Тоя плач беше от мъка, но той умиваше сърцето му, пречистваше душата му, както дъждецът пречиства въздуха от натежалия прахоляк, онова ужасно око отгоре вече не го следеше, над главата му сияеше прозрачно като стъкло, синьо и засмяно небе.

Десетина години подир тази дребна случка отец Андрей се помина и на мястото му в енорията беше назначен Анастаси — вече женен, завършил попската школа в

Кюстенджа малко преди освобождението на Южна Добруджа, отдавна подготвен духом за службата, която престарелият поп беше освободил след четири десетилетия праведен според евангелието, богопосветен живот. Макар и политическият ред да се беше променил с освобождението, редът в живота си оставаше същият, чифликчиите господствуваха на воля, шепата по-заможни стопани правеха-струваха, за да се задържат на положението си, а сиромашта, комай двете трети от ведровчани, и сега, както и по-рано, свързваше двата края с помощта на изполицата и ратайския труд. Чифликчията Пантелей, комуто бяха извадили прякор Вълка, препускаше като хала на лудия си жребец, сновеше вампирясал от лакомия из владенията си от тъмно до тъмно, биеше ратаите си с възлест кожен камшик, а вечер сядаше да се храни с черен хляб и препечена овча пастърма. Казваха, че имал влог в добричката банка половин милион суха пара. Не беше за чудене, неговите орници и пасбища надхвърляха три хиляди декара, изнасяше зърно за Средна Европа и рогат добитък за близоизточните страни. Дядо Минко Покровнишки-Княза, лихварствуваше, доставяше на кръчмарите от Добрич слуги и момичета, държеше няколко дюкяна, пиянствуваше и играеше комар, а летните горещини прекарваше на Адриатическо море. Само Тома Лефтеров-Лисицата водеше на вид по-приличен живот, не биеше с камшик ратаите си, не се запиваше като Княза, но умееше ловко и по най-изкусен начин да разорява длъжниците си, да купува на безценица добитък и имоти, той беше уплел в мрежите си съседните села и ги смучеше като паяк.

Единствен от чифликчиите Тома Лефтеров ходеше понякога на черква неделя сутрин и не заемаше почетното място, което му беше отредено в съседство с олтара, а чинно заставаше в дъното, сред най-сиромасите, бабичките и вдовиците на ратаите, палеше свещи пред иконите, кланяше се и щедро изсипваше върху подноса на милостинята по една шепа бели пари. Това се случваше по дватри пъти в годината, но правеше впечатление — сиромасите мъже, които имаха най-много нужда от божията помощ, почти не спожодаха храма господен, а Тома Лефтеров, чиято сила тежеше колкото един казан с жълтици, чупеше кръст пред света Богородица и се молеше за спасението на душата си като най-слабия между слабите.

Той беше издълбал големи кръстове върху капаците на прозорците си, та вечерно време, като пропусчат светлината отвътре, да греят, да сочат, че в чифликчийския дом живее смирен и богобоязлив господар. Кандилцето в гостната му стая никога не гаснеше, а на лавицата с книгите сред търговските и валутните справочници блестяше със златната си подвързия еднотомотно издание на стария и новия завет.

Шетал някога из страните на Близкия изток, за да уговаря доставки на говеждо месо, беше прескочил и до Ерусалим, затова носеше званието «хаджия». Прочее той носеше незаслужено това звание, защото не беше дори помирилскал местата, за които ставаше дума в евангелията на апостолите, не му беше останало време сред търговските залисии, нито пък проявяваше особен интерес. Та Хаджията, значи, единствен от чифликчиите се сещаше понякога за черквата, и не толкова за църквата, вкопана с четири стъпала в земята, колкото за нейния свещенослужител, хрисимия и кротък отец Анастаси. Сещаше се за него веднъж-два пъти в седмицата и не го канеше как да е, а изпращаше кочияша си с каруцата, която имаше двойни яйове и возеше меко като същинска чокойска каляска. Така го довеждаше в къщи си, тържествено, макар на отца да не се нравеха тия салтанати, той открай време беше навикнал да гони бос пътищата като истински син человечески. Кочияшът го превеждаше през цялото село, такава беше волята на господаря, караше раван, мало и голямо зяпаше охранените коне и писания «пайтон», пък отецът се свиваше сред плюшените възглавници на седалката, червеше се, чинеше му се, че са го насадили върху острите клинци на някакъв позорен дарак. Но да върне пайтона не се решаваеше, боеше се да не обиди чифликчията.

Хаджията го срещаше любезно в гостната си, черпеше го със смокиново сладко, разпитваше го туй-онуй за черковните работи, па току подхващаше разговор върху някоя тема из библията или новия завет. Приказваха си кротко до свечеряване, после хаджийката ги канеше любезно в столовата и ако биваше постен ден — хранеха се с прясно сирене и зеленчуци, пиеха медовина. Ако се случеше блажен — на трапезата имаше пържени пилета, а в стъклената кана аленееше старо вино, но винаги разредено с малко вода. Анастаси можеше да твърди нався-

къде, пред всякакви хора и с чиста съвест, че Хаджията водеше скромен и примерен живот, не беше стиснат като Вълка, нито разгулен до безсрамие, какъвто беше Княза, дядо Минко Покровнишки.

Пайтонът връщаше обратно Анастаси и понеже беше нощ и нямаше зяпачи, кочияшът караше конете в тръс, оня дарак вече не съществуваше, в душата на отца беше спокойно, очите му се взираха с благоговение в небесната вис, посипана с едри, златни звезди. Гледаше тая прелест Анастаси и си мислеше колко е чуден земният ред, един пребогат човек като Хаджията не отпускаше юздите на страстите си, живееше почтено и в смирение и не обиждаше бога нито със скъперничество, нито със сластолюбив и разхайтен живот. Поп Андрей, вечна му памет, колкото и да беше мъдър, напразно смяташе всички богати люде за предопределена плячка на геената огнена след възкресението на мъртвите. Защото имаше богати люде ЛОШИ, каквито бяха Пантелей и Княза, и богати люде ДОБРИ, какъвто беше например Тома. Хората биват добри и лоши не според имота си и мястото, което заемат, а според това каква любов отреждат в сърцето си за бога, спазват ли десетте божии заповеди и изпълняват ли повелята на новия завет да се не противят със сила на злото и да обичат ближния си. «Помилуй, господи — шепнеше Анастаси в душата си и очите му се премрежваха от влага, — помилуй нас грешните, защото ние не разбираме винаги добрината ти, а тя е като слънцето: всекиго огрява и стопля и само оня зъзне от студ, който доброволно и по своя воля е подредил живота си под усойничавата сянка на злото!

Случи се лоша зима, снегът дойде малко, много орници останаха незавити и помръзнаха през студовете, а пролетта излезе сушава и земята се спече, заприлича на кирпич. Хаджията, предвидлив, когато трябваше да се опазва от загуби, повика на гости Вълка и дядо Минко Покровнишки и им рече:

— Ако тази година трябва да плащам как на ратаите си, какъвто съм заплащал миналата година, и ако трябва да давам земя на изполица, както е било досега — крина на изполичаря, крина за мене, — аз ще бъда съсипан и добро няма да дочекам. Вие сте по-силни, може някак да

прескочите бедата, но за мене ще бъде лошо. Аз ще про- падна.

— Ти ли? — наежи се Вълка. — Ти ли си по-слаб от нас?

— Хаджи — засмя се Княза, — аз да имах твоите лирички, дето си ги гудил в разни английски фирми, хе! — Той се удари по коляното с меката си длан и лукаво на- мигна към фарфоровото кандилце, където Девата държе- ще в скути пухкавия си младенец.

— Бе остави, туй му е в нрава нему, да се прави на бедняк! — каза мрачно Вълка.

— Да речем, че е тъй — въздъхна примирително Ха- джията, — но аз не съм ви извикал да се караме и да спо- риме чия сила е по-голяма. Бог ми е свидетел — той се прекръсти, — аз никому не завиждам, а себе си смятам за най-недостойния между хората. Аз съм ви повикал да помислим дружно като как да излезем от тази беда, дето ни сполетя със сушата. Тя е обща, види се, общо сме грешили пред бога! Но човек е несъвършен, за греховете има покаяние и прошка, а загубите, ако не ги възмогнеш, теглят направо към дъното, където са сълзи и отчаяние, и вечен мрак.

После хаджийката донесе ракия и мезета, сладки гръц- ки стафиди и анадолски фъстъци, а когато разговорите завършиха в дух на всеобщо единство, покани гостите ча обяд. На трапезата имаше сарми от месо на мисирка, печено прасенце-бозайниче, вита баклава, потънала в дербет, а в стъклената кана искреше силно старо вино, неподсторено дори с капчица вода.

На другия ден Хаджията каза на попа:

— Тази година Пантелей и дядо Минко са решили да преполовят хака на ратаите и на аргатите. А от изполи- цата да вземат крина и половина срещу една. Бог да ги съди, тяхна си работа, всяка коза за своя крак. Аз, макар и да съм изгорен от сушата, ще бъда по-милостив, решил съм да не оставя хората гладни, ще ида на риск и ще дам повече, но туй между нас да си остане. Защото, ако ония двамата научат, те ще ме затрият, милост не знаят и нямат страх ни от дявола, ни от бога.

— Но какво трябва аз да направя? — попита Ана- стаси.

— Ти подшушни на сиромасите, ама под най-голяма тайна, да се не главяват ни при Пантелея, ни при дядо

Минко Покровнишки. Да се надяват на бога и да чакат, докато му дойде времето. Пък аз заем ли ще търся от лихварите, ще продавам ли, ще гледам никого да не оставя в терзание и глад.

Отец Анастаси толкова се затрогна от умиление, че понечи да му целуне ръка, но Хаджията се отдръпна и повдигна рамене:

— Аз изпълнявам повелята божия да съм милостив към ближния, сам знаеш колко сме приказвали по този въпрос!

И така, ведровчани не се главиха нито при Вълка, нито при Княза, отказаха да сключат договори за изполицата. Тогава двамата чифликчий наеха сиромаси от съседните села, те идеха на тумби и молеха за работа, и по техните землища сушата беше свършила добре работата си. А Хаджията извика попа и му каза:

— Отче, както ти бях обещал, сторих всичко, каквото беше по силите ми, за да бъда справедлив. Молих заеми от лихварите, но те не ми дадоха, поисках да продам от земята, но не намерих купувачи, времената са лоши. Воля божия, всеки да се спасява, както може!

— Хаджи — възропта отец Анастаси и се разтрепера от мъка, — къде ще идат сега толко ми ти хора, Пантелей и дядо Минко са заключили портите си за ведровчани, взеха си работници от други места, каквото имаха за изполица, раздадоха го на чужди. Белким ще оставиш хората да мрат от глад?!

— Отче — разпери ръце Хаджията, — аз не съм слънце, та да огрее навсякъде. С малкото, което имам, мога да разполагам така: хак — по третинка от миналогодишния и нито стотинка повече. Изполица — две крини за мене, една за изполичаря. Зная, че туй не е добро, но толко ми е силата. Който иска да работи, да заповяда, трудно ще му е, но другояче няма как!

Отец Анастаси повдигна очи нагоре, в гърдите му напираше ужасна болка, сякаш някой ги цепеше, щеше да извика, «боже, що не пратиш гръм да ме убие», но не му достигаше въздух, само устните му се изкривиха в мъчителна спазма. Той се извърна, излезе от къщата замаян, мина през двора покрай чемширите и хвана мекия път, който водеше за черквата. Някой викна подире му: «Дядо попе, калимавката!» — беше я забравил в гостната на Хаджията, думите профучаха покрай ушите му като праз-

ни звукове. После го настигна татарчето Хасан, кочияшът, подаде му я запъхтян и ухилено попита: «Що не почака да впрегна пайтона?» Но отецът не чу тия думи, нахлуи машинално калимавката и продължи пътя си с отмалели крака, прегърбен, сякаш носеше на раменете си някакъв смазващ товар.

Вече свечеряваше, когато стигна двора на черквата. Няколко бабички чакаха отпред, беше съботен ден, разстъпиха се да му отворят път, но той им махна унило оръка:

— Хай вървете си, тая вечер няма да има служба! — И понеже го зяпаха учудено и като да не вярваха на ушите си, той допълни почти шепнешком: — Болен съм, нали видите, или дядо поп няма право да боледува?

Проводи клисаря да си иде миром, запря вратата подире му, после се изправи пред олтара и дълго стоя неподвижен, с очи, вперени в иконостаса. Беше тихо, сумрачно, сребърната обкова на света Богородица едва блещукаше сред тъжната здрачевина. Гледаше втренчено разпятието и душата му стенеше: «Защо ме излъга, господи? Защо искаш да служа свято на закона ти, когато ти сам не го зачиташ? Защо остави лъжата да тържествува и слабите и беззащитни люде да съхнат в недояждане, за да се гои с потта им неистовият фарисей? Защо заслепи очите ми, заблуди разума ми, та повярвах на фарисея и предадох стадото си на заколение?»

Така, като стенеше, безмълвно той се отпусна на пода, коленичи и допря челото си о каменните плочи. Всичко беше свършено, нещата не можеха да се върнат назад. Ведровчани щяха да работят почти даром на Хаджията, а малкото припечелена храна надали щяха да свържат двата края дори до коледните празници. А сетне, за да не измрат от глад, пак него ще молят, защото другите двама чифликчи, както са им разлютени, по-скоро ще са готови вълкодавите си да насъскат отгоре им или да ги разселят по съседните села, камо ли да ги подпомогнат с торбичка царевично брашно! Глад се не търпи, най-вече зиме, когато и стръкче коприва няма откъде да отскубнеш. Невестите ще преметат нощвите, ще остържат копаните, ще омесят последния хляб, па ще се свият в някой ъгъл на одаите, онемели, глухи за плаحوвете на децата си, и търпеливо ще зачакат избавление само от милостивата смърт.

Тогава стопаните ще се стълпят пред портите на чоко-

нна, ще превият кръст като псета, бити с кобилица, и ще протегнат ръце: Ти баща, ти майка, помогни! А той ще мълчи, ще сумти: Бе аз не съм слънце, та да огрее навсякъде? И аз да нямам, и мене не стига! Сетне, отбронил половината кокалчета от божигробската си броеница, ще въздъхне страдалчески, бог да ми е на помощ, ще прося от по-силните, ще се затрупам с лихви, затова вие да си знаете отнапред — който ще да вземе от мене една крина, ще ми връща лятоска три!

Дали от хладината на каменните плочи, или защото мъката разсъбличаше нещата и те лъсваха в истинския си вид, в тия минути на терзание отец Анастаси беше прозрял истината и за настояще време, и за дните, които се задаваха. В настояще време като единствен работодател той ще има толкова ратаи, колкото душата му иска. Ще заплаща труда им ниско, та да ги принуди да искат заеми от него през най-лошото време на годината. Ще им отпусне кое-що, но така ще ги натовари с лихви, че да се не изжеглят из ярема му поне за още три божии години. Кой се издължи криво-ляво, добре, кой не успее — има си закон за тази работа, ще лапне нивиците му. Така той ще умножи имота си, без да чули от основния си капитал, а зърното, което ще изнася на пазара, ще бие на цена зърното на конкурентите — нали го е извадил от земята с почти безплатен ратайски труд!

— И всичката тази подигравка със сиромасите стана с твое знание, господи, и всичкото това безбожие се извърши пред очите ти! И не само че не си помръдна пръста, за да предотвратиш злото, но спомогна всякак, за да възтържествува! Такава ли е твоята милост?

Като че ли някаква отровна змия шавна под старите каменни плочи. Анастаси подскочи, може би тази змия беше самият дявол, върхлетя на иконостаса и полудял захвана да го блъска и да бие с юмруци, колкото му стигаше силата. Древните везби бяха тънки и някои части от фигурите на ангелите и на светците тутакси изпадаха потрошени на пода. Настана зловещ шум, такъв шум никога не беше кънтял между тия мрачни и вековни сводове, сякаш самите опашати дяволи бяха слезли от стенописите и сега неистово тропаха с копитцата си по каменния под.

Удовлетворил по този безумен начин гнева си, отец Анастаси изведнъж дойде на себе си, кипналата вълна

на негодуванието се отдръпна от душата му внезапно, както беше врхлетяла. Остана опустошението, отломката от предишната вяра в милостта божия, един жалък и прекършен стрък. Коленичи пред дверите на олтара и заплака, и не от разкаяние заради богохулството си, а защото беше загубил вярата си в милостта на бога. Сега той приличаше на слепец, изтървал някъде тояжката си — може ли слепец без тояжка?

И както се вайкаше и диреше светлинка за душата си, спомни си от псалтира Давидовия псалом: «На тебе, господи, се уповавам. Избави ме по твоята правда и ме освободи. Защото ти си моя надежда, господи, мое упование от младините ми.» Е, добре, но каква беше божията правда? Божията правда беше правдата на лефтеровци! Давидовият псалом поставяше отца Анастасия ни повече, ни по-малко в служба на лефтеровската правда, правдата на разбойника, а тя нямаше, разбира се, нищо общо о любовта към ближния, за която сам бог беше отишъл някога си на разпятие. . .

Ето как започнаха да се объркват нещата от тоя ден. Кроткият отец Анастаси въстана срещу евангелската лъжа и поне в душата си срина лъжовния мит за божие милосърдие. Кръстните мъки на Исуса бяха един зловещ символ за жестокостта на всевишния: като беше оставил най-съвършения между хората да бъде разпънат от фарисеите, каква милост можеха да очакват от него обикновените люде? Съдбата на сиромасите беше съдба Исусова, с тази разлика, че те биваха разпъвани от лефтеровци, но не възкръсваха от гроба. Така мислеше Анастаси, но да се отрече от черквата нямаше сили, служеше тъжно, венчаваше, погребваше и все не губеше надежда, че някога ще разгадае голямата тайна: защо всъщност господ е жесток към сиромасите и благоразположен и отстъпчив спрямо богатите?

Гледаше си службата, понякога взимаше четката, за да възстанови несръчно някоя стара рисунка, и тогава като по правило вседържецът Саваот лъсваше на стената като един много злоблив и лют старик.

— Защо рисуваш господа толкова страшен? — попита го веднъж Исай, в чиято душа още през детските години преливаше кротка доброта. — Нали господ е все-благ и милостив?

Отец Анастаси, негов настойник по онова време, тъжно се усмихна:

— Благостта и милостта, чедо, са чувства човечески. Извън човека няма ни радост, ни жал. А господ не е човек. . . Това, дете в образа на Христа той е преживял някога на земята, колко е то? Може ли един напръстник изворна вода да превърне всичката солена вода на морето в сладка? Но и това, дете е преживял някога на земята, изглежда, че и него е забравил. . . Само човек може човека да разбере!

Годините течаха, а денят на просветлението все не идеше. Напротив, всеки ден като да трупаше по една нова злина за ведровчани, та доказателствата за лошотията на бога, за постоянната му немилост към сиромасите заприличаха комай на планина. Орниците на Пантелей се ширнаха чак до хоризонта, Княза отвори нови кръчми по съседните села, а Тома Лефтеров доставяше добитък на сирийски търговци и взимаше комисиони от продажбата на английски вършачки. Средните стопани затънаха до гуша в дългове, изполицата тихомълком се узакони на крина и половина за чифликчията, а хакът на ратанте и аргатите толкова спадна, че в бедняшките къщи вече не палеха лампи, не стигаха грошовете за газ. Като виждаше това тегло и не можеше с нищо да помогне, молитвите към бога не вършеха никаква работа, отец Анастаси непрекъснато се косеше, помръкваше от ден на ден, а веднъж, нахокан от Тома, задето беше се застъпил за някаква вдовица, от мъка запокити кръста с разпятието върху плочите и фарфоровият Христос се натроши на парчета.

— Тъй ти се пада! — ревна той над жертвата си, като не поиска дори да повдигне останките ѝ от пода. — Звяр да беше, щеше да се смилиш над хорските мъки, съп да беше, щеше да видиш теглата, глух да беше, щеше да чуеш плачовете!

От тоя ден захвана да отваря черквата само в неделя и празник, службата преполовяваше, каквото четеше от псалтира, мнъкеше го неразбрано, захвърляше требниците, където му попадне, и току стрелваше с гневни очи клисаря, за да се не престарава пред бога повече, отколкото трябва. По време на войната отказа да помага в комисиите за събиране на работници, а когато русите биха немските пълчища при Сталинград, усука въжето на камбаната около китката си и цял час блъска клепа-

лото, тържествено и весело, като на Възкресение Христово.

Дочака края на старото време разбунтуван срещу божията немилост и евангелските лъжи. После, като научи, че с чифликчиите е свършено, че песента им е изпята и сиромасите ще се изжеглят завинаги из ярема им и че така ще бъде до края на вековете, разбра, че просветлението най-после е озарило душата му и че е ударил дългоочакваният час, за да си разчисти сметките с бога. Може би някои са вярвали тогава, че след голямата промяна в живота той ще се отвърне съвсем от господа, така както светът беше се отървал от чифликчиите и проклетия им ред. Но Анастаси избра друго решение, с в о е, защото то най-много допаднаше на оная страна от душата му, която тайно и неосъзнато беше се обръщала към несбъднатите възжелания на сензовката, веселушката: анатемоса бога на пророците, той беше жесток като звяр, анатемоса и бога на милосърдието, той беше лъжец, и въздигна на пиедестал истинския вседържец на живота — бога на радостта.

И един ден обяви веруюто си от амвона, а слисаните бабички се кръстеха в почуда и мислеха, че е полудял. Човек е създаден от бога да се радва на живота, затова да вървят по дяволите чифликчиите, които бяха присвоили това негово свещено право само за себе си и за своите близки. И като е създаден от бога, за да се радва на живота, човек трябва да живее така, както някога е живял божият любимец Соломон: да си пийва винце, за да е весело на душата му, да опознава Ева, та да има деца и чрез тях да побеждава смъртта; да засява семе в чернозема и да изкарва добитъка на паша, за да прекарва дните си в мирна заетост и кротък труд. И да не проклиня нищо, което създава радост за плътта и душата, но така да се ползува от радостта, че да не причинява тъга за ближния си. Всичко е добро, което не поражда печал, защото го спод е в радостта и пътищата, които водят за радостта, са пътищата на божията правда.

Като изложи така мислите си, той свали калимавката от главата си и я захвърли зад олтара, съблече расото си и го метна върху иконостаса, сетне, разгърден и със святкащи очи, с панталони, делийски препасани с червен пояс, запраши към стопанството пред изумените очи на бабичките, като весело тананикаше с пресипналия си бавсов глас:

Повей, повей, ветре,
повей, разхлаждане. . .

Това беше стара добруджанска песен, от старите времена. Кроткият вятър къдреше брадата му и леко развяваше дългите му побелели коси.

В ония години Ведрово имаше две стопанства, председател на по-младото стопанство беше Стамат Рафаилов. Бай Стамат назначи саморазпопилия се поп за гледач на пчелина, току-що бяха заредили двайсетина кошера. Тази работа беше благородна и дядо поп я възприе с благодарност и възраждана душа.

Пчелинът беше кротнат на заветно място, край някогашната Пантелеева кория, на половин час път южно от горната махала. Там имаше акациева горичка, няколко трънкосливки, а по рътлините на дерето, където влагата се задържаше повече, пъстрееха гъсти храсталаци от див бърз и магарешки тръни. Имаше още колибка от царевичак за гледача на пчелина и малък навес, покрит със слама, който служеше за лятна кухня и склад. Сред тая кротка пасторална обстановка отец Анастаси се чувствуваше щастлив и възроден, пееше псаломи на пчелите, надигаше от време на време бардучето с ракия, за да си разкваси гърлото, а дойдеха ли му гости — радваше им се и ги черпеше с благоухаен мед.

Така изглеждаха нещата, когато в кръчмата на Азмака отваряха дума за дядо поп и компанията на бай Нончо разногласно философствуваше за неведомите пътища, по които върви човешката душа.

Сетне дойде щастливото време на Исай, но то отмина и се не видя, изтече като малкото вода, дето пролет шуртеше по тлачното дъно на корията. Председател на стопанството стана Трифон Андреев.

Някога Трифон беше от тия средняци, дето насъне се виждаха чифликчий — земя, докъдето окото стига, а чердите и ергелетата — като облаци. Препуска чифликчийта по меките пътища на тая обширна държава и току плющи с камшика си — все му се струва, че жетварите се суятят и губят време, какво можеш да очакваш от чужди, а златното зърно натежава и се рони. «Бе не ви ли боли душата за туй зърно? — гневи се чифликчийта и едва преглъща буцата, която е заседнала от мъка в гърлото му. — Ами че туй не е жито, а злато и всяко зрънце

е златна паричка, бе не ви ли се къса сърцето толкова ми ти златни парици да погиват нахалост?» И се премята, и мъчи насъне, жал му е за всяко зрънце, което суховеят отронва, усеща се ограбен и от бога, и от хората.

Трудлюбив и вещ майстор във всяка работа, той щеше много да се възмогне, ако не беше прословутото му скъперничество и робията му към овехтелите навици на дедите.

Пуква пролет и старият му ратай Данчо предлага:

— Бре, Трифоне, дай да занесем лемежите на ковача да ги очука, виж колко са побити!

— Нищо им няма на лемежите — казва Трифон. — Ще порят земята като ножове!

— Побити са — настоява Данчо. — Хванали са ръбове колкото един пръст!

— Бе ти ще натискаш повечко и по-ячко и те пак ще свършат работа. Пък догодина, живот и здраве, ще ги дадем на ковача да ги очука. Тогава ще лъснат като нови.

— Ти да си купиш плуг като хората, от английските, с по три лемежа. Тия плугове обръщат земята издъно, та са като същински лами.

— Гледай ти! Мигар с английски плугове е орал баща ми? Баща ми, глупако, е орал земята с дървено рало и пак хамбарите му са прашели от зърно!

Дали защото гледаше трезво на промяната и усещаше, че старият порядък няма никога да се възвърне, или в душата му беше надделяла обичта към земята, орниците и пасбищата — пък ако ще би всичко това да бъде на дявола, но да е много, закуп и той да го работи, — пръв от средняците влезе в стопанството, запретна ръкави и честно заживя по новите закони. През бай Нончово време стана бригадир на полевъдна бригада, а после на два пъти го избираха за председател. Не може да се каже, че ръководеше лошо, макар да беше недоверчив спрямо сътрудниците си и лукавичък в отношенията си, но успехите щяха да са сигурно големи, ако не беше своеобразното му скъперничество, робията му към дребнавите и безсмислени икономии, тоя негов непреодолим навик да извърта до втори петли, всякак да шмекерува, но да отчупи на всяка цена нещо от пазарлъка, па макар и да струва грош.

И така, случи се веднъж, по жътва, да се връща разлютен от блоковете — бяха изкарали сноповръзвачка на едно по-нанагорно място, машината запираше поня-

кога и през тия минути, докато работата се оправяше отново, Трифон усещаше сърцето си умряло.

— Аз нали ти казвах да изкараш едно звено жетвари! — крещеше разгневен на бригадира. — Жетварят не боксува, човешката машинка може навсякъде, върви и по нанагорнище, и по нанадолнище, а сноповръзвачката е една белялия работа, от нея полза ще изцедиш само по равното.

С ядове в душата си, тия престои на машината струваха левчета, а кой ти ги дава, всеки гледа лесното и не мисли какво ще излезе на края, когато дойде време да се разпределя трудовеният, той пое пътя за станцията, та някак да изкопчи от директора отстъпка за престоите.

Черният път минаваше тъкмо покрай пчелина. Заждиял от жегата и от вълнения, Трифон реши да се отбие, та хем да види как дядо поп наглежда кошерите, хем да отпочине на сянка и да пийне глътка вода. Завърза кобилката под една трънкосливка, пресече акациевата горичка и излезе на поляната, където клечеше като проскубана кокошка колибата от царевичак. Още докато идеше насам, той дочу някаква странна гълчава, сред която кънтеше и взимаше връх якият глас на бившия поп. Насред поляната кротко седяха две бабички, топяха си медец от една пръстена паничка, а дядо поп, юнашки обкрачил околешен дънер, мъдреше се като на трон и вдъхновено произнасяше някаква реч.

— Що дирите тука бе, старо-харо! — кресна на бабичките Трифон. — Нямате ли си къщи, боб да варите, внуци да бавите, ами сте се повлекли по никое време на приказки! На хората им е причерняло от работа, а вие се чудите къде и как да си прахосвате времето!

— Тия жени са дошли при мен за съвет — опита се да посмекчи неудобството Анастаси. Той слезе от дънера и любезно предложи мястото си на председателя.

— Какви съвети бе, човече! — настръхна Трифон. — Ние за съветник ли сме те назначили тука, или за пчелар?

— Кесаровото — кесарю — каза Анастаси, — туй е отделна работа и аз си я гледам, слава богу. Пчелите са добре, роят се, пет нови кошера съм заредил. А на ближния трябва да се помага, задълженията към кесаровото не трябва да пречат на човека да бъде добър и отзивчив.

Още в началото на тази разправия бабичките побър-

заха да се измъкнат тихомълком, като сенки. На поляната стоеха самички Трифон и белобрадият отец.

— Бе виждам аз накъде води твоята отзивчивост! — поклати глава Трифон и посочи с пръст писаната паница. — Черпиш гостите си с медец, показваш се добър, gostлюбие и прочие, пък аз ще те попитам: с чия пита правиш майчин помен? Ами че този мед е обществен бе, на стопанството, на кооператорите, как тъй ще го раздаваш даром на тоя и она? Не ти ли минава наум, че черпня на обществена сметка не бива?

— Колко е то! — въздъхна Анастаси. — Някоя и друга паничка!

Той стоеше като провинен ученик, гледаше в земята, а сърцето му се свиваше, гърчеше се, сякаш бяха го настъпили с крак.

— Паничка по паничка и ето ти една цяла делва в помалко за стопанството! — Като гледаше стареца такъв омърлушен, объркан и безпомощен, Трифон започна да съжалява за гневните си думи, бяха изхвъркнали бързешката от устата му, но пък нали беше председател, не можеше да остави току-тъй пчелинът да върви на провала заради хатъра на дядо поп. Той отпи от стомнето няколко глътки вода, избърса с длан устните си, сетне разпери ръце.

— Какво да те правя? Правилници искат да изпратя една комисия, тя ще прегледа сметките и ще извади на показ с колко пари си ощетил стопанството. Ще те начете със загубите и ти ще трябва да ги плащаш, ама наистина като поп, както е думата, макар и сам да си се разпопил. Ще се опозориш, както се казва, на стари години.

— Воля божия! — погледна към небето Анастаси. Небето пак беше се превърнало на зло и сурово око.

— Няма воля божия, а има воля народна — каза Трифон. — А на волята народна аз съм представител. И ето какво ще ти кажа, а ти ще ме слушаш, защото ти мисля доброто. От днешна дата аз те уволнявам като гледач на пчелина. Тази работа не е за тебе — и пчелите ще съсипеш, и сам ще пропаднеш. Но понеже си човек добър и за да не гладуваш с никаквата си пенсийка, а да живееш почетено, като хората, аз ще те назнача от утрешна дата за гледач на мисирките. Стопанството има стотина пуйки и ти ще им бъдеш пастирът. Пуйките са кротки животни и не ще ти създават много трудности. Пък и посетители няма да

имаш, какви ти гости, при курниците мирише и хората ще избягват да те навестват. Така и вълкът ще бъде сит, и агнето ще е цяло. Приемаш ли?

— Да бъде волята божия! — отвърна кротко Анастаси.

Когато Трифон си отиде, отец Анастаси коленичи на земята, за да се помоли, но в душата му беше пусто, щукнали бяха молитвените думи. «В душата ми е като в нашата запусната черква — помисли старецът, — печал и нишо друго.»

Злият бог тържествуваше, Анастаси беше загубил битката. Нямаше бог на радостта, всичко е било измислица, а и самата радост била като сянката на птица — мерне се и изчезне, една лъжовна измама за духа. Имаше ли смисъл да живее още, не беше ли се вече премного наживял? Ще иде до язовира, ще благослови водата и ще се гмурне, а какво ще бъде по-нататък, в небитието — суровият господ ще отсъжда, ще бъде неговата воля.

Дълго стоя така, коленичил на земята и с отпуснати ръце. После разтреби туй-онуй из пчелина, изми писаните панички и ги сложи на място. Беше дошло време да върви. Но се сети за бардучетс с ракията, надигна го и го изцеди в гърлото си до капка. Сега пътят към лобното място щеше да е по-лек.

По-нататък нещата се развиха така:

Насред пътя го настигна камион с жетвари. Бяха младежи, комсомолско звено, над кабинката пърпореше червено знаменце, разгърден музикант надуваше меден тромпет, едни пееха, други гълчеха, никой никого не слушаше, но всички бяха много весели. Като го настигна, камионът спря, литна облак от прахоляк, разгърденият свирач размахва тромпета над главата си и медната тръба лъсна на слънцето като огнен меч.

— Ура за разпопения дядо поп!

— Ура! — викнаха в един глас младежите.

Някой се пресегна от платформата и му подаде бъклица с вино.

— Пийни си за наша чест, другарю разпопен поп.

— Каква ви е сполуката? — попита отец Анастаси.

— Излязохме първенци в жетвата! — отвърна тромпетистът.

— Ура за първенците! — развика се оня, дето подаде бъклицата.

— Да ви е честито — каза отец Анастаси и отпи няколко глътки от виното.

— Ами ти, дядо, защо си такъв нахмурен? — запита тромпетистът. — Да не са ти измрели пчелите?

— Аз, дядовото, вече не съм пчелар. Трифон ме уволни.

Като каза това, дали защото главата му беше понаправена от ракията в бардучето, или защото смеси ракията с вино, но се разхълца и по небръснатата му буза потече една малка сълза.

Младежите изведнъж утихнаха и някое време никой не понечи да се обади.

— Трифон ме назначи за пастир на мисирките — довърши Анастаси и срамежливо избърса сълзата. Имаше ли смисъл да им казва, че е тръгнал да се дави? Какво ги беше грижа тях за дядо поп, пък щеше да им развали и празника. Като са излезли първенци, нека се веселят, види се, радостта не е щукнала за всички, а той да си върви по пътя.

— Я се качвай при нас, дядо попе! — подкани го тромпетистът. — Къде ще биеш пеши толкова ми ти път!

Анастаси се усмихна тъжно, де ще знаят милите, че неговият път свършва хей там, отатък Панковата могила, само на половин час!

— Вървете си миром! — рече им той и по навик повдигна десница да ги благослови.

— А бе напъхайте стареца вътре, в кабината, какво гледате! — разсърди се бъкличарят.

Неколцина тутакси скокнаха от платформата и Анастаси не разбра как се намери мигом до шофьора.

— Ура — викна някой от младежите.

Медната тръба прогърмя и на отец Анастаси се стори, че с Йерихон е свършено. Дебелите стени на крепостта се разтресоха и целият грешен свят потъна в дим и прах.

Привечер, когато беше вече изтрезнял и се чудеше защо се намира в собата си, на миндера, а не лежи в дъното на язовира, през зарешетеното прозорче надникна Трифон, престорен на много сърдит:

— Бе, човече, що ми не каза, че не ги щеш пуйките! Хай да се не види макар! В чудо се видях от младежите заради теб! Другарят разпопен поп тъй, другарят разпопен поп инак, що си го обидил! Бе не съм го обиждал, аз доброто му мислех, както и да е. Като не щеш мисирките, аз от утрешна дата те назначавам за пазач на Исаевата гра-

дина. От тази работа по-добра, да си сред овошките цял ден, здраве му кажи! Приемаш ли?

— Воля народна! — рече отец Анастаси. Той не каза «воля божия», както му идеше на езика. От тоя час нататък той реши да няма никакво вземане-даване нито с бога на злото, нито с бога на радостта.

А в кръчмата на Азмака продължаваха да мерят и отмерват пътищата, по които върви «неведомата» човешка душа.

НОВИЯТ ПРЕДСЕДАТЕЛ

Нещата така се завъртяха насетне, че дойде време и кръчмата на Азмака да отmine в небитието. Старият бряст, който помнеше първите заселници, шареното водоемче, чешмата с лъвските чучури, барата, дето бълбукаше сред дъхавия здравец и поеше домашните градинки с ружите и латинките — всичко това остана на доизживяване в спомените на по-старите хора, отвори път на новото, което на свой ред щеше да остарее някога, за да стори път на други, още по-нови неща.

И така, след като погребяха бай Нончо Стоев на лично място, близо до гроба на Исай, ведровчани избраха за председател на обединеното стопанство Трифон Андреев. Трифон имаше от отдавна желание да вземе кооперативните работи в ръцете си, той познаваше ведровските черноземи като дланите си, пък и сам мислеше себе си за най-достойния между достойните. Но не минаха и две години, работите се уплетоха и тръгнаха назад, начоколиха го непреодолими мъчнотии и той изведнъж се почувствува като неканен гостенин в небрано лозе — погнаха го да отговаря за загуби и поразии. И не защото не се стараеше или не милееше за общото добро, но толкова му стигаха силите — стопанството беше започнало да живее десеторно по-сложен живот, а неговите знания и управленчески похвати бяха откърмени в по-просто време, когато беше достатъчно да си трудолюбив и пестелив и да знаеш кога да се оре и кога да се сее, и да държиш здраво юздите в ръцете си, за да си добър. Може ли например капитан, макар и отлично подготвен за речно корабоплаване, да управлява презокеански параход? Защото Исай беше извел стопанството на широки води, дал му беше попътен курс към

пристанища, където царуваше радостта от благоденствието — кормчията му трябваше да е опитен в мореплавателското изкуство, за да не обърква невидимите пътища и да върви право към целта.

Многоотрасловото стопанство, каквото беше създад Исай, искаше машини и съкращаване на работните ръце за сметка на механизацията, а тъкмо от тия неща Трифон се боеше най-много. Когато съставяха годишния план, той оряза наполовина перото, предвидено за механизация, та се наложи сетне да се теглят работници от фермите, мандрата, сушилните и бостаните, за да се завършат срочно полските работи. Зърното излезе скъпо, фермите, мандрата и бостаните не дадоха и половината от онова, което трябваше да дадат, планът за печалбите се срина, трудовеният на кооператорите измършавя, стана тънък като през най-лошите години на началните времена.

Разбира се, до такъв печален край надали щеше да се стигне, ако имаше кой да надвива упоритостта на председателя и ако сред най-предприемчивите хора не беше се възцарило неверие в доброто бъдеще на Исаевите начинания. Людмила, потисната от трагичната кончина на Исай и от неуредиците, които бяха настъпили в семейния ѝ живот, замина някъде на почивка и ведровчани не чува нищо за съдбата ѝ почти цяла една година. Стамат Рафаилов, Лазар Тонкин, Бешемлията и някои други по-опитни хора всякак гледаха да изтеглят колата по нанагорнището, но не им стигаше умение, стъписаха се пред сложностите, които се пречкаха из пътя.

На втората есен общото събрание на кооператорите свали Трифон Андреев от председателството. В предишните времена, когато го критикуваха за туй и онуй, той се отяждаше, ежеше се, сам налиташе на смелчаците, които му връзваха кусури, винеше противниците си в разточителство и лекомислие, приписваше им всичките възможни и невъзможни земни грехове. Сега слезе смирен от трона си, изглеждаше повече замислен, отколкото обиден и огорчен.

— Зная ли — рече той, като разпери ръце и повдигна очи към тавана, — сигурно съм много грешен и тия, дето ме настъпваха за грешките, мисля си, имат право: трудовеният беше се възкачил на Панковата могила, а аз го смъкнах, дето се вика, в дъното на Спасовския дол. Щеше ми се да надскоча всичко по-раншно, а ето че се прелъ-

нах. . . Искам само да кажа, че аз не мислех лошото, трепех се за добро, но в днешно време стопанството не е онова, каквото беше някога си, тогава сеехме само пшеница и кукуруз и като добивахме по двеста килограма от декар, хвърляхме си калпаците и тичахме при Азмака, за да полеем радостта. Сега съседите добиват по четиристотин килограма и казват, че е малко. . . Но работата не е само в килограмите. Някога си нашият трудовен се пълнеше само от два хамбара, а в днешно време ние го наливаме, пълниме го, като черпиме приходи, както е думата, още от десет дерета. Само животновъдството у нас се е разпростряло като цяла една община! Ами мандрата, птицефермите, сушилните и силажите, та да не споменувам за овошките и бостаните! . . . Всичко туй прилича на една малка държава, струваше ми се — ще я управлявам, нали съм израснал със земята, зная ѝ хитрините. Пък силите ми, както се видя черно на бяло, били колкото да водят работите в една махала. Сега аз ще се върна пак на бригадирско място, ако новата управа ме удостои с тая чест. Де да зная. . . А кормилото трябва да се улови от опитни ръце и аз ще ви кажа, нам е необходим учен човек. Каквото сме могли с нашите умове — сторили сме го, сега са надошли нови времена!

Така излезе Трифон Андреев от строя на ведровските ръководители — безславно, но не и без чест, защото сам беше осъзнал своята обреченост, безсилието си да се справя с новите и сложни задачи — беше проумял неотменния закон на развитието, който винаги осигурява на живота млада и свежа кръв. За него, честолюбец и инатчия, здраво вкоренен в черноземя на минали порядки, това осъзнаване на закона беше истински подвиг.

Спомниха си за Людмила, но тя беше в София, учеше се във Висшата партийна школа. Тогава по препоръка на околийския секретар Кайряков ведровчани избраха за председател директора на Сеизовската машинно-тракторна станция, по професия агроном, солиден човек и вдъхновен борец за механизизирано земеделие. Тъкмо такъв ръководител им трябваше, за да сложи на «колелета» залянялото им и изостанало стопанство. Старата ведровска слава пак щеше да се понесе надлъж и нашир из околията, на тема «слава» ведровчани бяха суетни от някога си, тлъстият трудовен отново изгряваше над землищата им, усмихваше се дружелюбно, лъчезарен като златна пита слънчоглед.

Бай Петко Недялков, новият председател, веднага напипа болното място — земята беше скъпернически и сиромашки обработвана, затова даваше малко доход, животновъдните ферми тънеха в мръсотия и пустееха, добитъкът беше кльощав, млеконадоят — никакъв. Фураж не стигаше, покривите на оборите пропускаха ветрищата и дъждовете, мандрата, и тя необзаведена, както трябва, и незахранвана достатъчно с мляко, работеше на загуба. Нали Трифон пестеше, болеше го за парата! Бай Петко организира мало и голямо, та всичкото гюбре, натрупано на камарища около оборите, беше изнесено по блоковете и разхвърляно из чернозема. Като натори богато земята, той сключи изгоден договор със станцията и от тоя ден пушилката на тракторите не преставаше да се синее по ведровските землища. Брани, култиватори, редосеялки — пъплеха на ешелони, блоковете заприличаха на бойни полета. И машините захванаха да вършат своето, чевръсто и както трябва, а свободната работна ръка биваше веднага прехвърляна на изостаналите участъци. Животът закипя като младо вино, сякаш бяха се възвърнали най-славните дни от времената на Евстати Павлов и Исай.

Работите се взеха бързо, Лазар Тонкин, Бешемлията, Илия Койнов — тия опитни стопани — заедно с Трифон Андреев и поостарелия вече Стамат Рафаилов поеха командването на отделните фронтове, нали бяха закалени бойци от предишните битки, та можеше със сигурност да се предвиди, че в най-близко бъдеще ведровчани ще стъпят здраво на краката си, че радостта, за която беше мечтал Исай, ще влезе като накичена невеста във всеки дом. Така щеше да бъде, но ако пътищата на човешката душа не бяха «неведоми», както приказваха някога в кръчмата на Азмака.

През първата година от председателството си, че и през втората бай Петко не обръщаше почти никакво внимание на овощните градини, бостаните и Малкия язовир. Гледаше отгоре им със снихождение, някакви припадъци към стопанството, украсителски измислици, за които не си струва много-много да се мисли и да се хвърлят пари и труд. Претоварен с грижи по черноземите и краварниците, цял ден из блоковете и оборите, той беше минал само два-три пъти тъдява, без да се отбива, но и като обикаляше наоколо, малко нещо виждаше и забелязваше, защото умът му беше все в полските работи.

Дяволът си няма работа, както казваха по-старите хора, случва се да измисли нещо най-неочаквано, за да обърка пътищата на човека. Седмица преди втората жетва бай Петко се разболя, не беше никаква опасна болест, а по-скоро умора, изгуби охота за ядене, нощно време сънят бягаше от очите му. Докторът при околийския център го посъветва:

— Почивай някой и други ден, тръгни за риба или препаши чифтето — прави «екол буйсоньер», по французки, и ще видиш, че ще ти мине за по-малко от седмица!

Бай Петко не беше правил никога «екол буйсоньер», дори не помнеше да си е вземал отпуска през последните няколко години. Каква ти отпуска, времето не стигаше, двоен да беше денят на дължина, пак щеше да остане поне един аршин несвършена работа. Така беше отнякога си, от студентските години, тогава келнеруваше по гостилниците за една топла чорба и да му остане нещо за наема. Като завърши, назначиха го чиновник в министерството, неделен ден преписваше книжа, за да изпраща по някой лев на родителите си. Изпитваше влечение към овощарството, градините, беше засукал тази си любов от ръжда-вишките черешарници, оттам идеше потеклото му, но през ония години повечето агрономи бяха чиновници, работеха по канцелариите. След Девети животът му се обърна към земята, тази дейност му допадаше, отдаде ѝ се с горещина, потъна от петите до темето си в преустройството на живота и не забелязваше как текат годините. Не можеше да се ожени, нито успя да открие радости, които да никнат и цъфтят самички, отделно от службата и встрани от служебните му задължения. Трудеше се с невероятно усърдие, та стопаните да живеят по-богато, а за себе си беше отвикнал да мисли. Доволен беше от ергенската си стаичка, пък и в нея се прибираще късно, след попълването на дневните отчети, колкото да преспи.

И ето дойде време сънят да бяга от очите му, а седнеше ли да се храни — дъвчеше насила, не усещаше какво яде. Така не биваше, работата искаше по-отворени очи, идеше жетва, хиляди неща трябваше да се следят от сутрин до вечер. Ако не послуша доктора, току-виж, че капне и се залежи през най-напрегнатото време!

И една сутрин, още преди изгрев, за да не го видят хазяите, срам го беше, скъта в мрежичката си коматче хляб и кутия сардели, изшмугна се като крадец из двора

и с наранена съвест — дезертираше от поста си — за-
крачи бързешком по пътя, който водеше за Малкия язо-
вир. Този път, като напущаше горната махала, лъкату-
шеше в подножието на Панковата могила, сред гъстите
морави на пасищата, затревен, едва утъпкан, само на
места издълбан от плитките коловози, сетне се устремя-
ваше стреловидно на изток, минаваше през бостаните и
градините и свършваше върху гърбицата на насипната
стена. Из тия краища беше безлюдно, тук и там по ши-
ринта мержелееха като бели островчета скупчени стада,
прозвъняваха далечни клопотари, пастирите, подпрени
на геги, загледани неподвижно нанякъде си, приличаха
на вкаменени човеци. Тоя свят, сравнен със зърнодобив-
ните блокове, където въздухът се тресеше от дъднежа на
тракторите, изглеждаше изостанал от живота с половин
век. И бай Петко, изведнъж попаднал в безлюдие и не-
обичайна тишина, започна да се озърта неловко — не
беше ли сгрешил пътя и какво търсеше из тая пустош,
и редно ли беше да се шляе по тия пастирски селения без
работа? Съвестта се обаждаше и като диреше оправдание,
почивката, предписана от доктора, беше една смешна исто-
рия, рече си: «Ще навестя бостаните и градините, това
не е никаква работа, но все пак — влиза в задълженията
на председателя, ще се отсрамя някак!» Поуспокоен,
държеше в ръцете си един коз срещу съвестта, реши да
не бърза: нека работниците да застъпят сутрешната смяна,
има време, защо ще стряска хората като караконджол
още на разсъмване?

Слънцето току-що беше подало крайчеца на разка-
ления си диск над хоризонта, небето на изток пламтеше в
розовина. Подухваше кротък ветрец, моравата едва се
полюшваше, бляскавият Сириус вече чезнеше немошно в
зарите на настъпващия ден. Бай Петко се прозина, чистият
и свеж утринен въздух го опиваше сладко, като старо
вино; защо ще стряска работниците, можеше да отпочине
встрани от пътя, а като дойде време — бостаните са на
хвърлей камък, няма да избягат. Тази мисъл се мярна в
главата му като предложение, но той се чувствуваше
уморен да обсъжда каквото и да било, под клепките му
пареше, за всякакво предложение беше готов да гласува,
само веднъж да полегне възнак на тревата и да затвори
очи.

Краката му го отведоха на няколко крачки по-встрани

от пътя, тук тревата се дигаше до колене, пъстрееше лайкучка, примигваха жълтурчета като сиромашки свецици. Въздухът лъхаше на зеленина, а топлият ветрец, долетял от далечините, носеше в пазвите си влага и мизма на море.

«Хей го морето! — извърна се бай Петко с лице към изтока, като вдъхваше жадно от влагата. — Сега да взема пътя за Дуранкулак, и по обяд ще съм вече на плажа!»

Той свали сламената си капела, помляска с уста, като че ли опитваше въздуха на вкус дали е солен и колко, сетне захвърли капелата и мрежичката си на земята, коленичи, поутипка тревата с ръце и без да чака повече, търкулна се през рамо, както правят момчетата, и изпружи крака. Морето и плажът продължаваха да се мяркат пред очите му, прибоят бъртеше вълните си срещу стръмния бряг. «Ако навестя блатничани — помисли си бай Петко, — каквито са любезни, те непременно ще ме нагостят с рибя чорба!» Колко пъти председателят беше се обаждал по телефона: «Ами ела бе, бай Петко, и чорбича от калканец ще ти сварим, и скумрийка ще ти опържим, и със студено винце ще те напоим, ти само ни направи честта, пък ние ще се отсраим някак!» «Добре бе, чоджум — беше отвърщал на поканата бай Петко, — благодарен съм ти, всякак ще дойда, само една работица дето имам още, но и на нея ѝ се вижда краят. Пристигам!»

После бай Петко си спомни за блатото, то беше всъщност едно голямо езеро, но плитко, и за първи път изпита завист към събрата си, тамошния председател. Де да беше тази благодатна вода наблизко, наоколо някъде, с тръстиките си, с тлъстата си риба, че като намери час свободно време — да грабне една въдица и хайде около подмолите! Или наесен — литнат патиците на юг и току се сберат на ята помежду тръстиките. Бум, бум, на шега удрия с чифтето, пак ще улучиш дужина. На някои председатели вървеше, имаха под носа си и солена, и сладка вода, а на него беше съдено да се къпе само в собствената си пот.

Като мислеше едновременно за толкова много неща, а те си пречеха, пръстената паница с рибята чорба поглъщаше морето, тръстиките на блатото затулваха паницата, бай Петко започна да усеща, че лети и се носи над земята потънал в мъгла, а мъглата беше с цвѳета на небето, лилава и синя, и кой знае защо на места зеленикава,

може би поради тревата, в която търкаше влакнестия си търбух. Той се носеше нагоре, надолу в една люлка-ладийка, каквито ги имаше на панаирите, но много плавно, за да не му се завива свят. И всичко захвана постепенно да чезне и да се стопява, само шарената мъгла продължаваше да дипли валмата си и всяко валмо приличаше на оживял саплък.

Събуди се плувнал в пот, слънцето вече гонеше зенита. Изправи се и пред очите му заподскачаха огнени колелца. «Дали пък не съм слънчасал» — уплаши се бай Петко, нахлупи капелата, грабна мрежичката си и забърза, колкото можеше, към бостана, сенките на градината бяха отгънали зеленчуковите лехи.

Тъкмо стигна до портата и насреща му се зададе каруца, впрегната в чифт охранени коне и натоварена до немай-къде с щайги и надлъж, и на височина. През пролуките на щайгите лъщяха домати, сочни и едри, червени като шлайфан бакър. Той направи място на каруцата и макар да беше пламнал от горещина, дълго гледа подире ѝ, дивеше се и не вярваше на очите си — такава стока да пръкват от засушената и спечена добруджанска земя!

А сетне часовете се изтърколиха като омагьосани, не усети кога беше дошло време за обед. Доприпка бай Танас бригадирът, човек в години, но тънък и чевръст като невестулка, и го подхвана, както си знаеше, с хитрина!

— Бе, председателю, нали си уж агроном, така съм слушал да се приказва, как не би веднъж да сбъркаш пътя, та да видиш хала ни, какво вършим, на какъв огън се печем! Че на полевъдците е лесно, една дивизия машини им помага, а ние всичко изчопляме от земята с тия ръце. Но като си дошел, аз ще ти покажа нашия вилает от край до край, а сетне ще седнем като хората на хладинка, ще те почерпя със студена диня, като шекер сладка, и с прясно сиренце, дето е думата — с каквото б'г дал, сиромашко, но от драго сърце!

Така тръгнаха двамата да обикалят бостана по несгодното време, защото слънцето силеше отгоре задуха и жар, а сенките бяха редки — тук и там по някоя тънкулява слива. Бай Петко се повлече из лехите с кисело настроение, ония огнени кръгчета още подскачаха пред очите му, но като подуши миризмата на домати, на пипера, нещо го застърга по глътката, не устоя на изкушението, наведе се и си откъсна. Захапа лакомо, както са правели дедите

му, прадедите му, и когато усети сладникавия и възкисел сок в устата си, топъл от слънцето, още ухаещ, примига от блажено удоволствие и благослови в душата си часа, в който беше решил да посети обетованата бай Танасова земя.

Цифрите в приходните параграфи на счетоводните книги показваха, че бостанът дава «нещо», дреболия в сравнение с приходите от зърното и месото, но колкото и да беше малко, стигаше, за да се покрият разноските. Понататък цифрите не обелваха ни дума, с нищо не подсказваха какъв е например вкусът на доматиите, кисел ли е, или сладък, жълтеникави ли са на цвят, или греят като макове и какво е месото им — топи ли се в устата като желе, или е дръгливо и изпълнено със семки. Ах, цифрите отминаваха само с няколко знака любениците и пъпешите, а пък на това място бостанът ухаеше, смееше се, омайваше главата на човека и теглеше ръцете му към кехлибарните си и изумрудни рожби. Наистина, цифрите не показваха нищо, та може ли да се обърне само в «парично изражение» хубостта, жалко беше, дето бай Петко толкова им се доверяваше!

И докато той ругаеше наум приходните регистри, заблуждавали го бяха, и с почуда усещаше как в душата му се отваря една отдавна заключена вратичка, забравена още от студентските години, бай Танас вдъхновено обясняваше:

— Всичко иде от водата, председателю! Да е вечна паметта на Исай Дамов, защото негово дело е Малкият язовир. Видиш ли ги тия вадички, дето бълбукат помежду лехите? Те пият вода от язовира. Тука беше едно голо място, никнеха магарешки тръни, въдеха се смоци и змии, а сега е благодат. . .

После седнаха на сянка под сайванта и бай Танас сложи на софрата една изстудена любеница и голям пахар с прясно сирене, откърши два крайщника от бялата пита и рече:

— Сега ще закусим каквото бог дал, председателю, а като се завърнем от градината, стрина ти Танасица ще те нагости с кокоша чорба. Ти ще видиш, че тази чорба ще е на вкус по-друга, по-особена, по-силна от оная, дето я правят в ресторанта. И не заради кокошката, кокошките са еднакви, а защото стрина ти Танасица ще ѝ гуди пресен зарзаватец, току-що откинат от лехите, пък

зарзаватецът е най-истински, когато е пресен. Вземи например копърца или мерудията. Един мирис имат, когато ги отскубнеш от земята. Престоят ли, па макар само един час — миризмата им вехне, губи от силата си. И ще ти кажа още нещо, като сме запrikaзвали за чорбата. Друго е, когато кокошата чорба се вари в тенджерата и на печка, както я майсторят в ресторант. И другояче става, когато тя си къкре в гърненце и на огнец. Огънят, като лиже гърнето от едната му страна, все я върти, обръща, пък и димът на дървото спомага вкусът ѝ да стане по-добър. Онази чорба, ресторантската, е купешка, извetryла. Аз такава чорба не вкусвам, по ще ми е сладко да затисна гладното с хлябец и сол. . .

Като нареждаше така за чорбата, той нарязва любеницата на резени, а тя прашеше под ножа и като че ли се пукаше. Цветът ѝ беше тъмнoчервен, вишнев, а в миризмата ѝ имаше толкова сладост и ведрина, та пчелите, дето се виеха наоколо, налетяха тутакси отгоре ѝ, сякаш беше намазана с мед.

Бай Петко хрупаше резените мълчаливо и лакомо, въздишаше от доволство и си мислеше, че по-хубав ден от тоя надали е прекарвал, откакто беше дошел на работа в Добруджа. Мислеше си още, като не обръщаше внимание на сладките струи, които се стичаха по брадата му, за оная забравена вратичка, дето одева проскърца за пръв път след толкова години. Оттам подаваше глава един перчемлия младеж, занесен по овошките и зеленчуците, богат с разни свои помисли за присади и кръстовки, нали беше израснал в овощарски край, тези помисли за присадите и кръстовките бяха от дедите и прадедите, в кръвта му. Тоя перчемлия младеж беше дипломиран за агроном, но встъпваше на канцеларско поприще, затова гледаше тъжно, още невидял света, както трябва, и вратичката щеше да се хлопне под носа му, а дали щеше някога да се отвори — един бог знаеше, в ония времена надеждите бяха никакви.

Съдено беше тази вратничка пак да се отвори, ето, три десетилетия оттогава или почти толкова. И бай Петко си мислеше: пиперът е слаб, дребничък е, ще трябва да се засади друг разсад. И зелето не е като хората, нещо му пречи да се завие. А защо да не се опита с карнабит и сини патладжани? Тия хора не познаваха ли морковите, целината? Салатите са слаби, а вода има, за да бухнат

като лисичи опашки! И лукът е в плевели, още утре ще изпратя култиватори, за да сложат работите в ред!

Като му дойде наум утрешният ден, той се навъси, залъкът преседна в гърлото му. Ще обикаля с началника на станцията пшениците и ечемичите, и ръжта, та да установят, преди да е почнала жътвата, в кои участъци да се изпратят самоходни комбайни, в кои — комбайни с тракторна тяга и къде да се захване със сноповръзвачки и жетварки. А сетне ще трябва да свика съвещание с бригадирите, за да се определят насипните площадки и къде да заложат триорите за почистване на смето. Камионите не стигаха, налагаше се да звъни в Сеизово за помощ, а сеизовчани щяха да кажат, отнапред си знаеше: Може, ама ти ще ни проводиш срещу услугата две звена жетвари, защото нашите са кът. . . Откъде да ги вземе? А камиони — жив-мъртъв — трябваше да намери. И към тия грижи щяха да се притурят други, по-домашни и затова — по-неприятни. Бешемлията ще ревне: Аз искам комбайните още в друг ден, знаеш ли ти, че в моя участък зърното се рони? Стамат Рафаилов ще повдигне рамене: В моя участък не искам да припарва машина, докато сам не отсъдя дали е дошло време за жътва! Бе вчерашни хлапетии, вне ли ще ме учите мене какво е восъчна зрелост? Пък Илия Койнов, като не успее да заграби всичките жетварки и сноповръзвачки, нему никога нищо не стигаше, ще иде да се заоплаква на Лазар Тонкин, партийния секретар: Мене председателят ми има зъб, иска да ме удари през краката, ама нали съм безпартиен — всекиму е позволено да ме подмята!

Като се види в чудо и за да се сложат работите в ред, бай Петко ще удари по масата: Тук се слуша моята воля, аз председател ли съм, ще има ли единоначалие? Тогава всички ще завият на умряло: Култовец, култовец, бе Априлски пленум за тебе няма ли?

Ох, утрешният ден идеше с една планина от грижи на гърба си, ламя със сто глави, и всяка глава бълва отровен дим.

— Бай Танасе, ще прескочим ли до градината?

Дяволът си нямаше работа, беше отворил онази вратичка!

Овощните градини започваха от пътя, после леко се спущаха по полегатия склон, за да се разлеят нашироко в подножието на насипната стена. По склона бяха засадени сливащи и череши, ябълките се ширеха по равното, на няколко хвърлея от стената. По средата на тази райска градина чичо Евтим беше дигнал една островърха беседка, за да си почиват гостите и да споменават с добро сърце името на Исай.

Дръвчетата, макар и млади, бяха богато накичени с плод, ябълките златееха сред зеления листак и като да излъчваха топла и мека светлина. Бай Петко им се радваше, но не се прехласваше чак толкова, за да не забелязва немарата, която беше започнала да свива гнезда почти на всяка крачка: тук излишни клони неокастри, там клоните се превили от плод, а няма кой да им помогне с подпорки, някъде земята прекопана, на други места — хванала кора и заприличала на кирпич. Сега онази вратичка зееше нашироко разтворена, бай Петко запомняше немарите и всичко си записваше наум.

После се изкачиха на насипната стена, погледнаха водата, синееше се на стотина разкрача, облачетата се гмуркаха под краката им и бай Петко рече:

— Да имам една въдица — що риба щях да наловя! Ще ти кажа, бай Танасе, че едно време аз ловях много риба в Ръждавишката река!

Излъга, защото като момченце надали беше уловил кленчета дори колкото за една чорба.

— Каква риба те е прихванала, председателю! — зачуди се бай Танасе. — Ами че в нашия язовир само едни жаби дето се въдят, друга живинка няма във водата, рибка за комка не ще намериш!

Бай Петко се извърна, председател беше на стопанството, а не си знаеше имота, досрамя го.

— Ако сензовци имаха тоз язовир, каквито са предприемчиви, злато щяха да вадят от него! — махна с ръка бай Танасе.

— И ние ще вадим! — закани се намръщено бай Петко и дълбоко въздъхна: — Че една работа ли ми е на главата, та да се сещам за всичко!

— Бе аз не ти връзвам кусур, председателю, моля ти се, всеки знае, че ти си един премного зает човек. Аз само дето те доведох тъдяванка, да видиш туй-онуй, и нищо

повече, а какво ще вършиш занапред — то си е твоя работа, аз не ти се бъркам!

«Ти сега ще видиш една работа, та ще ти припари под петите!» — помисли бай Петко, но без злина, сетне кротко рече:

— Иди си, бригадирю, на бостана, да наглеждаш хората, пък аз ще се поизкъпя, един такъв пепелушак се е налепил по кожата ми, сърби и смъди. Аз и сапун си нося, никога не забравям, като тръгвам на път.

Бай Танас се досети, че когато се къпе председателят — свидетели не бива, някак е неудобно, позасмя се под мустак и пое живо за бостана. «Да не ми викат бай Танас — помисли си и сам си намигна, — ако аз не запаля тоя човек по нашите работи — стига са го доили разни полевъдци и говедари!»

А председателят се разсъблече, нагази до пояс във водата и като тръпнеше и се посвиваше от хладината ѝ, захвана да се плиска, шляпаше се по раменете и гърдите, свиваше колене и насърчително подвикваше, сякаш подканяше коне на водопой. Но бързо се измори, тия момчешки лудории не бяха нито за годините, нито за килограмите му, излезе на брега и след като си отдъхна, изпра чорапите си и ги сложи да съхнат на един напечен камък. После си избра шарена сенчица, изтегна се по гръб и щастливо въздъхна. Тоя слънчев ден преливаше от хубави неща като восъчна пита, наляна с благоухаен мед.

На другата сутрин потегли с газката за машинно-тракторната станция, а сърцето му се свиваше, беше му чоглаво, като че ли не отиваше на делова среща, за общо добро, а се беше запътил за градската болница, за хирургията, да му режат апендикса.

— Бай Петко, ти да не си болен нещо? — попита го шофьорът, като го слушаше да пъшка до него и да се върти на седалката, сякаш беше седнал на игли.

— Нищо ми няма! — отвърна троснато бай Петко. — Болна е таратайката ти, а аз съм здрав, ама защо!

Тоя отговор учуди шофьора, председателят биваше винаги любезен с хората и разговаряше кротко, та повдигна крака си от газта да понамали бързината и да го погледне в лицето, но в тоя миг бай Петко най-неочаквано сложи ръката си на рамото му и заповяда:

— Спри!

Спирачките изскърцаха, вдигна се прахоляк.

— Сега обръщай назад и карай право при Стамат Рафаилов — каза тайнствено бай Петко. — И надувай, дявол да го вземе, докато не ми е дошло друго наум!

Какво му беше станало на тоя човек! Генчо шофьорът се понаведе да подуши не е ли глътнал председателят райския на гладно — не би! Всичко си миришеше най-редовно, въздухът дъхаше на бензин и гуми.

— Обръщай бе! — не се сдържа бай Петко. Той изгаряше от някакво странно нетърпение. — Какво се мотоявиш такъв!

Стамат Рафаилов беше излязъл на двора по чехли, поливаше с една лейка богородичките покрай оградата. Като видя председателя да слиза от газката, навъси се, сбра пестници на хълбоците си и рече:

— Ако си дошел като хората да сръбнеш с мене едно кафенце, заповядай, много ще ми бъде драго. Ама ако идеш да ме ръчкаш за възчната зрелост — казвам ти го отпреди: няма да се разберем!

— Ти бъди спокоен — усмихна се бай Петко, — аз не съм дошел нито за едното, нито за другото. Ами си обувай калеврите, вземи Лазара и бягайте двамата при началника на станцията. Той вече ме чака и какъвто е лют, сигурно попълва с най-неприлични думи по мой адрес!

— Като чака тебе, какво ще дирим ние с Лазара при него?

— Работата е там — усмихна се малко срамежливо бай Петко, — аз искам вие да ме заместите, да пошетате с него из блоковете и да решите каквото трябва да се решава за жетвата. Ти си старшина на бригадирите, а той е партиен секретар. Тъкмо вие двамата трябва да идете! Пък аз ще отскоча до бостана — бай Петко започна да пристъпва от крак на крак, — защото там една много бърза работа се е отворила и не търпи отлагане.

Стамат Рафаилов го слушаше и като да не вярваше на ушите си. Петко, дето никому не се доверяваше, сега изведнъж беше понечил да отстъпва правата си на друг! Туй хитрина ли беше някаква, или глупава приумица?

— Бе за какъв бостан ти е дошло наум? — започна да опипва Стамат.

Тогава бай Петко, който наистина беше сдържан човек, излезе от кожата си:

— Бостана, човече, дето е на стопанството, ти не знаеш ли? Ама какви хора сте бе! Лапате зарзават, а не

мислите откъде иде! Този бостан може злато да дава, а сега бере душа, грошове пуска! Ами градината? Туй е едно чудо за вашия край, пък сте я занемарили, прилича на запуснат дом, на болен човек. А язовирът? В него само жаби се въдят, една рибка да няма! Да се немарят такива богатства — туй е безумие и затова аз съм решил да сложа нещата в порядък!

Искаше му се да изреди къде-къде по-люти думи, но речникът му откъм пиперлиите приказки беше оскъден, повече махаше с ръце и клатеше глава.

— Вие бягайте в станцията, ето ви джиба, оставям ви го на разположение, а на мен ми стига и една каручка!

Не дочака да чуе мнението на Стамат, беловласият го гледаше слисан, извърна се кръгом и заситни чевръсто с късите си крака по посока на стопанския двор.

Там имаше под навесите една писана каручка с двойни яйове от старото време, никой не се сещаше вече за нея, само заемаше място и събираше прахоляка. Бай Петко нареди да я изтеглят и избършат, да катраносат главините и да опънат отгоре ѝ едно платнище за сенник. Сетне доведоха рижата кобила Рашка, и тя в години, но още държлива и ячка. Бай Петко възседна капрата, пое поводите и подкара Рашка по пътя за Малкия язовир. Работниците от стопанския двор гледаха подире му, клатеха глава в недоумение и се чудеха на бай Петковата прищявка.

— Началство ли е, всичко може! — подхвърли полужаядливо, полу на присмех ваклооката доячка Парашкева.

— Бе по му отива да се вози на лека кола, ама ха де! — повдигна рамене пазачът Серафим. — Иди го проумявай, ако си нямаш работа!

А той, излязъл на полето, наоколо нямаше жива душа, отпусна юздите, килна сламената си капела назад и някое време само се вслушваше в отмереното топуркане на кобилата. От изток появяваше ветрец, зелената морава се полюшваше кротко, ширинта дигаше и спущаше гърдите си като заспала невеста. И дявол ли отнякъде прилетя, та приседна на капрата, бай Петко разкърши рамене, тръсна глава, дръпна юздите и се провикна колкото му глас държеше:

— Ху-у, мари, ху-у! — Пресегна се за камшика, изплющя с него по заоблената задница на кобилата и пак изкрещя: — Ху-у!

Рашка се стресна, подскочи и като бясна запрепуска по мекия път.

От тоя ден нататък бай Петко започна все по-често да навестява бостана, градините, язовира. Дойдеше ли — застояваше се до вечерта, но се случваше да остане и на нощувка, спеше било под навеса, било в барачката на бай Танас. На няколко пъти ходиха с бригадира до града, донесоха нови разсади и семена. Сега всяка лехичка в бостана се обработваше от окопачка, в различните участъци накацаха стойки с латински надписи. А градината просветля, засмя се, всяко дръвче получи слънце, не остана педя земя ненаторена и необърната. И язовирът получи своето. Един ден пристигна керван от камиони, натоварен със специални съдове за превозване на жива риба. От тия съдове изсипаха във водата рибки за разплод.

И така, колкото време минаваше, толкова бай Петко охладняваше към полевдните работи, сега неговите интереси бяха изцяло обърнати към овошките и зеленчуците, а рибарството им идеше в прибавък. Над ведровския полевден свят отново надвисваха градобитни облаци, тъмнееше, но все още гръм не падаше. Гърмът изтрещя, когато на едно заседание на управителния съвет бай Петко, заслепен от градинарските си увлечения, махна пренебрежително с ръка на полевдните грижи, сякаш хилядите декари орници, моретата пшеници, кукурузи и слънчогледи бяха изведнъж престанали да съществуват! — отприщи приказките си по зеленчуците и овошките, забравил — омагьосан от страстите си, — че е председател на добруджанско зърнодобивно стопанство. . .

— Искам — рече той и увлечен от вдъхновението си, не забелязваше ледената неприязън, с която слушаха думите му, — искам да се утроят площите за засаждане на зеленчук. Догодина ние ще вадиме тонове пипер, домати, лук, патладжани. Какво ще правим с това изобилие? — И понеже никой не чу отговори, той продължи: — Част от добивите ще остават за стопанството, за кооператорите, а голямото производство ще продаваме и ще консервираме. Една работилница за консерви — знаете ли какви доходи ще носи?

Като свърши със зеленчуците, бай Петко премина на овошките, а на края не забрави и язовира. От това чудно водоемче ще се вадят стотици килограми риба, а рибата

струва добри пари, ще трябва само едно камионче с хладилна инсталация, за да се разнася стоката в запазено състояние из околията. . .

— Изобщо — заключи бай Петко — ние трябва да извлечаме полза от всяко нещо, което природата ни предлага. Дори — той помисли малко и се усмихна, — дори и от ветровете бихме могли да извлечем някаква полза! Нали употребяваме царевичното брашно за кърма на добитъка и птиците? А защо да не си мелим ние сами кукуруза? Ветровете духат даром — една вятърна мелничка, и работата е наред! И ще краси околността, и ще ни бъде от полза!

Дали изрече тия приказки за вятърната мелничка на шега, или от увлечение, или за да даде един по-нагледен пример как трябва да се оползотворява природата — кой знае, дяволът напоследък си нямаше работа, но заклетите полеведци не повярваха на ушите си — стигаха им занесите със зеленчуците, консервната работилница и онова камионче за рибата, та вятърната мелничка само преля чашата. Наскачаха, ревнаха, сякаш ги бяха налетели стършели. Бешемлията в яростта си прихвана овчия си калпак и с все сила го плъосна на земята:

— Бе тоя човек иска да ни затрие, вие не видите ли?

Само Стамат Рафаилов седеше спокойно на мястото си и замислено рошеше къдравата си библейска брада.

На другия ден неколцина отчаяни полеведци прескочиха до околийския център. Разказаха на секретаря за страховете си, задаваше се голямо зло, трябваше веднага някой да се намеси, за да не иде конят в реката. Кайряков ги почерпи с кафе, изслуша ги внимателно, но не побърза да взима тутакси страна. Поговори с тях за реколтата, за това и онова, сетне им рече:

— Има хора, които дълги години живеят, както се казва, не на своя улица: вършат нещо, полезни са, гледат работата си съвестно, а в душата им — пусто, усещат силата си неизползувана. Но ако се случи да намерят своята си улица, тия хора веднага се възправят във всичката си сила, дарованията им се пробуждат, с една дума — започват да живеят пълноценно и съобразно качествата, с които природата ги е надарила. Такъв е случаят, струва ми се, и с вашия председател. Като директор на станцията в Сеизовци и като председател на вашето стопанство тоя човек си гледаше работата съвест-

но, вършеше полезни неща, но не блестеше кой знае с какво, нищо свое и особено не привнасяше нито в управлението на станцията, нито в ръководенето на полевъдните работи при вас. И ето — изведнъж открил перспективи в градинарството и зеленчуците — втурва се нататък като отвързан, не можеш да го спреш. Очевидно градинарството и зеленчуците са били винаги неговата стихия, неговата у л и ц а, както е думата, истинското му призвание, но като не е намирал простор за дейност, условия — вършил е онова, което са му възлагали.

Вие се мамите, приятели, ако си мислите, че аз съм в неведение по отношение на работите, които тоя човек замисля напоследък. Викал съм го, разговаряли сме и дето е думата — зелената улица аз съм му дал. Защото неговите опити, ако завършат с успех, ще са от най-благодарно значение за целия край. И защото в края на краищата всеки трябва да живее на своята си улица, за да бъде полезен и на близките си, и на обществото.

Бай Петко е призван да бъде градинар, да произвежда зеленчуци, консерви, да се грижи за овошките и за риболовното стопанство — нека! Защо да му пречим? Ние ще оставим бай Петко да живее на своята си улица, той ще свърши сума ти полезни неща, ще видите, а за председател на стопанството трябва да издигнем друг човек — такъв, дето не ще милее само за един вилает, за един двор, колкото и да е чудесен, а ще да милее и мисли за цялото селище. . .

Като завърши приказката си, Кайряков дълго мълча, после запали цигара, погледна смълчаните си гости, усмихна се хитро и запита:

— Какво ще кажете за Людмила?

МОЗАЙКА

Отворихме разказа си с няколко тъжни приказки за кръчмата на Азмака, за стария бряст и за чешмата с лъвските чучури. Тия стари неща вече ги няма наистина, но те не изчезнаха изведнъж, а останаха на доизживяване някое време и след като Людмила беше избрана за председателка на Ведровското кооперативно стопанство. Те отминаха в небитието по-късно, когато на нейно място дойде Величко Миронов, сестриник на Стамат Рафаилов, а Людмила беше издигната през последните общински избори за председателка на Ведровския селсъвет. Та колкото и да изглежда чудновато и невероятно, тъкмо по нейно време и кръчмата на Азмака, и старият бряст, и чешмата с лъвските чучури отминаха в спомените за откошелешните години, а мегданът, който помнеше хората и песните на първите заселници, той наистина заприлича на един модерен градски площад.

Когато ѝ предложиха стопанството, тя отказа, бяха още скорошни спомените за несгодния ѝ живот с Алекси и трагичната ѝ дружба с Исай. Всяко кътче тук ѝ напомняше за минали неща, кръстовищата, старите къщи, дворовете — всичко сякаш беше се превърнало на пристан за възпоминания, от които не вееше кой знае колко голяма радост. Провървяло ѝ беше, не можеше да се отрече — от ватенката до партийния университет пътят ѝ все възхождаше нагоре, но в личния ѝ живот нямаше слънце — с Алекси не успя да свикне, а Исай премина през душата ѝ като стрелнала се към висинето птица. Затова искаше да се премести на работа някъде по-надалече, беше слушала, че времето и разстоянията лекували като вълшебна биле старите рани.

Започна да стяга багажа си, колко беше, една каруца можеше да го пренесе до града. Но насред приготовленията, тъкмо завързваше последното денкче, ръцете ѝ изведнъж отмаляха, силата им се стопи, захвана да ги усеща като чужди. И краката ѝ не я слушаха вече, натежали бяха, като че ли се препъваха в невидими пранги. Тогава, както стоеше изправена, отпусна се на пода, на голите дъски, изхълца с глас и захлупи лице върху най-близкото до нея вързопче. И колкото плачеше, толкова повече чувствуваше едно топло крило да я прегръща — дали беше диханието на ширинта, което идеше през отворения прозорец, или споменът за майчините скути, или онази тъжовно-весела усмивка на Исай, която беше запомнила и не излизаше от сърцето ѝ — кой знае, под това топло крило беше хубаво, сълзите ѝ се струваха сладки, в душата ѝ се топяха и чезнеха някакви ужасни и синкави ледове.

Така престоя сред вързопите и куфарите повече от час. После от улицата се зачу дрънкане, пристигаше каруцата. Тя се изправи, приглади набързо косите си и изтича на двора.

— Бай Иване — рече на Бешемлията, който идеше да ѝ помага в пренасянето, — кажи да върнат каруцата обратно, аз реших да остана!

Дългия Иван я гледа някое време слисан, позабъркан, внезапните обрати му бяха чужди, нали му беше заръчала да дойде на часа, а сега го връщаше, сетне, като проумя работата, есенното слънце се завъртя на крак и подскочи, той прихвана калпака си, но не го плъсна по навика си на земята, а го подхвърли, както правят момчетиите, на възбог.

Изскочи на улицата и подвикна на каруцаря:

— Бе връщай конете назад, не разбра ли, че оставаме! — Понеже и каруцарят не възприемаше лесно обрците, той поясни: — Поговорих с жената и тя реши да остане на село, туйто! Ха да ти видя гърба!

Каруцарят се ококори: гледай го ти Дългия Иван, да не повярваш, но и за него слънцето се завъртя на един крак, та хокна весело на конете:

— Хайде, байчовите, дий!

След тая случка авторитетът на Бешемлията много порасна, само Лазар Тонкин, партийният секретар, клатеше глава:

— Той с нищо не ѝ е повлиял, къде ти, ами у нея е

заговорила партийната съвест, надвило е общественото чувство!

Но имаше ли значение кое и какво е «надвило» — главното беше, че тя остана на село, че ведровчани я избраха с пълно мнозинство за председателка на управителния съвет. Тя беше от тяхната кръв, а по-старите помнеха и свадите ѝ с Трифон Андреев, и работата ѝ на полето като бригадирка и високодобивничка, и първата ѝ голяма победа, когато извади от най-лошия участък невиждана по количество пшеница.

Както казват старите хора, съдено ѝ беше да се върне отново към земята. Кой беше съдил и отсъждал — всеки си имаше свои предположения, нали пътищата на човешката душа са неведоми, не са като друмищата из ширинта, та да ги мериш на крачки и да знаеш със сигурност кой накъде води. Но от тоя ден нататък в душата на Людмила като да заживяха две жени. Едната държеше за миналите неща, тачеше свято спомените, ширинта ѝ беше мила, а своя път не виждаше да отива по-надалече от кръгозора, който прехлупваше ведровските землища. А другата се чувствуваше измамена, вързана от спомените за миналите неща, не мразеше ширинта, но не мислеше, че похубаво няма, и все си мечтаеше за пътищата, които извеждат оттатък прихлупения кръгозор. Тия две жени непрекъснато се боричкаха в душата ѝ, свадите, които водеха, даваха отпечатъка си върху живота ѝ, но не го объркваха и не го теглеха в противоположни посоки, както може да си мислят някои, а тъкмо наопаки, правеха го по-целенасочен и много по-богат. Първата я закотвяше в света, който я беше откърмил, не я пускаше да отлети, а втората гледеше да наподоби тази земя на ония светове, които се разстилаха оттатък ширинта.

И така, като пое юздите в ръцете си, Людмила пришпори всички към една цел — да настигнат най-изскочилите стопанства, за година-две да ги оставят подире си, да забогатеят и полека-лека да се изравнят по удобства с града. Тая цел допадаше на ведровчани, никой не бягаше от заможност и такава уредба, която прави живота по-весел и сит на добрини. Всеки получи каквото му беше необходимо: бай Петко — нови площи за засаждане на зеленчуци и кредити за отваряне на работилница; поле-

въдите — машини за всяка отделна работа, тор. Мандрата заработи с пълна сила, специалисти потегнаха оборите, дигнаха сушилни, изкопаха силажни ями. В краварниците въведоха електрически доялки, доставен беше породист добитък за разплод, в птицефермата устроиха автоматично хранване и модерни люпилни.

Людмила боядиса стария джип и по цял ден сама го търкаляше по меките пътища. От сутрин до вечер обикаляше блоковете, фермите, даваше напътствия, кореше, награждаваше, а когато ѝ се случеше да мине покрай участъка на бай Петко — кротваше машината на сянка и току се изкачваше на насипната стена. Бай Петко знаеше — това беше нейният неприкосновен час. Тогава не искаше никого, стоеше самичка на високото, разхождаше се полека, мълчаливо гледаше в далечините. Може би си спомняше за Исай, веднъж ли бяха ходили заедно из тия места на времето, заслушани във вълчото виене на ветрищата и в ония думи, които бяха в сърцата им, а не смееха да изкажат. Кой знае, тия краища бяха негови, Исаеви, от синята вода гледаха очите му, в шепненето на овошките беше гласът му, из просторите летяха като птици мислите му, които все търсеха радостта.

Та не беше чудно тя да си спомняше за него, като стоеше и се разхождаше самичка горе, на насипната стена. Защото онази приказка за лековитостта на времето сигурно имаше пред вид само някои рани, пък и нали един цяр лекува едни хора, а на други не помага! Разхождаше се по насипната стена и може би споделяше мислите си с Исай.

Както и да е, мина първата жътва и ведровчани излязоха първенци, биха в добивите най-изскочилите стопанства от окръга. Мандрата, фермите, вилаетите на бай Петко — тия полуавтономни княжества — изнасяха на пазарите сирене, месо, птици, всякакви видове зеленчуци, риба, та ръстът на трудоденя доби голяма сила и стана двойно по-висок. Навървиха се блажни дни, в кръчмата на Азмака веселбите не стихваха до среднощ.

И през тия дни на доволство някой прошушна някъде — кой беше и на кое място, има ли значение! — някой прошушна някъде, че е дошло крайно време да се удари копачът по старите къщи и че е срамота ведровчани да пият парите си залудо, а да живеят в коптори, както са живели през проклетите чифликчийски времена. Людми-

ла побърза да обяви, че като е за нови къщи, стопанството ще помага с хора, ще превозва материали и с пари ще подсигури някои работи срещу бъдещи трудовни.

Така се започна онова строителство, което за две-три години само видя сметката на каменните къщурки. Тук и там останаха да клечат като квачки над полог стари постройките, каквато беше бабината Галункина къща например; но тия домове се броеха на пръсти — сгърбени бабички помежду накипнени невести.

И всичко щеше да бъде от хубаво по-хубаво, ако тия нови домове не бяха толкова еднакви на изглед, а те си приличаха едни на други като близнаци, сякаш ги беше раждала една майка, както е обичайно да се казва. Всички имаха колонки пред входа и еркере — на първия кат, и балконче — на втория. Такъв «универсален» тип къщи бяха поникнали като гъби след дъжд из цялата страна, та и ведровчани не можеха да стоят настрана, трябваше да вървят по модата. А като бяха тръгнали по модата, казаха «сбогом» и веднъж завинаги и на такива «отживелици», каквито бяха пращадковските огнища, оджаците. Беше дошъл ред на чугунените печки, задаваха се електрическите фурни. И на раклите, и на долапите видяха сметката — смениха ги с боядисани бюфетчета, с гардероби. . .

Парите искаха промени, бяха нетърпеливи, бързаха да настигнат града.

Парите отвориха пътя към удобствата, а новите къщи, колкото и да ги множеха и разкрасяваха, далече не можеха да заситят глада на по-младите ведровчани. Нали ходеха по градовете, имаха оня живот пред очите си — там не блещукаха самотни фенери, магазините се редяха едни до други, а стоката беше такава, че замайваше главите като силно вино. Пък във ведровския селкооп все още миришеше на катран, продаваха евтини басми и олно, поцинковани кофи и втвърден локум. Асфалтираните улици блестяха, не приличаха на ведровските, където калта есенно време стигаше над глезените. Ами кината с балконите си, ресторантите с танцувалните си площадки, сладкарниците, където сервираха «еспресо», младежките клубове с мониксите и билиардите си. . . Какво имаше във Ведрово, една глухотия и тъмнина. При Азмака беше скучно и неугледно, разкривени маси, ментовка

и кисело вино. Парите идеха, а животът откъм развлечения и удобства търчеше на едно място, още лъхаше на овчи кожуси и ямурлуци. Затова очите на по-младите взеха да се обръщат към градовете, ония, които свършваха учението си, не се завръщаха вече на село, други търсеха и намираха работа по фабриките, а някои се захващаха с какво да е, само да са в града.

— Ако бягството на младите продължава все така — каза веднъж Кайряков на Людмила, току-що бяха излезли от едно предълго заседание, — не е далече денят, когато на село ще останат да живеят само чичо и стринка, най-невръстните ще гонят сигурно монте години. — Това заседание беше посветено на въпроса за недостига на работна ръка в някои райони, та Кайряков, комуто гореше под петите, защото наближаваше жетва, все ровеше и не можеше да намери оня клин, от който се прави чорба. — Чичо и стринка ще делят мегдан някое време със земята, с добитъка — продължаваше Кайряков, — но един ден самотията ще им омръзне. . . — На това място той се поспря, нали и Людмила беше самотна. — Хм, когато хората са на години, самотията тежи като воденичен камък. . . Та думата ми беше за чичо и стринка. Ще ги надвие работата и някой ден ще кажат: много ни е, наработили сме се на тоя свят, повече не можем. Па ще турят ключа на новата къщичка или ще я продадат — ако се намери купувач. И — хайде със здраве, в спасителния град, при дъщерята или сина!

Людмила повдигна рамене:

— Нима можеш със сила да спреш младите? — Преди три години и тя беше кроила някакви планове.

— Насила хубост не става! — усмихна се тъжно Кайряков. Имаше време, когато много разчитаха на силата, и във всичко, а резултатите излизаха опаки. Размахваха камшик, а той се увиваше около шията им. Силата беше като някои лековити отрови: употребяват се за цял при най-крайна необходимост, когато друго не помага и трябва да се играе на живот и смърт. — Това изтичане на младата кръв не може да се спре със сила — продължи Кайряков, — но ако ние не измислим лек — както казват докторите, — анемията ни е вързана в кърпа! Защото по един начин работят заседнали стопани и по-другояче работят стопани, на които душите са раздвоени между селото и града. И после, нали времето не спира да тече и

все трупа върху гърбините на чичо и стрина нови камарки от години? И като няма смяна — подготвена и свикнала със земята, — която да ги замести, когато съвсем остарееят, кой ще излиза на къра, за да върши полската работа? Старците и бабите или надничари, сбрани от градовете? Казват някои — спасението е в машините. . . Е, добре, машината замества работната ръка, икономисва труда на човека, не ще и дума, но тази истина показва само едната страна на медала. Аз ще ти кажа: пушай в работа каквито щеш машини, но ако селото е бедно откъм млада кръв, работата няма да върви!

— А какво според тебе трябва да се направи? — попита Людмила. Тя неусетно беше започнала да мисли за живота си, богат с усилия и труд и сиромашък от радости, младите търсеха развлечения, удобства, а нима тя ги имаше? През тия три години не беше ходила дори веднъж на кино, не беше играла дори един танц, правеше косите си с фуркетчета, къпеше се в дървеното корито на майка си — живееше, както бяха живели някога старите, а годините отлитаха, лятото беше дошло. — Какво трябва да се направи? — попита тя, учудена, че не открива в душата си поне сенчица от укор към младите.

— Какво ли? — Кайряков помълча и разпери ръце. — Може би трябва да се направи и животът на село по-богат откъм радости, знай ли!

През същата тази есен станаха избори за общински съветници и Людмила беше избрана, както споменахме в началото на разказа си, за председателка на ведровския селсъвет. За председател на стопанството издигнаха Величко Миронов, сестриник на Трифон Андреев.

Тодоричка, сестрата на Трифон, още през 30-те години се премести в Добрич — мъжът ѝ работеше като кондуктор при управлението на пътищата. Величко, синът им, завърши прогимназия на село, а сетне продължи учението си в Добричката смесена гимназия. След Девети, за политически заслуги и защото разбираше от работата си, старият Миронов беше повишен за старши надзирател на пътищата. Това повишение даде възможност на семейството да изпрати Величко в София, да следва агрономство. Величко имаше определена склонност към математиката, на няколко пъти беше изскачал първенец на математи-

ческите конкурси, но записа агрономство, защото така настояваше баща му — старият като всеки ведровчанин боготвореше земята. Пък и не беше от тия хора, дето лесно отстъпват — наумил си нещо за добро, търсеше го докрай, ако ще би да се пречкаха на пътя му планини.

Величко беше черноок хубавец като майка си Тодоричка, тънък и висок, с вити, хитровато поусмихнати устни — такива пленително-лукави уста имаха впрочем всичките издънки на Андреевия род. От Мироновци беше наследил острите скули и темерутската брадичка. Долната му челюст беше някак прекалено тежка и сериозна за святкащите му и засмени очи.

Към агрономическите науки не изпитваше никакво влечение, но му вървеше в ученето — беше от ония паметливи млади хора, на които всяка наука се удаваше лесно. Само към математиката таеше в сърцето си една по-нежна любов — единственото списание, което получаваше в къщи, беше математическо. Художествена литература малко четеше, а когато се зачиташе — избираше си биографически очерци или исторически четива. Обичаше леката музика, ходеше на танци, обличаше се добре, взимаше изпитите си редовно и прилежно, с една дума — приличаше на повечето от връстниците си.

Но още през ония студентски години започнаха постепенно да се открояват у него и някои по-особени черти. Упоритостта и твърдоглавието на Мироновци на няколко пъти го подхлъзваха в безсмислени спорове с професорите, които по онова време бяха запалени последователи на Лисенко. Дори се одързости на един изпит да застъпи свои схващания и само пред угрозата да бъде скъсан и изгонен «издекламира» без грешка, но и с велико снизхождение теориите, в които не вярваше.

— Ти ще си строшиш главата някой ден! — предупреди го наставнически професорът.

— Едва ли! — засмя се с великолепната си лукава усмивка Мироновият син. — По е вероятно тази малка неприятност да сполети вашите теории, вие за тях се погрижете!

И пресметливата практичност на Андреевци имаше застъпниците си в кръвта му. Бяха отвели група студенти на бригада при един строеж, а тъкмо през тоя ден подемният кран не работеше, беше се случило нещо в маши-

нариите му, та трябваше да носят тухлите на гръб по едно безкрайно дървено скеле.

Велико се изкачи веднъж, два пъти, после изтупа ръцете си и заяви решително на бригадира:

— Аз повече няма да нося. Такава тегоба не е за мен.

— Как? — зина от учудване бригадирът.

— Така. Нито е рентабилно, нито е достойно.

— Ще те накажа за самоотлъчка! — каза бригадирът.

— Трябва да се самоотлъча — въздъхна Величко. — Иначе ще излезе, че аз одобрявам твоите староегипетски методи на работа.

Нави глава и запраши нанякъде. След половин час пак дойде при бригадира.

— Какво, съвестта ли те зачовърка?

— Не. Просто измислих друг начин за пренасяне на тухлите, по-икономичен откъм разход на труд и по-достоеен.

После обясни: един скрипец над шахтата за асансьора, една тарга и зидарите от всеки етаж ще си получават ритмично порциите.

— По-добре разумна самоотлъчка, отколкото глупаво подчинение на нерентабилни и овехтели методи — засмя се в заключение Величко.

След като завърши висшето си образование, ходи агроном в няколко стопанства, после беше изтеглен на работа в едно държавно предприятие за производство и износ на ранни зеленчуци. Дотук животът му не беше кой знае колко бурен, но не беше и съвсем безметежен, защото мироновската неотстъпчивост и андреевската склонност за търсене на «най-икономичното и най-изгодното», съчетани с едно лично негово си постоянно беспокойствие, почти навсякъде създаваха поводи за отбранителни и настъпателни битки. Не може да се каже, че в тия схватки излизаше винаги победител, но и когато биваше побеждаван, напускаше полесражението с достойнство и без особени загуби. За пръв и единствен път войнското му изкуство увисна на косъм и щастливата му звезда едва не помръкна, и то завинаги както Наполеоновата след Ватерло. От «Света Елена» го спасиха «неведомите» сили на живота. Това стана така. . .

Предприятието за производство и износ на зеленчуци, където работеше като генерален инспектор, реши да построи големи и модерни оранжерии и парници в окрай-

нините на един южнобългарски град. Делегираха на генералния инспектор абсолютни пълномощия, дадоха му строителните планове и го изпратиха по живо, по здраво да започне работа. Решено беше, като станат парниците и оранжерии готови, той да оглави бъдещото свръхрентабилно производство. (Справедливостта го изискваше, идеята за това производство беше само неговал)

Пристигна Мироновият син на мястото и тозчас влезе във връзка с местното строително предприятие.

— За колко време ще постронте съоръженията? — попита на края ръководителите.

Най-главният ръководител дълго мисли и прави разни сложни сметки, после отсече:

— Година. Че може и повече да отиде, туй са специални работи!

Сякаш бяха изсипали върху сърцето му една лопата натрошен лед. Година! Той потръпна, две реколти отиваха по дяволите, две печалби се стопяваха, но външно запази спокойствие, само навъси вежди.

— Не може ли да се скъси някак този срок, да речем — на шест месеца?

— Изключено! — поклати глава главният ръководител. — Една година и нито ден по-малко.

Ако ги имаше парниците в шест месеца, той щеше да хване и зимния сезон в ръцете си, щеше да извади до края на пролетта тъкмо две пълни и разкошни реколти! Помълча някое време и каза:

— Ще трябва да попитам предприятието дали е съгласно с този срок. На своя глава не мога нищо да решавам. Утре ще ви уведомя.

Но през следващия ден той не излезе от стаята си и не говори с никого. Лежа ту възник, ту на ребро, изпуши две кутии цигари, а като наближи краят на работното време, избръсна се грижливо, облече колосана риза и кацна в кабинета на ръководителя една минута преди той да си вземе шапката.

— Слушайте — рече Величко, — вие сериозно ли държите на една година?

— Сериозно — отвърна главният ръководител.

— Това прави около триста надници, струва ми се.

— Толкоз.

— Ако тия триста надници ви ги броя след шест месеца, парниците ще бъдат ли готови?

— Всякак.

Те се гледаха някое време очи в очи, сетне главният ръководител понаведе глава и каза:

— Честно казано, тази работа изисква една година и нито ден по-малко. За да я свършим в два пъти по-малко време, ние ще се нагърбим да работим двойно, до среднощ, делник и празник, тъй че вие не си мислете. . .

— Аз не си мисля нищо друго освен едно — засмя се Величко, — че вълкът ще бъде сит и агнето ще е цяло. Ще сключим договора за една година, а парите ще получите след шест месеца — само парниците да са готови!

На уречената дата и парниците, и оранжерии бяха готови, строителното предприятие получи парите си, а Величко зареди първата реколта. До края на пролетта парниците дадоха още една реколта, клиентите в чужбина имаха домати и пиперки, преди да се бяха стопили снеговете, държавата получи валута, а предприятието за производство и износ на ранни зеленчуци прибра в касите си голяма печалба. Всичко вървеше, както се казва, от добре по на добре, но една заран пристигна писмо и когато Величко го прочете, стори му се, че зловещата грак-птица е вече кацнала на прозореца му и оттам го гледа лакомо с хищните си и злобни очи.

В писмото се казваше, то беше от отговорен държавен институт, че Величко е надплатил незаконно надници за половин година, че с това си деяние е ощетил собственото си предприятие и е нарушил еди-кои си финансови и трудови закони. Даваше му се срок от петнадесет дена да възстанови сумата и му се съобщаваше, че се призовава на съд, за да отговаря по извършените закононарушения.

Тази битка щеше да завърши с пълен разгром за Миროновия син, очакваше го дългогодишен затвор и вечен позор, ако в последния момент някои най-отговорни ръководители не бяха проявили милосърдие и по-широко разбиране в тълкуването на разните финансови и трудови правилници.

След това «Ватерло» не последва «Света Елена» и слава богу, защото Величко кипеше от енергия, жадуваше за рентабилни мероприятия, неспокойният му дух упорито търсеше целини, за да разкрива пътищата към «най-икономичното и най-изгодното» в живота.

Преместиха го на работа в Толбухин при окръжното агрономство. За малко време успя да споходи повечето

стопанства и какъвто беше общителен с хората, находчив и щедър на съвети, спечели сърцата на познати и непознати. От много места го поискаха за председател, такъв човек им трябваше, за да кипи работата, но ведровчани, нали беше техен по рождение, успяха овреме да турят отгоре му ръка.

Така Величко Миронов стана председател на ведровското стопанство. Това стопанство не беше целина, славяше се с героично минало и чудесно настояще, но има ли по земята край, където хората да не са петимни по най-икономичното и най-изгодното? Така мислеше Величко и се радваше, защото пред очите му се разкриваха необятни простори за дейност.

На втория ден след като пое общината, на смрачаване, Людмила възседна джипа, тоя Росинант от времето на ватенките, пришпори го с пълна газ и препусна към нарисипната стена. Гърдите я боляха от грижи и като че ли въздухът не ѝ достигаше, предстоеше ѝ дълго пътешествие в непозната и мъчна страна, а пътища нямаше, трябваше сама да си проправя, както са правили някога откривателите на нови светове. Тя искаше да остане самичка горе, да посъбере мислите си и ако нищо ново не ѝ дойде наум, поне да отпочине и подиша на воля, тука шумотевицата не стигаше.

Така правеше отнякога си, мястото беше обично на Исай, струваше ѝ се, че го вижда и слуша, много часове бяха прекарвали в разходки из тия краища. Седеше горе, а като че ли и той беше до нея, можеше да му разкаже какво се беше случило през деня, но и нищо да не приказваше, пак беше добре. После, когато времето започна да източва все по-надалече оня път, който започваше от някогашното, и предишните неща взеха да се мержелят и разтапят в далечините, тя пак дохождаше на насипа и уж знаеше, че е заради Исай, а си мислеше най-вече за свои неща, разплиташе свои грижи, с него не разговаряше, дори се случваше да не забележи, да не обърне внимание дали е някъде около нея, или изобщо го няма.

И той започна да се вестява все по-рядко горе, на насипа, и не поради това, че времето го беше заличило съвсем от сърцето ѝ, можеше ли да го забрави, а защото

животът непрекъснато отхвърляше напред, променяше се, сваляше едни дрехи и обличаше други, а той все си стоеше на същото място, където го беше заварила смъртта. Той знаеше онова Ведрово, с каменните къщурки, познаваше грижите и радостите на хората, които живееха в тях, но сега тия къщурки ги нямаше вече, кипреха се от край до край нови домове с колонки — откъде ще знае какви радости и грижи вълнуват сърцата на новодошлите?

Та имаше време, когато тя разговаряше с него като с най-близък човек, споделяше грижите си, оплакваше му се или се хвалеше, но това време си отиде, затвори се в старите календари. Сега стоеше самичка горе и сърцето ѝ се свиваше, защото предстоеше пътуване в непознати краища, а пътища не виждаше.

На връщане, като караше умерено Росинанта и не го прищипорваше много, мина по пътя, който се виеше покрай овощните градини, и тогава съвсем ненадейно си спомни думите на Исай, те като че ли пръкваха от ябълките, които златееха сред шумата:

— Ще дойде време ведровчани да пълнят кошове с овощки и тогава в къщите им ще стане по-весело, защото овощките носят радост. Трябва да мислим за радостта на хората и всяко нещо да претегляме от тая му страна — носи ли радост и колко!

Месечината правеше шумата сребърна, а ябълките изглеждаха златни. Людмила се усмихна на тая хубост, натисна педала и раздрънканият Росинант хукна с все сила по мекия път.

Тя не си отиде в къщи, а спря пред дома на Мироновите. Величко правеше някакви сметки, по цялата стая имаше разхвърляни книжа, на масата се търкаляха цветни моливчета, в пепелницата димяха угарки от недопушени цигари. Засуети се къде да я настани да седне, с какво да я почерпи, а тя му се усмихна свойски, нали го познаваше от момче, и започна:

— Колко радости са ти известни?

— Първата ми радост си ти — каза Величко.

— Става дума за радостите на хората — поясни Людмила.

Той наля коняк, пожела ѝ здраве, слава и неувяхваща хубост и посочи с ръка навън:

— Виждаш ли каква е тъмница? Докарай фенери,

набучи ги на по-гъсто, направи улиците да светнат. Да бъде светлина. И ведровчани ще те благославят.

— Може би наистина трябва да започнем със светлината! — каза замислено Людмила.

Онази неизвестна страна вече не изглеждаше толкова неприветлива, какво пък, и пътища ще се прокарат. Тя изпи коняка на един дъх, беше ѝ добре и докато оставяше чашката, мярна с очи домакина. Той и като момче беше левент, помнеше Тодоричка — и на зрели години теглеше очите. Всички от Андреевците бяха лични, хубавци.

Животът си имаше неписани закони — разделят едни хора, други събират, напразно мислеше Людмила след смъртта на Исай, че ще се изплъзне от властта им...

Стопанството богатееше и справедливостта изисква да се упомене, че без негова помощ Людмила надали би извършила промените, които ѝ се приписват. И Величко, и целият управителен съвет стоеше зад нея, поддържаше я, а Кайряков, вече окръжен секретар, правеше всичко, каквото трябва, за да има открита улица през дебрите на административните мъчнотии. И така, Ведрово се сдоби с изобилна светлина и с павирани улици, а където някога беше чифликът на Вълка — ведровчани дигнаха болница и построиха детски дом. Окръжният съвет устрои семеизпитателен участък на ведровска земя, надойдоха агрономи, доктори, чиновници, та трябваше да се мисли за хотел и за отварянето на нов, голям ресторант.

Младите, за да не поглеждат завистливо към града, получиха младежки клуб с театрално салонче, стопанките — фурна и модерен магазин за домашни потреби, а всички ведровчани, млади и стари, и пришелците отвън — хубаво кино с балконче и с кокетно фойе.

Тия неща бяха добри, но веднъж въведени в живота — започваха като че ли сами да раждат нови порядки и нови вкусове и да изтласкват с лакти и най-безцеремонно дори ония стари неща, които също бяха добри и пред които имаше още живот. За да се отвори път на моторите и на колите — отсякоха стария бряст и сринаха чешмата с лъвските чучури. Градските сгради на хотела, киното и младежкият клуб искаха площад в градски стил, затова постлаха мегдана с паваж и насадиха по средата му оная циментова тепсия с никелираната топка; такива ги имаше във всяка градска градина. В ресторанта заклокочиха синкопите на модерна танцова музика, ведровчанки поис-

каха майстори от града, за да ги учат на модерни танци. В младежкия клуб наकाцах машинки за еспreso, намести-ха се моникси и билиарди, та време за други деятельности не оставаше много. Толкова се отвори апетитът за танцуване и слушане на естрадна музика, че трябваше — волею-неволею — да превърнат лятното кино в градина-ресторант. . . Заслуга за тази метаморфоза имаше и Величко, председателят — той самият беше запален по модерните танци.

Дали Людмила одобряваше и възприемаше тия саморасли филизи на своето строителство — кой знае, нямаше ни власт, ни сила, за да ги възпре, те никнеха неудържимо и някак от само себе си. Разбира се, намираха се хора, които не ги одобряваха, повечето от старите ветерани жалеха за кръчмата на Азмака и не стъпваха в новия ресторант. Но тия хора бяха вече много остарели, за да се намесват по-дейно в устройството на новия живот. От някогашната компания на бай Нончо най-«млад» беше Бешемлията — на шейсет и пет години, — а Стамат Рафаилов прекрачваше седемдесетте.

Като гледаха живота на младите, моникса и билиардите, лудостите им по моторите и как се кълчеха по танцовите площадки, старите въздишаха и клатеха глави. Одобряваха или не одобряваха живота им — беше си тяхна работа, но ако е дума за това, какво вършеха на полето, в оборите или фермите или как се справяха с машините — младите бяха изскочили къде-къде по-напред, бащите можеха само да им завиждат.

Но и в отношенията помежду си те изглеждаха по-особени, разбиранията им за такива неща като дружба и чест например не бяха като предишните, онова, което някога разделяше, сега в много случаи се отминаваше само с едно махане на ръка. Случаят със счетоводителя и директора на станцията, за които вече споменахме мимоходом, будеше недоумение дори у такъв напредничав човек, какъвто беше докторът.

Директорът Асен Койнов и счетоводителят Иван Тонкин бяха синове на отколешни наши познайници, от деца другаруваха и се имаха за първи приятели, само една ниска ограда от камъни делеше някога къщите на родителите им. Бяха връстници и по външност си приличаха —

здравеняци, плещести, — само Иван дето беше малко по-висок и по-дългорък. Като завършиха гимназия, бащите им ги изпратиха да следват — Иван получи търговско образование, а Асен — техническо. Завърнаха се във Ведрово възмъжали, посъбрали опит от други места, Асен оглави станцията, а Иван Тонкин му стана помощник във финансовите работи.

И двамата бяха комунисти, гледаха си усърдно работата, но по характер се отличаваха един от друг, както денят от нощта. Синът на Лазар Тонкин беше затворен човек, мълчалив, приказваше тихо и бавно, рядко се смееше, а засмееше ли се — слагаше шепи на устата си, като че ли се боеше да не се изложи. Той се стрижеше по войнишки, не повдигаше яката на палтото си дори когато севернякът щипеше, ходеше винаги закопчан до последното копче. На работа пристигаше точно в минутата, отсъствуваше само по болест. Неговата маса беше винаги подредена, моливчетата му — прибрани в кутийка и подострени. Пари в заем не взимаше, нито обичаше да дава.

Той съблюдаваше правилниците, параграфите и алинеите от параграфите, както капитаните за далечно плаване — морския атлас. Не се отклоняваше на йота ни наляво, ни надясно, строго държеше за курса, не прощаваше ниции грешки, в това отношение дори себе си не щадеше. Веднъж сам си наложи парична глоба, защото беше забравил да таксува една нищо и никаква поправка.

Иначе беше добряк и сърдечен човек, помагаше с каквото може на всеки, който помолеше за помощ, нагърбваше се да довършва чужда работа, издържаше едно сиромашко момче в Толбухин да учи монтьорски занаят.

Синът на Илия Койнов представляваше пълна негова противоположност. Той беше веселяк, общителен, раздаваше пари, когато имаше, носеше се свободно и не държеше на никакви протоколи. Закъснееше ли някой на работа — хокаше го, но не го глобяваше, а когато сам нарушаваше дисциплината, макар и рядко да се случваше, ако не успееше да се укрие, измисляше за оправдание най-невероятни лъжи. Той беше отличен ръководител, проявяваше широк замах в работата си, през усилените сезони успяваше да постави на колелета цялата полска работа, но имаше една слабост — не обръщаше внимание на дреболиите. А съвсем дребни неща обръщат по-някакога огромен фургон.

Не един път Иван Тонкин беше правил сериозни бележки на директора си заради тия дреболии, критикувал го беше открито на партийни събрания, заплашвал го беше дори с писмени доклади до окръжната инспекция. Асен махаше с ръка и се хилеше:

— Я не издребнявай! И не се прави на толкова лош!

— Но нямам ли право? — питаше счетоводителят.

Асен кимаше утвърдително: ама, разбира се!

— Като се разбира, ще се сърдиш ли, ако някой ден наистина те накисна пред горното началство?

— Това няма да направиш! — смееше се директорът. — Как тъй ще накиснеш приятеля си? Та ние се знаем от деца!

Освен немарата си към дреболиите Асен имаше още две слабости — да занича по чуждите невести и да отглежда в кафези породисти пилета. При невестите ходеше пешком, а до птицевъдната си ферма, кафезите, отскачаше със собствения си мотоциклет. Случи се един ден, та мотоциклетът се развали нещо и Асен го предаде в секцията, за да го оправят. Вечерта, нали много бързаше за пилетата си, яхна машината и забрави да пусне циркулярната бележка, за да се осчетоводи поправката за негова сметка. Иван Тонкин, който нищо не изпускаше от очи, забеляза пропуска, но си замълча. Той мълча на другия ден, не отвори уста и през третия ден — все се надяваше, че директорът сам ще се сети.

На четвъртия ден Иван Тонкин не издържа. Възмутен и покрусен, взе, че написа изложение до Комисията за държавен контрол. В края на краищата станцията не беше благотворително учреждение, за да поправя даром мотоциклетите на директора! И какъв беше тоя директор, който дръзваше да използва служебното си положение, за да си доставя лични облаги! Щетата не беше кой знае каква, но въпросът имаше принципаен характер — не кой и да е, а тъкмо директорът трябва да съблюдава най-строга финансовата дисциплина и да държи на моралния порядък!

Комисията за държавен контрол наказва сурово Асен Койнов, като го понижи за три месеца от длъжността «директор» на длъжност «старши механик».

Тази новина обходи цялото село, мнозина започнаха да гледат накриво Лазаровия син. А самият Иван Тонкин

като да се поболя — пожълтя, прегърби се, изгуби охота за ядене, ходеше като пребит.

— Сега двамата ще се гледат като куче и котка! — пророкуваха някои ведровчани.

— А може да се хванат и за гушите! — предричаха други.

— Сега директорът ще му тури една балтия, та Иван ще помни, докато е жив! — изливаха яда си приятелите на директора.

Една сутрин Иван потропа на директорската врата.

— Сърдиш ли се? — запита ни жив, ни умрял.

— Защо? — повдигна рамене Асен. — Как можеш да мислиш, че се сърдя? Хубава работа!

— Аз действах на законно основание — каза Иван.

— А нима аз твърдя противното?

— Не можех да постъпя другояче. Нали разбираш?

— Разбирам!

— Дано да се поучиш, та в бъдеще да си по-внимателен — каза Иван.

— Дано!

— Е, хайде — каза Иван и протегна ръка, — аз съм дошел да си вземем сбогом. След тоя случай не е удобно да се мяркам пред очите ти. Макар да казваш, че не ми се сърдиш, аз зная, че ти е тежко.

— Как тъй ще ми е тежко! — излъга Асен, но направи усилие и се засмя. — Щом наказанието е справедливо и е наложено на законно основание — бива ли да ми бъде тежко! — Той се изправи от стола си, дойде при Иван и сложи ръката си на рамото му. — А и в твоята душа, приятелю, трябва да бъде светло и слънчево, защото ти си действувал съгласно изискванията на законите и като си настоявал да ме накажат — защитавал си светата правда! Тъй че между нас не трябва да има никакво хър и мър, а — тъкмо напротив — траен мир и гореща любов! И за да не мислят хората, че се ядем помежду си като канибали, аз предлагам още на обяд да седнем на една маса в ресторанта и както се полага на хора с чиста съвест — да напълним чашите с вино и да се чукнем за здраве!

— Хубаво! — рече Иван и преглътна, защото една буца беше заседнала в гърлото му и на очите му лутеше, та сълзяха. — Хубаво, само че не може ли виното да го отложим за довечера, тъй като на обяд не е никак редно — близо е до работното време?

А някои, като знаеха как биваше в старите времена, мислеха, че ще се хванат за гушите.

Работите вървяха и неписаните закони на живота вършеха своето.

Кръчмата на Азмака, вековният бряст, чешмата с чучурите — тия и някои други неща останаха да живеят само в спомените на по-старите хора.

Людмила вече не излизаше на насипната стена. Дохождаше с Величко в лятното кино и за да не остане по-назад от председателя — научи се да играе шейк. В началото изпитваше неудобство, сетне привикна, взе да се отпуска и на края сама нареждаше на управителя да пуска по магнетофона тоя танц.

Дали ѝ омръзна самотията, или защото беше навлязла в лятото на живота си, горещините замайват главата, пълнят сънищата с най-чудесни видения — когато Величко ѝ предложи годявка, не отказа, прие предложението, както приемаше в работата си много други полезни заявки. Но до женитба не стигнаха, защото Мироновият син, нали винаги търсеше «най-икономичното и най-изгодното» — започна да се отнася към живота като към облеклото — обличаш една дреха, не ти е по мярка, събличаш я и навличаш друга. В живота на хората промените не се извършваха с такава леснина и затова след оня случай с парниците Мироновият син претърпя второ голямо поражение.

Наумил си беше да стеснява постепенно полевъдството, пшениците, ръжта, слънчогледите за сметка и в полза на животновъдните ферми. Издигна лозунга: «Повече и преди всичко фуражи!» И вдъхновено обясняваше:

— Трябва да превърнем стопанството в животновъдна база на окръга. Имаме великолепно условия, за да развием промишлено животновъдство. Ние ще станем завод за производство на месо, това производство е десетократно по-рентабилно от разните пшеници и слънчогледи!

Надигна се буря, ведровчани настръхнаха: тоя човек искаше да измести живота им на съвсем нови релси! И те гледаха с добро око на животновъдните ферми, но пък да се превърнат главно на месари — не идеше, усещаха, че се мъчат да ги отскубнат от земята.

Но Величко упорствуваше, ден по ден разясняваше,

убеждаваше и доказваше преимуществото на предложението си и с време успя да събере една малка група от привърженици около себе си. Битката се пренесе в управителния съвет.

Един ден заяви на Людмила:

— Трябва да ме подкрепиш, и то най-решително!

— Никога! — възнегодува Людмила. На пшениците беше посветила най-хубавите години от живота си, всичките ѝ добри спомени лъкатушеха по витите пътечки между ръжта. — Това дори насън да не го помисляш! — предупреди го тя.

— Какви съпрузи ще бъдем ние — каза Величко, — когато по най-важните въпроси не ще има разбирателство помежду ни!

— Много просто — повдигна рамене Людмила, — няма да бъдем съпрузи!

— Отказваш да се оженим? — наежи се Величко.

— Поне докато ти не се откажеш от идеята си — отвърна спокойно Людмила.

Величко тръсна глава:

— Това никога няма да стане!

Людмила разпери ръце и студено се усмихна:

— Значи, никога няма да се оженим!

Постояха, помълчаха някое време, после всеки тръгна по пътя си.

Не излизаше вече на насипната стена, престана да посещава и лятното кино. Когато се откъсваше от преписките, яхваш Росинанта, пришпорваше го и поемаше за блоковете. Стигнала пшениците, слизаше да се поразтъпче по мекия път и да погали леко с ръка натежалите златни класове. Жетварите дълго гледаха как вятърът полюшва краищата на бялата ѝ кърпа.

Винаги имаше работа до гуша, но не се оплакваше. За Исай си спомняше рядко, като за една хубава някогашна песен. Но какво пък! Макар и позабравен, сърцето си имаше неписани закони, той живееше в работата ѝ. А тя работеше, за да имат хората повече радости, за да бъде радостта гостенка във всеки дом.

Тия истории чух накратко през оная дъжделива нощ, когато докторът ме отведе на приказки в гюмето. Той и за себе си разказа, нали сам беше се нарекъл убиец и разбойник, преди да тръгнем. Но и той излезе толкова убиец и разбойник, колкото беше, да речем, Мироновият син.

Та благословени да са старите меки пътища! Тръгне ли човек по тях — все ще научи нещо ново за живота и за хората.

А магистралите — те са за ония, които все бързат за някъде.

СЪДЪРЖАНИЕ

ДОМЪТ С МАХАГОНОВОТО СЪЛБИЩЕ / 5

ЕДИН ДЕН И ЕДНА НОЩ / 363

**АНДРЕЙ
ГУЛЯШКИ**

**Избрани
произведения**

Том втори

Първо издание

Редактор Димитър Коруджиев
Художник Любомир Гуляшки
Худ. редактор Кирил Гогов
Техн. редактор Веселина Балабина
Коректор Славка Иванова

Формат 32/84/108; тираж 30113 екз.; печатни коли 33;
издателски коли 27,72; уик 28,38; л. г. VI/56^a; изд.
№ 6065; поръчка № 28/1983 година на изд. «Бъл-
гарски писател»; дадена за набор на 11. X. 1983 годи-
на; излиза от печат на 20. II. 1984 година; цена 3,48 лв.

Код 25 $\frac{9536279511}{5605-231-84}$

ДП «Димитър Благоев» — София

3,48 лв.